

*Večkulturna
Slovenija*

JANJA ŽITNIK SERAFIN

MIGRACIJE 15

MIGRACIJE

15

INŠTITUT ZA SLOVENSKO IZSELJENSTVO ZRC SAZU

MIGRACIJE 15

Janja Žitnik Serafin *Večkulturna Slovenija*
Položaj migrantske književnosti in kulture
v slovenskem prostoru

© 2008, Založba ZRC, ZRC SAZU

Urednica zbirke Janja Žitnik Serafin
Recenzenti Aleš Debeljak
Matjaž Hanžek
Igor Maver
Jerneja Petrič
Andrej Vovko

Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Ža izdajatelja Marina Lukšič - Hacin
Založila Založba ZRC, ZRC SAZU
Ža založnika Oto Luthar
Glavni urednik Vojislav Likar

Tisk Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana
Naklada 400

Tiskano s podporo Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in
Agencije za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.745.3-054.72(100=163.6)(082)
930.85(100=163.6)(082)
821.163.6(100).09

ŽITNIK Serafin, Janja
Večkulturna Slovenija : položaj migrantske književnosti in kulture
v slovenskem prostoru / Janja Žitnik Serafin. - Ljubljana : ZRC, ZRC
SAZU, 2008. - (Migracije / Založba ZRC, ZRC SAZU ; 15)

ISBN 978-961-254-074-6
240121344

VEČKULTURNA SLOVENIJA

POLOŽAJ MIGRANTSKE
KNJIŽEVNOSTI IN KULTURE
V SLOVENSKEM PROSTORU

Janja Žitnik Serafin

LJUBLJANA 2008

*Tibera v morju luči
in sloki mostovi –
kako ta domačnost boli! **

* Rafko Vodeb, Tujina, zbirka *Kam potujejo oblaki?*, Rim: Alma Mater, 1953.

VSEBINA

SPREMNA MISEL (<i>Matjaž Hanžek</i>)	7
PREDGOVOR	9
UVOD.....	11
Predmet raziskave.....	11
Dosedanje študije.....	18
Teoretska izhodišča in metodološka pojasnila	20
Terminološka pojasnila	24
O sporni rabi nekaterih pojmov	31
1. POLOŽAJ IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI V MATIČNEM PROSTORU	37
Razpoznavnost izseljenske književnosti	37
Obseg in kakovost slovenske izseljenske književnosti	41
Razvoj literarne dejavnosti in pomembnejši pisci	44
Mesto slovenske izseljenske književnosti v matični kulturi	50
Integriranost izseljenske književnosti v slovensko literarno zgodovino	59
Slovenska izseljenska književnost v matičnem šolstvu	69
2. POLOŽAJ LITERARNEGA DELA PRISELJENCEV V SLOVENIJI (<i>Lidija Dimkowska</i>)	75
Književno delo priseljencev v Sloveniji.....	75
Položaj priseljskih avtorjev v slovenski kulturi.....	102
3. KULTURNI POLOŽAJ PRISELJENCEV IN NJIHOVIH POTOMCEV V SLOVENIJI	109
Metodološka pojasnila k anketi.....	111
Identitetni vidiki.....	120
Kazalci in dejavniki kulturnega položaja priseljencev.....	135
Priseljska izkušnja v Sloveniji v luči integracijskih načel	162
4. NA POTI K ENAKOPRAVNI JEZIKOVNI IN KULTURNI INTEGRACIJI	189
Dinamika kulturnega življenja priseljske skupnosti.....	189

Izseljenska literarna in publicistična dejavnost v luči statističnih primerjav	210
Vidiki literarne dvojezičnosti.....	225
Meje nacionalne književnosti, meje naroda	236
Koncentrična shema nacionalne književnosti	251
SKLEP	259
MULTICULTURAL SLOVENIA: The Position of Migrant Literature and Culture in Slovenia (Summary)	273
IZVLEČEK IN KLJUČNE BESEDE.....	281
ABSTRACT AND KEY WORDS	282
VIRI IN LITERATURA	283
Tiskane objave	283
Spletni viri.....	298
Drugi viri.....	302
Leposlovje	304
IMENSKO KAZALO	309

SPREMNA MISEL

MATJAŽ HANŽEK

Najbrž ni le v Sloveniji praksa, da se raziskovalci pri svojem delu pogosto oklepajo tem, ki so nam vsem poznane in so že mnogokrat prelete, obdelane in raziskane. Tako delo je pogosto ne le bolj udobno, v nejasnih (političnih) časih je tudi bolj varno – tako strokovno kot politično. Ne trdim, da je kaj narobe z detajlnejšim raziskovanjem že obdelanih tem – novi pogledi pogosto odprejo prej spregledana vrata. Problem je v tem, da se prepogosto izogibajo tistega dela našega življenja, ki ga nekako nočemo videti, a je še kako prisotno v našem vsakdanu. Marsikdaj pa se tudi spregleda tista vrata, ki bi lahko pri natančnejšem pregledu odpirala neprijetna vprašanja. Najbrž za to nosi velik del krivde (raziskovalna) politika države, a tudi raziskovalci sami se krivdi ne morejo v celoti izogniti.

Ravno v ta del slovenske stvarnosti, ki je, zavestno ali ne, nekako nočemo videti, je s pričujočo knjigo pogumno vstopila Janja Žitnik Serafin. In ne le z vprašanjem, ampak s trditvijo, da je tudi kultura priseljencev, četudi pogosto v neslovenskem jeziku, del slovenske, torej naše kulture. Kultura, ob kateri se nehote ali nevede bogatimo tudi nepriseljenci, čeprav ji poskušamo pripisati nepomembnost in jo odriniti v geto marginalnih družbenih skupin.

Avtorica je razdrla ideološke in politične predsodke v našem odnosu do različnih omejujočih kulturno-političnih praks na Slovenskem. Tako kot sta bili slovenska izseljenska in zamejska kultura (molče) stigmatizirani do začetka devetdesetih – torej do nastanka »nacionalne« slovenske države, je na enak način sedaj spregledana kultura naših sodržavljanov, ki niso slovenske narodnosti. Zanimiv je vzorec izključevanja, ki se, le v manjši meri spremenjen, ponavlja. Do spremembe političnega sistema je nad izseljensko in zamejsko kulturo visel, sicer neizgovorjen, dvom politične korektnosti. Z osamosvojitvijo se je pregrada politične primernosti v veliki meri podrla, vzpostavil pa se je nov simbol izključevanja: nacionalni. Ta pa iz slovenske kulture izganja drugo skupino ljudi: priseljence in njihove potomce. Težko je iz ogromne količine relevantnih problemov, ki se jih avtorica loteva v tem delu, izluščiti najbolj pomembne, a razbijanje stereotipov, ki jih goji večinska kultura o drugih sokulturah v Sloveniji, je zanesljivo eden takih. To pa avtorica počne ne le strokovno korektno, ampak tudi raziskovalno pogumno.

PREDGOVOR

Pričujoče delo je vzporedni rezultat mojih raziskav, ki sem jih opravila v okviru raziskovalnega programa Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU z naslovom Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva in treh interdisciplinarnih raziskovalnih projektov: Položaj kulturno-umetniške dejavnosti slovenskih izseljencev in njeno mesto v sodobni slovenski kulturni (CRP), Stanje in perspektive slovenskega povratništva (temeljni projekt) ter Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji (aplikativni projekt), vsebuje pa tudi prve rezultate pravkar potekajočega projekta (v okviru CRP MIR) Demografska, etnična in migracijska dinamika v Sloveniji in njen vpliv na SV (4. poglavje o integraciji priseljencev v 3. delu knjige). Koncept primerjalne monografije o položaju izseljenske in priseljenske književnosti in kulture v kontekstu slovenske nacionalne literature in kulture sem zasnovala že leta 2003, ko sem se začela ukvarjati tudi z »zrcalno« temo literarne in kulturne zgodovine slovenskega izseljenstva, namreč s priseljenstvom v Sloveniji.

Kot vodja vseh omenjenih projektov sem imela priložnost medsebojnega usklajevanja raziskav o izseljenski in priseljenski književnosti in kulturi z vidika različnih disciplin, kar mi je med pisanjem te knjige olajšalo posamezne primerjave. Svoje vmesne raziskovalne rezultate sem sproti predstavljala domačim in mednarodnim znanstvenim, pedagoškim in političnim krogom, in sicer na mednarodnih konferencah, okroglih mizah, različnih diskusijah in strateških delavnicah v Sloveniji in tujini. Rezultate navedenih projektov in programa sem deloma vključila tudi v izobraževalne vsebine, in sicer srednješolske (s sodelovanjem pri videokaseti *Na pragu besedila 3* in učbeniku *Branja 4*) in univerzitetne (kot izvajalka ali soizvajalka posameznih predmetov v okviru individualnih in splošnih podiplomskih študijskih programov na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani – oddelek za slovenistiko in oddelek za slavistiko – ter na Univerzi v Novi Gorici v okviru podiplomskih študijskih programov Primerjalni študij idej in kultur ter *Joint MA Migration and Intercultural Relations*). Raziskovalne rezultate, ki se nanašajo na tu obravnavane vsebine in so nastali v okviru navedenih projektov, sem deloma že tudi predhodno objavila, in sicer v nekaj znanstvenih in strokovnih člankih ter objavljenih znanstvenih prispevkih na konferencah (2000, 2001a, 2001b, 2002a, 2002b, 2005a, 2006a, 2006b, 2007a).

Posamezni znanstveni in strokovni krogi v domovini in tujini so bili torej že seznanjeni z določenim delom obravnavanih vsebin, ki jih tu, dopolnjene z neka-

terimi novimi podatki in povezane v načrtovano vsebinsko strukturo monografije, predstavljam širši javnosti v celovitejšem obsegu.

Zahvaljujem se vsem, ki so prebrali rokopis te knjige in mi (vsaj nekateri) dali tudi dragocene pripombe, še zlasti pa Lidiji Dimkovski, Matjažu Hanžku in Alešu Debeljaku, seveda pa tudi vsem trem recenzentom v zgodnejši fazi finalizacije rokopisa – Jerneji Petrič, Igorju Mavru in Andreju Vovku. Kolegici Dimkovski iskrena hvala tudi za nepogrešljivo sodelovanje pri 2. delu knjige, za katerega je prispevala rezultate svoje raziskave v okviru sodelovanja prek sklada Ad futura. Zahvaljujem se vsem študentom prostovoljcem, ki so sodelovali pri izvajanju ankete o kulturnem položaju priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji, in vsem anketirancem, ki so si vzeli čas, da so opisali svoje izkušnje, opažanja, mnenja in pričakovanja. Hvala tudi mojim kolegom na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU za moralno podporo pri pisanju knjige, vodji Založbe ZRC Vojislavu Likarju in njegovim sodelavcem, ki so s svojim delom prispevali h končni obliki knjige, ter sofinancerjem, ki so omogočili izid tega dela.

UVOD

PREDMET RAZISKAVE

»Tuje, tuje, tuje!« kričeče vrane
mi očitajo na železnem krovu
v tečajih duri. razplamtevajo mi misel,

Ples zaves, ki do srži kljuje.
grozoten piš Satanski krohot
in drsajoč korak vetrov v rumeni zimi
*nad menoj piruje.*¹

Matična kultura² večinskega naroda v Sloveniji in izseljenska, ki se je v zadnjem poldrugem desetletju naposled uveljavila tudi tu, pa slovenska zamejska in manjšinske kulture v Sloveniji (»avtohtone« in »priseljenske«)³ so tisto, kar v tej knjigi imenujem sokulture, saj jih povezuje bistveni dejavnik: šele vse skupaj namreč tvorijo slovensko nacionalno kulturo v sodobnem smislu. Izraz sokulture je nov, ker nisem našla ustrežnejšega obstoječega izraza, ki bi poudarjal ali vsaj impliciral ta odločilni povezovalni dejavnik. In vendar: ali tudi priseljenci v Sloveniji poslušajo tuje škripanje vrat in »satanski krohot vetrov«, kot pravi uvodoma citirana pesnica Grudnova? Ali ga slišijo tudi slovenski izseljenci na obisku rojstne dežele? V pričujočem delu bom torej na eni strani obravnavala razmerja med slovensko matično ter izseljensko in deloma tudi zamejsko kulturo – slednji v veliki meri izhajata iz prve in skupaj tvorijo glavnino slovenske nacionalne kulture, polno vsakovrstnih odstopanj in protislovij, pa vendar nesporno slovensko. Na drugi strani pa bom obravnavala razmerja med večinsko kulturo Slovenije in manjšinskimi kulturami v tej državi – »avtohtonimi« in še zlasti »priseljenskimi« oziroma »novodobnimi«, ki naj bi enakovredno prispevale vsaka svoj sorazmerni delež v slovensko nacionalno kulturo, tako kot so vse narodnosti Slovenije enakovredno – vsaka s svojim sorazmernim deležem – soustvarile to, kar je današnja samostojna Slovenija.

¹ Pavla Gruden, Tuje, zbirka *Ljubezen pod džakarando*, Ljubljana: Prešernova družba, 2002.

² Tu mislim na kulturno dejavnost – glej razdelek Terminološka pojasnila v predzadnjem delu Uvoda.

³ Glej razdelka Terminološka pojasnila in O sporni rabi nekaterih pojmov.

Kot si jih predstavljamo, so te kulture med seboj razmejene vsaj z ohlapnimi narodnostnimi ločnicami, zamejska in izseljenska od matične z državnimi mejami, vse pa deloma tudi z jezikovnimi ločnicami. To, kar jih dejansko združuje v (žal še vedno bolj načelno kot pa funkcionalno) celoto nacionalne kulture, pa naj bo ta celota v obdobjih problematičnih medsebojnih odnosov še tako divergentna, pa je skupna – bodisi izvorna ali privzeta – kulturna dediščina, ki jo nenehno nadgrajujejo in dopolnjujejo s svojimi sodobnimi prispevki.

Večinske matične kulture mi v tej knjigi ni treba predstavljati, saj jo prek osemdeset odstotkov prebivalstva Slovenije živi, ustvarja, uživa in vrednoti – tudi tisti, ki imajo mlačen odnos do kulture ali pa nimajo (materialnih) pogojev za to, da bi jo tudi sami aktivno razvijali in do sitega uživali. Omenjena vidika, namreč interes in realni pogoji, sta prav tako sestavni del te kulture, saj predstavljata dva od njenih usihajočih organov: njeno živčevje, ki naj bi usklajevalo vitalno delovanje *vseh* delčkov njenega telesa, in njeno ožilje, ki naj bi ji prehranjevalo *celotno* telo. Med njenimi organi, ki so v zadnjem poldrugem desetletju v razcvetu, pa sta njeni povezovalni vlogi, in sicer navzven (medkulturna vloga na evropski in globalni ravni) in navznoter (identifikacijska vloga). Obe sta vedno bolj intenzivni, a omejeni na vedno ožji krog polnokrvno pripadajočih celic v množici bolj ali manj izključenih.

Tudi kulturnemu delovanju italijanske, madžarske in romske manjšine⁴ v Sloveniji – skupni delež pripadnikov vseh treh skupnosti predstavlja več kot pol odstotka in manj kot odstotek prebivalstva Slovenije⁵ – bom tu posvetila le malo prostora. Vzrok za selektivno obravnavo v tej knjigi je dejstvo, da so bile vse tri omenjene manjšine in njihove kulturne dejavnosti doslej deležne večje raziskovalne pozornosti kot »priseljenske« in da jih tudi slovenska država še vedno sorazmerno močnejše finančno podpira kot slednje. Težišči pričujoče obravnave sta predvsem na odnosu matične kulture do izseljenske (prisotnost izseljenske kulturno-umetniške produkcije v matičnem prostoru) ter na odnosu večinske kulture v Sloveniji do priseljskih, zlasti onih, ki jih gojijo priseljenci iz drugih delov nekdanje Jugoslavije; ti namreč predstavljajo kar 90 % vseh priseljencev v Sloveniji, z vidika demografske zastopanosti prvih dveh generacij pa zavzemajo približno sedmino kulturnega prostora v Sloveniji. Ključni vidiki integriranosti izseljenskih in priseljskih kulturnih dejavnosti in njihovih sadov v sodobno slovensko kulturno ponudbo in v trajno zakladnico slovenske nacionalne kulture so njihova vključenost v osrednje sloven-

⁴ Kot je splošno znano, se v nekaterih administrativnih postopkih priznava delitev romske skupnosti na avtohtone in priseljene Rome, čemur odločno ugovarja evropski komisar za človekove pravice (Svet Evrope, Urad komisarja za človekove pravice 2006: 3–4). Večina Romov se je priselila v Slovenijo po letu 1963, saj se je njihovo število od tedaj pa do leta 2002 sedemnajstkrat povečalo. Kljub temu so ob zadnjem popisu še vedno predstavljali le 0,17 % prebivalstva Slovenije.

⁵ 0,6 % glede na izrečeno narodno pripadnost in 0,8 % glede na materinščino (Popis 2002).

ske kulturne medije, temeljna dela nacionalne kulturne, literarne in umetnostne zgodovine ter nacionalne učne vsebine na vseh stopnjah izobraževanja.

Ker sta se torej slovenska humanistika in družboslovje v desetletjih po drugi svetovni vojni mnogo bolj kot izseljencem in priseljencem posvečali »avtohtonim« manjšinam, torej slovenskim manjšinam v sosednjih državah in manjšinam dveh sosednjih držav v Sloveniji, je tudi njihova kulturno-umetniška dejavnost, zlasti slovenska zamejska, že vrsto let mnogo bolje integrirana v osrednjo slovensko kulturno ponudbo in učne vsebine kot pa izseljenska in priseljske. To je med drugim razvidno tudi iz retrospektivne primerjalne analize vključenosti zamejskih in izseljenskih piscev v osnovnošolske in srednješolske učbenike za pouk slovenskega jezika in književnosti, ki jo povzemam v enem od poglavij te knjige. Na drugi strani pa tudi kulturno-umetniški sadovi t. i. »avtohtonih« manjšinskih skupnosti v Sloveniji, tj. ustavno priznanih manjšin, še do danes niso ustrezno vključeni v osrednje nacionalne učne vsebine, kar priča le še o enem vidiku zavrte integracije kulturno-umetniške produkcije na nacionalni ravni.

Razmerje med vpetostjo slovenske zamejske in izseljenske kulture v matično pa se v zadnjem času postopoma uravnoveša. Poseben vidik predstavlja prodor dotlej bolj ali manj »odrezane« slovenske izseljenske književnosti v matični prostor po letu 1991 kot tudi njena prepričljiva reintegracija v korpus slovenske nacionalne književnosti. Ker ima literarna dejavnost osrednje mesto v izseljenski kulturi, je tu mnogo širše obravnavana kot druga področja kulturne dejavnosti v izseljenstvu. Navsezadnje vendarle uspešna, čeprav pozna vključitev pomembnega dela izseljenske kulture v širšo ponudbo matičnega prostora potrjuje, da je reintegracija izseljenske kulturne dediščine lahko sorazmerno netežaven proces, kakor hitro so premagane ideološke in z njimi povezane psihološke zavore. Ker pa do prelomnega leta 1991 tudi v tem kontekstu vodi trnova pot, posvečam celotnemu procesu uveljavljanja izseljenske kulture in književnosti v matičnem prostoru poudarjeno pozornost.

Kot se zastavlja vprašanje, ali dojemamo slovensko izseljenstvo kot enakovreden sestavni del slovenske zgodovine in sedanjosti (Drnovšek 1997; 2003), se na drugi strani vse bolj odpira vprašanje, ali tudi priseljenstvo v Sloveniji obravnavamo kot enakovreden sestavni del slovenske realnosti – ali pa s tem, da se tako z medijsko kot znanstveno obravnavo zlasti v zadnjih letih posvečamo predvsem konfliktnejšim vidikom priseljenstva, morda hote ali nehoče potiskamo ob stran pomen vitalnega prispevka priseljencev v tej deželi, tako z vidika slovenskega gospodarstva in drugih dejavnosti kot tudi z vidika slovenske kulture na ravni literarnega in drugega kulturno-umetniškega ustvarjanja, identifikacijskih simbolov in vsakdanjega življenja.⁶

V Sloveniji ta hip deluje vsaj 120 aktivnih priseljskih leposlovnih ustvarjalcev,

⁶ Tu imam v mislih naslednje vidike vsakdanjega življenja: ponotranjene vzorce, navade, vrednote, ki jih človek vse življenje privzema na nezavedni ravni. Nezavedno privzete priseljske prvine v vsakdanjem življenju slovenske nacionalne večine (poleg množice izrazov iz priseljskih jezikov v pogovorni slovenščini tudi npr. zanimanje za izrazito »priseljske« športne panoge, zlasti nogomet, pa tradicionalna priseljska hrana,

za katere pa je značilna izrazita notranja delitev na neznatno število uveljavljenih avtorjev, katerih dela izhajajo v slovenskem prevodu (ali pa sami pišejo že tudi v slovenščini), ki jim je vsaj deloma odprta pot v osrednje slovenske literarne revije in založbe in ki predstavljajo priseljsko literarno »elito«, in marginalizirane priseljske pisce, ki predstavljajo večino. Če nam je z dolgoletnimi prizadevanji uspel tolikšen zasuk miselnosti, da je v zadnjih petih letih vendarle prišlo do vključitve vsaj peščice izseljenskih piscev v najbolj razširjeni srednješolski literarni učbenik (Ambrož et al. 2003), pa priseljski pisci, celo tisti, ki pišejo v slovenščini, v slovenskih literarnih učbenikih v trenutku, ko to pišem, še niso niti omenjeni. V Sloveniji namreč stanje na področju vključevanja priseljske literarne in druge kulturno-umetniške produkcije v raziskovalne, izobraževalne in medijske kulturnoinformativne vsebine močno zaostaja za stopnjo vsestranske integracije priseljskih književnih in kulturnih dosežkov ne le v velikih in že tradicionalno multikulturnih deželah, kot so ZDA,⁷ Kanada in Avstralija, ampak tudi v mnogih evropskih državah, denimo v sosednji Avstriji.⁸

Zelo podobna delitev na »elitne« in »obrobne« priseljske umetnike in kulturne delavce v Sloveniji se kaže tudi na vseh drugih področjih kulturno-umetniškega delovanja. Samo do leta 2003 so priseljenci iz nekdanje SFRJ v Sloveniji ustanovili in registrirali 62 (večinoma kulturnih) društev, slovenski Italijani in Madžari po enajst, nemška manjšina v Sloveniji pa tri društva (za podrobnejše podatke glej Kržišnik-Bukić 2003: 208–212). Njihova kulturno-umetniška dejavnost je razvejana in izpolnjuje iz leta v leto višja kakovostna merila. Da bi dvig kakovosti še pospešila, slovenska država spodbuja povezovanje uveljavljenih priseljskih umetnikov in kulturnih delavcev s kulturnimi programi in projekti priseljskih društev (Čurin Radovič 2002: 256).

Osrednji del knjige je namenjen literarni in kulturni podobi slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji ter predvsem položaju enih in drugih v kontekstu slovenske nacionalne kulture in književnosti. Da pa bi v prihodnje lažje analizirali in vrednotili obstoječe stanje in ugotavljali vzroke za doseženo stopnjo enakopravne jezikovne in kulturne integracije priseljencev, ki še vedno močno zaostaja za načrtovano, v zadnjem delu knjige povzemam glavne sklope dejavnikov, ki vplivajo na dinamiko kulturnega življenja v izseljenstvu. V okviru predlaganega tematskega modela obravnave izpostavim povezovalno oziroma premoščevalno vlogo kulturno-umetniške dejavnosti kot take, opozorim na posebnosti v razvoju

glasba ipd.) se odražajo predvsem na pojavni ravni in ni nujno, da se kakorkoli odražajo tudi v doemanju lastne skupinske identitete.

⁷ V ZDA je etnična književnost deležna vse večje raziskovalne pozornosti. *The Greenwood Encyclopedia of Multiethnic American Literature* (Nelson 2005) je, denimo, le ena od »univerzalnih« enciklopedij mnogoetnične ameriške književnosti – s petimi zvezki in skupno 2692 stranmi verjetno najboljšežnejša. Druge večinoma zajemajo posamezne razpoznavnejše skupine mnogoetnične ameriške književnosti, kot so afriška, španska, judovska ali staroselska ameriška književnost.

⁸ Glej 4. del knjige, poglavje Vidiki literarne dvojezičnosti.

kulturnega življenja v izseljenstvu, opredelim izstopajoče značilnosti kulturnih dejavnosti v priseljskih skupnostih po posameznih področjih in oblikah ter končno predlagam nabor relevantnih vidikov kompleksnejše obravnave tega predmeta. Na osnovi izkušnje slovenskih izseljskih skupnosti v različnih delih sveta na eni strani in različnih priseljskih skupnosti v Sloveniji na drugi strani podajam oris ključnih sklopov dejavnikov, ki so se v primeru obravnavanih skupnosti izkazali za najpomembnejše pri oblikovanju pogojev za polnokrvno kulturno življenje v izseljenstvu/priseljenstvu. Poleg tega se v zadnjem delu knjige posebej posvečam vidikom literarne dvojezičnosti izseljskih ustvarjalcev v državah z različno stopnjo ukrepov za enakopravnejši jezikovni in kulturni pluralizem. Vprašanje literarne dvojezičnosti in »tujejezičnosti« slovenskih (izseljskih in priseljskih) avtorjev pa me samodejno privede do vprašanja, ali omejevanje obsega nacionalne književnosti z jezikovno ločnico še ustreza sodobnemu konceptu nacionalne književnosti.

Nadaljnja odprta vprašanja, ki me zanimajo in na katera pričujoče delo nikakor ne more dati zadovoljivih odgovorov, pa so naslednja:

- Koliko stereotipov o slovenskih izseljencih na eni strani in priseljencih v Sloveniji na drugi strani je še prisotnih v slovenski javni zavesti? Za katere stereotype gre? Kakšen je njihov vpliv na odnos slovenske družbe do izseljencev in priseljencev in na našo medkulturno zavest (Grosman 2004)? Kako razpoznavamo stereotype in kako lahko pospešujemo njihovo preseganje?
- Kaj je jezikovna in kaj je kulturna integracija? »Šeligov« predlog slovenskega nacionalnega kulturnega programa navaja slovenski jezik kot bistveni element kulturne identitete in temelj nacionalne identitete (*Slovenski nacionalni kulturni program: predlog 2000*: 17, 11), le nekaj strani prej pa na notranji naslovnici opredeljuje vsebino knjižice takole: »Nacionalni kulturni program načrtuje razvoj *slovenske kulture oziroma kulture v Sloveniji*...« Slovenska država opredeljuje integracijo kot »dvosmerni proces med državo sprejema in tujcem, *ob ohranitvi lastne kulturne in etnične identitete priseljencev*. Integracijska politika mora temeljiti na multikulturalnosti in multietničnosti, usmerjena pa mora biti na celotno družbo in ne le na priseljence.« (Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije 2006; Ministrstvo za notranje zadeve 2005) Ali je torej bistveni element kulturne identitete v Sloveniji slovenski jezik ali materinščina pripadnika *slovenske kulture oziroma kulture v Sloveniji*? In ali je torej priseljski pisatelj integriran takrat, ko začne pisati v večinskem jeziku oziroma ko začnejo osrednje založbe objavljati njegova dela v prevodu v večinski jezik, ali pa je integriran morda takrat, ko začnejo tudi osrednje založbe objavljati njegova dela v njegovi materinščini, nacionalno društvo pisateljev pa ga sprejme med svoje člane na osnovi njegovega literarnega dela, prav tako objavljenega v njegovi materinščini, kot to velja za pisatelje pripadnike večinske narodnosti? Ali je nacionalno tekmovanje učencev v materinščini za Cankarjevo priznanje

res namenjeno vsem slovenskim učencem, tudi tistim, katerih materinščina ni slovenščina?⁹

- Večkrat beremo in slišimo, da sta tako izseljenska kot priseljska slovenščina v zaskrbljujočem stanju, da sta »spakedrani«, pomešani z drugim jezikom in da je to sramotno. Zaradi takšnega mišljenja se mnogi slovenski izseljenci izogibajo dopisovanju v slovenščini, priseljenci pa celo govorjenju v slovenščini. Ali je prav, da zdaj že nesporno tradicionalne izseljenske in priseljske verzije pogovorne slovenščine obravnavamo drugače kot, denimo, obmejne slovenske dialekte, v katerih se prav tako mešajo prvine dveh ali več jezikov?
- Ali je pogovorna slovenščina sodobne slovenske mladine bolj slovenska od pogovorne slovenščine slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji?
- Po obisku spletnega foruma Nemejebat.com in seznanjanju s tamkajšnjimi nacističnimi stališči do priseljencev¹⁰ se – ravno prav emocionalno izzvana – vprašujem: ali Slovenci¹¹ menimo, da smo kulturnejši od priseljencev v Sloveniji? Tudi ob branju nekaterih drugih slovenskih spletnih forumov¹² dobim vtis, da so v očeh določenega dela mojih rojakov priseljenci iz drugih delov nekdanje Jugoslavije hrupnejši, nasilnejši, nevarnejši, bolj izzivalni, bolj nagnjeni h kraji in goljufiji, zahtevnejši in bolj domišljavi od večinskega prebivalstva (po mnenju dela javnosti ne priznavajo potrebe, da bi se naučili ali uporabljali slovenščino, saj pričakujejo, da mora v Sloveniji vsakdo razumeti njihovo materinščino; tudi sicer naj bi se jim zdelo samoumevno, da mnoga splošna pravila in zakoni za njih ne veljajo). Poleg tega so v očeh nekaterih Slovencev tudi bolj privilegirani (uživali naj bi številne socialne ugodnosti, ki jih »pravi« Slovenci niso deležni), bolj »nehvaležni«, manj snažni, manj obzirni, manj omikani in manj olikani od večinskih Slovencev. Kot bomo videli v 3. delu pričujoče knjige, se vsi ti in še nekateri drugi stereotipi neposredno odražajo v sovražnem govoru precejšnjega deleža udeležencev slovenskih spletnih forumov, v njihovi mentaliteti, ksenofobnih občutkih, odsotnosti vsakršne medkulturne ozaveščenosti, oblikah komunikacije, ki ne dosegajo niti najminimalnejših standardov kulture pogovora in ki so prepričljiv odraz temnejše plati slovenske kulture, torej njene nekulture.
- Ali se kulturna raven množičnih slovenskih prireditev in dejavnosti (veselic,

⁹ Po podatkih zadnjega slovenskega popisa je delež prebivalstva Slovenije, katerega materni jezik ni slovenščina, kar 12,3 % (Popis 2002).

¹⁰ Npr. tema Tujci, str. 4–6 in sl. (26. 7. 2007).

¹¹ Ožji in širši pomen izraza Slovenec pojasnjujem v razdelku Terminološka pojasnila.

¹² Gl. Jesenice online forum, Slopport forum, Forum Dnevna Mladina, Forum Pivnica, RGL Forum, RTV Slovenija forum, Forum Svet pogovorov, Dogodki.Net – Forum, Slovenski hip-hop portal – Forum, nekdanji Mladi forum ZLSD in sedanji Mladi forum SD. Na vseh teh mestih lahko prebiramo tudi izrazito pozitivna mnenja o priseljenicah, ki se v bolj sofisticirani govorici izražajo zlasti na spletnih straneh Mirovnega inštituta, nekaterih strankarskih forumov in drugod (večji del raziskave vsebin teh forumov je bil opravljen avgusta 2004).

športnega navijaštva, »partijev« ipd.) bistveno razlikuje od kulturne ravni vzporednih množičnih priseljskih praks?

- V čem se vedenjski vzorci publike na elitnih in drugih kulturnih prireditvah večinskega naroda razlikujejo od vedenjskih vzorcev občinstva na priseljskih literarnih večerih in drugih nekomercialnih kulturnih prireditvah v priseljskih skupnostih?
- Ali so najuglednejši nosilci slovenske kulture kulturni ljudje?
- Ali je dvoličnost ena bistvenih značilnosti kulture vsakega naroda? Ali je Kultura z veliko začetnico le oblika samoobrambe pred lastno nekulturo, njena nujna protiutež? Ali morda drži, da čim nizkotnejša je narodova nekultura, tem bolj vrhunsko Kulturo potrebuje, da bi ohranil še sprejemljivo samopodobo?

Kulturni elitizem in njegova samozazrtost kot eden od odrazov tradicionalno prisotnega kompleksa majhnosti slovenske kulture sta dejavnika, ki le še stopnjujeta izključevanje že tako odrinjenih delov slovenske nacionalne kulture. Drago Jančar je med povezovanjem *Razprave o književnosti Slovencev po svetu* (dvorana Slovenske matice, 7. junij 2004) nekoliko zaletavo izjavil, da »beseda multikultura sodi v Sloveniji kvečjemu v agrarni kontekst,« nikakor pa ne v kontekst slovenske kulture, saj smo Slovenci že tradicionalno multikulturno ozaveščeni, že vsaj iz časov multikulturne Avstro-Ogrske itd. itd. Zato je sodobno razpravljanje o slovenski multikulturi odveč. Vrhunski pripovednik in dramatik, ki je po moji sodbi upravičeno eden prvih mož slovenske kulture, je po zaključeni razpravi, kot kažejo nekateri znaki, nemara vendarle nekoliko korigiral svoj pogled na neproblematičnost predmeta pričujoče obravnave. Upam, da bo ta knjiga še nekoliko osvetlila spregledane blokade v interaktivnem delovanju posameznih delov slovenske nacionalne polikulture, zlasti pa blokade v prizadevanjih za njihovo enakopravno integracijo v funkcionalno celoto.

DOSEDANJE ŠTUDIJE

O LITERARNI IN KULTURNI DEJAVNOSTI SLOVENSКИH IZSELJENCEV

Literatura o kulturno-umetniški dejavnosti slovenskih izseljencev je bolj ali manj fragmentarna, pomanjkanje sintetičnih del na tem področju je pereče. Peščica krajših sintetičnih obravnav in pregledov se omejuje bodisi geografsko (npr. Valenčič 2002; Lukšič -Hacin 2001; Černe 1988) ali geografsko in časovno (npr. Gantar Godina 2001; Žigon 2001b), obravnava posamezno vrsto kulturno-umetniške dejavnosti, denimo gledališko, folklorno, likovno ipd., v posameznem mestu, državi ali delu sveta (Petrič 2001; Kuzmič 2001; Podvinski 2001; Drnovšek 2002, Toplak 2003; 2005), nekateri deskriptivni ali analitični sintetični prikazi pa se omejujejo na posamezno izseljensko društvo, organizacijo, revijo ipd. (npr. Rant 1998; Eiletz 2004; Milanič 2001; Detela 2001). Nekaj krajših splošnejših pregledov, denimo s področja likovne umetnosti (Mislej 2001), ki zajemajo kulturno dejavnost izseljencev v različnih delih sveta, pa je vključenih le v posamezne zbornike (npr. Krakar - Vogel 2002; Trebše - Štolfa 2001).

Daleč najobsežnejša je literatura o slovenski izseljenski književnosti, čeprav še pred dvema desetletjema ni bilo tako. Nekako od srede osemdesetih let dalje, največ pa od devetdesetih, ko je potekal temeljni raziskovalni projekt *Slovenska izseljenska književnost*, piše o izseljenskih književnikih in njihovem delu cela vrsta avtorjev iz Slovenije, nekaj tudi iz zamejstva in izseljenstva. Tudi med pisci magistrskih in doktorskih disertacij na to temo so nekateri zamejski (npr. Milanič 2003) in izseljenski raziskovalci (npr. Dumas Rodica 1997), največ pa jih je iz matične Slovenije. Objavljeni strokovni in znanstveni prispevki s tega področja danes obsegajo že nekaj tisoč naslovov; del teh besedil je dostopen tudi tujejezičnim bralcem, največ v angleščini. O slovenskih izseljenskih piscih in njihovem delu pišejo tudi številni tuji avtorji, pa ne le v svojih člankih in objavljenih predavanjih, ampak tudi v samostojnih monografijah (zlasti o Louisu Adamiču, npr. McWilliams 1935, Christian 1971 in 1981, Shiffman 2003), na specializiranih spletnih straneh (npr. Tahara 2001) in podobno.

O dosedanjih študijah na tem področju, parcialnih in sintetičnih, pišem v tej knjigi v poglavju Integriranost izseljenske književnosti v slovensko literarno zgodovino, medtem ko sta pregled in izbrana bibliografija obstoječih študij o književnem ustvarjanju slovenskih izseljencev do leta 1992 objavljena znanstveni

reviji *Dve domovini / Two Homelands* (Žitnik J. 1993b), do leta 1998 pa v *Slovenski izseljenski književnosti* (Žitnik J. 1999d in 1999f).

O LITERARNI IN KULTURNI DEJAVNOSTI PRISELJENSKIH MANJŠIN V SLOVENIJI

V zadnjih nekaj letih se vedno več študij ukvarja s problematiko integracijskih kulturnih politik v Sloveniji, torej z vprašanjem, kako omogočiti enakopraven in enakovreden razvoj in uveljavitev priseljskih kulturnih tradicij, kulturne ustvarjalnosti in vrednot v slovenskem prostoru (Čurin Radovič 2002; Klopčič, Komac in Kržišnik-Bukić 2003; Komac in Medvešek 2005; 2006; Republika Slovenija, Ministrstvo za zunanje zadeve 2006; Žitnik J. 2004c; 2004e; 2006a; 2006b, 2008a). O sami kulturni dejavnosti priseljskih manjšin v Sloveniji pa – razen priložnostnih objavljenih predstavitev in tudi nekaterih znanstvenih obravnav posameznega »elitnega« priseljskega umetnika in razen objavljenih delnih rezultatov raziskovalnega projekta *Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji* (2004–2007), ki obravnavajo zlasti priseljsko literarno produkcijo (Dimkowska 2005; 2006; Mugerli 2005a) – doslej ni bilo na voljo nikakršnih študij, niti parcialnih niti sintetičnih.

TEORETSKA IZHODIŠČA IN METODOLOŠKA POJASNILA

Teoretska izhodišča te raziskave se pretežno naslanjajo na polisistemsko teorijo Even-Zoharja (1990, 1997) in na razumevanje književnosti v medkulturnem položaju, kot ga je predstavila Meta Grosman (2004). Svoje ugotovitve v različnih poglavjih knjige na več mestih navezujem na njune v veliki meri empirično podprte teoretske usmeritve.

Po polisistemski teoriji Even-Zoharja naj bi preučevanje literarnega sistema razen obravnave avtorja, dela in bralca vključevalo tudi institucijo, repertoar in trg.¹³ V smislu njegovega koncepta teh kategorij je poudarek tukajšnje obravnave ne le na avtorjih, njihovih delih in njihovi recepciji tako pri bralcih (komercialna uspešnost, popularnost) kot pri kritikih, temveč predvsem tudi na preučevanju širših notranjih in zunanjih dejavnikov slovenskega literarnega/kulturnega polisistema, kot so procesi vključevanja slovenske izseljenske književnosti in književnosti priseljencev v Sloveniji v slovenski literarni kanon, vprašanja prevajanja tujejezične izseljenske in priseljenske književnosti ter njenega vključevanja v slovensko literarno zgodovino in učne vsebine na vseh stopnjah izobraževanja, pogoji za literarno ustvarjanje in objavljanje v izvornem okolju in v družbi sprejema, vprašanja založništva in javne promocije izseljenske in priseljenske književnosti v Sloveniji ter dejavniki, ki vplivajo na bralno kulturo ciljne publike in na pogoje za njeno udeležbo v kulturnem življenju (vključenost/izključenost iz kulturnega polisistema). Pri slednjih je večji poudarek na obravnavi socialnega in kulturnega položaja priseljencev v Sloveniji, ki predstavljajo ciljno bralstvo večjega dela priseljenske literarne produkcije v maternih jezikih. Drugi poudarek je na vprašanih medkulturnega pretoka med posameznimi segmenti nacionalnega polisistema ter na dejavnikih, ki stopnjujejo diskriminatorno marginalizacijo politično in socialno šibkejših skupin udeležencev literarnega/kulturnega življenja tako na strani proizvajalca (pisatelja) kot na strani sprejemnika (bralca). V knjigi obravnavam tudi poti, po katerih lahko izseljenska in priseljenska književnost v Sloveniji uveljavljata svojo vlogo kot dejavnika družbe.

S takšnim pristopom je glavnina pričujočega dela usidrana v Even-Zoharjevo polisistemsko teorijo, ki se v veliki meri opira tudi na ruski formalizem, še posebej na njegovo fazo dinamičnega funkcionalizma. Even-Zohar razume sistem kot »omrežje

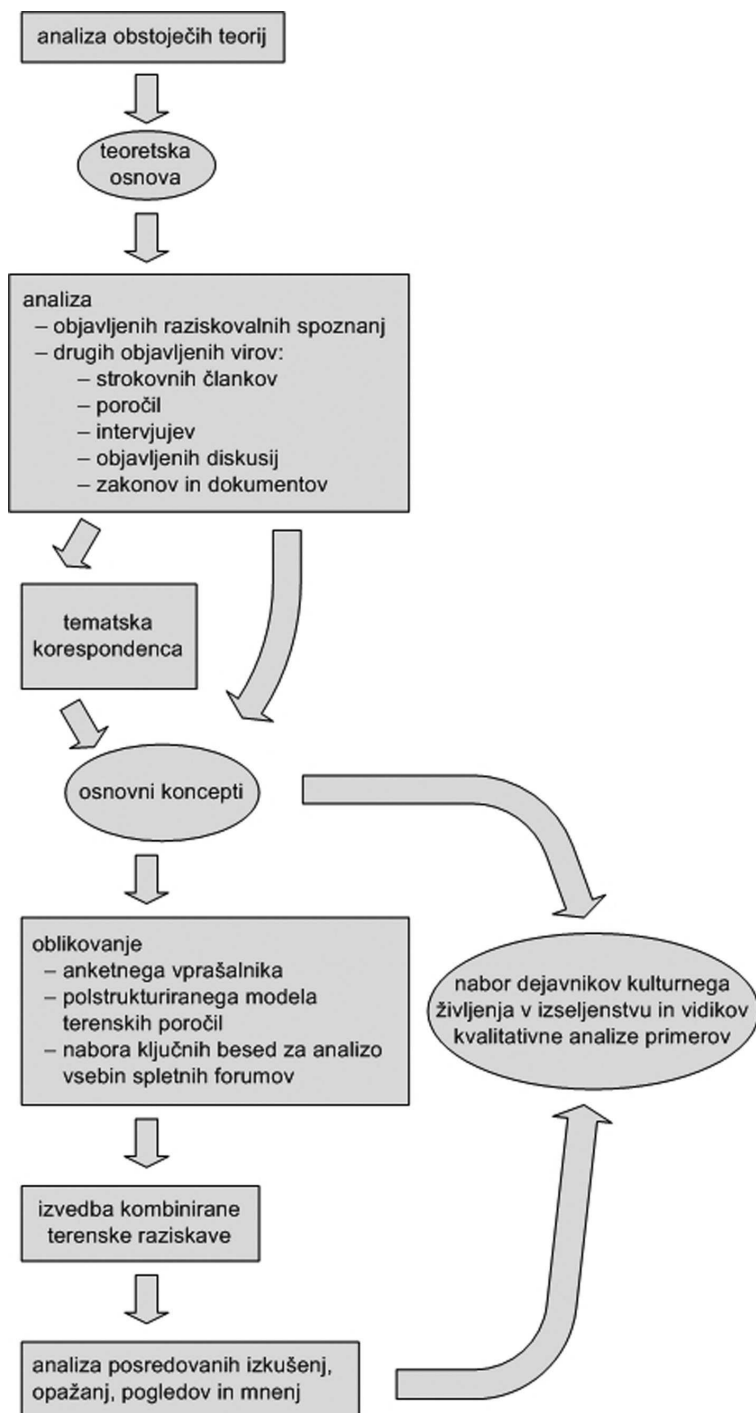
¹³ Ti pojmi so v pričujoči knjigi pojasnjeni v Sklepu, kjer navezujem nanje empirična spoznanja tu predstavljene raziskave.

odnosov, ki jih lahko predpostavimo za skupek dejavnikov, ki naj bi bili vpleteni v družbeno-kulturno dejavnost, in posledično ta dejavnost sama, opazovana skozi to omrežje...« (Even-Zohar 1990: 85, po Dović 2003: 76). Koncept polisistema omogoča in zahteva vključitev objektov, ki so bili prej spregledani ali odrinjeni na rob pozornosti – na področju literature npr. otroška, trivialna in prevodna literatura (Dović 2003: 76), v primeru pričujoče obravnave pa je v ospredju očitna potreba po enakovredni vključitvi izseljenske in priseljske književnosti v literarnozgodovinsko obravnavo celovitega korpusa slovenske nacionalne književnosti.

Izseljska in priseljska leposlovna dela me v pričujočem kontekstu na splošno ne zanimajo z vidika literarne analize, temveč jih na tem mestu obravnavam zlasti z vidika vloge, ki jo igrajo v okviru kulturne podobe in kulturnega položaja slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji. Kljub temu se pri obravnavi priseljskih pisateljev v Sloveniji s soavtorico drugega dela knjige Lidijo Dimkovsko spuščava tudi v tematsko in literarno-estetsko analizo njihovih del, saj ta dela – za razliko od književne produkcije slovenskih izseljskih avtorjev – doslej še niso bila deležna monografske obravnave. V sklopu kompleksne raziskave uporabljam v njenih posameznih delih različne specializirane metode, ki jih v nekaterih poglavjih uvodoma opredeljujem in pojasnujem, npr. v poglavju Metodološka pojasnila k anketi (v tretjem delu knjige). Pojasnila se nanašajo na anketo o kulturnem položaju priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji (Anketa ISI 2005), ki predstavlja najpomembnejši del terenske raziskave.

V večjem delu pregleda izseljskih in priseljskih piscev ter predstavitev obsega in zvrsti njihove literarne produkcije v prvih dveh delih raziskave (1. Položaj izseljske književnosti v matičnem prostoru; 2. Položaj literarnega dela priseljencev v Sloveniji) so sintetizirani podatki iz nekaterih predhodno objavljenih virov. Zadnja tri poglavja prvega dela temeljijo na sistematičnem retrospektivnem pregledu in analizi osrednjih slovenskih kulturnih revij, založniških programov, najpomembnejših literarnozgodovinskih pregledov in leksikonov ter osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, seveda z vidika vključenosti oziroma izključenosti obravnave izseljskih književnikov in njihovih del.

Pri raziskavi revijalnih leposlovnih objav ter tistih leposlovnih del priseljskih avtorjev, ki so v Sloveniji izšla v knjižni obliki bodisi v slovenščini ali njihovi materinščini, sta sodelovali magistrandka Maruša Mugerli in dr. Lidija Dimkovska. Raziskava kulturnega položaja priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji je – razen na analizi dosedanjih študij in prej omenjeni anketi – temeljila tudi na »sondažnem« pregledu osemindvajsetih slovenskih spletnih forumov ter sistematičnem pregledu in analizi vsebin šestnajstih slovenskih spletnih forumov. Gre za del raziskave, ki obravnava najpogostejše slovenske stereotipne predstave o priseljcih, te pa posredno tudi vplivajo na kulturno integracijo slednjih. Najpomembnejši vir informacij za tretji del knjige pa vsekakor predstavlja anketa o kulturnem položaju priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji (Anketa ISI 2005). Pripravljalno delo za vse štiri vsebinske sklope raziskave vključuje tudi mojo

Slika 1: *Kulturni vidiki izseljenstva in priseljenstva: model raziskave*

korespondenco z nekaterimi osrednjimi osebnostmi kulturnega življenja slovenskih izseljencev in priseljencev v Sloveniji.

Literarnozgodovinski pregled izseljenskih in priseljenskih piscev ter predstavitev obsega in zvrsti njihove literarne produkcije temeljita na eni strani na njihovih literarnih objavah, na drugi strani pa na obstoječih literarnozgodovinskih pregledih in parcialnih študijah. Raziskava kulturnih vidikov izseljenstva in priseljenstva pa izhaja iz kar najširše informacijske osnove. Metodološki potek tega dela raziskave prikazujem grafično (Slika 1).

Kljub nekaterim kvantitativnim postopkom (statističnim obdelavam) je pričujoča raziskava v prevladujočem delu kvalitativne narave. Takšna je tudi večina uporabljenih metod. Čeprav se pri obravnavi nekaterih problemov sklicujem tudi na številne družboslovne vire, je celotna raziskava izrazito usmerjena k osvetljevanju humanističnih vidikov literarnega in kulturnega pomena slovenskega izseljenstva in priseljenstva v Sloveniji.

Vse tabele, grafi in sheme v tej knjigi so moje avtorsko delo in so izdelani na osnovi lastnih izračunov, ob upoštevanju podatkov iz virov, ki jih sproti navajam.

TERMINOLOŠKA POJASNILA

Pri obravnavi slovenske nacionalne kulture ter odnosov med njenimi geografsko in etnično pogojenimi komponentami uporabljam poleg uveljavljenih terminov tudi vrsto vsakdanjih izrazov, ki imajo lahko v običajni rabi drugačen pomen kot pa v kontekstu pričujoče obravnave. Čeprav je njihova specifična raba večinoma razvidna, jo želim za vsak primer že uvodoma opredeliti in po potrebi pojasniti.

Narod, naroden, nacionalen, Slovenec

V večini evropskih jezikov obstajata različna izraza za pojma ljudstvo in narod (četudi njuna raba pogosto sovpada), za pojma narod in nacija pa ne. V slovenščini obstaja razlikovanje med pojmom narod in nacija zlasti v okviru družboslovnih ved. V *Slovarju slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)* je beseda nacija sinonimna z besedo narod, le da je prva označena s kvalifikatorjem »publicistično«. V tej knjigi uporabljam izraz narod s pomenom, navedenim v *SSKJ* pri geslih narod in nacija: »skupnost ljudi, navadno na določenem ozemlju, ki so zgodovinsko, jezikovno, kulturno, gospodarsko povezani in imajo skupno zavest« – s pridržkom, da imajo spričo različne etnične pripadnosti lahko skupno zavest tudi pripadniki različnih jezikov. Kakor se, denimo, slovenski izseljenci na eni strani čutijo Slovence, na drugi strani pa Američane, Kanadčane, Avstralce, Švede itd. (pa ne le v državljanskem smislu, temveč tudi v kulturnem), enako velja tudi za priseljence v Sloveniji. Ko govorim o slovenskem narodu, imam torej v mislih vse, ki se čutijo tudi Slovence, ne glede na njihovo etnično in jezikovno pripadnost.

Besedo Slovenec uporabljam v dveh različnih smislih: za pripadnika slovenske etnične skupine ali pa za pripadnika slovenskega naroda, torej za vsakogar, ki se čuti tudi Slovenca. Raba besede s prvim ali drugim pomenom je praviloma razvidna iz konteksta in jo s prilastkom pojasnjujem le v primerih morebitne nejasnosti.

Ker tudi sama – tako kot *SSKJ* – razumem pojem narod sinonimno s pojmom nacija, uporabljam sinonimno tudi prilastka naroden¹⁴ in nacionalen. V zvezah narodova/narodna oziroma nacionalna kultura, književnost itd. uporabljam vse tri

¹⁴ Seveda v smislu »nanašajoč se na narod« in ne »ljudski«.

prilastke v smislu 'nanašajoč se na vse etnične skupnosti, ki sestavljajo nacionalno skupnost, tj. skupni narod neke države'.¹⁵

Etnična manjšina/skupnost

Izraz manjšina praviloma uporabljam s pomenom, ki ga navaja SSKJ v zvezi narodna manjšina: »pripadniki naroda, katerega večina živi v drugi državi«. Zaradi racionalnosti najraje uporabljam zvezo etnična manjšina/skupnost, v kateri se prilastek etnična nanaša na pleme, ljudstvo ali narod (SSKJ) in torej zajema vse etnične manjšinske skupnosti v kaki državi, katerih večina lahko živi v drugi državi in tam predstavlja večino ali pa tudi ne, vsekakor pa s svojim deležem v obravnavani državi predstavljajo manjšino prebivalstva. Zveze narodna/etnična manjšina/skupnost uporabljam tako za »avtohtone« kot za »priseljenske« manjšine, torej za tiste, ki imajo z ustavo zagotovljen (politični, pravni, kulturni, jezikovni) status nacionalne manjšine, in tiste, ki takšnega statusa še nimajo.

Migranti/selivci, migrantski/selivski; migracija/selitev, migracijski/selitven

V sodobni strokovni literaturi izraz migranti (redkeje selivci) postopoma izpodri-va izraza izseljenci in priseljenci (emigranti in imigranti), pridevniki migrantski (nanašajoč se na migrante) ter migracijski in selitven (nanašajoč se na migracijo, selitev, SSKJ) pa izpodrivajo pridevnika izseljenski in priseljenjski. Ker so migranti z vidika rojstne dežele izseljenci, z vidika dežele priselitve pa priseljenci, je v kompleksni sodobni obravnavi vprašanj, povezanih z mednarodnimi migracijami, uporaba terminov migrant in migrantski zagotovo racionalnejša, saj naj bi izraza zajemala oba vidika. Žal pa težišče pomena v splošnem dojemanju pojma migrant ni na obeh omenjenih vidikih, temveč na samem dejanju selitve, ki naj bi se, kot beremo v SSKJ, ponavljalo: »migrant – kdor *spreminja* stalno ali začasno bivališče, zlasti iz gospodarskih vzrokov«; »selivec – 2. ekspr. kdor se (rad) *seli*« (glagola poudarila avtorica). Nedovršna glagola *spreminjati* in *seliti se* namesto dovršnih *spremeniti* in *preseliti se* povsem nedvoumno poudarjata trajno oziroma ponavljajočo se mobilnost migrantov, selivcev, kar je na drugi strani tudi povsem v skladu z *nerealnim*, vendar splošnim dojemanjem pojma migrant/selivec. Verjetno je sorazmerno malo ljudi seznanjenih s podatki zadnjega slovenskega popisa prebivalstva, zlasti s tem, da se 17 % popisanih ni opredelilo za slovensko narodnost, medtem ko je bilo takšnih, ki nimajo slovenskega državljanstva, le 2 %. Mnogi ljudje imajo

¹⁵ Menim, da družboslovno razlikovanje med narodom in nacijo predstavlja korak stran od skupne (multi)kulturne in državljske zavesti. Menim tudi, da je pojem nacionalna država zastarel in da namenoma zamegljuje pomembno dejstvo: tako kot so samostojno Slovenijo ustvarile vse etnične skupine, ki sestavljajo njeno prebivalstvo, enako velja tudi za nastanek in nadaljnji razvoj vseh drugih držav.

namreč očitno vtis, da je večina priseljencev prišla v Slovenijo le za krajši čas in da jih prav zaradi tega ne moremo obravnavati kot v vseh pogledih enakopravne prebivalce te države.¹⁶ Ker ima takšno zmotno dojemanje lahko dolgoročnejše posledice na odnosu narodne večine do priseljskih manjšin in celo na odnosu države do njih (socialna, kulturna, integracijska politika), se mi zdi nadomeščanje izrazov priseljenci in izseljenci z izrazom migranti/selivci, ki še dodatno implicira domnevno začasnost bivanja v določeni državi, dokaj tvegano, zaradi česar se temu tudi sama izogibam. V podnaslovu pričujoče knjige uporabljam zvezo »migrantska književnost in kultura« namesto »izseljska in priseljska književnost in kultura« zgolj zato, da se izognem predolgemu naslovu.

Priseljenec, priseljen, priseljski, priseljenstvo

Pridevniška raba deležnika v zvezah priseljeni prebivalci, priseljeni umetniki ipd. se nanaša izključno na prvo generacijo priseljencev, medtem ko ima pridevnik priseljski širši pomen, saj se nanaša na priseljenstvo, ki je zelo kompleksen pojem. Podobno kot pojmi izseljenstvo, zdomstvo, zamejstvo ipd. tudi pojem priseljenstvo zajema stanje, prostor, ljudi (več generacij) ter razmere, v katerih živijo in delujejo.

Izraz priseljenec ima ponekod že sam po sebi slabšalen prizvok, podobno kot npr. izraz Bosanec. Uredniki osrednje mednarodne znanstvene revije za etnične in migracijske študije (*Journal of Ethnic and Migration Studies*) menijo, da je izraz priseljenec žaljiv, če ga uporabimo za »nepriseljence«, pri čemer pa besede priseljenec sploh ne opredelijo (Notes for Contributors, 2006). Suzana Čurin Radovič z Ministrstva za kulturo uporablja termin priseljenci za naslednje skupine prebivalcev Slovenije (Čurin Radovič 2002: 232):

- s stalnim prebivališčem v RS,
- z začasnim prebivališčem v RS,
- v RS kot begunci,
- v RS kot azilanti.

V njeni študiji postane šele nekaj strani pozneje docela jasno, da se po njenem mnenju pojma priseljenec in državljani države sprejema med seboj izključujeta. Ko obravnava kulturna društva, ki so jih ustanovili pripadniki drugih narodov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji, piše: »MK [Ministrstvo za kulturo] ne razpolaga z uradnimi podatki o tem, koliko članov omenjenih društev ima slovensko držav-

¹⁶ Nekateri od teh ljudi so na pomembnih izvršnih položajih v Sloveniji, med njimi dr. Janez Dular, nekdanji vodja Urada za slovenski jezik in sedanji vodja Sektorja za slovenski jezik na Ministrstvu za kulturo. Na predavanju dr. Iztoka Simonitija *Slovenski jezik v združeni Evropi* (Simoniti 2002) sem v razpravi primerjala položaj slovenščine v EU s položajem ustavno še nepriznanih manjšinskih (tj. »priseljskih«) jezikov v Sloveniji. Dr. Dular je zavrnil takšne primerjave z argumentom, da govorim o jezikih ljudi, ki so v Sloveniji »le v prehodu«.

ljanstvo in kolikšen delež, če sploh, predstavljajo priseljenci. Neuradno pa je znano, da so člani omenjenih društev praviloma državljani Slovenije [in torej, kot sledi iz predhodnega, niso priseljenci; op. J. Ž. S.].« (Čurin Radovič 2002: 235) Prav takšna je tudi težnja, ki jo zadnja leta opažam pri nekaterih socioloških in antropoloških obravnavah priseljenstva. Stališče, da bo diskurz o priseljenih in slovenskih državljanih neslovenskega porekla produktivnejši, če bo njegova terminologija izhajala iz cilja diskurza, ne pa iz aktualnega stanja, je seveda povsem legitimno. Dejstvo, da se dosledna delitev na priseljence kot prebivalce brez državljanstva države sprejema na eni strani, na drugi strani pa na državljane države sprejema, ki so bili do pridobitve novega državljanstva obravnavani kot priseljenci, šele uveljavlja, pa povzroča številne nejasnosti. Avtorji v naslovu svojih študij označujejo obravnavane skupine kot »novodobne manjšinske etnične skupnosti« (Čurin Radovič 2002: 232), »nove etnične/narodne skupnosti« (Komac 2003), »nove narodne manjšine« (Medvešek in Vrečer 2005), v nadaljevanju pa nekateri avtorji vendarle povsem spontano uporabljajo izraz priseljenci za isto skupino prebivalcev (npr. Medvešek in Vrečer 2005: 279, 281).

Ker so državljani Republike Slovenije lahko tudi ljudje, ki so se priselili v Slovenijo iz kake druge države in so torej ravno toliko priseljenci, kot so slovenski izseljenci z državljanstvom države sprejema za nas še vedno izseljenci in jih tako označujejo tudi avtorji praktično vseh izseljenskih študij, se v tej knjigi pojma priseljenec in državljan Slovenije ne izključujeta. Rezultati popisa 2002 kažejo, da je imela v času popisa velika večina priseljenih iz tujine že slovensko državljanstvo. S pridobitvijo državljanstva je vsekakor rešen pomemben del specifično priseljenjskih življenjskih ovir; velik del težav, značilnih za priseljenjske situacije, pa ostaja tudi po pridobitvi državljanstva, o čemer pišem v 3. delu knjige. S specifično priseljenjskimi težavami pa se – ne glede na pridobljeno državljanstvo – ne soočajo le priseljenci, temveč pogosto tudi njihovi potomci.

Pri uporabi izraza priseljenci v pričujočem delu torej terminološko izhajam iz stališča, da bi z upoštevanjem sicer dobronamerne, a po mojem mnenju sporne »prepovedi« uporabe tega izraza za državljane RS, ki so priseljeni iz tujine, le še dodatno prispevala k neproduktivni stigmatizaciji tega izraza.

Zdomec, izseljenec

Izraz zdomec uporabljajo zase slovenski povojni emigranti sinonimno z izrazom izseljenec. Tudi sama uporabljam oba izraza sinonimno in ne kot oznako za »prebivalca Slovenije, ki je v času statističnega opazovanja delal pri tujem delodajalcu ali samostojno v tujini oziroma je bil družinski član le-tega in je z njim živel v tujini« (Josipovič 2005: 300). Takšna (ali zelo podobna, vendar s prav takšno vsebino) je namreč definicija izraza zdomec, ki jo navaja Statistični urad Republike Slovenije od leta 1995 dalje v *Statističnem letopisu Republike Slovenije* (npr. 1999: 75–76).

To je seveda pomen termina *zdomec*, ki ustreza tudi rabi raziskovalcev s področja ekonomije (npr. Bevc in Prevolnik-Rupel 2000: 149), demogeografije (Josipovič 2005: 300) in družbenih ved nasploh. V šestdesetih in sedemdesetih letih se je izraz *zdomec* tudi v najširši javni rabi v Sloveniji uveljavil kot sinonim za delavca na začasnem delu v tujini. Nekako od slovenske osamosvojitve dalje pa se tudi v matičnem prostoru izraz *zdomci* v splošni rabi, večinoma v kulturnem kontekstu, nanaša predvsem na povojne, zlasti politične izseljence (npr. v zvezah slovenski *zdomski* tisk, književnost, umetnost ipd.).¹⁷ Ker pa je kategorična delitev na predvojne »ekonomske« in povojne »politične« emigrante v veliki meri vprašljiva, saj je velik del izseljencev pred drugo svetovno vojno zapustil slovenska etnična ozemlja predvsem iz narodnostno-političnih razlogov, večina izseljencev od šestdesetih let dalje pa iz ekonomskih in različnih osebnih razlogov, pri čemer so se zlasti na področju kulturnega delovanja deloma naslonili na že obstoječe organizacije, društva in tisk ideološko sorodnih priseljenskih krogov, ki so se bili dotlej izoblikovali v predhodnih migracijskih obdobjih, se mi zdi tudi razlikovanje med *zdomci* kot povojnimi emigranti in izseljenci kot predvojnimi emigranti odveč in zato torej uporabljam oba izraza v enakem smislu.

Zamejstvo, zamejec, zamejski; manjšina, manjšinec, manjšinski

Za »avtohtone« slovenske skupnosti v sosednjih državah in pojme, povezane z njimi, v zadnjem času bolj priporočajo besedno družino (slovenska) manjšina, manjšinci, manjšinski kot pa zamejstvo, zamejci, zamejski. Ker pa bi v kontekstu skupne obravnave slovenskih manjšincev v sosednjih državah in drugih manjšincev v Sloveniji mestoma lahko prihajalo do nejasnosti, v tej knjigi za prve vendarle uporabljam besedno družino zamejci, zamejstvo, zamejski.

Kultura

Izraz *kultura* uporabljam s prvima dvema pomenoma, navedenima v *SSKJ*: »1. skupek dosežkov, vrednot človeške družbe kot rezultat človekovega delovanja, ustvarjanja // človeško delovanje, ustvarjanje, katerega rezultat so ti dosežki, te vrednote: (med primeri) mešanje kultur na področju Evrope; razvoj novejših kultur...«; »2. dejavnost, ki obsega področje človekovega umskega, zlasti umetniškega delovanja, ustvarjanja: (med primeri) financiranje kulture in znanosti; skrbeti za hitrejši razvoj kulture...«. Širši pomen izraza *kultura*, definiran v *SSKJ* pod točko 1, se le deloma pokriva z antropološkimi definicijami kulture, katerih

¹⁷ Tudi Janko Kos in Helga Glušič v *Enciklopediji Slovenije* (Kos in Glušič 1990: 229) opredeljujeta pojem *zdomska književnost* kot »literarno ustvarjanje slov. ideološke in politične emigracije, tj. beguncev in izgnancev po 2. sv. v.«.

vsebinsko poskuša Payne (1996: 128) zaobjeti z naslednjo formulacijo: »Termin s praktično brezmejno rabo, ki ga lahko v prvi vrsti razumemo kot nekaj, kar se nanaša na vse tisto, kar so ustvarila človeška bitja, za razliko od vsega, kar je del narave.« Kadar iz konteksta ni povsem razvidno, da imam v mislih drugi pomen, nadomeščam besedo kultura z zvezama kulturno delovanje oziroma kulturna (ali kulturno-umetniška) dejavnost.

Kulturno življenje skupnosti

V zvezi kulturno življenje (izseljencev, priseljencev, manjšine...) se prilastek *kulturno* seveda neposredno nanaša na drugega od zgoraj navedenih pomenov pojma kultura (ožji pomen), celoten tematski okvir obravnave kulturnega življenja skupnosti pa zaobjema tudi prvo, širšo definicijo pojma kultura.

Sokulture, sokulturni modeli

Kaj naj bi zajemal pojem sokulture in zakaj sem se odločila za nov izraz, pojasnujem na začetku Uvoda. Povezovalni dejavnik, ki ga želim izpostaviti s tem izrazom, je (še vedno prepogosto spregledano) dejstvo, da ne moremo govoriti o nacionalni kulturi, če pri tem ne upoštevamo tako izseljenske in zamejske kot tudi vseh »avtohtonih« in priseljskih kultur, ki jo sestavljajo. Takšno poimenovanje poudarja pomen omenjenega povezovalnega dejavnika, ki naj bi bistveno vplival na odnos med vsemi etničnimi kulturami nekega naroda (nacije).

Pojem sokulture torej dodaja osnovnemu pomenu pojma kultura kvalifikacijo, ki se nanaša na obstoječe stanje, in sicer na zavedno ali nezavedno povezanost kultur, ki izhajajo iz, nastajajo ali se razvijajo v nacionalnem prostoru. Pojem sokulturni modeli pa ne označuje obstoječega stanja, temveč zajema programe, ki so usmerjeni k izoblikovanju optimalnih odnosov med sokulturami in ki jih navajam oziroma pojasnujem v nadaljevanju tega razdelka. Predlog termina sokulture oziroma sokulturni modeli podajam v razmislek že v nekaterih svojih predhodnih objavah (npr. Žitnik J. 2004a).

Drugi sorodni izrazi, ki se nanašajo na obstoječe stanje

Izrazov multikultura, polikultura, plurikultura ni niti v *SSKJ* niti v *Slovenskem pravopisu (SP)*, vendar sta zlasti prva dva zaradi vpliva tuje literature mestoma v rabi tudi v slovenskih strokovnih in znanstvenih besedilih. Slovenska verzija, ki bi se glasila večkultura ali mnogokultura, se praktično ne uporablja. V bistvu gre za sinonime, saj vsi izražajo zgolj obstoječo lastnost določene kulture in pomenijo

nacionalno (tudi regionalno ali lokalno) kulturo, ki jo sestavljajo kulture različnih narodnosti. Ti izrazi praviloma niso v rabi za označevanje programa ali strategije kulturne politike.

Raba pridevnika multikulturen oziroma samostalnika multikulturalnost se v tej knjigi sklada s pomenom v *SP*: večkulturen; večkulturalnost, mnogokulturalnost. Vsi ti izrazi se nanašajo na obstoječe stanje in v pričujočem kontekstu ne pomenijo nič drugega kot 'sestavljen/sestavljena iz kultur različnih narodnosti v državi', ne pa 'nanašajoč se na multikulturalizem'.

Podobno tudi pridevnik interkulturen/medkulturen (*SP*) v tem besedilu preprosto pomeni 'potekajoč med kulturami različnih narodnosti v državi; nanašajoč se na odnose med različnimi kulturami', ne pa 'nanašajoč se na interkulturalizem'.

Drugi sorodni izrazi, ki se nanašajo na programe

Izraz multikulturalizem uporabljam v najširšem pomenu besede. Vključuje koncepte in strategije institucionaliziranih (vladnih in nevladnih) programov, katerih cilj je enakopravnost vseh etničnih manjšinskih kultur z večinsko, njihova zaščita, zagotavljanje pogojev za njihovo suverenost in vsestranski razvoj, njihova čim tesnejša medsebojna povezanost in čimbolj neovirana jezikovna prehodnost. Najpogostejši termini za označevanje tovrstnih programov so – poleg izraza multikulturalizem – še kulturni pluralizem, interkulturalizem in kulturna integracija. Vsi označujejo cilj, ne pa obstoječe stanje. Cilj vseh teh programov je bolj ali manj enoten, razlikujejo pa se (vsaj deloma) po strategijah, s katerimi naj bi ga dosegli. Sama jih označujem s skupnim izrazom sokulturni modeli. Njihove medsebojne razlike in stične točke povzemajo (v slovenščini) Katunarić (1993), Lukšič - Hacin (1999), Komac in Medvešek (2005), Vrečer (2006) in drugi.

Pridevnika multikulturalističen (npr. v zvezah multikulturalistični koncepti, programi, politika) in interkulturalističen se nanašata na multikulturalizem in interkulturalizem.

O SPORNI RABI NEKATERIH POJMOV

AVTOHTONOST, ZGODOVINSKA POSELJENOST, TRADICIONALNA PRISOTNOST, NEAVTOHTONOST, NOVE IN »NOVE« MANJŠINE

Dejstvo, da opredelitev pojma avtohtonost še ni dosegla mednarodnega konsenza niti v teoriji, niti v mednarodnih aktih, ki urejajo odnose med večino in manjšinami, niti v samih političnih praksah, je eno najpogostejše zlorabljenih dejstev na področju manjšinske politike, vsaj kar zadeva evropske države. Izgovor, da avtohtonost vse doslej še nima splošno sprejete mednarodne pravne definicije, je vselej pri roki, kadar teče razprava o tem, kako je mogoče, da priseljenci v evropskih državah pogosto niso deležni manjšinskega varstva z vsemi (posamezni skupini primernimi) ukrepi posebne zaščite ogroženih skupin, torej varstva, enakovrednega tistemu, ki so ga deležne ustavno priznane manjšine. Prav na to opozarja evropski komisar za človekove pravice Alvaro Gil-Robles v svojem poročilu o prvem obisku v Sloveniji (Svet Evrope, Urad komisarja za človekove pravice 2003: 4–5, 7–11) in svoja tedanja priporočila takole povzema v svojem drugem poročilu (Svet Evrope, Urad komisarja za človekove pravice 2006: 3–4, točka 1: Varstvo manjšin):

5. Komisar je v svojem poročilu priporočil, da se okrepi režim varstva manjšin predvsem tako, da se ponovno prouči koncept avtohtonih (»prvotnih«) in neavtohtonih (»novih«) manjšin in da začne Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin veljati za skupine ljudi, ki izhajajo iz drugih delov nekdanje Jugoslavije.

6. Komisarju se zdi pomembno, da Vlada Republike Slovenije ukrepa in zmanjša razlike v stopnji varstva romske skupnosti, ki izhaja iz obravnavanja romske skupnosti kot avtohtone ali neavtohtone, saj pojma nista pravno opredeljena. Skrbi ga, da raba teh pojmov povzroča pravno in praktično negotovost ter tvega samovoljno izključitev /.../.

7. Glede oseb iz drugih delov nekdanje Jugoslavije je komisar z zaskrbljenostjo opazil, da v Sloveniji niso priznane kot manjšina, kar povzroča velike težave pri ohranjanju njihovega jezika, vere, kulture in identitete.

Slovenska država opredeljuje svoje razumevanje pojma avtohtonost takole (Republika Slovenija, Ministrstvo za zunanje zadeve 2006: 2):

Večinoma govorimo o avtohtonosti oz. zgodovinski poseljenosti neke skupnosti v primeru, ko je le-ta prisotna na nekem območju *najmanj dve generaciji* ali več (poudarila avtorica).

Prav takšno razumevanje predlaga tudi evropski komisar za človekove pravice Gil-Robles (Urad komisarja za človekove pravice 2006: 3, opomba 5). Raba tega termina v slovenskih državnih dokumentih pa je za sedaj še zelo neusklajena, da ne rečem dvolična. Kot je razvidno iz zgornjega navedka, slovenska država v mednarodni komunikaciji zagovarja sodobno tolmačenje pojma avtohtonost, kot ga razumejo evropski dokumenti, med drugim tudi zgoraj citirani dokument urada komisarja za človekove pravice. V notranje obvezujočih dokumentih pa takšnega tolmačenja pojma avtohtonosti v trenutku, ko to pišem (december 2006), še ni. Čeprav se je največ ljudi priselilo v Slovenijo iz drugih republik tedanje SFRJ že v sedemdesetih letih in so slovenskemu gospodarstvu in drugim dejavnostim namenili celotno aktivno obdobje svojega življenja, število pripadnikov njihove druge in tretje generacije pa že presega število tistih, ki so rojeni zunaj Slovenije, jih slovenska država v svojih spisih namreč še vedno kvalificira z oznako »neavtohtone novodobne etnične skupnosti« (Čurin Radovič 2002: 232) ali »novodobne manjšinske etnične skupnosti« (prav tam). Podobne sintagme najdemo tudi v drugi strokovni literaturi, npr. »nove etnične/narodne skupnosti« (Komac 2003), »nove narodne manjšine« (Medvešek in Vrečer 2005), s postavljanjem prilastka »nove« v narekovaje pa posamezni avtorji hkrati že tudi problematizirajo nakazano »neavtohtonost« priseljenskih manjšin po zastarelem in danes že spornem razumevanju tega pojma. Obstaja namreč nevarnost, da bi navidez »kratkotrajna« prisotnost priseljenskih manjšin v splošni javni percepciji še naprej upravičevala njihovo obrobno obravnavo. Slednja kljub pozitivnim poskusom na področju kulturne zakonodaje (Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo – ZUJIK 2002) in kulturne politike (npr. Čurin Radovič 2002) žal še vedno ustreza realnemu strukturnemu konceptu slovenske družbe, v kateri imajo določene etnične manjšine v mnogih pogledih manjvreden položaj. Splet odnosov med sokulturami v Sloveniji – tako kot v vsaki drugi državi – je namreč na eni strani vsaj toliko stvarni in psihološki produkt aktualnega gospodarskega sistema in družbenega reda, kot je na drugi strani materialna, miselna in emocionalna posledica zgodovinskih okoliščin.

V tej knjigi uporabljam zvezo »avtohtone« manjšine (praviloma v narekovajih) kot sinonim za »ustavno priznane« oziroma v Ustavi imenovane manjšine.

JEZIKOVNA IN KULTURNA INTEGRACIJA

Termin integracija ima v vsaki vedi svoje definicije, ki so lahko med seboj celo protislovne. Z različnimi pomeni pa uporabljajo ta izraz celo avtorji s področja migracijskih in medkulturnih študij, v okviru katerih naj bi termin integracija

pomenil (uspešno) vključevanje priseljencev v družbo sprejema. Kako različni so lahko ti pomeni pri različnih avtorjih ali v različnih kulturah, bi še najlažje ponazorila z naslednjo paralelo. Pojem poroka ali sklenitev zakonske zveze, ki prav tako predstavlja določeno vrsto ekonomske, kulturne, včasih tudi verske in jezikovne integracije, pomeni v nekaterih kulturah združitve, ki naj bi temeljila na vsestranski formalni enakopravnosti med zakoncema; seveda se slednja (namreč njuna enakopravnost) lahko v praksi uresničuje ali pa tudi ne. V drugih kulturah pa lahko sklenitev zakonske zveze bolj temelji na nekaterih drugih vrednotah in manj na konceptu formalne ali dejanske enakopravnosti.

Podobno nekateri avtorji migracijskih študij, zlasti nemški, uporabljajo termin integracija bolj ali manj sinonimno s terminom asimilacija (npr. Graf 2004; Wörsdörfer 2004), torej ga razumejo kot vključitev v družbo sprejema po predhodni enostranski prilagoditvi »prišlekov« obstoječim družbenim normam v državi sprejema. V zadnjih desetletjih pa se v zvezah gospodarska, politična, kulturna, verska, jezikovna integracija priseljencev uveljavlja ravno nasprotni pomen. To se odraža v terminologiji mednarodnih in slovenskih dokumentov, ki urejajo priseljsko problematiko, o čemer obsežno pišem v nadaljevanju.

Pojem kulturna (in jezikovna) integracija tudi sama razumem v smislu aktivne in predvsem enakovredne vključitve manjšinskih (priseljskih) kultur in jezikov v nacionalno kulturo večetnične države, kar seveda ne pomeni njihovega postopnega 'izginjanja' v večinski kulturi, temveč ravno nasprotno. Kulturna integracija pomeni enakopravno uveljavitev manjšinske kulture (in jezika) v nacionalni kulturi, kar je pogosto tudi pogoj za trajnejšo ohranitev njenih avtentičnih prvin, s tem pa tudi za njen vitalni nadaljnji razvoj. Zaviranje jezikovnega in kulturnega pluralizma je sestavni del politike neenakopravnosti, ta pa vsekakor deluje v nasprotju z načeli integracije in z njo povezane krepitve nacionalne oziroma državljanske identitete. Slednja je namreč lahko dolgoročneje stabilna le v primeru, da temelji na splošno sprejetem in v celoti ponotranjenem konceptu kulturnega pluralizma ter etnične, verske in jezikovne enakopravnosti.

GOSTITELJSKA DRUŽBA/DRŽAVA

Vsekakor tudi na tem mestu čutim potrebo, da opozorim na izrazito absurdnost uporabe termina *gostiteljska družba* v povezavi s slovensko družbo v odnosu do priseljencev. Termin je prodril iz mednarodnih akademskih krogov¹⁸ najprej v nekatere slovenske raziskovalne kroge,¹⁹ nato pa še v širšo slovensko javnost.

¹⁸ Npr. Sanders 2002, v Razpotnik 2004: 37, in Cancedda 2005. Cancedda uporablja termin *host(ing) country/society* v svoji 123 strani obsegajoči študiji v omenjenem kontekstu kar na 69 mestih. Med upoštevanimi predlogi za končno formulacijo tega dokumenta Evropske komisije (Žitnik J. 2005c: 3–4) je bila tudi zamenjava izraza *host/hosting society/country* z izrazom *receiving society/country*.

¹⁹ Npr. Razpotnik 2004: 37 in sledeče strani, in Gosar 2005: 29.

Takšna uporaba tega termina dejansko implicira stališče, da so etnični Slovenci kot ekskluzivni domačini z ekskluzivno domovinsko pravico gostitelji, kot njihove goste pa obravnava priseljence, katerih (do popisa 2002) dve tretjini je prišlo v Slovenijo pred koncem sedemdesetih let (in tudi če ne bi bilo tako), ki v veliki večini kot slovenski državljani plačujejo vse davke in pristojbine enako kot »njihovi gostitelji«, prispevajo v sklade za pokojninsko in invalidsko zavarovanje vseh državljanov, z dohodninskimi in drugimi davki in dajatvami sofinancirajo državno in lokalno upravo ter vse tiste dejavnosti v kateremkoli sektorju (gospodarskem, finančnem, socialnem, zdravstvenem, šolskem, znanstvenem, kulturnem, informativnem itd. itd.), ki so sofinancirane iz postavk državnega proračuna.

Do leta 1980, ko se je priselila večina priseljencev, je Slovenija potrebovala delovno silo, prostih delovnih mest za »priseljenske poklice« je bilo dovolj, tedanja stanovanjska politika pa jim je – povsem drugače kot danes – omogočala reševanje stanovanjske problematike. Zato so se do konca sedemdesetih v Slovenijo priseljevali zlasti mladi ljudje,²⁰ ki so svoje prvo (v ekonomskem smislu) pasivno življenjsko obdobje zaključili v rojstni republiki, se tam izšolali in nato svoje znanje, veščine in sposobnosti vlagali v slovensko gospodarstvo in druge dejavnosti. S svojim vložkom dela v Sloveniji po končanem šolanju v rojstni deželi so več kot enakovredno prispevali h gospodarskemu razvoju Slovenije, ki je tej deželi olajšal osamosvojitve. Skupaj z drugimi prebivalci Slovenije so ustanovili suvereno slovensko državo. Ko pa je ta začela delovati, je nenadoma za mnoge od njih (kot tudi za Slovence, rojene zunaj Slovenije) veljal drugačen postopek za pridobitev novega državljanstva kot pa za »njihove gostitelje«, kar 12 % priseljencev pa je bilo izbranih iz »aktivnega« registra prebivalcev, dostopnega občinskim upravnim enotam, ki podeljujejo občanom osebne dokumente.

Pokroviteljska predstava o tem, da je Slovenija država gostiteljica, priseljenci pa so njeni gostje, torej le še dodatno izkrivlja stališče države in širše javnosti do pravic in položaja priseljencev, hkrati pa izkrivlja tudi samopodobo priseljencev samih ter njihov pogled na lastne pravice in položaj. Priseljenci namreč nikakor niso gostje v Sloveniji. Slovenija lahko gosti begunce, gostujoče profesorje, tuje svetovalce, politične in druge delegacije, nikakor pa ne more gostiti svojih delavcev, od katerih je neposredno odvisno slovensko gospodarstvo,²¹ in še manj lastnih

²⁰ Med priseljenci srbske narodnosti v Sloveniji, denimo, je bilo leta 2002 samo 6,38 % starejših od 65 let, med prebivalci slovenske narodnosti pa je bilo starejših od 65 let kar 16 %. Podobno razmerje kot za slovenske Srbe velja tudi za druge priseljenske narodnosti v Sloveniji (Popis 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti, starostnih skupinah in spolu).

²¹ V zadnjem obdobju se potreba po priseljenih delavcih v Sloveniji naglo povečuje. Slovensko gospodarstvo brez njih ne more funkcionirati, saj slovenska družba s svojimi šibkimi mehanizmi načrtnega spodbujanja zaposlovanja v deficitarnih poklicih ne zmore pokriti niti najnujnejših potreb v nekaterih dejavnostih. Tako je bilo leta 2004 v Sloveniji izdanih 17.100 delovnih dovoljenj za državljane tretjih držav (priseljeni delavci iz EU, ki jih je v Sloveniji mnogo manj kot prvih, delovnih dovoljenje ne potrebujejo), leta 2008 pa je vlada RS izdala uredbo, s katero je omejila število delovnih dovoljenj za tuje državljane

državljanov, ko pa jim vendar pripada. Če je slovenska družba gostiteljska družba, so tudi njeni priseljenski državljani gostitelji vseh prej naštetih gostov, sami pa zagotovo ne morejo biti gostje svoje lastne države in družbe. V svoji državi so prav tako domačini kot vsi drugi državljani.

In čeprav se je marsikdo zgolj nevede ujel v past tega diskriminatornega poimenovanja, je učinek takšne rabe omenjenega popularnega termina za označevanje statusa priseljenih državljanov vselej demagoški in manipulativen. In potem je kajpak tudi priseljenec raje nesporni gostitelj, torej *Slovenec*, kot pa nezaželen gost »iz Juge«, kar še dodatno spodbuja njegovo zatajevanje izvirne etnične identitete – med drugim tudi v popisih prebivalstva, o čemer bo tekla beseda v nadaljevanju te razprave.

Namesto povsem neustrezne in tudi skrajno zavajajoče rabe besednih zvez gostiteljska družba/država uporabljam izraze družba/država sprejema, država priseljevanja, večinska družba ipd.

na 24.600, s čimer potrebe slovenskega gospodarstva za leto 2008 še zdaleč niso bile pokrite (več o tem Gombač 2007).

1

POLOŽAJ IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI V MATIČNEM PROSTORU

RAZPOZNAVANOST IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI

Morda si tam zunaj postal bolj naš, kot bi bil, če bi bil tu ostal. Morda celo bolj moj. Toda, medtem ko me boš ponovno odkrival, ti bom vedno malo drugačna, kot sem bila, ko si me zamrznil v svoje panonsko srce. Da bi ti ostala ena in ista, edina. In ko boš spet odhajal, do zadnje pore prepojen z menoj, boš že mislil na vrnitev. Le vzemi s seboj prgišče mojega telesa. Ti bom iz njega dihala in nekaj zrasla. Da si bova vedno blizu in še bližja. Da ti bom do konca prva in zadnja. In zemlja, v kateri si shodil.²²

Kaj je slovenska izseljenska književnost? Kaj jo povezuje v razpoznavno celoto? Zakaj tisti, ki jo dovolj pozna, ocenjuje, da je zato tako vitalen del slovenske nacionalne književnosti, ker jo bogati z novimi, drugačnimi ustvarjalnimi vzgibi, temami in vidiki?

Široka je paleta literarnih tem, ki jih odkrivajo dela slovenskih izseljenskih piscev. Najprej so tu vse osnovne teme, ki jih najdemo v katerikoli književnosti: življenje, narava, družba, zgodovina, božje in človeško, večno in minljivo, temeljne dileme človeškega duha. Zraven pa je še odkrivanje in približevanje novega, neznanega, po čemer izseljenska dela, tako v pripovedništvu kot v pesništvu, vidno izstopajo iz glavnine slovenske književnosti. Tudi v ozadju te pestre tematike je seveda isti ustvarjalni vzgib, kot ga lahko razpoznamo v kateremkoli leposlovnem delu: piščev intimni odnos do življenja in do sveta, ki se kaže v vseh svojih oblikah, kot svoboda ali ujetost, pripadnost ali osamljenost, ljubezen ali mrtvilo, razumevanje ali zaslepljenost, zagovor ali obsodba, vera ali dvom, moč ali vdaja, odpuščanje ali krivda. A tisti ustvarjalni vzgib in hkrati téma, ki povezuje leposlovje prve generacije izseljencev – te še z najmanj pridržki sprejemamo med »naše« pisce – vse od zahodne ameriške obale do Japonske in od Skandinavije do južne Avstralije, obenem pa to leposlovje, pravzaprav protislovno, precej ostro razmejuje od domače književnosti, je nikoli do kraja preseženo domotožje. Hrepenenje po rodni zemlji. Hrepenenje po izgubljenem.

Izseljenčev boj za sprejetost v novem okolju, njegovo spreminjanje, odpori in

²² Jože Žohar, Zemlja (odlomek), *Slovenski koledar*, 39 (1992), Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 1991, str. 136.

prilagajanje imajo kot dramatična ustvarjalna motivacija in hkrati kot literarna téma skoraj enakovredne vzporednice v matični književnosti, čeprav na drugačnih ravneh. Nostalgija izseljenca, ki ne more stopiti na domača tla, kadarkoli bi to želel, in njegov občutek trajne izkoreninjenosti pa nimata enakovrednih vzporednic v domotožju in začetni osamljenosti študenta s slovenskega podeželja, ki pride študirat v bližnjo prestolnico in morda tam tudi ostane. Literarna dela izseljencev ponujajo prepričljiv dokaz, da njihova potreba po polnokrvnejšem stiku z izvornim tudi po desetletjih ne zbledi. Seveda vse bolj odstopa prostor novim izkušnjam, vzgibom in občutkom, vendar do kraja nikoli ne usahne. Celó pri tistih ne, ki ob obisku domačega kraja morda z bolečino in olajšanjem hkrati začutijo, da tam ne morejo najti ničesar več, kar bi jih tudi navzven vezalo na izvorni prostor in tamkajšnje ljudi.

Za književnega zgodovinarja in kritika je izseljenčeva nostalgija, hrepenenje po izgubljenem, največkrat le téma. In kaj je domotožje za človeka, ki se je za vselej ločil od »zemlje, v kateri je shodil«? Téma komajda. Občutek vseh občutkov? Vera? Prepričanje? Stanje duha? Odnos do sebe in sveta, do prostora, preteklosti, sedanjosti in prihodnosti? Morda tudi način življenja? Pogosto vse to.

Literarni analitiki ugotavljajo, da so izseljenski avtorji prve generacije v svojih delih večinoma že davno prerasli in preboleli domotožje. Pa ga niso in ga ne bodo. Presegli so le njegove začetne stopnje, iz katerih se je razvila nova, trajnejša stopnja duhovnega stanja z istim predznakom. Vedno znova nas o tem prepričajo njihovi zadnji verzi, izpovedni pasusi v prozi, pisma, celo esejistična razmišljanja z najrazličnejšo tematiko. K sreči so se ti pisci že po nekaj letih novega življenja zmogli odpreti tudi mnogim od sproti porajajočih se ustvarjalnih spodbud, ki usmerjajo sodobno književnost. Boleče prekinjena kontinuiteta in hrepenenje po neposrednejši povezavi z izvornim pa vendar ostajata na pomembnem mestu med vidnimi ali prikritimi gibalí vseh tistih umetnikov, pri katerih ima beseda »dom« za vedno dva tako različna, med seboj nič manj kot izključujoča se pomena. In prav v tem je najočitnejša meja med književnim delom prve izseljenske generacije in vseh naslednjih.²³

Seveda lahko književnost slovenskih izseljencev razvrščamo v različne sklope bodisi glede na specifiko njihovih posameznih »skupnih« tematik ali značaj njihove ustvarjalne motiviranosti, pa glede na njihove značilne literarne oblike in izrazna sredstva, navezanost ali izoliranost od sočasno nastajajoče »domače« književnosti ter njuno medsebojno primerljivost, stopnjo literarnoestetske dognanosti itd. Če se na tem mestu na kratko ustavim le pri prvih dveh od naštetih kriterijev, lahko za nazornejšo predstavo izpostavim, denimo, močno zastopano proletarsko in socialnokritično usmerjenost te književnosti v skoraj vseh literarnih

²³ Ta razlika je prav gotovo povezana z različnimi socializacijskimi izkušnjami in različnimi socializacijskimi konteksti med generacijami, ki pomembno vplivajo na procese konstituiranja identitete pri posameznikih (glej tudi Lukšič-Hacin: 105–146; Čebulj Sajko 2000: 84–87).

vrstah in zvrsteh pri piscih, ki pripadajo imigraciji v vseh deželah priseljevanja Slovencev pred drugo svetovno vojno, od razvitejših zahodnoevropskih dežel do obeh Amerik. Pomemben del predvojnih izseljenskih piscev je namreč črpal svojo ustvarjalno spodbudo iz problematičnih delovnih razmer in življenjskih pogojev t. i. ekonomske emigracije,²⁴ ki v tem času prevladuje v slovenskem izseljenstvu. Vzporedno z omenjeno se pri tej generaciji izseljenskih avtorjev razkriva še cela vrsta drugih motivacij, kar se odraža v širokem tematskem in estetskem razponu njihovega leposlovnega snovanja. V istem času lahko v delih primorskih beguncev pred italijanskim fašizmom in njegovimi raznarodovalnimi, hkrati pa tudi ekonomskimi pritiski odkrivamo izrazito narodnostno in politično motiviranost, ki sta prav tako porodili nekaj trajnejših literarnih sadov (sem sodita precejšen del proze in poezije Davida Doktoriča in uvodni del knjige *Izseljenec: Vtisi mojega potovanja v Argentino* Gvidona Juga).

Podobno izstopa kot »skupna« motivacija prevladujočega dela povojnih izseljenskih piscev njihova dolgotrajna, pri nekaterih celo še vedno trajajoča duhovna ujetost v bratomorni vojni 1941–45. Tudi pisci iz te skupine živijo v različnih delih sveta, najmočnejšo skupino tvorijo seveda v Argentini, kamor se je priselilo največ Slovencev iz italijanskih in avstrijskih begunskih taborišč. Prav njihova tesna kulturna in ustvarjalska povezanost pa je omogočila tudi tistim, ki so se naselili drugje, da so se lahko pri svojem literarnem ustvarjanju oprli na njihovo založništvo in promocijo. Predvsem prva povojna dela teh avtorjev so tako po motiviki in literarnih oblikah kot po umetniški vrednosti primerljiva s književnostjo NOB.²⁵

Drugi skupini povojnih izseljenskih piscev, ki se v določenem delu prekriva s pravkar omenjenimi »ujetniki bratomorne vojne«, je skupen njihov osrednji literarni vzgib, ki je definiran v njihovi veroizpovedi. Religiozna ustvarjalna motivacija je močno zastopana tudi pri predvojnih izseljenskih avtorjih, zlasti pri prekmurskih protestantih, seveda pa tudi med slovenskimi katoličani v vseh delih sveta. Pri piscih katoliškega militarizma, ki so pisali med vojno doma in po njej v begunstvu in izseljenstvu, pogosto predstavljajo pojmi narod, katoliška vera in svoboda (zmaga nad komunizmom) samo različne plati istega ideala. Podobno pri velikem deležu sočasnih partizanskih piscev predstavljajo pojmi narod, vera v socialno pravičnost (enakost) in svoboda (konec tuje okupacije) ravno tako samo različne plati istega ideala. Eni in drugi torej verjamejo v enakost vseh ljudi, kot jo utemeljuje tudi krščanstvo. Razhajajo se le njihove predstave o tem, kakšno podobo naj bi imel ta ideal tu in zdaj, v konkretni resničnosti.

O pomenu literarnega izražanja in njegovi vlogi v življenju prve povojne generacije slovenskih političnih emigrantov je Jože Pogačnik že pred več desetletji zapisal: »Kulturna akcija, kakor so poimenovali razseljenci svojo poglobitno

²⁴ O sporni delitvi emigracije na ekonomsko in politično pišem v četrtem poglavju Uvoda (Terminološka pojasnila, razdelek Zdomec, izseljenec).

²⁵ Tudi Kermaunerjeva obravnava dramatike slovenske politične emigracije (Kermauner 1999: 172–316) vsebuje številne primerjave z dramatiko NOB.

založniško ustanovo, se je naslonila na ustvarjalnost, ki naj bi jih potrjevala in ohranjala. Miselnost slovenskega kulturnega izročila se je znova razkrila kot uporabno sredstvo; književnost je postala izpoved subjekta, nosilec dejanja in tvorec zgodovine.« (Pogačnik 1972a: 71) Že v nekaj letih pa se je njihovo literarno snovanje, tako z vidika književnih vrst in zvrsti kot tematske širine, idejnih nasprotij in velikega razpona v literarnoestetski dognanosti, razvilo v presenetljivo kompleksen in celovit literarni sistem.

Tudi v literarnem delu naslednjih predvojnih in povojnih generacij izseljenskih piscev izstopajo nekatere skupne značilnosti. Narodnostno čustvo dobiva nove oblike, o domotožju tiste vrste, ki zaznamuje pretežni del leposlovja prve generacije, pa tu seveda ne moremo govoriti. Prej obratno: njihov edini dom je tam, kjer so se rodili in kjer živijo; domotožje – hrepenenje po vrnitvi v ta dom – pa se zdaj vse pogosteje pojavlja prav v času obiska rojstne dežele njihovih staršev. Zavest ali občutek etnične pripadnosti izseljencev se v različnih generacijah giblje skozi različne stopnje,²⁶ kar se dovolj dramatično izraža tudi v njihovem literarnem delu. Etnična identiteta druge generacije ima svoje razpoznavne poteze, prav tako etnična identiteta tretje in četrte generacije. Naše poznavanje slednje pa je zaenkrat še zelo skopo. Tisto, kar te pisce na določeni ravni povezuje, je nova razvojna stopnja potrebe po potrditvi izvorne etnične pripadnosti, ki jo označujemo kot »iskanje korenin«.²⁷

V jeziku dežel priseljevanja so pisali in pišejo že nekateri avtorji iz vrst (predvojne in povojne) prve generacije ter velika večina piscev druge in naslednjih generacij. Le redki posamezniki, rojeni v izseljenstvu, pišejo tudi v slovenščini. Kako utemeljemo smiselnost vključevanja njihovih del v tujih jezikih – razen v književnost večinskega naroda njihove »priseljenske« domovine – tudi v neko drugo koherentno književno telo, ki ga tu imenujemo književnost slovenskih izseljencev? Vsaka izseljenska književnost je z vidika njene vloge v okviru kulturne zgodovine posameznega naroda (npr. Slovencev, Ircev in drugih izseljenskih narodov na eni strani in Američanov, Avstralcev, Kanadčanov itd. na drugi) dvonacionalna. Prav zaradi nepresegljive potrebe po potrjevanju izvorne etnične pripadnosti se namreč tudi v delih piscev poznejših generacij slovenskih izseljencev – zlasti tistih, ki jim svoje že dovolj samoumevne pripadnosti »skupnemu« narodu priseljenske dežele ni več treba potrjevati – vedno znova pojavlja, poleg širokega izbora drugih tem in motivov, kot neprekinjena rdeča nit tematika ali motivika, ki se navezuje na slovenski prostor, slovensko zgodovino, kulturo, narodno vprašanje, prihodnost itd.; bolj introvertirani pisci pa v svojih delih pogosto raziskujejo značilnosti in posledice svoje še vedno ne povsem enoznačne etnične identitete. Roman *He, the Father* (On, oče) slovenskega izseljenskega pisca druge generacije Franka Mlakarja je, denimo, le eno od literarnoestetsko prepričljivih književnih del, ki so »do zadnje pore« slovenska, le napisana so v tujem jeziku. Kdorkoli bo takšna dela prebral, se ne bo več vpraševal o smiselnosti njihovega vključevanja v zakladnico slovenske kulture.

²⁶ Več o tem npr. Žigon 1998: 23–29, 49–111, 212–225 itd.; Lukšič-Hacin 1995: 167–186.

²⁷ Glej tudi Žigon 1998: 99–110; Lukšič-Hacin 1995: 144.

OBSEG IN KAKOVOST
SLOVENSKE IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI

*Ranjena bilka,
z nasipa trepetaje
v srebrni oblak.*

*Dolgi valovi,
odlagajoči saje,
hladište moj mak!*

*Skril te bom v haljo,
svoj há-i-ku veslaje
v razpenjeni tlak.*

*S halje odpete
je zdrknil mak smehljaje
na ustne kloak.²⁸*

Če bi želeli oceniti njen obseg po številu objavljenih literarnih del v knjižni obliki, resnično ne bi mogli soditi, da izseljenska literatura predstavlja pomemben del slovenske književnosti, saj so naši zdomci oziroma izseljenci od zgodnjih literarnih začetkov, ki segajo v drugo polovico 19. stoletja (npr. Franc Pirc) in še dlje, objavili vsega skupaj le nekaj več kot petsto leposlovnih knjig. Zelo verjetno pa bi se pokazalo drugačno razmerje, če bi evidentirali vse njihove revijalne literarne objave. Izseljenskih piscev, ki so objavljali svoje pesmi in kratko prozo predvsem v izseljenski periodiki, koledarjih in zbornikih, je nekaj sto. Avtorji sintetičnega pregleda *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik in Glušič 1999) smo zabeležili približno tristo takšnih piscev; precej imen je verjetno ostalo nezabeleženih, deloma tudi zato, ker so predvsem v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja pogosto objavljali anonimno.

Slovenskih zdomskih pripovednikov, pesnikov in dramatikov, ki so svoje delo objavljali tudi v samostojnih knjižnih izdajah, pa je le nekaj več kot sto. Primerjava s številom gesel v zadnji izdaji leksikona Cankarjeve založbe *Slovenska književnost* (Kos, Dolinar in Blatnik 1996) – v leksikonu je obravnavanih približno 1300 piscev – bi prinesla oceno, da predstavlja delež izseljenskih avtorjev samostojnih literarnih knjižnih izdaj eno trinajstino vseh ustvarjalcev slovenskega slovstva od Trubarja dalje. Pri tem moramo seveda upoštevati, da omenjeni leksikon vključuje tudi pomembnejše slovenske literarne zgodovinarje in pisce nekaterih drugih znanstvenih in strokovnih besedil, medtem ko bi, na drugi strani, lahko našli v vseh obdobjih do danes še celo vrsto »obrobnejših« slovenskih literarnih ustvarjalcev, ki v osre-

²⁸ Vladimir Kos, Drobní čoln smehljaja, zbirka *Ljubezen in smrt. In še nekaj*, Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1971.

dnjem leksikonu niso omenjeni.²⁹ Pomembno pa je, da je v tej izdaji slovenskega literarnega leksikona vključena že kar polovica važnejših izseljenskih avtorjev, kar je tudi ena glavnih novosti omenjene izdaje.

Prva generacija izseljencev (predvojnih in povojnih) je (bila) literarno aktivnejša od naslednjih. Ob ločitvi od domovine, ob dramatičnih sunkih nadaljnje usode, v neskončni vrsti skoraj nedoumljivih presenečenj in razočaranj je bilo sproščanje silovitih občutkov s peresom in prenašanje njihove teže na papir nekaj običajnega. Pisal je marsikdo od tistih, ki se tega najbrž ne bi lotili, če bi bili ostali doma. In obratno: tudi komu od nadarjenih, ki bi se doma v primernejših okoliščinah lažje podali na literarno pot, je ubijajoče delo v tujem rudniku, tovarni, na gradbišču ali plantaži zadušilo ustvarjalni nemir in izčrpalo še zadnje ostanke potrebne energije. Piše, kdor mora pisati, ker se ne more upreti notranjemu klicu, vendar morajo biti tudi za to izpolnjeni določeni pogoji.

O tem, kdo je pisal in kdo ne, so v izseljenstvu večkrat odločale okoliščine kot nadarjenost. A kdor je pisal, je tam lažje objavljaj kot številni pisci v domovini. To je bila predvsem zasluga izseljencev samih, saj so založniški dejavnosti posvečali veliko pozornost, tako v smislu financiranja kot prostovoljnega dela, približno šestina njihovih dosedanjih knjižnih izdaj pa je izšla v okviru samozaložniške dejavnosti. Podobne razmere prevladujejo še danes. Izseljenskih listov je bilo pred drugo svetovno vojno in po njej sorazmerno veliko,³⁰ prispevkov pa ni bilo vedno na pretek in zato je bila kakovostna uredniška selekcija prej izjema kot pravilo. Seveda pa med izseljensko periodiko v različnih delih sveta in v različnih obdobjih najdemo tudi posamezne revije, ki odkrivajo bistveno zahtevnejše literarne kriterije urednikov, kar še posebej velja za kulturne in literarne revije povojne emigracije.

Izobrazbena struktura in splošna literarna razgledanost piščočih sta pri tem igrali pomembno vlogo. Veliko piscev prve predvojne generacije izseljencev, zlasti v ZDA, kaže presenetljiv literarni navdih, vendar dela nekaterih zaradi skromnega poznavanja učinkovitih literarnih sredstev in tehnik³¹ po umetniški vrednosti bistveno zaostajajo za glavnino del prvih povojnih izseljencev, med katerimi najdemo celo vrsto nekdanjih vidnih kulturnih delavcev v domovini. Značaj in pomen pretežnega dela leposlovnih poskusov tistih slovenskih izseljencev, ki so večinoma

²⁹ Uredništvo leksikona piše v uvodnem sporočilu, da so upoštevali le tiste novejšje avtorje, ki so se že močneje uveljavili in pritegnili pozornost javnosti, saj je število natisnjenih književnih besedil od izida prve izdaje leksikona (1982) nenavadno naraslo.

³⁰ Jože Bajec (1980) v svoji bibliografiji navaja 128 naslovov izseljenske periodike do leta 1945, Marjan Pertot (1991) pa navaja kar 74 naslovov povojnih izseljenskih listov, ki so jih izdajali (in nekatere še vedno izdajajo) samo Slovenci v Argentini. Danes izhaja še 50–60 naslovov tiskanih ali spletnih časopisov, revij in glasil slovenskih izseljencev in njihovih potomcev (pismo Rozine Švent avtorici, 25. september 2006, zasebni arhiv). To je skoraj neverjetna številka, če jo primerjamo s številom še izhajajočih izseljenskih listov drugih evropskih narodov. Danski priseljenci v ZDA, denimo, so leta 1999 od svojih več sto nekdanjih etničnih časopisov izdajali le še dva (Bender 1999: 157).

³¹ Na drugi strani pa tudi zaradi vztrajanja (kljub slabemu obvladovanju) pri nekaterih utečenih literarnih oblikah, največkrat na škodo učinka, ki bi ga lahko dosegli z neposrednostjo spontanjšega izraza.

objavljali v predvojnih izseljenskih listih, deloma pa tudi v povojnih (v to skupino sodijo po svoji vlogi tudi nekatere samozaložniške knjižne izdaje izseljenskih avtorjev), še najlaže primerjamo s šibko literarno vrednostjo in skoraj dosledno obratnosorazmerno krajevno popularnostjo številnih priljubljenih »lokalnih« piscev v domovini, katerih omembo bomo prej našli v etnografskih kot pa v literarnih študijah. Pri takšnem vzporejanju pa moramo vsekakor upoštevati dodaten dejavnik, ki jasno označuje specifični pomen tovrstnega slovstva v izseljenstvu (in tudi zamejstvu). Gre za dejstvo, da prav to slovstvo predstavlja eno najučinkovitejših oblik ohranjanja slovenstva pod asimilacijskimi pritiski večinskega naroda. Takšne vloge vzporedna vrsta sočasno nastalega lokalno popularnega umetnega slovstva v domovini seveda nima.

Razumljivo je, da književnosti slovenskih izseljencev ni mogoče ovrednotiti s splošno oceno. Med literarno vrednostjo posameznih del je skoraj tolikšen razpon kot v slovenski matični literaturi. Edina že na prvi pogled nesporna splošna ugotovitev je ta, da leposlovno delo slovenskih izseljencev ni dalo tako velikih imen, kot jih najdemo med emigrantskimi pisci nekaterih drugih evropskih narodov.

Ali je literarna vrednost del slovenskih izseljencev v preseku njihove celotne književne produkcije res, kot vendarle pogosto beremo v različnih poskusih njene splošne ocene, nižja od »domače«, je težko reči, saj še nihče ni izračunal deleža na domačih tleh nastalega »relevantnega« leposlovja (recimo, da naj bi bila to dela, ki so vključena v temeljne literarnozgodovinske preglede, literarne leksikone, obvezne učne vsebine ipd.) v odnosu do celotne matične književne produkcije v zadnjem stoletju na eni strani in ustreznega deleža v hkrati nastali izseljenski literaturi na drugi strani. Tudi če bo takšna primerjava kdaj narejena, je vprašanje, če njen rezultat lahko prinese zanesljivo splošno oceno. Ali delo slovenskega izseljenskega avtorja, ki predstavlja »povprečno« literarno raven leposlovnega ustvarjanja slovenskih izseljencev, lahko vzporejamo z delom domačega avtorja »povprečne« slovenske kakovosti? O tem sem kar prepričana. Sorazmerno velika množica slovenskih avtorjev pa je dala tudi nekaj mednarodno priznanih imen, med katerimi bomo težko našli imena izseljenskih piscev. Skoraj stoletni zapostavljenosti izseljenske književnosti v domovini lahko namreč pripišemo tudi dejstvo, da najkvalitetnejši izseljenski pisci do nedavnega niso bili deležni nikakršne podpore s strani matične države, zaradi česar so bile možnosti za njihovo mednarodno promocijo in izdajanje tujih prevodov njihovih del bistveno skromnejše kot pri »izbranih« domačih piscih.

RAZVOJ LITERARNE DEJAVNOSTI IN POMEMBNEJŠI PISCI

*In če izročim svoj nemir v kljun golobici
in če zbežim na konici vetra,
bo svet še vedno v meni,
ujet v sanje, ki nosijo v sebi veselja.³²*

Naj bo ta grobi pregled, v katerem se bo vrednostna ocena omejevala zgolj na selekcijo poimensko navedenih avtorjev, zasnovan kronološko in hkrati geografsko opredeljen. Literarno delo slovenskih izseljencev se začneja z najstarejšimi misijonskimi pismi v latinščini in nemščini, ki so jih objavljali med leti 1642–1849 v različnih glasilih v Augsburgu, Gradcu in na Dunaju (med pisci misijonskih pisem iz Amerike so npr. Ivan Ratkaj, Friderik Baraga, Franc Pirc), v slovenščini pa od leta 1833 dalje, od 1841 predvsem v *Žgodnji danici* (Pirc, Baraga, Ignacij Mrak, Oton Škola, Lovrenc Lavtižar, Jakob Trobec, Jožef Buh, Peter Jeram itd.). Do konca 19. stoletja so izseljenska, predvsem misijonarska besedila napisana večinoma v latinščini, ključnih evropskih jezikih in celo v jezikih staroselcev, med katerimi so bili nastanjeni misijoni, deloma pa tudi v slovenščini. Že v začetnem obdobju se pojavljajo tudi druge literarne zvrsti, zlasti potopisi, avtobiografije, biografije (npr. Trobec), polemična besedila, verskopoučna dela (največ Friderik Baraga), poljudnoznanstvena dela (Baraga, Pirc, Franc Šušteršič) in poezija (Franc Pirc, Janez Čebulj).³³

S prihodom prvega množičnega vala slovenskih priseljencev v ZDA se je na prelomu stoletja tam oblikovala dovolj močna slovenska skupnost, da je potrebovala svojo kulturo in tiskano besedo. Začeli so ustanavljati slovenska (najprej podporna) društva, pevske zборе in gledališke skupine. Leta 1891 je začel izhajati prvi slovenski izseljenski časopis *Amerikanski Slovenec*, ki so mu kmalu sledili drugi. V dvajsetih in tridesetih letih je slovensko časnikarstvo v ZDA doseglo neverjetne razsežnosti, saj je poleg nekaterih »osrednjih« časopisov (*Prosveta*, *Ameriška domovina*, *Glas naroda*, *Enakopravnost*), revij (*Cankarjev glasnik*) in letnih publikacij (*Slovensko-ameriški koledar*, *Ameriški družinski koledar*, *Ave Maria koledar*) izhajala še prava množica

³² Bert Pribac, V kljunu golobice (odlomek), zbirka *V kljunu golobice*, Canberra: The Lapwing Private Press, 1973.

³³ Za izčrpno obravnavo začetkov te književnosti glej Stanonik 1999: 15–88.

drugih. Proza, večinoma realistična, se je po vsebini razvejala v različne smeri (socialnokritična, proletarska, avtobiografska, potopisna, psihološka, dokumentarna, mladinska in humoristična proza). V poeziji je epike malo; prevladuje lirika, ki jo lahko z vsebinskega vidika prav tako razvrstimo v socialnokritično in proletarsko, osebnoizpovedno in ljubezensko, domovinsko in domotožno, didaktično, satirično in šaljivo poezijo ter reflektivno liriko. Tudi dramatika snovno, motivno in idejno spominja na poezijo in prozo. V tem času lahko zasledimo socialnokritično in proletarsko dramo, zgodovinsko dramo, »ljudsko« veseloigro, komedijo, satiro, farso in mladinsko igro (Petrič 1999: 89–101).

Med pomembnejšimi predvojnimi izseljenskimi avtorji v ZDA, ki so pisali večinoma v slovenskem jeziku, so Jože Grdina, Ivan Jontez, Jurij M. Trunk, Kazimir Zakrajšek, Ivan Molek, Zvonko A. Novak, Andrej Kobal, Anna Praček Krasna in Janko N. Rogelj – ti so pisali predvsem prozo in le nekateri tudi dramska in pesniška dela, ter pesnika Ivan Zorman in Jack Tomšič. Grdina je v izseljenstvu napisal štiri pripovedna knjižna dela, in sicer knjigo spominov in tri potopise, Jontez pa je objavil tri knjige (povest in dva romana). Trunk je leto dni pred svojim prvim odhodom v ZDA objavil potopisno knjigo, po odhodu pa še tri prozne knjige. Spričo bogastva zgodovinskih podatkov sta njegovi deli *Amerika in Amerikanci* ter *Spomini* pomemben vir pri raziskovalnem delu na področju izseljenske zgodovine. Pesnik, pripovednik in dramatik Zakrajšek je – poleg neliterarnih del – v tridesetih letih objavil v knjigah tri dramska besedila, med vojno pa še svoje prozno delo. Molek je v izseljenstvu napisal šest pripovednih in dramskih del, ki jih je objavil v samostojnih knjigah, pomemben pa je tudi kot prevajalec in urednik. Novak je v svojih treh knjigah objavil dve povesti in zbirko črtic, pripovednik in dramatik Kobal pa tri knjige proze in dve dramski deli. Krasna, ki je samo do leta 1975 objavila v revijah prek 200 pesmi, je tudi avtorica dveh pesniških in treh proznih zbirk, Rogelj pa je objavil eno zbirko pesmi in proze in še dve prozni zbirki. V izseljenstvu priljubljeni pesnik Tomšič je v samozaložbi izdal dve zbirki preprostih pesmi, nekatere so uglasbene. Zorman, ki je prav tako v samozaložbi objavil kar šest zbirk pesmi skoraj »ljudsko« preprostih oblik, a izrazito melodičnih, komunikativnih in snovno zanimivih, pa je nedvomno najpopularnejši slovenski izseljenski pesnik. Večino njegovih pesmi so uglasbili znani slovenski skladatelji v domovini in izseljenstvu. V prvi generaciji predvojnih izseljencev v ZDA, ki so pisali v angleščini, sta najpomembnejša Louis Adamič, ki ga verjetno ni treba predstavljati, in Paul Laric, ki je objavil dve knjigi. V drugi generaciji predvojnih priseljencev izstopajo Mary Jugg Molek, Frank Mlakar in Rose Mary Prosen, ki je objavila pet kvalitetnih pesniških zbirk. Med angleško pišočimi je treba poleg Adamiča vsekakor izpostaviti mnogo manj plodovita avtorja Larica in Mlakarja, ki se s svojima najpomembnejšima knjigama (*Maribor Remembered* in *He, the Father*) uvrščata v vrh slovenskoameriškega pripovedništva.³⁴

V zahodni Evropi je med obema vojnoma izhajalo deset »jugoslovanskih« iz-

³⁴ Podrobno piše o tem Jerneja Petrič (1999: 155–257).

seljenskih listov in okoli dvajset komunističnih oziroma levo usmerjenih delavskih listov, v katerih so sodelovali tudi Slovenci; nekateri so imeli celo slovenske priloge. Od petih katoliških glasil za slovenske izseljence sta dve izhajali v Sloveniji, tri pa v zahodni Evropi. Z vidika leposlovnih prispevkov sta najzanimivejša mesečnika *Naš zvon* (1925–27) in *Rafael* (1931–1935) oziroma *Izseljenski vestnik – Rafael* (1936–1937, kot *Izseljenski vestnik* 1938–1940). Ta besedila še nimajo opaznih umetniških ambicij, zanimiva so predvsem kot zgodovinski dokument, v katerem se slikovito zrcalijo izkušnje in občutki slovenskih izseljencev, zlasti v rudarskih predelih zahodne Evrope. Med kvalitetnejše predvojne ustvarjalce slovenskega izseljenskega leposlovja v tem delu sveta se uvrščajo predvsem pesnik in umetnostni zgodovinar Vojeslav Mole, ki je živel v Krakovu, ter pripovednik, pesnik in literarni zgodovinar Janko Lavrin (Velika Britanija), čeprav sta bili njuni osrednji pripovedni deli objavljeni šele leta 1970 oziroma 1987. Omeniti pa je treba tudi delo dveh Slovencev v Franciji, in sicer literarno in prevajalsko delo slikarja Vena Piona in v francoščini objavljeno poezijo (12 pesniških zbirk) ter nekaj prevodov zdaj že tudi pokojnega Vladimirja Kavčiča – Jeana Vodaina. Oba sodita – tako kot Mole in Lavrin – med predvojne izseljence, vendar sega težišče njunega literarnega oziroma prevajalskega dela v povojno obdobje.³⁵ Med povojnimi izseljenskimi avtorji, ki živijo v Franciji, sta v Sloveniji najbolj znana fotograf, filozof, esejist, predavatelj in publicist Evgen Bavčar ter priljubljena dvojezična pisateljica Brina Svit (Brina Švigelj Merat). Njeni romani izhajajo pri elitni francoski založbi Gallimard, v Sloveniji pa največ pri Cankarjevi založbi. Njene knjige so prevedene tudi v druge jezike.

Predvojni slovenski listi in revije v Južni Ameriki, v katerih najdemo največ leposlovnih prispevkov (ustanovljeni so bili v Argentini konec dvajsetih oziroma v tridesetih letih), so *Slovenski tednik*, *Duhovno življenje*, *Novi list* in *Njiva*. Razen argentinskih Slovencev so v njih objavljali tudi pisci iz drugih dežel Južne Amerike. Tu so objavljali tudi najpomembnejši štirje avtorji predvojnega obdobja, to so pesnik in pisatelj David Doktorič iz Urugvaja, Ivan (Jan) Kacin iz Argentine (objavil je vrsto pesmi, pripovedi, esejev in celo dve dramski besedili), pisatelj Gvidon Jug, prav tako iz Argentine (poznamo ga predvsem po njegovi potopisni knjigi), in snovno zanimivi pesnik in pisatelj Bogomil Trampuž Bratina iz Ekvadorja, ki je poleg knjige v španščini objavil le nekaj slovenskih pesmi v *Duhovnem življenju*, večji del njegove literarne zapuščine pa je ostal v rokopisu.³⁶

Tako kot so na področju slovenske izseljenske književnosti pred drugo svetovno vojno igrali vodilno vlogo Slovenci v ZDA, pa so po letu 1949 prevzeli osrednjo pobudo novi slovenski priseljenci v Argentini, ki so tesno sodelovali s povojnimi slovenskimi izseljenci v drugih delih sveta kot tudi s katoliškim krogom predvojnih priseljencev v Južni Ameriki.

Večina piscev prve generacije povojnih emigrantov, med katerimi se je »znašlo

³⁵ Podrobneje o tem v Žitnik J. 1999e.

³⁶ Več o tem v Mislej 1999b in Tavčar 1999.

konservativno usmerjeno duhovno jedro slovenskega katolištva z vrsto že v domovini uveljavljenih pesnikov, pisateljev, dramatikov, esejistov, kritikov, literarnih zgodovinarjev, publicistov, znanstvenikov, političnih, nabožnih in gospodarskih piscev, ki so pred tem velikim eksodusom imeli povečini v Sloveniji na razpolago širša področja javnega delovanja» (Detela 1999a: 122), je nadaljevala s pisanjem in objavljanjem že v begunskem obdobju 1945–50, predvsem v avstrijskih taboriščih Peggez pri Lienzu in Spittal ter v italijanskih taboriščih Servigliano, Eboli idr. (Žitnik J. 2007c). Med tistimi, ki so se – bodisi neposredno iz domovine ali po bivanju v taboriščih – umaknili v evropsko zdomstvo, so na literarnem področju najpomembnejši Vinko Beličič, Stanko Janežič in Franc Jeza, ki so ustvarjali v Trstu, Vladimir Truhlar in Rafko Vodeb, ki sta delovala v Rimu, Metod Turnšek, ki se je leta 1956 preselil iz Trsta na Koroško, in Dimitrij Oton Jeruc, ki se je po več evropskih postajah ustalil v Belgiji. V začetku petdesetih let se je izselil v Nemčijo uspešni pripovednik Igor Šentjurc, ki je objavil v nemščini 23 romanov – nekateri so prevedeni v najrazličnejše evropske jezike. V obeh jezikih, slovenskem in nemškem, pišejo oziroma so pisali povojni izseljenski avtorji Venčeslav Šprager in Maruša Krese v Nemčiji, pesnica Tea Rovšek-Witzemann na Dunaju, pokojna pesnica in pisateljica Milena Merlak Detela in njen mož Lev Detela (na Dunaj sta se izselila leta 1960). Detela je kot pesnik, pisatelj, dramatik, prevajalec, urednik, publicist in literarni kritik med plodovitejšimi in izvirnejšimi, zagotovo pa tudi med literarno drznejšimi sodobnimi slovenskimi izseljenskimi pisci. V zadnjem času pa se je že dodobra uveljavil tudi v okviru slovenske matične kulture.³⁷

Glavnina povojnih slovenskih zdomcev, ki se je – večinoma po taboriščnem obdobju (Žitnik J. 2007c) – preselila v Argentino in druge južnoameriške dežele, je kmalu po prihodu ustanovila svoje osrednje periodične publikacije, te pa še danes predstavljajo pomemben vir pri literarnozgodovinskih raziskavah na izseljenskem področju. Med najpomembnejše osrednje publikacije vsekakor sodita *Žbornik – Koledar Svobodne Slovenije* (ust. 1949) in revija *Meddobje*, ki je začela izhajati kmalu po ustanovitvi Slovenske kulturne akcije (SKA) v Buenos Airesu leta 1954 in v kateri sodelujejo izseljenski avtorji iz najrazličnejših delov sveta. Tudi k individualni uveljavitvi posameznih izseljenskih piscev je največ pripomogla prav dinamična založniška dejavnost SKA. Med tamkajšnjimi literarnimi ustvarjalci naj na prvem mestu izpostavim pesnika, pisatelja, prevajalca, urednika in literarnega zgodovinarja Tineta Debeljaka, ki skupaj s Francetom Papežem, Vinkom Žitnikom, Vinkom Rodetom, Tinetom Debeljakom ml. in Tonetom Rodetom sodi med najpomembnejše argentinskoslovenske pesnike. Med dramatikami izstopajo Joža Vomberger, povratnik Zorko Simčič in Marjan Willenpart. Pravičen in zanesljiv izbor najkvalitetnejših avtorjev med številnimi tamkajšnjimi pripovedniki pa je težka naloga. Še najbolj brez pomislekov izpostavim Zorka Simčiča, ki je močan tudi kot dramatik in – po mojem mnenju – tudi kot pesnik, in Ruda Jurčeca, ki je pridobil široko bralstvo

³⁷ Izčrpnjša obravnava teh avtorjev v Detela 1999a: 117–190 in 219–229; Žitnik J. 1999a: 191–218.

tako z *Ljubljanskim triptihom* kot s svojimi spomini v treh delih. Od približno dvajset drugih odmevnejših pripovednikov bi omenila Stanka Kocipra, ki se je v izseljenstvu še enkrat preskusil tudi kot dramatik, pretanjenega Franca Sodjo, Lojzeta Ilijo iz Venezuele – svoje delo je zbral v petih knjigah, provokativnega Toneta Brulca, plodovitega Ivana Korošca, priljubljenega mladinskega pisatelja Mirka Kunčiča, snovno zanimivega Pavla Šimca, ki se je iz Bolivije oglasil že z več knjigami in z občasno objavo kratke proze v publikacijah Slovenske izseljenske matice (avtorji *Slovenske izseljenske književnosti* smo ga leta 1999 prav po krivici spregledali), ter osrednjega predstavnika bogate planinske literature Vojka Arka,³⁸ od novejših avtorjev pa vsaj Anno Valencic iz Čila (Žitnik J. 2004b). V španskem govornem prostoru je priznana pisateljica slovenskega rodu Vlady Kociancich, avtorica cele vrste uspešnih romanov v španščini.

Od tistih, ki so se po drugi svetovni vojni priselili v ZDA, sta med pripovedniki nedvomno v ospredju najplodovitejši in najodmevnejši Karel Mauser, ki je po odhodu iz domovine objavil kar 19 knjig, ter Frank Bükvič s svojimi štirimi knjižnimi deli, napisanimi v izseljenstvu. V poeziji priznavajo vodilno mesto Mileni Šoukal; po odmevni prvi pesniški zbirki (1969) je vse do leta 1999 objavljala samo v revijah in zbornikih, tega leta pa je v Celju izšla njena nova zbirka z izčrpno spremno študijo Helge Glušič. Marjan Jakopič je v izseljenstvu napisal dve pesniški zbirki, Mirko Javornik, ki se je kot pisatelj uveljavil že pred odhodom v ZDA leta 1960, pa je od svojih petih knjig napisal v izseljenstvu samo zadnjo.³⁹ Podobno kot v ZDA je po vojni tudi v Kanadi delovalo manj izseljenskih leposlovnih ustvarjalcev kot v Argentini. Kljub temu bi lahko naštela kar nekaj imen, a jih bom v tem izboru izpostavila samo pet. Na prvem mestu bi omenila z literarnega vidika najzanimivejšega, pisatelja in slikarja Teda Kramolca, avtorja nekaj knjig proze (eno je napisal v begunstvu, druge v izseljenstvu). Irma Marinčič Ožbalt je v devetdesetih letih zbrala svojo kratko prozo v dveh zbirkah. Ivan Dolenc je v Kanadi med tamkajšnjimi Slovenci opravil pionirsko delo s svojim pisateljskim in uredniškim delom, Cvetka Kocjančič pa s svojim biografskim delom in organizacijskimi prizadevanji na področju kulture. Na koncu naj omenim še najplodovitejšega slovenskokanadskega pesnika Zdravka Jelinčiča. Objavil je več kot tristo pesmi, izbor svoje poezije v treh zbirkah pa je predstavil javnosti v osemdesetih letih.⁴⁰

Slovenci v Avstraliji so se začeli uveljavljati na področju leposlovja z ustanovitvijo časopisa *Misli* leta 1952, v katerem so, sprva predvsem duhovniki, objavljali kratko prozo, večinoma po zgledu mohorjank. Sledil je, poleg drugih neliterarnih listov, časopis *Vestnik* z občasno kratko prozo ljubezenske vsebine in s čustvenimi opisi odhoda izseljencev iz domovine. Poezija v prvem desetletju – do izida prve slovenske knjige v Avstraliji, pesniške zbirke Berta Pribca leta 1962 – ni odražala res-

³⁸ Več o teh avtorjih in njihovem delu v Jevnikar 1999; Glušič 1999b; Kermauner 1999.

³⁹ Glej tudi Glušič 1999a.

⁴⁰ Izčrpno predstavitev teh avtorjev in njihovih del je objavil Mirko Jurak (1999: 333–383).

nejših literarnih ambicij. Leta 1973 je izšla druga zbirka Pribčeve poezije, leta 1979 pa je bil ustanovljen *Avstralski Slovenec*, v katerem sta začela objavljati Jože Žohar in Danijela Hliš. Na pobudo pesnice in urednice Pavle Gruden so leta 1982 ustanovili literarno revijo *Svobodni razgovori*, nekaj let pozneje je revija postala glasilo Slovenskoavstralskega literarnoumetniškega krožka (SALUK). Tu sta se že omenjenim pesnikom pridružila še Cilka Žagar in Peter Košak. Vsi so svoje delo predstavili bralcem tudi v samostojnih pesniških zbirkah, Košak v osemdesetih letih, Pribac (s svojo tretjo zbirko), Grudnova, Žagarjeva, Hliševa in Žohar (z dvema zbirkama) pa v devetdesetih in pozneje. Njihova lirika predstavlja kakovostno jedro literarnega snovanja Slovencev v Avstraliji, ki so v novi domovini do leta 1996 objavili več kot sedemdeset samostojnih knjig (Brgoč 1996). Med najpomembnejšimi slovenskoavstralskimi pesnicami in pesniki, ki objavljajo predvsem ali tudi v angleščini, sta Michelle Leber in Danijela Hliš, med pisatelji pa Ivan Kobal in Janko Majnik.⁴¹ V Aziji in Afriki ni večjih slovenskih skupnosti, od tam in iz Papue – Nove Gvineje se oglašajo predvsem posamezni misijonarji, največ v revijah *Katoliški misijoni*, *Duhovno življenje* in *Misijonska obzorja*. Z literarnoestetskega vidika izstopata Jože Cukale iz Indije in Vladimir Kos iz Japonske. Pesnik Kos, ki je svoje delo objavil v desetih zbirkah, se uvršča v vrh slovenske izseljenske poezije.⁴²

Seveda je tudi med vodilnimi slovenskimi književniki kar nekaj takih, ki so krajši ali daljši čas bivali v tujini, vendar jih zaradi njihove bolj ali manj neprekinjene vpetosti v matične založniške programe nikoli nismo šteli za izseljenske avtorje.

⁴¹ Povzeto po Suša 1999; Maver 1999.

⁴² Glej tudi Detela 1999b.

MESTO SLOVENSKE IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI V MATIČNI KULTURI

*Tisoč kilometrov je od rue Descartes
do Cankarjeve ulice. Tisoč kilometrov!
Prijatelji, vas še smem oslaoljati s prijatelji?*⁴³

Pomena izseljenske književnosti in njenega mesta v zakladnici slovenske literature in kulture seveda ne moremo ocenjevati na osnovi njenega obsega, čeprav tudi ta, kot smo videli, ni ravno zanemarljiv. Kot je zapisala Helga Glušič (1999c: 358), je pisatelj v izseljenstvu z umetniškim oblikovanjem v slovenskem jeziku duhovna in kulturna vez domovine s svetom in sveta z domovino. To seveda velja tudi za mlajše izseljenske generacije, ki večinoma pišejo že v tujih jezikih. Izseljenski pisci namreč vnašajo z izvirnimi deli, napisanimi v materinščini, v slovensko literaturo svoje intimno doživljanje tujine, ki jim je postala dom. Na drugi strani pa tisti, ki pišejo v jeziku nove domovine in so njihova dela postala sestavni del literatur drugih narodov, vnašajo v tuje literature prvine slovenskih književnih in kulturnih tradicij.

Povsem ločeno od dejanskega pomena emigrantskega leposlovja pa moramo obravnavati njegovo aktualno vlogo v sodobni slovenski kulturi. Raziskava je pokazala, da je bilo književno delo slovenskih izseljencev do devetdesetih let 20. stoletja komajda vključeno v temeljne preglede slovenske literarne zgodovine, še manj je bilo prisotno v osrednjih slovenskih kulturnih medijih in šolstvu. Vzrok za to pa zagotovo ni v morebitni nepomembnosti slovenske izseljenske književnosti. Aktualna vloga izseljenske književnosti v matični kulturi naroda je pač relativna, saj se nenehno spreminja glede na vrsto dejavnikov, ki vplivajo na njeno trenutno vrednotenje v matičnem prostoru in na pozornost, ki jo tam vzbuja. Prav zaradi tega je ugled besedne umetnosti slovenskih izseljencev v zadnjih dveh desetletjih v domovini sprva skokovito narasel, kar je razumljiva reakcija na dobra štiri desetletja domače blokade povojnega slovenskega emigrantskega slovstva nasploh, nato pa se je nekako začasno »stabiliziral«. Takšno stanje je rezultanta starih in novih estetskih in tudi ideoloških smernic, ki so vplivale na konkretne pobude

⁴³ Peter Semolič, Šest vprašanj o smislu (odlomek), *Nova revija*, letn. 18, št. 209, sept. 1999, str. 28.

in aktivnosti na področju matične kulture in literarne (ali širše – humanistične) znanosti, vzporedno z njima pa tudi na področju slovenskega šolstva.

Kakšno je razmerje med kulturno dejavnostjo nekega naroda na eni strani in njegovo humanistično znanostjo na drugi? Če sodim po izkušnjah Slovencev od druge svetovne vojne do danes, imata obe področji približno enakovreden medsebojni vpliv. Obe pa sta v določeni meri prisiljeni pristajati na nadzor politike, ki ju skuša usmerjati v skladu s svojimi interesi, saj naj bi bili ti – vsaj deklarativno – istovetni s splošnimi interesi naroda. Slednje predpostavke slovenska izkušnja ne potrjuje, kar je nedvomno vzrok za različne oblike kulturnega in znanstvenega odpora proti političnemu nadzoru. Metode političnega nadzora so na obeh področjih podobne. Kot kažeta pretekla in sedanja izkušnja, se v kulturi uresničujejo s preprečevanjem nezaželenih objav s cenzuro, političnim izborom republiške kulturne administracije, prikritim uveljavljanjem ideoloških kriterijev pri dodeljevanju subvencij, zamenjavo urednikov ali ukinjanjem posameznih revij, blokado spornih kulturnih projektov ipd. V humanistiki se odražajo v politični selekciji raziskovalnih programov,⁴⁴ v večji finančni podpori politično ustreznim raziskovalnim skupinam, v kadrovskem nadzoru in imenovanju ustreznih profilov na vodilna mesta v republiški znanstveni administraciji. Takšen odnos politike do kulture in znanosti seveda nehoti spodbuja nastanek in razvoj »kulturne opozicije« in »znanstvene opozicije«, ki se lahko med seboj spontano ali organizirano povezujeta. Gre za posameznike ali skupine intelektualcev, ki naj bi bili v imenu prezrtih narodnih interesov pripravljene tvegati lastno kariero, da bi kljubovali osrednjim kulturnim in humanističnim tokovom v domovini.

Premoč teh opozicij nad vladajočimi usmeritvami se pokaže v trenutku, ko so sposobne premagati odločilne ovire na trnovi poti prodora v osrednje nacionalne kulturne in znanstvene medije in ustanove. Sledi integracija dotedanje kulturne in humanistične opozicije v institucionalizirani sistem, s čimer je dosežena formalna in funkcionalna sprememba sistema. Nekdanja opozicija prestopi iz antagonističnega v partnerski odnos, ki naj bi ji omogočil učinkovitejše delovanje in uspešnejše uresničevanje zastavljenih ciljev. Izziv pa je s tem presežen in vnema, značilna za obdobje »nepokorščine«, vse bolj blede.

Proces, ki sem ga tu na kratko opisala, je značilen za uveljavljanje najrazličnejših kulturnih in humanističnih teženj, ki so v tem ali onem trenutku povojne slovenske stvarnosti nadležno kazile udobno navidezno usklajenost slovenske družbe. Ena od takšnih teženj je bila rušenje nasilno postavljene pregrade med emigrantsko književnostjo in domačo javnostjo. Kako je ta proces potekal, bom skušala prikazati v nadaljevanju.

Pojem integracija izseljenske književnosti v matični prostor zajema proces sprva postopnega in nato radikalno pospešenega vključevanja slovenske zdomske

⁴⁴ O tem, kako je tovrstna selekcija potekala v petdesetih letih preteklega stoletja, in o težavah, ki jih je imel npr. prof. Jože Pogačnik pri raziskovanju slovenskega emigrantskega slovstva, piše med drugim Aleš Gabrič (2004: 193–194).

književnosti v matični prostor v zadnjih dobrih dveh desetletjih. V prvem poltretjem desetletju po drugi svetovni vojni so kulturnopolitične razmere v Sloveniji bolj preprečevale kot pa spodbujale integracijo emigrantskega slovstva v matično kulturo. V sedemdesetih letih se odpre nekaj več možnosti za začetek tega procesa, ki z letom 1990 prestopi meje individualnega znanstvenoraziskovalnega interesa, osebnih stikov z zdomskimi književniki in občasnih zdomskih leposlovnih objav v posameznih matičnih kulturnih revijah oziroma pri posameznih domačih knjižnih založbah in postane splošna značilnost sodobne izvirne kulturne ponudbe na Slovenskem.

Prodor zdomske književnosti v matični prostor se kaže na treh področjih: v kulturi, literarni znanosti in šolstvu. Za jasnejšo predstavbo o izrazitem nastopu in obsegu pojava »vrnitve« slovenske izseljenske književnosti v letih 1990–2001 naj izpostavim le nekaj najzgovornejših podatkov. Samo v prvih osmih letih preteklega desetletja je v Sloveniji izšla dobra polovica vseh dotedanjih v domovini objavljenih izseljenskih leposlovnih knjig, vse od tridesetih let 19. stoletja, ko je v Sloveniji izšlo prvo izseljensko delo (namreč Pirc 1836). Od sedmih dotedanjih matičnih izdaj antologij zdomske poezije in proze jih je kar šest izšlo v letih 1990–1993. Prvi celovitejši pregled te književnosti je bil objavljen v Ljubljani leta 1999 (*Slovenska izseljenska književnost 1, 2, 3*), v večjem obsegu je bila izseljenska literatura vključena v leksikon Cankarjeve založbe *Slovenska književnost* (Kos, Dolinar in Blatnik 1996) in v *Pregled književnosti V: Slovenska književnost 20. stoletja* Andrijana Laha (1996), v osrednji literarnozgodovinski pregled *Slovenska književnost III* (Pogačnik et al. 2001) pa le nekaj let pozneje. V teh delih je zdomsko slovstvo mnogo temeljiteje predstavljeno kot v vseh dotedanjih delih slovenske literarne zgodovine. Število domačih raziskovalcev zdomske književnosti in njihovih monografij, zbornikov in drugih objav s tega področja je v prvi polovici devetdesetih let skokovito naraslo, prav tako opazno se je v istem času povečalo tudi število kulturnih revij v Sloveniji, ki so pokazale poudarjen interes za izseljensko slovstvo.

Izseljenska literatura se uveljavlja v okviru matične kulture prek različnih medijev in na različnih ravneh, neposredno in tudi posredno. Sodobni razvoj slovenskih humanističnih znanosti izrazito sooblikuje podobo slovenske kulture – in obratno, oboje pa vpliva na razvoj slovenskega šolstva. Prav zaradi tega se prisotnost in vloga slovenske izseljenske književnosti v nacionalni kulturi ne odražata le na nivoju osrednjih kulturnih medijev, tj. v literarnih oziroma kulturnih revijah, knjižnem izdajateljstvu na področju izvirnega slovenskega leposlovja ter predstavitev izseljenskih avtorjev in njihovega dela na literarnih srečanjih v Sloveniji, temveč tudi v sodobnih slovenskih literarnozgodovinskih študijah in procesu izobraževanja. Raziskava položaja izseljenske književnosti v matičnem prostoru torej vključuje analizo prisotnosti zdomske literature v Sloveniji na vseh treh omenjenih področjih.

Drugo izhodišče tega dela raziskave je splošno znano dejstvo, da so pogoji za ohranitev in nadaljnji razvoj kulturno-umetniške dejavnosti slovenskih izseljencev

vedno težji, o čemer razpravlja obilica člankov v izseljenski periodiki. Ne glede na primere posameznih izjemno uspešnih in trdoživih izseljenskih kulturnih društev in posameznih umetnikov lahko na splošno ugotovimo, da se kulturna jedra slovenskih izseljenskih skupnosti ne obnavljajo več v zadostni meri z novimi generacijami. Tudi število zdamskih literarnih revij upada,⁴⁵ prav tako kot njihova založniška dejavnost. Kljub temu v izseljenstvu vsako leto še vedno nastajajo nova literarna dela, kar pomeni, da je zdamska književnost tudi danes še vitalen sestavni del slovenske nacionalne literature. Vprašanje pa je, ali je njeno mesto v matični kulturi v tem trenutku ustrezno.

ZALOŽNIŠKI PROGRAMI V SLOVENIJI

Do osamosvojitve Slovenije so predvojni in povojni, večinoma politični emigranti, med katerimi je bilo sorazmerno veliko število precej produktivnih piscev, praviloma objavljali svoja dela bodisi pri glavnih izseljenskih založbah (po letu 1954 največ pri Slovenski kulturni akciji s sedežem v Buenos Airesu) ali pa pri slovenskih zamejskih založbah v Celovcu, Gorici in Trstu. Slovenske zamejske založbe so do nedavnega znatno prekašale založbe v Sloveniji pri izdajanju emigrantske literature. Največ tovrstnih del (prek 40) je izšlo pri celovski Mohorjevi družbi, posamezni naslovi pa še pri tamkajšnji Setvi in Domu prosvete v Tinjah. Goriška Mohorjeva družba je izdala približno enako število izseljenskih del kot celjska. V Trstu je delovalo in deloma še deluje več slovenskih založb in ustanov, ki so odprte za izdajanje izseljenske literature. Na prvem mestu sta Mladika in Tabor, nekaj let je bila tam dejavna zasebna založba Leva Detele Sodobna knjiga, posamezna literarna dela pa so izšla pri Setvi, Slovenski prosvetni matici in Založništvu tržaškega tiska.

Med slovenskimi izseljenskimi središči je argentinska prestolnica brez dvoma tista, ki v desetletjih po drugi svetovni vojni izrazito izstopa na področju založniške dejavnosti. Po številu izdanih izseljenskih literarnih del je Slovenska kulturna akcija (SKA) najdejavnejša, saj z obsežnim seznamom tovrstnih naslovov presega vse druge slovenske založbe, tako v Buenos Airesu kot tudi drugod po svetu, vključno s tistimi v zamejstvu in matični Sloveniji. Skoraj tretjino knjižnih izdaj, ki so izšle v založbi SKA, predstavljajo izvirna literarna dela slovenskih izseljenskih avtorjev. Pogojno bi v to skupino lahko prišteli še zvezke revije *Meddobje* in zbornika *Vrednote*, ki skupaj predstavljajo kar polovico vseh izdaj SKA in v katerih imajo literarni prispevki pomembno mesto, tako po obsegu kot tudi po kakovosti. Med izseljenskimi avtorji, ki so svoja književna dela objavili pri SKA, je največ piscev iz Argentine – ti so prispevali nekaj več kot polovico literarnih izdaj te založbe, ostalo so literarna dela slovenskih avtorjev predvsem iz ZDA, Italije, Avstrije in Japonske.

⁴⁵ O nezadostnem obnavljanju uredništev slovenske periodike v Argentini in o osipu avtorjev prispevkov na eni strani in bralcev na drugi piše med drugim Horvat (2000).

Druge slovenske ustanove v Buenos Airesu, ki so občasno izdale tudi kakšno literarno delo v knjižni obliki, so Svobodna Slovenija, Tabor, Vestnik, Katoliški misijoni, Baragovo misijonišče (oziroma Editorial Baraga), Slovensko dušno pastirstvo, Slovensko gledališče, Sij slovenske svobode, Mladinska vez in Duhovno življenje.

Izseljenski pisci iz drugih delov sveta občasno objavljajo tudi pri nekaterih svojih (običajno lokalnih) založbah, organizacijah in društvih v ZDA, Avstraliji, na Dunaju, v Londonu in drugod. Predvojni slovenski pisatelji v ZDA so svoje knjige objavljali predvsem v Chicagu pri Prosvetni matici in pri Slovenski narodni podporni jednoti, zlasti v okviru njene Prosvetne knjižnice. Drugo založniško središče je v Ohio, kjer deluje v clevelandskem predmestju Willoughby Hills znana zasebna raziskovalna ustanova Slovenian Research Center of America, v samem Clevelandu pa je (bil) sedež štirih ustanov, ki so se pojavljale v vlogi založnika posameznih izseljenskih literarnih del. To so Ameriška domovina, Slovenska pisarna, Triglav in Lilija. V Avstraliji sta takšno vlogo po potrebi prevzeli Slovensko društvo Melbourne in Društvo jugoslovanskih pisateljev v Avstraliji in Novi Zelandiji. Na Dunaju še danes deluje založba LOG, v Londonu je izšlo nekaj del Leva Detele in Milene Merlak pri njuni Sodobni knjigi, eno slovensko izseljensko delo pa je izšlo pri londonskem Pika Print, podobno kot tudi v avstralski Canberri pri The Lapwing Private Press.

Največ literarnih del slovenskih izseljenskih avtorjev (prek 80 samo do leta 1998) je izšlo v samozaložniških izdajah. Na ta način so nekateri izdajali svoja dela že v begunskih taboriščih, zlasti v Spittalu ob Dravi in v Eboliju. Po izselitvi so v ZDA objavljali v samozaložbi največ v Clevelandu, nekaj tudi v New Yorku, Chicagu, Dovru v državi Delaware in v Sitki na Aljaski, v Kanadi največ v Torontu, v Avstraliji po vseh večjih mestih, v Južni Ameriki v Buenos Airesu, Perquencu v Čilu in Sucru v Ekvadorju, v Evropi pa v zamejskih središčih ter v Rimu, Leuvnu in Bruslju.

Izseljenske objave v domovini so bile v desetletjih po drugi svetovni vojni redke. Z letom 1990 pa je tudi vrsta založb v matični Sloveniji odprla vrata za izdajo novih izseljenskih del ali ponatisov nekaterih uspešnejših knjig starejšega datuma, ki so bile dotlej Slovencem v domovini komajda dostopne. Če primerjamo število domačih knjižnih izdaj izseljenskih literarnih del po desetletjih po drugi svetovni vojni, se pokaže zgovorna krivulja spreminjajoče se vloge zdomske književnosti v matični kulturi (glej Tabela 1). V petdesetih letih so v Sloveniji izdali le posamezna dela Trunka in Adamiča, v šestdesetih Roglja, Adamiča in nekoliko poznejšega povratnika Truhlarja, v sedemdesetih se jim pridružijo še Mole, Vauhnik, Grill, Praček Krasna in povratnik Janežič, pozneje pa se njihovo število poveča. Kot rečeno, je samo v prvih osmih letih preteklega desetletja v Sloveniji izšla dobra polovica vseh dotedanjih v domovini objavljenih izseljenskih leposlovnih knjig (Tabela 1).

Tabela 1: Število v Sloveniji izdanih samostojnih leposlovnih knjig izseljenskih avtorjev v letih 1950–1998*

LETO	Ljubljana	Celje	Maribor	Koper	Novo mesto	Murska Sobota	Ravne na Koroškem	Slovenska Bistrica	SKUPAJ
1950		1							1
1951	2								2
1962	2								2
1967	1								1
1968	1								1
1969	1	1							2
1970	2								2
1972	1								1
1973	1	1							2
1974			1						1
1977			1						1
1978				1					1
1979	1	2							3
1980			1	1					2
1983	2								2
1985		2					1		3
1987	4								4
1989	1		1						2
1990	4		1						5
1991	5								5
1992	2	1	1	1					5
1993	4	1	1					1	7
1994	8	2		2					12
1995		3	2			1			6
1996	4				1				5
1997	2	1	1						4
1998		1	1		2	1			5
1950–98	48	16	11	5	3	2	1	1	87

* Podatki temeljijo na gradivu, zbranim v vseh treh zvezkih pregleda *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik in Glušič 1999, poglavja Biografije in bibliografije), ki pa ne upošteva vseh v Sloveniji izdanih ponatisov.

Na območju Slovenije so začeli posamezni izseljenski avtorji izdajati svoja dela v samozaložbi že v šestdesetih letih, največkrat v prestolnici svoje rodne pokrajine. Tako so v okviru njihovih samozaložniških izdaj zastopana skoraj vsa večja slovenska mesta. Najpogostejše tovrstne izdaje so v Ljubljani in Mariboru.

Med ljubljanskimi založbami, ki so izdajale tudi izseljenska dela, sta bili do leta 1998 po številu izdanih izseljenskih literarnih del na prvem mestu Slovenska izseljenska matica in Mladinska knjiga, sledijo DZS, Prešernova družba, Družina, Ilex-Impex, Slovenska matica, Mihelač, Cankarjeva založba in Slomškova založba

v Ljubljani, s posameznimi naslovi pa še nekatere druge. V Mariboru je največ izseljenskih literarnih del izšlo pri založbi Obzorja, sledi tamkajšnja Slomškova založba. V Novem mestu je občasno izdala kakšno izseljensko delo Dolenjska založba, v Kopru Ognjišče in Lipa, v Murski Soboti Pomurska založba. Te se običajno odločajo za objavo knjig tistih izseljenskih piscev, ki prihajajo iz njihove regije. Med vsemi založbami v Sloveniji pa na tem področju krepko prednjači celjska Mohorjeva družba, ki po številu izdanih izseljenskih del več kot dvakratno presega celo Slovensko izseljensko matico, Mladinsko knjigo in mariborska Obzorja. Poleg tega je celjska Mohorjeva z letom 1998 začela uresničevati enega najpomembnejših založniških projektov na tem področju, in sicer izdajanje knjižne zbirke Žerjavi, v kateri je pod uredništvom Franceta Pibernika izšlo lepo število bogato komentiranih zdomskih del.

Kljub temu pa je število v Sloveniji objavljenih izseljenskih del po letu 1998 spet upadlo in se ustalilo. Morda to pomeni, da so nekateri predvsem ideološko orientirani založniki in uredniki izkoristili literarna dela političnih emigrantov za podporo svojim lastnim političnim ciljem. Zdaj, ko so jih dosegli, jim podpora iz slovenske diaspore ni več tako potrebna. Kljub temu imajo danes še največ težav s prodorom v kulturno areno matične Slovenije tisti izseljenski pisci, ki pišejo v tujih jezikih. Zanimanje osrednjih slovenskih založb za prevode njihovih del, ki predstavljajo dodatno finančno breme, je zelo majhno, čeprav so ta dela s stališča prenosa slovenskih literarnih tradicij in kulturnih vrednot v druge nacionalne literature še posebno zanimiva za slovenske bralce.

MATIČNE IZDAJE ANTOLOGIJ IZSELJENSKE POEZIJE IN PROZE

Izdajanje antologij izseljenske poezije in proze v Sloveniji je skoraj v celoti omejeno na obdobje od 1990–93. Izjema je antologija književnosti Slovencev v Severni Ameriki, ki je izšla že osem let prej (Petrič 1982). V osemdesetih letih je Slovenska izseljenska matica sicer sodelovala tudi pri pripravi obeh zbornikov avstralskih Slovencev (Prešeren 1985; Prešeren et al. 1988), ki ju je izdal SALUK (Slovensko-avstralski literarno-umetniški krožek) v Sydneyju, za izdajo samostojne antologije pa se je odločila prav leta 1990. Tega leta so izšle v Ljubljani kar tri izseljenske antologije, in sicer antologija povojne izseljenske poezije (Bergles 1990), izbor poezije avstralskih Slovencev (Cimerman 1990) in izbor izseljenske poezije kot gradivo za Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (Grdina 1990). Leta 1991 je izšla posebna številka *Dialogov* z izborom novejšje izseljenske literature (Detela 1991), leta 1992 je v Celju izšla antologija emigrantske proze (Tavčar, Glušič in Jevnikar 1992), naslednje leto pa v Ljubljani še ena antologija kratke proze slovenskih avtorjev iz Argentine (Rot 1993). Zanimanje matičnih založb za zdomske antologije se je posledaj nekoliko poglobilo, saj je do naslednje tovrstne publikacije, in sicer antologije zdomskega pesništva (Pibernik 2002), preteklo skoraj desetletje.

KULTURNE REVIJE V SLOVENIJI

Podobno kot svoje knjige so slovenski izseljenski pisci objavljali krajše literarne prispevke, v nadaljevanjih pa tudi obsežnejša pripovedna dela, predvsem v izseljenski periodiki (največ v ZDA, Argentini in Avstraliji) ter v zamejskih revijah in zbornikih. Ker so bili slednji v primerjavi z zdmsko periodiko v preteklih desetletjih vendarle dostopnejši kulturni javnosti v Sloveniji in so s svojimi objavami izseljenskega leposlovja tudi v tej smeri širili literarno obzorje matičnega bralstva, naj navedem vsaj nekatere naslove. Pri slovenskih založbah v Trstu bomo našli celo vrsto časopisov in kulturnih revij, ki že vrsto let mnogo budneje kot tisti v domovini spremljajo novosti v izseljenskem slovstvu. *Mladika* je, denimo, redno objavljala prispevke o zdmskih piscih in njihovem delu že od šestdesetih let dalje, precej tovrstnih prispevkov pa je bilo objavljenih še v *Mostu*, *Literarnih vajah*, *Žalivu*, *Novem listu*, *Jadranskem koledarju* in tudi v *Primorskem dnevniku*. V Gorici sta v tem pogledu na prvem mestu *Koledar Goriške Mohorjeve družbe* in *Katoliški glas*, v Celovcu pa *Naš tednik* in zlasti *Celovski zvon*, ki je v osemdesetih prinesel prispevke Denisa Poniža o Francetu Papežu, Stanku Janežiču in Levu Deteli, v devetdesetih pa prav tako njegovo predstavitev literarnega dela Zorka Simčiča in Ludveta Potokarja ter prispevka o Tonetu Brulcu in Rafku Vodebu izpod peresa Zore Tavčar.

V sami Sloveniji so že med obema vojnama izhajale nekatere revije, ki so bile namenjene slovenskim izseljencem. Namen teh publikacij je bil – poleg obveščanja bralcev o dogajanju v domovini in med izseljenci samimi, bodisi v okviru njihovih organizacij in društev ali izven njih – tudi ohranjanje slovenske besede na tujem ter spodbujanje literarnega snovanja slovenskih izseljencev v vseh delih sveta. Osrednje periodične publikacije za izseljence, ki so v Sloveniji izhajale po drugi svetovni vojni, so *Rodna gruda*, *Slovenski (izseljenski) koledar* in *Naša luč*, po osamosvojitvi Slovenije pa še *Glasiló Svetovnega slovenskega kongresa* in *Slovenija* (slednja v angleščini). Prvi dve od naštetih sta namenjali precej prostora tudi objavi izseljenskih leposlovnih prispevkov, *Naša luč* pa je našla po nekaj strani v vsaki številki vsaj za povest v nadaljevanjih.

Ta hip se soočamo z doslej najresnejšo krizo tovrstnih publikacij v Sloveniji. Zato pa se izseljenskim avtorjem vse bolj odpira prostor na straneh osrednjih slovenskih kulturnih revij, ki se zanimajo zlasti za njihovo poezijo, kratko prozo in esejistiko, kar pomeni mnogo učinkovitejši prodor izseljenske literature v matično kulturo. V preteklih obdobjih, ko so izseljenske literarne prispevke objavljali predvsem v revijah za izseljence, spričo maloštevilnih bralcev teh publikacij v Sloveniji takšen prodor seveda ni mogel biti zelo uspešen. Poleg leposlovnih in publicističnih prispevkov zdmskih piscev najdemo v zadnjih dveh desetletjih v matičnih revijah tudi pogostejše domače predstavitve in ocene njihovega dela.

V okviru osrednje slovenske literarne in kulturne periodike sta bili izseljenska književnost in njena obravnava v prejšnjih desetletjih najbolj prisotni v *Sodobnosti*, mariborskih *Dialogih*, *Naših razgledih* oziroma *Razgledih*, reviji *Prostor in čas*, *Družini*

in *Mohorjevem koledarju* – tu se v večini pojavljajo posamezni prispevki o izseljenskih piscih že v šestdesetih ali sedemdesetih letih, v večjem številu pa zlasti v devetdesetih. Od konca osemdesetih let dalje sta na tem področju prevzela vodilno vlogo *Nova revija* in zbornik *Dom in svet*, s posameznimi zdorskimi leposlovnimi prispevki, recenzijami in portreti pa so obogatili domačo kulturno ponudbo tudi revija *2000*, *Prešernov koledar* in *Obzornik* Prešernove družbe oziroma *Srce in oko*. Na seznamu osrednjih slovenskih literarnih in kulturnih revij, ki naj bi pomembno prispevale k integraciji zdomske besedne umetnosti v matični kulturni prostor, pogrešam zlasti mesečno revijo *Mentor* (tu so objavljali le redki povojni zdorski avtorji, predvsem iz Avstralije) in revijo za kulturo in družbena vprašanja *Problemi* (Ljubljana, od 1962).

Med regionalnimi periodičnimi publikacijami so na tem področju najdejavnejši *Žbornik občine Grosuplje* oziroma *Žbornik občin Grosuplje, Ivančna Gorica, Dobrepolje*, ki prinaša kakovostne prispevke o izseljenskih piscih iz grosupeljske okolice že od sedemdesetih let dalje, *Primorska srečanja* in koprsko *Ognjišče*, v devetdesetih pa tudi novomeška *Rast*. Škofjeloška literarna revija *Sejalec* in slovenjegraški časopis za leposlovje in kulturo *Odsevanja* v tem pogledu opazno zaostajata za omenjenimi publikacijami.

Kot sem že omenila, je bila *Nova revija* v devetdesetih letih zelo dejavna na tem področju. Med tedanjimi zdorskimi literarnimi ustvarjalci, ki jim je uredništvo namenilo največ prostora, je, denimo, poznejša povratnica v Slovenijo Ifigenija Simonović, ki se samo v letih 1990–2000 pojavi med avtorji več kot šestdesetkrat, njene tedanje objave v *Novi reviji* pa obsegajo skupno prek petsto strani. S posameznimi ali nekaj leposlovnimi objavami pa se med drugim pojavljajo Vinko Rode, Tone Rode, Maruša Krese, Peter Košak, Sonja Porle, Vlady Kociancich (leta 1995 ji je revija posvetila sklop štirih prispevkov), pa Vladimir Kos, Brina Švigelj Merat (Brina Svit), povratnik Zorko Simčič in »povratnik« iz vrst druge zdomske generacije Andrej Rot. Revija je zdomske intelektualce vključila tudi v svoje širše kulturno, politično, ekonomsko in sociološko razpravljanje o sodobni družbi, saj lahko zasledimo med sodelujočimi avtorji Marka Kremžarja, Jožeta Ranta, Marka Dvořáka, povratnika Janeza Arneža in druge. Domači avtorji, med njimi Dimitrij Rupel, Marko Jenšterle, Peter Klinar, Janez Gradišnik, Janez Juhant in Boris A. Novak, pa so v reviji pisali o splošni izseljenski problematiki, priseljenskih skupnostih v sodobnih razmerah, pa o ideološkem sporu v Slovenski kulturni akciji, položaju Slovencev v Bosni in Hercegovini itd. V drugi polovici devetdesetih let je v reviji objavljalo manj izseljenskih avtorjev kot v letih 1990–1995.

Tematska predstavitev prispevka posameznih drugih osrednjih in regionalnih revij pri približevanju izseljenske literature domači javnosti bo vključena v naslednje poglavje, in sicer v kronološki pregled znanstvenih in strokovnih objav (v periodičnih publikacijah), saj pisci tovrstnih člankov večinoma prihajajo iz vrst raziskovalcev s področja humanistike, ki si prizadevajo popularizirati rezultate svojega znanstvenega dela in na ta način dvigniti raven splošne seznanjenosti sodobne domače javnosti s slovensko literarno produkcijo, ki nastaja v diaspori.

INTEGRIRANOST IZSELJENSKE KNJIŽEVNOSTI V SLOVENSKO LITERARNO ZGODOVINO

*V meni je Samo. Izdan.
V meni je Trubar. Pregnan.
V meni je ves bataljon
vetrinjskih vojakov
čez mejo v jame poslan.*

*In tako dolgo, vso noč,
skozi temine zroč
tje čez gozdič črnih brez,
čez k jezeru temnemu,
strmi moj pogled čakajoč*

– kdaj sine dan.⁴⁶

Podobna dinamika izrazito spreminjajočega se interesa za književno delo slovenskih izseljencev v matičnem prostoru, kot jo opažamo v domačih kulturnih medijih, se kaže tudi v slovenski literarnozgodovinski vedi. Prvi kazalec stopnjevanja in nato upadanja znanstvenega in strokovnega zanimanja za zdonsko književnost je gibanje števila raziskovalcev, ki so bili oziroma so dejavni na tem področju, od le nekaj posameznih imen, ki se v prvih treh desetletjih po drugi svetovni vojni pojavljajo kot avtorji redkih prispevkov o izseljenskih piscih in njihovem delu v različnih publikacijah domačih založb, do prek dvajset domačih raziskovalcev izseljenske književnosti v drugi polovici osemdesetih in v devetdesetih letih.

Vzporedno s številom raziskovalcev, ki se v določenem trenutku posvečajo emigrantskemu slovstvu, se giblje število znanstvenih in strokovnih objav na tem področju. Njihova količina pa seveda ne določa, v kolikšni meri je izseljenska književnost dejansko postala predmet raziskav slovenske literarnozgodovinske vede v ožjem smislu, saj so se od njenih najvidnejših predstavnikov temeljiteje ukvarjali z izseljenskimi besedili le štirje. Večji interes za emigrantsko slovstvo so pokazali slovenski anglisti in amerikanisti, nekateri gimnazijski profesorji slovenskega

⁴⁶ Zorko Simčič, Noč (Ob jezeru Nahuel Huuapi), zbirka *Korenine večnosti*, Buenos Aires: Vestnik in Tabor, 1974.

jezika in književnosti ter posamezni predstavniki drugih humanističnih znanosti. Prav zaradi tega je mnogo zanesljivejši kazalec prodora izseljenske književnosti v slovensko literarno zgodovino njena vključenost v temeljne preglede in leksikone slovenske književnosti. Omenjeni znanstveni oziroma strokovni profil večine dejavnih raziskovalcev zdomske literature pojasnjuje tudi glavno pomanjkljivost večjega dela objavljenih študij s tega področja, o čemer bo tekla beseda v poglavju Slovenska izseljenska književnost v matičnem šolstvu.

LITERARNOZGODOVINSKI PREGLEDI IN LEKSIKONI

Obzidje, ki je Slovence v domovini »brnilo« pred emigrantsko književnostjo, se je torej začelo opazneje rušiti šele v zadnjih dveh desetletjih. Nikakor pa ne smemo pozabiti, da so prvi večji kamni padli s tega zidu že v prejšnjih dveh desetletjih. Med drugim se to odraža tudi v domači literarni znanosti.

Prvi kompleksnejši oris književnega ustvarjanja povojnih izseljencev, ki je obsegal deset strani zgoščene in poglobljene predstavitev najpomembnejših avtorjev, je izšel v Sloveniji že v začetku sedemdesetih let v okviru sintetičnega pregleda slovenske literature (Pogačnik 1972a). Avtor pravkar omenjenega pregleda je isto leto v Trstu izdal delo z naslovom *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo (Oris izhodišč in ocena vrednosti)*. Zanimivo je, da v Sloveniji najdemo to delo le v štirinajstih knjižnicah (v nekaterih od teh imajo na vpogled samo arhivski izvod) od skupno 234 matičnih knjižnic, katerih knjižni fond je bil obdelan v Cobissu v času te raziskave. To vsekakor kaže na šibak interes domovine za obravnavano snov v času, ko je delo izšlo.

Pa poglejmo, v kolikšni meri so bili slovenski izseljenski pisci vključeni v starejše temeljne preglede slovenskega slovstva. *Zgodovina slovenskega slovstva* v uredništvu Lina Legiša, ki je izhajala v posameznih zvezkih pri Slovenski matici v Ljubljani v letih 1956–1971, izseljenskih avtorjev skorajda ne obravnava. Joža Mahnič v petem zvezku temeljiteje individualno predstavi le Etbina Kristana (Mahnič 1964: 292–307) in Vojeslava Moleta (str. 211–213), Louisa Adamiča omenja kot Cankarjevega in Finžgarjevega posredovalca v angleškem jeziku (str. 146 in 241), kot častnega predsednika Slovenskega ameriškega narodnega sveta (str. 294), na več mestih pa najdemo še njegovo omembo v zvezi z Župančičevim (1932) člankom Adamič in slovenstvo. Tine Debeljak je omenjen kot prevajalec *Božanske komedije* (str. 230), njegovi članki so citirani v dveh opombah. Ivan Molek, Anna Krasna in Ivan Jontez so omenjeni le kot soavtorji antologije *Ameriške povesti*, ki je izšla v ZDA leta 1943 (str. 298).

V šestem zvezku iste publikacije posveča avtor in urednik Lino Legiša po nekaj vrstic individualni predstavitvi nekaterih izseljenskih piscev: dotakne se znanstvenega, prevajalskega in pedagoškega dela Janka Lavrina v Nottinghamu (Legiša 1969: 307–308), pisateljskega in prevajalskega dela Louisa Adamiča do

tridesetih let (str. 308) – tudi Legiša poleg tega omenja Adamiča na več mestih v zvezi z Župančičevim člankom in t. i. krizo *Ljubljanskega zvona*, Mirka Javornika posebej predstavi (str. 371–372) in ga omenja še na več mestih, a ne kot izseljenskega avtorja. Ruda Jurčec je v tem zvezku predstavljen v treh vrsticah (str. 429), na več mestih je omenjen kot sodelavec predvojnih revij in zbornikov ali citiran v opombah (*Meddobje*). Tudi Tine Debeljak je tu večkrat citiran med viri in omenjen kot sodelavec različnih predvojnih glasil in revij. Med sodelavci *Doma in sveta* sta od poznejših izseljencev poleg Debeljaka, Javornika in Vinka Beličiča omenjena še Stanko Kociper in Jože Krivec (str. 331–334), med sodelavci predvojne *Mladike* pa Beličič, Vinko Žitnik in Štefan Tonkli. Kristan, Kociper in Krivec so omenjeni le v okviru svojega predvojnega dela, podobno tudi Mirko Kunčič (kot sodelavec predvojne *Mladine* in urednik otroške strani v *Slovencu*, str. 412) in Joža Vombergar, ki je omenjen kot član Literarnega kluba (str. 321), v nekaj vrsticah pa je predstavljeno tudi njegovo predvojno dramsko delo (str. 412). Kot izseljenska pisca sta poleg Adamiča in Lavrina posebej predstavljena v nekaj vrsticah samo Ivan Molek in Ivan Zorman. Poudariti pa je treba, da avtor med viri v opombah dovolj pogosto citira povojno slovenskoargentinsko kulturno revijo *Meddobje* in zbornik *Vrednote*.

Viktor Smolej v sedmem zvezku omenja kot emigranta samo Vinka Beličiča (Smolej 1971: 347–348), piše pa seveda o njegovem pesniškem in pripovednem delu med drugo svetovno vojno. Zorko Simčič in Tine Debeljak sta predstavljena med uredniki *Žbornika žimske pomoči*, ki je izšel leta 1944 (str. 339–342), slednji še kot urednik *Doma in sveta* v letih vojne (str. 337–338). Mirko Javornik je omenjen kot pisatelj in urednik *Slovenskega doma* (str. 360), Karel Mauser kot soavtor *Koledarja Mohorjeve družbe* za leto 1945 (str. 333), Joža Vombergar kot avtor gledališkega dela *Voda*, ki so ga med vojno uprizorili v ljubljanski Drami (str. 374), Katka Zupančič pa kot avtorica prispevka Neznani znanec v *Ameriškem družinskem koledarju* 1942 (str. 226). Posebej je predstavljeno pripovedno delo Stanka Kocipra, Jožeta Krivca, Stanka Janežiča in Zorka Simčiča v vojnih letih (str. 396–371).

Tudi v prvih sedmih zvezkih *Žgodovine slovenskega slovstva*, ki je v letih 1968–1972 izhajala v Mariboru, avtorja Jože Pogačnik in Franc Zadavec izseljenskih piscev tako rekoč ne obravnavata. V šestem zvezku najdemo omembo treh emigrantskih avtorjev v okviru njihovega dela pred izselitvijo. Tine Debeljak je omenjen kot kulturni urednik *Slovenca* (Zadavec 1972a: 18), kot prevajalec (str. 151) in pesnik (str. 180), med viri pa so citirani tudi nekateri njegovi strokovni članki. Joža Vombergar in Anton Novačan sta omenjena med avtorji satirične komedije v zadnjem desetletju pred vojno (str. 296, 300) in realistične kmetske drame (str. 283, 288). Kot izseljenski pisec je omenjen samo Ivan Molek kot avtor enodejanke *Na lahke obroke* iz leta 1940 (str. 136). Podobno sta v sedmem zvezku individualno predstavljena samo dva izseljenska avtorja, Vinko Beličič (Zadavec 1972b: 129) in Anton Novačan (str. 54–55) – pri slednjem izvemo nekaj tudi o njegovem povojnem dramskem delu, omenjen pa je tudi kot pesnik (str. 5). Kociper je omenjen kot avtor romana *Goričanec* iz leta 1942 (str. 127), Javornik kot avtor socialne povesti *Črni breg* iz leta

1933 (str. 120), poleg tega pa so Javornik, Debeljak, Beličič, Novačan in Martin Jevnikar citirani kot avtorji člankov, navedenih med viri. Kar zadeva predstavitev izseljenskih piscev, pa je povsem drugačnega pomena Pogačnikov osmi zvezek te publikacije, o čemer bom spregovorila nekoliko pozneje.

V zgoščeni različici omenjene publikacije, ki je izšla v eni knjigi leto dni pozneje (Pogačnik in Zdravec 1973), avtorja v zadnjem poglavju v okviru sodobnega literarnega dogajanja posebej izpostavita obe zamejski skupnosti in zdomsko ter naštejeta naslednje vidnejše sodelavce *Meddobja*: Debeljaka, Beličiča, Mileno Šoukal, Mileno Merlak, Zorka Simčiča, Rudo Jurčeca, Franceta Papeža in Leva Detelo. Kristan in Adamič sta samo omenjena kot predvojna izseljenska pisca, v delu pa najdemo tudi omembo Moleta in Novačana. Tako skromen obseg obravnave izseljenskih avtorjev v tem delu je navsezadnje razumljiv, saj gre za skrajno zgoščen pregled celotne zgodovine slovenskega slovstva.

Isto velja tudi za *Pregled slovenskega slovstva*, ki ga je v tem času objavil Janko Kos (1974). Medtem ko so zamejski avtorji tu sorazmerno dobro vključeni, so izseljenski pisci le na splošno omenjeni v poglavju Sodobna književnost med »Drugimi pesniki« – poimensko sta navedena samo Tine Debeljak in Vladimir Kos (str. 380–381) – ter na koncu poglavja o sodobnem slovenskem pripovedništvu, kjer sta imenovana spet samo dva, in sicer Simčič kot umetniško najpomembnejši (str. 400) in Mauser kot najpopularnejši (str. 401). Ifigenija Zagoričnik je označena med mlajšimi sodobnimi pesniki (str. 379), posebej pa so na kratko predstavljeni še Kristan (str. 272), Novačan (str. 345) in Mole (str. 281) – pri slednjem sta predstavljeni samo njegovi predvojni pesniški zbirki, njegova poznejša avtobiografija (1970) pa tu ni omenjena. Tudi v *Primerjalni zgodovini slovenske literature* istega avtorja (1984) izseljenski pisci tako rekoč niso obravnavani (z izjemo Moleta in Kristana), pač pa je med viri citirano delo Martina Jevnikarja.

Nekatera novejša literarnozgodovinska in leksikografska dela pa obravnavajo že lepo število izseljenskih avtorjev. Jože Pogačnik (1972a) je kot prvi že v začetku sedemdesetih let vključil v osmi zvezek pregleda slovenske književnosti kar 37 povojnih slovenskih izseljenskih piscev od nekaj manj kot 100, obravnava pa jih še ločeno od matičnih piscev. Njegov način predstavitve je izredno zgoščen (povojno izseljensko leposlovje predstavi na desetih straneh), vendar je njegova obravnava dovolj kompleksna in poglobljena, da je lahko že tedaj ponudila zanesljiva izhodišča za poznejše raziskave. Istega leta je, kot sem že omenila, Pogačnik predstavil slovensko zamejsko in zdomsko literaturo še v posebni knjižici (Pogačnik 1972b) – prav temu delu pa danes priznavamo pionirsko vlogo v okviru sodobnih slovenskih študij na področju izseljenske literature.

Kar štiriindvajset let pozneje je Andrijan Lah v sklopu svojih petih zvezkov priročnika z naslovom *Pregled književnosti* (zvezki so izhajali v letih 1993–1998) objavil peti zvezek *Slovenska književnost 20. stoletja*, ki ga je namenil za pouk na srednjih šolah (Lah 1996). Med predvojnimi slovenskimi pisci Lah izseljenskih avtorjev ne omenja, od povojnih jih v uvodnem poglavju Kultura in književnost

poimensko našteje 25, v nadaljevanju pa individualno na kratko predstavi osem avtorjev (enega v poglavju Pesništvo, v katerem so zamejski pesniki mnogo bolje zastopani od izseljenskih, in sedem v poglavju Epika v prozi), ki jih tu ne obravnava več ločeno od matičnih. Istega leta je izšla 2. izdaja leksikona Cankarjeve založbe v Ljubljani *Slovenska književnost* (Kos, Dolinar in Blatnik 1996); to delo pa vključuje že 54 slovenskih izseljenskih avtorjev od 145 predvojnih in povojnih piscev, ki so bili tri leta pozneje individualno predstavljeni v pregledu *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik in Glušič 1999). Leta 1999 je Franc Zadravec v *Slovenski književnosti II* med stotimi avtorji, kolikor jih v tem delu posamezno obravnava v poglavjih Beseda in ustvarjalec, v nekaj vrsticah predstavil tri izseljenske avtorje, in sicer Adamiča in Molka (str. 294) ter Beličiča (str. 298); pri slednjem izseljenstvo ni omenjeno. Podrobneje obravnava Kristana – tudi kot izseljenskega pisca (str. 121–123), poleg njega pa še Moleta (str. 113–114) in Novačana (str. 139–140). Izselitve zadnjih dveh ne omenja. Pri Moletu tudi v Zadravčevem pregledu beremo samo o njegovem pesniškem delu, o njegovi poznejši avtobiografiji pa – podobno kot v Kosovem pregledu – tudi tu ni podatkov.

Večino predvojnih in nekaj povojnih slovenskih piscev v Severni Ameriki je bralcem v matičnem prostoru predstavila Jerneja Petrič v spremnih študijah k že omenjeni antologiji, ki je izšla v začetku osemdesetih let. Prvi celovitejši pregled slovenske izseljenske književnosti v vseh delih sveta od najzgodnejših začetkov do leta 1998 je izšel v Sloveniji šele konec devetdesetih let (Žitnik in Glušič 1999), in sicer v treh zvezkih. Eno glavnih izhodišč tega pregleda je odločitev njegovih šestnajstih avtorjev,⁴⁷ da se izognejo ideološkimi kriterijem pri selekciji in ocenjevanju obravnavanih literarnih del. (Prav ideološki kriteriji so namreč v večini dotedanjih obravnav izseljenske književnosti postavljali najočitnejše omejitve pri izboru avtorjev, ki so bili deležni obravnave.) V omenjenem pregledu je predstavljenih 145 piscev, ki so v času svojega bivanja v izseljenstvu objavili nekaj več kot 500 knjig – ti so individualno predstavljeni v posebnih poglavjih in v bio-bibliografskih dodatkih. Razen tega je v sintetičnih poglavjih omenjenih še približno ravno toliko obrobnejših in občasnejših ustvarjalcev, skupaj torej okoli 300 piscev različnih generacij predvojnih in povojnih slovenskih izseljencev. Čeprav so v dodatku z naslovom Biografije in bibliografije, ki ga vsebuje vsak zvezek, navedene samo knjižne izdaje posameznega pisca in njegove objave v antologijah, vključuje to delo poleg literarne analize knjižnih objav obravnavanih piscev tudi predstavitev njihovih revijalnih objav v slovenskem izseljenskem in zamejskem časopisju kakor tudi v tistih periodičnih publikacijah, ki so izhajale v domovini, a so bile namenjene slovenskim izseljenskim dopisnikom in naročnikom.

Pomemben korak v prizadevanjih, da bi emigrantsko slovstvo zasedlo produk-

⁴⁷ Avtorji so Avgušтина Budja, Lev Detela, Marjan Drnovšek (zgodovinski uvod o izseljevanju Slovencev v razvite evropske države do druge svetovne vojne), Helga Glušič, Alenka Goljevšček, Martin Jevnikar, Mirko Jurak, Taras Kermauner, Mihael Kuzmič, Igor Maver, Irene Mislej, Jerneja Petrič, Janez Stanonik, Barbara Suša, Zora Tavčar, Janja Žitnik.

tivnejše mesto v sodobni slovenski kulturi, znanosti in šolstvu, pa je tudi reprezentativna vključitev njegove obravnave v novo temeljno delo slovenske literarne zgodovine, in sicer v sintetični pregled *Slovenska književnost III* (Pogačnik et al. 2001).⁴⁸ Obsežno poglavje Književnost v zamejstvu in zdomstvu (str. 353–401), ki ga je prispeval Jože Pogačnik, se sicer v precejšnji meri naslanja na avtorjevo obravnavo te snovi v njegovih prej omenjenih delih iz leta 1972. Uvodni del poglavja vsebuje kompleksno obravnavo nekaterih osnovnih pojmov, kot so slovenski etnični prostor, slovenski kulturni prostor ter zamejska, zdomska in izseljenska književnost.⁴⁹ Avtor analizira odnos izvenmatičnih skupnosti do matičnega prostora, vprašanje njihove etnične identitete, prvine, ki njihovo kulturo vežejo z matično kulturo, in tiste, ki ju razločujejo. V naslednjem razdelku med drugim spregovori o »duhovnem genocidu« emigrantske kulture v času socializma in o posameznih (tudi uspešnih) poskusih kljubovanja temu genocidu, o heterogenosti izhodišč in slovstvenih modelov zamejske in zdomske književnosti ter o prvinah izseljenskega slovstva, ki so pomembno razširile tematski razpon slovenske književnosti. Na splošno ocenjuje književne standarde zdomske literature kot »povprečne«, iz njene količinsko bogate ustvarjalnosti pa izpostavi le peščico literarno relevantnejših piscev (str. 395). Dotakne se tudi vprašanja novega vrednotenja zdomske književnosti in njenega spremenjenega položaja v domovini po razglasitvi slovenske države (str. 360). V nadaljevanju nekoliko izpodbije lastno sodbo o splošni povprečnosti zdomskega leposlovja z ugotovitvijo, da je povojna slovenska skupnost v Argentini svojo dejavnost v nekaj letih »dvignila na visoko umetniško in kulturno raven« (str. 364). Razdelek Zdomske publikacijske možnosti med drugim vsebuje analizo kulturnih in ideoloških usmeritev ter notranjih konfliktov v okviru Slovenske kulturne akcije in njene revije *Meddobje*. Pogačnik v zaključnem delu poglavja oriše literarna izhodišča in značilnosti povojnega izseljenskega slovstva po posameznih deželah priseljevanja, temeljiteje pa predstavi – ob omembi in krajši oznaki še nekaterih – zlasti šest zdomskih piscev: Rudo Jurčeca, povratnika Zorka Simčiča, Leva Detelo, Franceta Papeža, Teda Kramolca in Vladimirja Kosa (str. 390–400).

S pripravo sintetične monografije *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik in Glušič 1999) in drugimi dosedanjimi (mnogo bolj selektivnimi) obravnavami tega dela nacionalne literature je bila verjetno izdelana ustrezna osnova za nadaljnje, dovolj sistematične analize. Te naj z zanesljivimi literarnoestetskimi merili izpostavijo vse tisto leposlovno delo slovenskih izseljencev, ki ima trajnejšo vrednost, in ga umestijo kakovostnim delom matične literature ob bok, ne pa v ločena poglavja.

⁴⁸ Avtorji so Jože Pogačnik, Silvija Borovnik, Darko Dolinar, Denis Poniž, Igor Saksida, Majda Stanovnik, Miran Štuhec in Franc Zadavec.

⁴⁹ Jože Pogačnik v Uvodnih opombah (str. 353) zmotno ugotavlja: »Za njihovo literarno in kulturno dejavnost sta se, bolj ali manj, že ustalili oznaki zamejska in zdomska književnost, uveljavlja pa se za oboje skupaj tudi izseljenska književnost.« Takšne rabe izraza izseljenski še nisem zasledila. Izseljenski je lahko sinonim za zdomski (glej poglavje Terminološka pojasnila), nikakor pa ne za zamejski. Pridevnik zamejski se namreč nanaša na »avtohtone« slovenske manjšine v sosednjih državah, ne pa na slovenske izseljence.

Pogačnik (et al. 2001) namreč tudi po skoraj treh desetletjih od svoje prve, tudi tedaj ločene obravnave izseljenskih piscev (Pogačnik 1972a; 1972b) še vedno obravnava izseljensko slovstvo ločeno od matičnega. Po mojem mnenju je smiselno, da v celovitih pregledih slovenske književnosti ločeno obravnavamo tiste dele leposlovja, ki jih navznoter povezujejo skupna literarna smer, literarne vrste oziroma zvrsti in morda še skupna tematska izhodišča. Slovenska izseljenska in zamejska književnost pa s teh vidikov nista homogeni celoti. Nasprotno, ena in druga sta silno raznoliki tako po literarnih smereh kot po obliki in vsebini. Menim, da geografski vidik (nastajanje te literature izven matičnega prostora) kljub nekaterim razpoznavnim tematskim, motivnim in snovnim specifikam zunajmatičnega leposlovja ni zadosten kriterij za ločeno obravnavo izseljenske ali zamejske literature v sintetičnih pregledih slovenske književnosti. Povsem drugačen pomen pa ima seveda priprava samostojnega pregleda izseljenske ali zamejske književnosti z namenom, da čim celoviteje evidentiramo njene ustvarjalce in jih поблиžje predstavimo slovenski javnosti, česar sintetični pregledi celotne slovenske književnosti ne omogočajo. V primeru izseljenske književnosti je bila ta potreba do nedavnega mnogo izrazitejša kot v primeru zamejskih avtorjev, ki so bili zaradi geografske bližine in tesnejše kulturne povezanosti z matico vsaj v zadnjih desetletjih mnogo ustrezneje vključeni slovenske literarnozgodovinske preglede kot pa izseljenski pisci.

DRUGE ZNANSTVENE IN STROKOVNE OBJAVE V SERIJSKIH IN NESERIJSKIH PUBLIKACIJAH⁵⁰

Ko sem leta 1992 in pozneje še leta 1998 zbirala podatke za pregled dotedanjih študij o slovenski izseljenski književnosti, je rezultat tega dela prinesel dokaj kontinuiran seznam tovrstnih študij skoraj v celotnem povojnem obdobju (Žitnik J. 1993b; 1999d; 1999f). Pri tem je treba upoštevati, da sem v oba omenjena pregleda načelno vključila tudi literarnozgodovinske in literarnokritične obravnave zdomske književnosti, ki so bile objavljene v slovenskem zamejstvu in izseljenstvu. V tem poglavju pa se v celoti omejujem na odnos literarne zgodovine in kritike v matični domovini do zdomskega slovstva. Pregled domačih znanstvenih in strokovnih objav o književnosti slovenskih izseljencev daje precej drugačno, mnogo manj kontinuirano podobo. Povzetek tega pregleda ne prinaša kakšnih presenetljivih spoznanj, temveč le potrjuje potek že znane »krivulje« matičnega zanimanja za izseljensko književno delo. Ta krivulja je seveda znana vsakemu pozornemu bralcu domačih kulturnih revij in prilog ter znanstvenih publikacij s področja slovenske književne zgodovine. Kljub temu verjetno ne bo odveč, če označim nekatere pomembnejše točke na njenem značilnem loku.

Do začetka osemdesetih let se v slovenski periodiki le redko pojavljajo znan-

⁵⁰ Dela, ki jih v tem poglavju samo naštevam, zaradi bežne omembe niso vključena v seznam uporabljenih virov (Viri in literatura).

stveni in strokovni članki o izseljenskih piscih. Če izvzamemo posamezne prispevke v obeh rednih publikacijah Slovenske izseljenske matice, ki sta bili namenjeni predvsem izseljencem, zeva v prvem povojnem obdobju v slovenski literarnozgodovinski vedi precejšnja praznina na tem področju. Razen nekaj člankov o Louisu Adamiču ob njegovi smrti v začetku petdesetih let v tem desetletju skorajda ni objav o izseljenskih avtorjih.⁵¹ V šestdesetih zasledimo poleg Bajčevih bibliografskih člankov v *Slovenskem izseljenskem koledarju* posamezne znanstvene objave o Andreju Bernardu Smolnikarju v *Sodobnosti* (kjer je objavljen tudi znani Bratkov članek o Adamiču) in v znanstveni reviji *Acta Neophilologica*.

V sedemdesetih spet prevladujejo članki o Adamiču, in sicer predvsem v *Slovenskem (izseljenskem) koledarju* in *Zborniku občine Grosuplje*, posamezni tudi v *Sodobnosti*, *Slavistični reviji* in *Acta Neophilologica*, kjer bomo našli poleg študije o Adamičevem prevajalskem delu tudi prvi znanstveni članek o delu Mary Jugg Molek. V tem obdobju je bilo objavljenih tudi nekaj člankov o ameriških letih Smolnikarja in Fistra v *Slavistični reviji*, *Slovenskem koledarju* in Fistrovem zborniku. Članka o Mileni Šoukal (*Slavistična revija*, 1978) in Vladimirju Truhlarju (*Prostor in čas*, 1973) sta med redkimi primeri domačih obravnav posameznega povojnega izseljenskega pisca v sedemdesetih letih. V reviji *Prostor in čas* je v letih 1970–73 objavljal kritične eseje tudi slovenskokanadski pesnik in prevajalec Tom Ložar.

Leto 1981 označuje pomembno prelomnico na tem področju, ne le zaradi objavljenega zbornika prispevkov s simpozija o Louisu Adamiču, njegovih *Izbranih pisem*, druge izdaje *Orla in korenin* ter znanstvene monografije o njegovem literarnem delu (vse štiri knjige so izšle 1981, torej ob tridesetletnici pisateljeve smrti), temveč se po tem letu razširi zanimanje domačih raziskovalcev na slovstvo ameriških Slovencev nasploh, o čemer pričajo objave v *Naših razgledih*, *Slovenskem koledarju*, *Zborniku občine Grosuplje* in drugod. V naslednjih letih se pozornost literarnih zgodovinarjev in kritikov v domovini deloma preusmeri k literarnemu snovanju avstralskih Slovencev (o tem pišejo predvsem v *Sodobnosti* in v različnih »avstralskoslovenskih« zbornikih) in prekmurski literaturi v ZDA (*Evangelličanski koledar*, *Znamenje*, *Slovenski koledar*, *Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev*). Med kakovostnimi znanstvenimi objavami v tem desetletju je predstavitev pisem Marka Antona Kappusa iz kolonialne Amerike v *Acta Neophilologica* (1986–90 in 1997). Razen tega prinašajo v osemdesetih letih prispevke o izseljenskih piscih znanstveni zborniki *Australian Papers*, *Cross-Cultural Studies*, posamezni *Zborniki SSJLK*, zbornik *Slovenski jezik v znanosti 2* in zbornik *Dom in svet 1888–1988*.

Najizrazitejša prelomnica v zanimanju slovenske literarne zgodovine za izseljenske avtorje pa se nedvomno pokaže z letom 1990, ki v domovini predstavlja začetek sedemletne »zlate dobe« za izseljensko književnost (do 1996). Tako

⁵¹ Adamiču je že vse od začetka njegovega literarnega delovanja pripadalo posebno mesto v slovenski kulturi. Že leta 1932 je v Ljubljani izšel prvi slovenski prevod njegovega dela v knjižni obliki, naslednje leto pa še njegova druga knjiga v slovenskem prevodu. Leta 1951 sta izšli dve Adamičevi knjižni deli v materinščini, nato po eno leta 1962, 1969 in 1970 (2. izdaja 1981), leta 1983 pa so v slovenščini izdali kar tri njegove knjige.

oster zasuk je seveda opazen le v okviru publiciranja raziskovalnih rezultatov s to tematiko znotraj Slovenije, medtem ko sega dejanska preusmeritev znanstvene pozornosti k emigrantski literaturi nekako v sredino predhodnega desetletja. Spričo naraščajoče zavesti o dotedanji zapostavljenosti izseljenske književnosti v slovenski kulturi, znanosti in šolstvu so začeli posamezni raziskovalci vse pogosteje opozarjati na nesprejemljivo belo liso, ki je v matičnem prostoru prekrivala poznavanje narodove literarne ustvarjalnosti v diaspori. Prepričljiva izpostavitve bele lise je delovala kot učinkovit izziv poznavalcem, ki bi jo lahko zapolnili. Izziv so podprle tedanje politične spremembe v domovini, predvsem poskusi uveljavljanja kulturnega in ideološkega pluralizma. Takšni pogoji so med drugim spodbudili pripravo kar šestih domačih antologij zdomske književnosti od skupno osmih doslej objavljenih (kot rečeno, je vseh šest izšlo v letih 1990–93), raziskovalno delo »na terenu«, tj. med samimi izseljenci, in okrepljene stike z zdomskimi pisci, kar je prineslo obilico novega uporabnega gradiva. Pred očmi domačih raziskovalcev in kulturnih publicistov se je odprla prostranost bogate zdomske literarne produkcije, ki je s svojo tematsko in oblikovno razgibanostjo, idejno provokativnostjo in presenetljivim estetskim razponom po desetletjih odrinjenosti naposled lahko popestrila tudi kulturno ponudbo v matični Sloveniji.

V omenjenem sedemletnem obdobju je razen serije komentiranih antologij izšla množica znanstvenih in strokovnih publikacij, ki se deloma ali v celoti posvečajo izseljenskim besednim ustvarjalcem, zlasti iz povojne emigracije. Mednje sodijo zbornik *Domovina in svet* s prispevki simpozija o Tinetu Debeljaku, monografska študija *Slovenski dunajski krog 1941–1945*, katalog razstave *Slovenski tisk v zdomstvu po letu 1945* in prva od dveh knjig intervjujev z znanimi rojaki *Slovinci za danes*, ki med drugim vključuje predstavitev trinajstih znanih slovenskih izseljencev, med njimi treh književnikov (vse štiri publikacije so izšle leta 1991). Naslednje leto (1992) je prineslo izid trilogije *Slovenski čudež v Argentini*, knjižico *Z argentinskimi Slovenci* in zbornik *Literature, Culture and Ethnicity*. Najpomembnejše tovrstne publikacije iz leta 1993 so zbornik simpozija *Slovenska beseda v angleškem kulturnem prostoru*, zbornik Slavističnega društva Slovenije *Vprašanja slovarja in zdomske književnosti*, monografija o Karlu Mauserju in *Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja*. Tudi naslednje leto so v domovini izšle štiri publikacije s tega področja, od tega dve v okviru štiridesetletnice Slovenske kulturne akcije, razen tega pa še *Bibliografsko kazalo Meddobja* in zbornik simpozija *Dunaj in Slovenci*. Leta 1995 je bil objavljen zbornik *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*, leto dni pozneje so izšli posamezni članki o izseljenskih piscih v zbornikih *Jezi in čas* (ZIFF), *Razprave II. razreda SAZU* in *Soočjenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje*, nekaj izseljenskih piscev pa je bilo predstavljenih v strokovni monografiji *Sto slovenskih pripovednikov*. Že v začetku tega plodnega obdobja raziskovanja slovenske izseljenske književnosti, leta 1990 (in seveda tudi pozneje), so bili objavljeni članki o emigrantski literaturi v reviji *Jezi in slovstvo* in v novoustanovljeni reviji *Dve domovini/Two Homelands*, kjer se odtlej vrstijo tovrstni prispevki v vsakem letniku.

Z letom 1990 opazimo povečano zanimanje za obravnavo izseljenske književnosti pri *Novi reviji* in reviji *2000*, medtem ko *Slovenski izseljenski koledar*, *Sodobnost*, *Naši razgledi* oziroma *Razgledi*, *Zbornik občine Grosuplje*, *Slavistična revija*, *Zbornik SSJLK* in *Acta Neophilologica* tudi v naslednjih letih nadaljujejo svojo tradicijo tovrstnih objav. Podobno, čeprav drugače ideološko obarvano tradicijo imajo na tem področju celjski *Mohorjev koledar*, *Družina* in v ožjem okviru tudi koprsko *Ognjišče*, ki jim še pred začetkom devetdesetih sledi v odprtosti do zdomske literature novi letni zbornik *Dom in svet*. Navedenim naslovom se v naslednjih letih pridružijo s posameznimi članki še *Srce in oko: Obzornik Prešernove družbe*, *Prešernov koledar* in novomeška *Rast*, v okviru znanstvene periodike pa *Žgodovinski časopis* in mariborska *Žnanstvena revija*. Najizraziteje pa se vrh omenjene krivulje⁵² odraža v rubriki »Kultura« v tedanjem *Slovincu* in *Delu*, v rubriki »Knjižni razgledi« mariborskega *Večera*, deloma v *Dnevniku* in celo v *Republiki*, zlasti pa seveda v najodmevnejši tovrstni slovenski prilogi *Književni listi*. Od leta 2000 prednjačita na področju strokovnih prispevkov o zdovski književnosti v poljudni periodiki zlasti dnevnik *Delo* in *Mohorjev koledar*.

Od leta 1993, ko se je skupina šestnajstih raziskovalcev intenzivno posvečala preučevanju emigrantskega slovstva v okviru temeljnega raziskovalnega projekta Slovenska izseljenska književnost, katerega rezultat je bil objavljen leta 1999 v omenjeni tridelni monografiji z istim naslovom, beležimo še posebej skokovit porast zanimanja slovenske literarne znanosti in publicistike za izseljenske pisce. Avtorji pregleda *Slovenska izseljenska književnost* so namreč v času svoje raziskave kot njen vzporedni rezultat objavili samo v domačih časopisih, revijah in zbornikih več sto prispevkov o izseljenskih piscih in njihovem delu ter pri tem spodbujali avtorje nastajajočih leksikonov, učbenikov in sintetičnih pregledov slovenske književnosti k vključitvi izseljenskih piscev v tovrstna dela. Njihova prizadevanja pa so se očitno obrestovala, ne le na področju vključevanja izseljenske književnosti v slovensko literarno zgodovino in kritiko ter na področju objavljanja izseljenskega leposlovja v okviru osrednjih slovenskih revij in založb, temveč, kot bomo videli, tudi na področju rednih učnih vsebin.

⁵² Omenjeno krivuljo jasno odraža Slika 16 (Pomembnejše domače študije o slovenski izseljenski književnosti, objavljene 1950–1998) v 4. delu te knjige (poglavje Izseljenska literarna in publicistična dejavnost v luči statističnih primerjav).

SLOVENSKA IZSELJENSKA KNJIŽEVNOST V MATIČNEM ŠOLSTVU

list papirja

•

obisk metuljčka

•

*pozneje nadaljujem
pisanje⁵³*

Med nacionalnimi področji dejavnosti, ki so v primerjavi z matično umetnostjo, kulturo in humanistiko mnogo bolj toge v smislu kontinuiranega sprejemanja sodobnih pobud za vsebinske spremembe, je – kljub pogostim formalnim reformam – na prvem mestu slovensko šolstvo, predvsem na osnovni in srednji stopnji, saj v tem pogledu praviloma opazno zaostaja za doseženimi humanističnimi premiki v slovenski družbi. To med drugim potrjuje vsebinska analiza osnovnošolskih in srednješolskih literarnih učbenikov in bralnih vsebin, ki bo prav tako povzeta v nadaljevanju. Nekoliko drugačen je položaj na slovenskih univerzah, kjer se spričo tesnejše vpetosti tamkajšnjih učiteljev v raziskovalno dejavnost, literarno kritiko in kulturno publicistiko mnogo izraziteje krešejo kopja med predstavniki različnih vsebinskih in metodoloških usmeritev. Pri ugotavljanju stanja vključenosti slovenske izseljenske književnosti v univerzitetno študijsko snov sem si poskušala deloma pomagati z vprašalnikom, ki sem ga v času te raziskave poslala učiteljem na ustreznih oddelkih za jezike in književnosti.

OSNOVNO IN SREDNJE ŠOLSTVO

Od konca druge svetovne vojne osnovnošolske učne vsebine za pouk slovenščine niso vsebovale nikakršne obravnave slovenske izseljenske književnosti in je še vedno ne vsebujejo. Neprepričljiva izjema je bil odlomek o Titovem otroštvu iz slovenske izdaje knjige *Orel in korenine* Louisa Adamiča, ki je bil še do konca osemdesetih vključen v eno od osnovnošolskih beril, bolj zaradi simpatične predstavitve

⁵³ Venčeslav Šprager, pesniška zbirka *Augenblicke / Trenutki*, Laafeld/Potrna: Pavlova hiša, 2006, str. 71.

nekaterih manj prijetnih značajskih potez mladega Josipa Broza kot pa zaradi predstavitve avtorja odlomka. Prav tako slovenska izseljenska književnost vse do leta 2001 ni bila zastopana v srednješolskih učbenikih in berilih za pouk slovenske književnosti. Tu so, za primerjavo, glavni slovenski pisci iz zamejstva sorazmerno dobro predstavljeni, medtem ko v obsežnem izboru srednješolskih beril, učbenikov, delovnih zvezkov ter seznamov beril za obvezno in dodatno domače branje vse do preloma tisočletja izseljenskih avtorjev sploh ni – razen v že omenjenem pregledu Andrijana Laha iz leta 1996, ki pa ga ni med tedanjimi potrjenimi srednješolskimi učbeniki (Glej Filipčič 2001; Pevec Grm in Filipčič 2001).

Dokaz, da izseljenski pisci niso bili spregledani v srednješolskih učnih vsebinah zaradi morebitne nepomembnosti v okviru dokaj zoženega izbora slovenskih književnikov, ki ga zahteva srednješolski nivo obravnave, je prav sorazmerno dobra vključenost zamejskih piscev v skoraj vse v devetdesetih letih potrjene in veljavne literarne učbenike, kar je očitno rezultat jasno definiranih vsebinskih smernic za spremembo in dopolnitev srednješolskih učnih vsebin pri pouku slovenske književnosti, ki so bile verjetno oblikovane in sprejete na republiški ravni. K takšnemu sklepanju me je navedlo dejstvo, da so zamejske pisce vključili v svoje nove učbenike in berila praktično vsi sestavljalci teh besedil (seveda to velja za učbenike, ki obravnavajo novejšo slovensko književnost). Avtorji *Berila 1–4* Peter Kolšek, Janko Kos, Andrijan Lah, Tine Logar in Stanko Šimenc (berilo je bilo potrjeno za pouk književnosti na srednjih šolah v letih 1988–90 in ponovno leta 1994) so vključili v 3. zvezek obravnavo zamejskih piscev Gustava Januša, Marka Kravosa in Florjana Lipuša. Janko Kos, avtor učbenika z naslovom *Književnost: Učbenik literarne zgodovine in teorije* (potrjen leta 1989, leta 1994 znova potrjen še za deset let kot učno sredstvo za književnost v 1.–3. letniku srednjih šol) omenja v poglavju Sodobna lirika zamejska pesnika Gustava Januša in Marka Kravosa (str. 378–390), v poglavju Sodobno pripovedništvo Janka Messnerja in Florjana Lipuša (str. 392–402), v poglavju Sodobna dramatika pa nematičnih avtorjev ni. Delovni zvezek in priročnik za pouk književnosti v gimnazijah in drugih srednjih šolah *Stežice do besedne umetnosti 1–4* (potrjen 1998–2000) avtorice Vladimire Korošec obravnava v 4. zvezku med drugim zamejskega pesnika Marka Kravosa in pripovednika Florjana Lipuša. Podobno je tudi Jana Kvas v svojem učbeniku za poklicno-tehniško izobraževanje *Potovanje besed 1–5* (potrjen je bil v letih 1997–2001) v prvi zvezek *Književnost 1: Učbenik za 1. letnik triletnih srednjih šol* vključila obravnavo Florjana Lipuša in njegovega najbolj znanega dela.

Vsaj v domovini najbolj uveljavljeni zamejski avtorji so bili torej bolj ali manj enakovredno vključeni v okvir slovenske književnosti, kot so jo v omenjenem obdobju spoznavali gimnazijci in srednješolci v Sloveniji. Za glavne predstavnike slovenske izseljenske literature tega žal ne moremo reči, saj v nobenem od zgoraj navedenih srednješolskih učbenikov in beril ni niti omembe kakega zdomskega pisca.

Prvi poskus vsaj bežne vključitve izseljenske književnosti v učbenike za slo-

venske srednješolce je moja kratka pregledna predstavitev te književnosti, ki je vključena v vsebino videokasete *Na pragu besedila: posneto gradivo* (2001), ta pa je sestavni del potrjenega in še vedno veljavnega kompleta učnega gradiva. Najpomembnejšo prelomnico na tem področju pa vsekakor predstavlja prispevek Irene Novak Popov v srednješolskem učbeniku *Branja 4* (Ambrož et al. 2003). Omenjena avtorica je v danes najbolj razširjeno berilo in učbenik za 4. letnik gimnazij ter štiriletnih strokovnih šol namreč vključila v razdelek Pesništvo (sicer še vedno ločeno od del matičnih avtorjev) besedila že kar petih izseljenskih pesnic in pesnikov, v razdelek Pripovedništvo pa odlomek iz najbolj znanega romana Zorka Simčiča. Za sklepni del učbenika pa sem imela priložnost prispevati pregledno poglavje Sodobna književnost slovenskih izseljencev.

UNIVERZITETNI ŠTUDIJSKI PROGRAMI

V tem delu raziskave sem si poskušala pomagati z vprašalnikom, ki sem ga pred nekaj leti razposlala učiteljem literarnih predmetov na slovenskih univerzah oziroma njihovim predstojnikom. Ker nisem prejela vseh odgovorov, so podatki o vključenosti izseljenskih avtorjev in njihovih del v univerzitetno študijsko snov za sedaj še pomanjkljivi. Zato naj zaenkrat označim stanje na univerzah samo v nekaj besedah in s pomočjo tistih podatkov, ki mi jih je doslej uspelo zbrati brez dodatnega sistematičnega preverjanja.

Kot kaže, sta bila do konca devetdesetih let pri obravnavi izseljenske književnosti v okviru univerzitetnega študija najdejavnejša dva oddelka ljubljanske Filozofske fakultete, in sicer tedanji Oddelek za slovanske jezike in književnosti in današnji Oddelek za anglistiko in amerikanistiko. Na prvem sta se predvsem v devetdesetih letih ukvarjala z izseljenskimi pisci predvsem Helga Glušič in Igor Grdina, na slednjem pa kar štirje učitelji: Janez Stanonik, Jerneja Petrič, Mirko Jurak in Igor Maver. To se odraža tudi v številu tamkajšnjih diplomskih nalog, magistrskih del in doktorskih disertacij s področja izseljenske literature. Zanimanje tega oddelka za izseljensko slovstvo je sorazmerno intenzivno predvsem zato, ker so slovenski književniki v ZDA, Kanadi in Avstraliji objavili v angleškem jeziku nekaj leposlovnih del, ki so v literature teh treh najpomembnejših mnogoetničnih nacij prispevala del slovenske kulturne tradicije. Na obeh omenjenih oddelkih so bili posamezni profesorji dejavni na tem področju že v osemdesetih letih, še bolj pa od devetdesetih dalje. Na današnjih oddelkih za slovenistiko in slavistiko iste fakultete pa je zdaj že nekaj učiteljev, ki spodbujajo študente k raziskovanju slovenske izseljenske književnosti oziroma izseljanske književnosti drugih slovanskih narodov.

V okviru moje omenjene ankete je tedanja predstojnica enega od oddelkov ljubljanske Filozofske fakultete v svojem odgovoru na poslani Vprašalnik o vključevanju književnega dela slovenskih izseljenskih avtorjev v študijsko snov med

drugim zapisala: »Študije o književnih delih slovenskih izseljenskih avtorjev zvečine ostajajo na pozitivistični, zbiralno-opisovalni ravni in ne vključujejo medkulturne razsežnosti. Zato so kritiško nezanimive za obravnavo pri seminarjih, ki terjajo višjo stopnjo kritičnega razmišljanja.« Čeprav gre za pavšalno oceno, ki razkriva precej pomanjkljivo poznavanje dotedanjih raziskovalnih rezultatov, saj očitno ne upošteva pomembnega deleža kompleksnih in poglobljenih študij s tega področja, deloma soglašam z navedenim pomislekom. Kot sem že omenila, so zaradi nezadostne udeležbe literarnozgodovinske vede pri preučevanju izseljenske književnosti seveda poskušali zapolniti nedopustne bele lise v poznavanju tega pomembnega področja narodove ustvarjalnosti nekateri predstavniki drugih humanističnih znanosti, kar se zagotovo kaže tudi v manjši neposredni uporabnosti njihovih raziskovalnih metod za študente literarnih ved. Menim pa, da ta okoliščina ne bi smela delovati kot zavora pri integriranju zdomskega slovstva v obravnavo slovenske in drugih literatur, temveč ravno obratno – kot spodbuda oblikovalcem študijskih programov, ki bi prav zaradi ugotovljene pomanjkljivosti morali, v sodelovanju z raziskovalci izven univerz, tem bolj zavzeto poskrbeti za razvoj znanstvenoraziskovalnega dela na tem področju.

Vloge vodene raziskovalnega dela študentov v okviru univerzitetnega študija namreč ne vidim le v preučevanju in komentiranju že obstoječih študij, temveč, če naj bo to delo ustvarjalno, predvsem tudi v aplikaciji sodobnih raziskovalnih metod pri preučevanju še neraziskanega gradiva. Opažam namreč, da se na oddelkih fakultet prav tako burno krešejo med seboj različne raziskovalne metode kot na posameznih znanstvenih inštitutih ali med njimi. Raziskovalci imajo običajno relevantne razloge za to, da dajejo prednost eni metodologiji pred drugimi. Polemično soočenje različnih metodologij pa je lahko produktivno, če privede do razširitve preozkih pogledov in metodoloških izhodišč. Posameznik lahko namreč vztraja pri izbrani metodi in jo celo razvije do izjemnih razsežnosti v mednarodnem merilu; z vidika širših potreb, ki jih sodobna stvarnost vedno znova postavlja pred posamezno vedo, pa vendarle stagnira. Citirana utemeljitev dokaj zadržanega odnosa do vključevanja izseljenskega slovstva v študijske programe zagovarja stališče, da umetniška besedila, ki še niso bila deležna ustrezne »kritiško zanimive« analize in interpretacije, pač ne morejo biti predmet študijske obravnave. Moje stališče je ravno nasprotno: raziskovalno delo v okviru diplomskega in podiplomskega študija ponuja dovolj možnosti za kakovostno literarno analizo besedil, ki si glede na umetniško vrednost ali širši kulturni pomen zaslužijo takšno obravnavo. Izbira določenega predmeta obravnave pri seminarski ali diplomski nalogi se mi zdi tem bolj smiselna, če je bodisi izbrani predmet obravnave ali pa vsaj vidik obravnave nov.

Sistematično evidentiranje in najosnovnejša literarna umestitev zdomskih piscev in njihovih del sta seveda nepogrešljiva osnova za nadaljnje literarne analize, vrednostne sodbe in umestitve v okviru medkulturnih tokov. Ker je ta stopnja, namreč evidentiranje in literarna umestitev izseljenskih avtorjev, s sintetičnimi

pregledi slovenske izseljenske književnosti in z vključitvijo njene obravnave v že omenjena temeljna dela slovenske literarne zgodovine že dosežena, znova pozivam tudi tiste literarne zgodovinarje, ki se z zdomsko književnostjo doslej niso ukvarjali, da prispevajo svoj delež k enakovredni znanstveni obravnavi pomembnejših literarnih besedil, nastalih v slovenski diaspori, tudi v okviru univerzitetnih študijskih predmetov.

Kot sem v tej knjigi omenila že v Predgovoru, pa so rezultati raziskav o slovenski izseljenski književnosti in kulturi (pa tudi o kulturnem položaju priseljencev v Sloveniji) vključeni tudi v tiste univerzitetne študijske programe, v katerih sem imela priložnost sodelovati od leta 2002. Kot rečeno, gre za posamezne predmete (Slovenska izseljenska književnost in Kulturno življenje v izseljenstvu) v okviru individualnih podiplomskih študijskih programov na Oddelku za slovenistiko in Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, razen tega pa še za izbirne teme (Slovenska izseljenska književnost, *Cultural life of the immigrant community: specifics and factors of dynamics*, *Cultural position of the immigrants in Slovenia in Literary work of Slovenian emigrants*) v okviru podiplomskih študijskih programov Primerjalni študij idej in kultur ter *Joint MA Migration and Intercultural Relations* na Fakulteti za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici.

2 POLOŽAJ LITERARNEGA DELA PRISELJENCEV V SLOVENIJI

Lidija Dimkowska

KNJIŽEVNO DELO PRISELJENCEV V SLOVENIJI

<i>Život stavih</i>	<i>U trku bojnog polja</i>	<i>Pljusak straha</i>
<i>u torbu šarenicu</i>	<i>rafale stihova ispaljujem.</i>	<i>u jurišu</i>
<i>što miriše</i>	<i>Trube andeoske</i>	<i>zaustavi vreme</i>
<i>na livadsko cveće,</i>	<i>žalosno jeće,</i>	<i>elegijskoj bici,</i>
<i>bosiljak, tamjan</i>	<i>u božjim hramovima</i>	<i>košmaru zemaljskom.</i>
<i>i voštanicu,</i>	<i>sveci plaču,</i>	<i>Sa crkvenog tornja</i>
<i>na rakiju, vino,</i>	<i>hadski gromovi tutnje.</i>	<i>zvona odzvooniše</i>
<i>hleb i proju.</i>		<i>svršetak.</i> ⁵⁴

Le malo dosedanjih preglednih študij je posvečenih književnemu delu priseljencev v Sloveniji (npr. Dimkowska 2005 in 2006; Mugerli 2005a). Maruša Mugerli uvodoma ugotavlja, da so med priseljenci v Sloveniji tudi številni umetniki in kulturni delavci, ki ustvarjajo na zelo različnih področjih. Nekateri so ustvarjali že pred prihodom v Slovenijo in so se morali po prihodu prilagoditi novemu okolju, drugi so z ustvarjanjem začeli šele po prihodu v novo okolje in stiku z novo kulturo. Ob tem so naleteli na mnoge težave, povezane z novim okoljem, družbo, kulturo, jezikom. Nekateri, ki so ustvarjali že v svoji prejšnji domovini, se tam že uveljavili in morda že od prej dobro poznali slovensko kulturo in družbo, so razmeroma hitro prestopili iz izvirnega v zanje nov – slovenski kulturni prostor. Drugi so na svoji poti naleteli na mnoge ovire (Mugerli 2005a: 80).

Prav zato, nadaljuje avtorica, so bili med cilji slovenske kulturne politike v letu 2005, denimo, spodbujanje kulturne dejavnosti in še posebej kulturne ustvarjalnosti manjšinskih skupnosti in priseljencev ter integracija njihovega kulturnega snovanja v skupni kulturni prostor Republike Slovenije kot tudi spodbujanje kulturne dejavnosti v jezikih pripadnikov manjšinskih etničnih skupnosti (*Načela, cilji, kriteriji ter posebni ukrepi...*: 1). V primeru priseljencev in t. i. drugih etničnih manjšin gre za skupnosti, ki so organizirane kot društva ali zveze, v katere se vključujejo posamezniki, da bi ohranili svojo posebno kulturno identiteto in tako prispevali h kulturni raznolikosti. Poleg skrbi za ohranjanje jezika, kulture in kulturne tradicije svojih članov pripravljajo tudi dokaj odmevne prireditve za širšo javnost, s

⁵⁴ Nebojša Ignjatović, Elegija (odlomek), *Beseda: časopis za kulturo*, št. 3 (2003), str. 97–98.

katerimi po eni strani opozarjajo nase, po drugi pa bogatijo slovenski kulturni prostor (Drlječan 2002: 1). Javni sklad RS za kulturne dejavnosti (v nadaljevanju JSKD) je doslej integriral v svoje programe predvsem redno ljubiteljsko kulturno delovanje in ljubiteljske prireditve drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev. JSKD že dolga leta močno spodbuja predvsem književno ustvarjanje priseljencev v Sloveniji, saj že od leta 1979 prireja srečanja literatov drugih narodov in narodnosti, ki od leta 2003 potekajo pod imenom Sosed tvojega brega. JSKD od leta 1994 izdaja tudi revijo *Paralele*, katere osnovni namen je promocija vseh segmentov kulture s poudarkom na kulturi predstavnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji. Revija si že od začetkov izhajanja prizadeva, da bi bila multikulturna in odprta za predstavitev znanih in manj znanih kulturnih ustvarjalcev (*Paralele* 2: 1). Revija je (vsaj v zadnjih letih) pravzaprav zbornik izbranih literarnih besedil, ki prispejo na razpis oziroma ki so bila predstavljena na srečanju Sosed tvojega brega in so objavljena v materinščini in v slovenskem prevodu, kar naj bi jih približalo tudi širši slovenski javnosti (Mugerli 2005a: 81). Ali priseljski avtorji s svojo udeležbo na festivalu Sosed tvojega brega res v zadovoljivi meri vstopajo v širšo slovensko javnost in ali njihova dela s slovensko objavo v omenjeni reviji res dosegaajo ta cilj, pa bomo videli v nadaljevanju.

Ta trenutek živi in ustvarja v Sloveniji več kot 120 priseljskih književnikov,⁵⁵ predvsem iz nekdanjih jugoslovanskih republik, zadnje čase pa narašča tudi število pisateljev in pisateljic, ki prihajajo z drugih strani sveta. Le majhen odstotek vseh se je uveljavilo in se uveljavlja v okviru sodobne slovenske kulture, kar pomeni, da objavljajo v osrednjih slovenskih literarnih revijah in pri najpomembnejših založbah, se udeležujejo osrednjih literarnih dogodkov in dejavno sodelujejo v osrednjih gibanjih slovenskega literarnega prostora. Drugi priseljski pisatelji, ki večinoma pišejo v materinščini, pa objavljajo predvsem v omenjeni reviji *Paralele* in se udeležujejo srečanja Sosed tvojega brega.

V tem poglavju bo najprej tekla beseda o literarni produkciji, ki so jo najbolj uveljavljeni priseljski avtorji prinesli s seboj ali jo doslej ustvarili v Sloveniji, pa tudi o nekaterih njenih motivno-tematskih in literarnoestetskih značilnostih s poudarkom na vprašanju identitete, ki ga obravnavajo v svojih pesniških, proznih, dramskih in esejističnih delih. Drugi del poglavja bo posvečen manj znanim priseljskim piscem v Sloveniji. Med izbranimi avtorji se je le pri enem (Josip Osti) zgodila popolna jezikovna deteritorializacija (Mugerli 2005b: 192), saj od leta 1995 piše poezijo le v slovenščini, v drugih besedilih pa je dvojezičen. Tudi pri nekaterih drugih se kažejo dvojezični poskusi (Stanislava Chrobáková Repar v poeziji, Ismet Bekrić v poeziji za otroke, Rade Vučkovac v prozi, Žanina Mirčevska v dramih). Predmet tukajšnje literarne obravnave so predvsem dela, ki so jih avtorji napisali v materinščini, razen del Stanislave Chrobákové Repar, ki piše v slovaškem jeziku, in Lidije Dimkovske, ki piše v makedonščini, zato so tu obravnavni prevodi njunih

⁵⁵ Toliko jih je evidentirala Maruša Mugerli v svojem delovnem gradivu za pravkar nastajajoče magistrsko delo.

del v slovenščino, ter Erice Johnson Debeljak, ki piše, toda ne objavlja svojih del v angleščini, razen kratke zgodbe. Zaradi svoje obsežne literarne produkcije bo Josip Osti tu obravnavan le kot pesnik.

Pričujoče poglavje je mnogo bolj usmerjeno k vsebinski in slogovni obravnavi izbranih del kot prvi del te knjige, ki vključuje skrajno zgoščen pregled slovenskih izseljenskih avtorjev. Dela slednjih so namreč vsebinsko in slogovno opredeljena že v literarnozgodovinskem pregledu *Slovenska izseljenska književnost* (Žitnik in Glušič 1999), medtem ko dela priseljskih piscev v Sloveniji še niso bila deležna monografske predstavitve.

Uvodni del tega poglavja in zaključne ugotovitve (v Sklepu), pa vse opombe in še nekatera druga vsebinska dopolnila tega poglavja, vključno z obravnavo literarnega dela Lidije Dimkovske, so delo avtorice pričujoče knjige, medtem ko je raziskovalne rezultate za glavnino tega poglavja prispevala Lidija Dimkovska.

BOLJ UVELJAVLJENI PRISELJENSKI AVTORJI

Za skupino že uveljavljenih priseljskih avtorjev (Josip Osti, Erica Johnson Debeljak, Ismet Bekrić, Ana Ristović, Jordan Stavrov, Ana Lasić, Stanislava Chrobáková Repar, Lidija Dimkovska, Žanina Mirčevska), ki jim lahko rečemo »elita« med priseljskimi avtorji (ker so v domačem kraju zasedali višje položaje na družbeni lestvici, Mežnarić 1986: 183), in hipotetično uveljavljenih priseljskih avtorjev (Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski) je značilna delno homogena struktura poetoloških, estetskih in zunajliterarnih elementov. Nekateri med njimi so bolj znani slovenski literarni javnosti. Josip Osti, ki piše v slovenščini, danes velja za slovenskega avtorja in na mednarodnih literarnih srečanjih po svetu nemalokrat predstavlja slovensko literaturo. Ana Lasić je skupaj z Janezom Burgerjem napisala scenarij za celovečerni film *Ruševine*, njena drama *Ža zdaj nikjer* pa je doživela premiero na odru Male drame decembra 2005. Stanislava Chrobáková Repar se je uveljavila kot urednica knjižne zbirke Fraktal pri založbi Apokalipsa in urednica projekta Revija v reviji. Erica Johnson Debeljak se je priljubila slovenskemu bralstvu s svojimi kolumnistično-esejističnimi besedili v slovenskih časopisih ter s knjigo *Tujka v hiši domačinov* in knjigo o Srečku Kosovelu. Ana Ristović je našla svoje mesto v slovenskem literarnem prostoru s svojo poezijo, Lidija Dimkovska, ki se od leta 2000 redno udeležuje tudi vseh osrednjih slovenskih mednarodnih literarnih festivalov (Vilenica, Medana, Trnovski terceti, Živa književnost idr.), pa je od leta 2005 tudi med člani strokovne žirije Vilenica.

Drugi, denimo v Bosni uveljavljeni in kanonizirani avtor za otroke Ismet Bekrić, še vedno niso popolnoma znani slovenskemu bralstvu. Razen v svojih etničnih kontekstih so manj znani tudi Ljuben Dimkaroski, Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić in Jordan Stavrov. Vsi so predstavniki prve generacije priseljencev, kategorije, ki običajno ni literarno dvojezična, zato je nji-

hov položaj v slovenski kulturi in literarni zavesti (razen v primeru Josipa Ostija, ki piše v bosanščini in slovenščini) odvisen predvsem od prevodov njihovih del v slovenščino. Dober prevod in znana založba že vnaprej pomenita določeno mesto v prevodni književni produkciji in povratne literarnoestetske informacije. Dober ali slab prevod in neznana založba (tudi samozaložba) pa velikokrat že vnaprej pomenita zaprta vrata do širšega bralstva. Seveda na to vplivajo tako literarni kot zunajliterarni dejavniki, zaradi katerih književno delo priseljencev pripada posebnemu tipu ranljive strukture, ki potrebuje podporo in pomoč vseh literarnih institucij v Sloveniji.

POEZIJA

S svojo poezijo so se v slovenskem prostoru do zdaj uveljavili predvsem Josip Osti (Bosna in Hercegovina), ki piše tudi v slovenskem jeziku in ki je ob prihodu v Slovenijo leta 1991 imel že veliko napisanih, objavljenih in literarnozgodovinsko kanoniziranih pesniških zbirk, razen njega pa še Ana Ristović (Srbija), Stanislava Chrobáková Repar (Slovaška), Ismet Bekrić (Bosna in Hercegovina) in Lidija Dimkowska (Makedonija). Poleg njih ustvarja v Sloveniji še vrsta drugih, ki objavljajo predvsem v revijah *Paralele* in *Locutio on-line* ter v posameznih zbornikih in antologijah priseljenjskih avtorjev, nekateri pa tudi v knjižni zbirki Oglej, ki jo izdaja Mariborska literarna družba.

Pesniki, ki so prinesli s seboj v Slovenijo svoja že napisana, uveljavljena in literarnozgodovinsko kanonizirana dela v svojih državah, so se tako kot v prvi domovini tudi v drugi brez težav zmogli odpreti ustvarjalnim spodbudam, ki usmerjajo sodobno književnost (Žitnik J. 2000: 160). Postal so mostovi med svojo staro in novo domovino in kulturo. Josip Osti, Ana Ristović, Stanislava Chrobáková Repar, Lidija Dimkowska, Jadranka Matić Zupančič in mnogi drugi se kot prevajalci in promotorji slovenske literature v svojih matičnih državah, torej kot resnični mostovi med dvema kulturama, ravnajo – kar je očitno tudi v njihovih književnih delih, nastalih v Sloveniji – po besedah Amina Maaloufa: »Bolj ko boste prežeti s kulturo dežele priselitve, bolj jo boste lahko preželi s svojo.« (Maalouf 2002: 42)

O literarnem ustvarjanju Josipa Ostija⁵⁶ bi lahko napisali nekaj razprav. V tem

⁵⁶ Josip Osti se je rodil leta 1945 v Sarajevu, kjer je na Filozofski fakulteti diplomiral iz jugoslovanskih književnosti in srbohrvaškega jezika. Velja za enega najboljših in najplodovitejših prevajalcev slovenske književnosti (Mugerli 2005a: 86). Bil je urednik kulture študentskega lista *Naši dani*, urednik pri založbi Veselin Masleša, tajnik podružnice pisateljev Sarajeva in direktor mednarodne literarne prireditve Sarajevski dnevi poezije, tajnik Društva pisateljev BiH in urednik revije *Books in Bosnia and Herzegovina*, predsednik Društva književnih prevajalcev BiH ter lektor/korektor pri založbi Svjetlost. Od leta 1990 živi v Sloveniji (v Ljubljani in zadnjih trinajst let v Tomaju na Krasu) kot svobodni umetnik. Med letoma 1991 in 2002 je bil stalni zunanji sodelavec literarne redakcije Radia Slovenija, potem pa dve leti kulturni kolumnist časopisa *Dnevnik*. V okviru dejavnosti Kulturnega vikenda otrok iz BiH v Vodnikovi domačiji v Ljubljani je leta 1993 ustanovil

poglavju pa bo govora predvsem o njegovem pesniškem delu, napisanem v materinščini, ko njegova jezikovna identiteta torej še ni bila »deteritorializirana«. Osti – prej epik kot lirik – se je od samega začetka ustvarjanja (njegova prva pesniška zbirka *Snokradica* je izšla leta 1971) v bosanskem in tedanjem jugoslovanskem literarnem prostoru izkazoval kot realističen pesnik, ki ima »resničnost« za izhodišče svoje poezije (Fogl 1984/85: 291–299). Mišljenje in petje sta dialoška elementa njegove poezije v Heideggerjevem pomenu, češ da je »celokupno reflektivno mišljenje – petje, celokupno pesništvo pa – mišljenje« (Heidegger 1982: 248). V njegovi poeziji človeški vsakdan ter njegove izkušnje v odnosu s sabo in drugimi prodirajo globoko v človeški obstoj in iščejo humanistične odgovore na vprašanja o življenju, smrti, ljubezni, Bogu (»bez ljubavi izumrećemo kao dinosaurusi«, iz *Tetovirani violinista*, 1976). Ostijeva reflektivna in radovedna poezija se tematsko napaja iz svetovne in ljudske mitologije in zgodovine ter iz sveta okrog njega. Za vsako posledico v človekovem bivanju išče višje, filozofske in (meta)fizične razloge, hkrati pa estetska funkcija njegovega pesniškega jezika ne izključuje komunikativne, kot tudi njegove lokalne motivacije ne izključujejo univerzalnih. Nedvomno je Ostijeva poezija besedilo, ki se lahko navezuje na osebne izkušnje številnih bralcev (Grosman 2004: 80), lažje prestopa kulturne meje in se lažje vtisne v kolektivni spomin bralcev.

»Tetoviranje« (zaznamovanost pesnika z otroštvom, okoljem, življenjem) kot primarna socializacija, ki je Ostija zaradi družinskih večnacionalnih korenin že tako zgodaj postavilo v medkulturni položaj, je veliko pripomoglo k pridobivanju njegove medkulturne zavesti (Grosman 2004: 19), kar je še najočitneje v njegovih knjigah, napisanih v slovenščini. Kriza identitete kot permanentna kriza ponazarja »problematizacijo jaza ali navzočnost nenehnega dvoma vase« (Škulj 2001: 269), značilno za senzibiliteto ustvarjalcev, ki relativnost prostora, potovanja in nomadizma podoživljajo kot antropološko komponento. Osti je leta 1978 v pesmi Gubilište zapisal usodni verz: »ne znam da li me drugde nešto teže od života čeka«, kar se je pozneje, ko se je preselil »drugam« oziroma v Slovenijo, potrdilo v verzih, kot so »dokumenta, potvrde, uvjerenja, preporuke, formulari.../ ured za strance, pasoško odjeljenje, vrata, sobe, šalteri...« (Privremeni boravak); »Ma kuda šetao, šetam sarajevskim ulicama«; »Iznova gradim kuću. Ni od čega. / Ni za koga. / Kuću

in tri leta urejal zbirko Egzil-abc, v kateri je objavil 160 knjig pisateljev iz obleganega Sarajeva ali razseljenih iz BiH ter prevode del slovenskih avtorjev. V drugi polovici devetdesetih let je bil urednik za Slovenijo revije Slovenskega kulturnega društva Ivan Cankar iz Sarajeva *Žora Cankarjeva*, konec devetdesetih pa urednik za poezijo revije *Sodobnost* (DSP – Josip Osti). Od srede devetdesetih piše v slovenščini, objavljaj je v vseh pomembnejših slovenskih literarnih revijah in v mnogih zunaj Slovenije. Njegova dela so bila uvrščena v mnoge antologije in prevedena v številne jezike. Tudi sam je avtor več antologij. Od dvajsetih samostojnih knjig poezije, štirih knjig proze in štirinajstih knjig esejev ter literarnokritičkih in publicističnih tekstov jih je šest napisal in objavil že v slovenščini: zbirko proze *Učitelj ljubezni* (2004) ter pesniške zbirke *Kraški narcis* (1999), *Veronikin prt* (2002), *Večnost trenutka* (2003), *Rosa mystica: med belimi in črnimi lilijami* (2005) in *Vse ljubezni so nenavadne* (2006). Za svoja dela je Josip Osti prejel celo vrsto literarnih nagrad.

od jezika« (Iznova gradim kuću); »Izučiti iznova govoriti ili zauvjek / zašutjeti« (Jesam li ostao bez jezika). Jezik je hiša bitja, »zatočišče prisotnosti« (Heidegger 1982: 248), in Osti ve, da brez njega pesnika ni, da pa lahko obstaja poezija kot nadjezik, kakor ga je razumel modernizem.

Ano Ristović⁵⁷ je v objavah v slovenščini dolgo zasledoval biografski stavek, da »živi v notranjem izgnanstvu«. Zato je popolnoma naravno, da v svoji poeziji (zlasti v knjigi *Život na razglednici*) kot vsak izgnanec »testira temeljne pojmove oko kojih se vrtili svačiji život, pojmove doma, domovine, obitelji, ljubavi, prijateljstva, profesije, vlastite biografije« (Ugrešić 2001: 125). Že v pesmih, ki jih je prinesla s seboj v Slovenijo, je tako kot pri Josipu Ostiju navzoča intuitivna medkulturna zavest in zavest o tujosti, o notranjem izgnanstvu, ki je lahko element tudi »dokaj popolne integracije« (Južnič 1993: 173). V pesmi Novi svetovni red pravi: »posle vekova vežbe / obolevaju od gubljenja identiteta«. Pri Ristovićevi je zanimiva perspektiva spolne identitete, ki je ne ločuje od spola, za razliko od perspektive Chrobákové Repar; Ristovićeva namreč žensko (tudi sebe) doživlja in opisuje hkrati kot biološki in kot družbeni spol (»Nezavisne smo žene. / Svojim muškarcima / kuvamo jela kojima su nas naučili / njihovi prethodnici«). Identiteta je »predvsem odraz odnosa, ki ga človek vzpostavi do samega sebe in do skupine, v kateri živi« (Lukšič - Hacin 1999: 35), zato verz »Govoriš mi, da se moram naviči / na novo agregatno stanje« pomeni nov odnos, tako do same sebe kot do nove skupnosti. »Demon spomina« in »demon pozabe« se pojavita takrat, ko je identiteta v krizi, ko »dvom in negotovost« (Marcus 1992: 39) zaznamujeta integracijo: »Moj jezik brži je od mene« (Jezik, moj jež), »da bi ljubav imenoval ljubavlju / potrebni su, između ostalog i / geografija navike / i istorija dvadesetine jednog / sasvim običnog poretka i veka«. Jezikovne realizacije pesniških slik so največkrat upodobljene v metonimijah, pesniški ton je velikokrat izpoveden, avtobiografski, njeno poezijo pa lahko zaradi intertekstualnih, metatekstualnih in relativizacije akseoloških, ontoloških in gnoseoloških celot v fragmente označim kot postmodernistično.

Skupna identiteta avtorice in avtobiografskega subjekta (Marcus 1992: 32), ki je značilna za poezijo Ane Ristović, je v poeziji Stanislave Chrobákové Repar,⁵⁸

⁵⁷ Ana Ristović se je rodila v Beogradu leta 1972. Na Filološki fakulteti je zaključila študij primerjalne književnosti, objavljala je v vseh najpomembnejših srbskih časopisih. Po letu 1988 je dolgo časa živela in delala na relaciji Ljubljana – Beograd. Bila je udeleženka drugega festivala *Dnevi poezije in vina* v Medani. V Sloveniji je objavljala v najpomembnejših literarnih revijah (*Literatura, Apokalipsa, Dialogi*). Doslej je izdala naslednja dela: *Snovidna voda* (1994), *Uže od peska* (1997), *Žabava za dokone kćeri* (1999) in *Život na razglednici* (2003). V slovenščini je izšel izbor njenih pesmi, in sicer v zbirki *Meridiani* (Ljubljana: Studentska založba, knjižna zbirka Beletrina, 2000), v zbirko pa so vključeni tudi prevodi pesmi Lavinie Greenlaw in Michaela Donhauserja. Pesmi Ane Ristović je v slovenščino prevedel Aleš Čar. Leta 2005 je v slovenskem prevodu izšlo še njeno delo *Življenje na razglednici* (Ljubljana: LUD Šerpa, zbirka Žepna šerpa, 2005). Pesmi v zbirki je prevedla Jana Putrle, eseja pa Urban Vovk (Mugerli 2005a: 88).

⁵⁸ Slovaška in slovenska pesnica, pisateljica, prevajalka, kritičarka in literarna znanstvenica Stanislava Chrobáková Repar se je rodila leta 1960 v Bratislavi. Tam je končala študij filozofije in estetike na FF UK. Na Slovaški akademiji znanosti je delala kot raziskovalka

ki jo poznamo v slovenskem jeziku (deloma v prevodu, deloma v izvorniku, saj je napisala nekaj pesmi v slovenščini), bolj mistificirana kot resnična. Njena poezija se giblje med poetološkimi točkami (meta)fizike, hermetizma, filozofije (feministične in eksistencialistične) in jezikovnih performanc, odlikujeta jo notranji ritem in minimalizem pesniškega izraza. Lirski subjekt se preliva med zvokom in mislijo, pomen in zvok se s tem dopolnjujeta, spreminjata in brusita med seboj, vse dokler »se ne posreči kombinacija, ki je tako nujna kot matematična formula« (Friedrich 1972: 213), tako kot v pesništvu Valéryja. Pesniška motivacija Chrobákové Repar so ti-odnosi s svojim ali ljubimčevim jazom, človek vs. jezik, telo kot besedilo in besedilo kot telo, ljubezen, strast, materinstvo, smrt itd. Spolna in kulturna identiteta sta temi, ki se v poeziji Chrobákové Repar pojavljata skupaj, kot neločljiva segmenta pesnične osebnosti, še posebej ko se njen pesniški ton iz liričnega spremeni v narativnega, kar je še zlasti opazno v njeni prozi. Verzi, kot so »Ženske najbolj živijo / preko svojih slutenj. / Njihova kri je krvava / telo telesno / ljubezen ljubezniva«; »Ti boš svojim nezvesta« (Chrobáková Repar, *Iz skupne zime*, 2005); »Bela je tvoja subverzija« (Parte; glasba puščavskega peska, 2005), se iz abstraktnega pojmovanja eksistence spuščajo v konkretni, »ženski« svet, ki je v poeziji (in prozi) Chrobákové Repar vedno ginokritično metanarativen.

Lidija Dimkovska⁵⁹ je bila že ena vodilnih makedonskih pesnic mlade genera-

in tam napravila doktorat na področju literarnih ved. Ukvarja se predvsem z interpretacijo sodobne poezije, simbiotiko kulture in filozofijo jezika ter feministično teorijo. Zaposlena je bila na Oddelku za estetiko FF UK, kasneje kot samostojna raziskovalka na Inštitutu za slovaško književnost ter odgovorna urednica literarne revije *Romboid*, ki jo izdaja Zveza pisateljskih organizacij na Slovaškem. Od svoje selitve v Ljubljano leta 2002 sodeluje z založbo Društva Apokalipsa in revijo *Apokalipsa*, kjer vodi projekt Gender. Je odgovorna urednica zbirke *Fraktal*, aktivna posredovalka slovaško-slovenske kulturne izmenjave, kot ena od dveh soustanoviteljev pa tudi vodi in koordinira mednarodni projekt *Revija* v reviji, ki danes povezuje 15 literarnih revij iz 12 držav srednje in jugovzhodne Evrope. Leta 2007 se je zaposlila na Mirovnem inštitutu v Ljubljani (Mirovni inštitut – Stanislava Repar). Leta 1995 je za svojo literarnokritično delo prejela nagrado Alexandra Matuške in leta 2003 nagrado društva pisateljev Slovaške za najboljšo knjigo leta 2002. Med drugim je izdala zbirke poezije *Žo spoločnej zimy* (1994), *Na hranici jazyka* (1997, 2000), *Nahá v trní* (2006), knjigo esejev in razprav o jezikih poezije *Ohnisko reči alebo mlčanlivá hlčka horizontu* (2007), strokovno monografijo *Mila Haugová* (2002) ter prozni deli *Anjelské utópie* (2001) in *Krutokradma* (1997). V slovenskem prevodu je objavila izbor kratke proze z naslovom *Angelske utopije* (Ljubljana: Društvo Apokalipsa, zbirka *Fraktal*, 2003), ki ga je v sodelovanju z avtorico prevedla Špela Švarnel (avtorica dodatnega besedila je Libora Oates-Indruchová). Leta 2006 je Chrobáková Repar v slovenskem prevodu objavila še zbirko kratke proze *Iz skupne zime* (prevod Barbara Korun in Primož Repar, Ljubljana: Društvo Apokalipsa). Že pred tem je izšlo prav tako v slovenskem prevodu nekaj izborov pesmi iz njenih slovaških zbirk v reviji *Apokalipsa*. Njena dela so prevedena v tuje jezike in uvrščena v različne antologije, še zlasti pomembno pa je tudi njeno prevajalsko, organizacijsko in uredniško delo.

⁵⁹ Lidija Dimkovska se je rodila leta 1971 v Skopju. Na Filološki fakulteti Univerze Sv. Cirila in Metoda v Skopju je leta 1994 diplomirala iz primerjalne književnosti in leta 2000 na Univerzi v Bukarešti doktorirala iz romunske književnosti. Od 1991–1995 je sodelovala v televizijski oddaji za kulturo »Mladinski kanal« na makedonski TV in kot literarna kritičarka na makedonskem radiu. V letih 1997–2001 je bila lektorica za makedonski jezik

cije, ko se je priselila v Slovenijo. Objavila je več odmevnih pesniških zbirk: *Rožbi od istok* leta 1992 skupaj z Borisom Čavkovskim, za katero je prejela nagrado za pesniški prvenec; *Ognot na bukvite* leta 1994, *Izgrizani nokti* leta 1998 ter leta 2001 zbirko *Nobel protiv Nobel*, ki je v makedonščini in angleščini izšla tudi v elektronski obliki. Istega leta je v Romuniji izšel prevod izbora njenih pesmi *Meta-spanzurare de meta-tei*, za katerega je na Festivalu Poesis v Romuniji prejela nagrado za najboljšo pesniško zbirko. V slovenskem prevodu sta izšla njen roman *Skrita kamera* (Ljubljana, 2006) in njena pesniška zbirka *Nobel proti Nobelu* (Ljubljana, 2004), ki bo predmet pričujoče obravnave.

Pesmi omenjene zbirke so večinoma napisane v jaz-obliki, pri čemer identiteta pesniškega subjekta ni vedno istovetna s pesničino, najpogosteje pa vendarle sovpadata, in v dialogu s Ti-jem (avtoričinim možem, ki mu je zbirka posvečena). Prevladujejo besedila, upesnjena v slogu navidez kaotičnega asociativnega procesa, ki ga običajno označujemo s terminom tok zavesti. Morda še najznačilnejši sad tovrstnega ustvarjalnega postopka je prav pesem z naslovom Tok zavesti, v kateri krene avtoričin duhovni sprehod od drobnih lokalnih impresij iz neposrednega okolja (»žerjavica, metla, krušne drobtine v tej sobi«) prek cele vrste samospoznavnih sfer, kot so raziskovanje svojega odnosa do življenja (»... v tej sobi, v kateri mečkam življenje kot robec za solze«); raziskovanje svojega odnosa do boga (»Bog grize samega sebe in tako / prodre do besede Bog«); raziskovanje svojega odnosa do medčloveške toplote in telesnega stika (»Na toplotnem udaru žerjavice, / na krvnem pritisku metle, na kruhu prisegam: / zlahka poljubljam znance. / Skoraj se raznežim, ko me v cerkvi kakšna ženska / v zanosu poljubi: 'Tetina ljubica, tetina ljubica!' / jaz pa je še nikoli nisem videla«); raziskovanje svojega odnosa do očeta (»Toda kako naj poljubim očeta? / Kako naj poljubim deblo slive, / ki so jo posušili moji bližnji, le kdo bi jo drug?«); in končno tudi raziskovanje svojega odnosa do moža (»Kako bi bila nesrečna, A! Kako bi bila nepravična, / če bi te prepričala, da je sladko sladko, grenko pa – nemogoče«), da bi navsezadnje sklenila krog in

in književnost na Fakulteti za tuje jezike in književnosti Univerze v Bukarešti ter vodja različnih projektov. Od 1999 je bila urednica za poezijo pri makedonsko-angleški elektronski reviji za književnost *Blesok (Shine)*, od 2001 urednica za makedonsko književnost pri kulturni reviji *BalCanis*, od 2002 pa urednica za makedonsko književnost pri literarni reviji *Sent*. Objavila je pet pesniških zbirk, roman in antologijo mlajše makedonske poezije *20.mladi.m@k.poeti.00* (Skopje: Prokultura, 2000). Njena dela so uvrščena v več makedonskih pesniških antologij. Od leta 2000 se udeležuje mednarodnih literarnih srečanj in festivalov v Sloveniji, Hrvaški, Romuniji, Bosni in Hercegovini, Makedoniji, ZDA, Litvi, Nizozemski, Švedski, na Tajvanu, na Kitajskem in drugod. Je članica Makedonskega društva pisateljev, makedonskega društva PEN in Makedonskega društva prevajalcev. Poleg cele vrste štipendij je za svoje delo prejela več literarnih in prevajalskih nagrad. Prevaja v makedonščino, doslej predvsem romunske in slovenske avtorje (med drugim Svetlano Makarovič, Jurija Hudolina, Aleša Debeljaka, Braneta Mozetiča in Andreja Blatnika). Po letu 1994 se je zlasti v Makedoniji uveljavila tudi kot esejistka, od leta 2000 pa objavlja eseje tudi v Sloveniji in tujini. Njene pesmi so prevedene v več kot petnajst jezikov.

dala neznatnim asociativnim virom usodni nadpomen banalnosti: »v tako kratkem življenju s tremi možnimi konci: žerjavico, metlo in kruhom.«

Makedonska kulturna tradicija ostaja neizpodbiten sestavni del pesničine identitete, pa če si na racionalni in emocionalni ravni še tako prizadeva, da bi se s spoznavno razčlemba njenih oblik in pomenov kritično ogradila od nje: »Tradicija je tok nezavesti: zato bom, če bom umrla, umrla od smeha.« (Tok zavesti) Kot izkustvena prvina primarne socializacije je izvorna kulturna tradicija močnejša od pridobljenih rezultatov poznejšega nadgrajevanja in problematiziranja zgodnjih vzorcev. Tako pesnici, denimo, star makedonski običaj, da se za božič zamesi v pogačo kovanec, da bi potem, ko se pečena pogača razlomi na kose in razdeli, tistemu, ki ga dobi, prinesel srečo v naslednjem letu, služi kot prisposoba njene negotovosti, dvoma vase, prevelikega bremena odgovornosti in usodnosti poslanstva, ki so ji ga bili namenili njeni bližnji in ki ga je njen lastni duh ponotranjil: »Žerjavi pa so lizali moje gležnje, masirali moja stopala / in me gnetli kot testo za božično pogačo. / Ko so me dali v prodajo, sem opazila, / da je na etiketi napisano: pogača, ki bo rešila svet. / Pomembno je, da Bog dobi kos s kovancem! Toda kako? Kako, A.?« (Tok zavesti)

Pesničin duh je »zarjaveli žerjav«, razpet med »poročni menu: / 'ocvrti možgani na tradicionalen način« in utopično poslanstvo privilegirane vsespoznavnosti poezije: »Žerjav moj, naj te spustim na zemljo / ali naj te pustim v nebesih?« (Tok zavesti) Ista tema (prav takšne razdvojenosti) se pojavlja kot rdeča nit tudi v drugih pesmih, npr. v Poetični zakonitosti poroke ali v Praznični: »Vidiš, kako ti je cirilica izboljšala vid? / Saj sem ti rekla, da me beri v izvirniku, / pa boš videl, kako se bova oboževala, praznovala, /.../ Pojej kaj. Hlebček grizljaj po zunanji strani, / ker je znotraj luknjičast, smrtno nevaren,« ali pa v pesmi Regenerator: »Vidiš, če ne bi bil vedno tak skopuh / in bi mi kupil komat, s katerim bi me priklenil k sebi, / ne bi skočila skozi zasilni izhod v reko Lethe.«

Bistvo ženske razpetosti med preprostim zadovoljstvom čustvene vsakdanjosti in nemirom raziskujočega duha je tema tudi v pesmi št. 5 iz cikla priznanje: »Toda jaz nisem abstraktna ženska. / Če bi ti lahko zlezla pod kožo, bi imel urejeno presnovo, / jaz pa bi lahko opazovala svet z očmi, / ki jih niso poškodovale čtiva v otroški dobi. /.../ Naredi mi potko do Notre Dame, meni, na pol slepi ženski. / Obhajaj me s prstom v usta. / Priznaj me, za vraga, priznaj me.« Ali v pesmi št. 7 iz istega cikla: »za nalašč sem stala na glavi celo popoldne / (še sreča, da balkanske ženske nimajo glavobolov, / nevropsihiatri pravijo, da je glavobol značilen / za samostojne ženske, ki so ostale same), /.../ Živim v stenski uri in ves dan kukam. / Ko nočeš vedeti, koliko je ura, / postanem živčna in vulgarna: preklinjam in pljuvam.« Ali v Morfologiji pravljice: »O, pošast že ve, da je moj spol klet. / Brezčasno zibanje soda, v katerega vtaknem glavo kot v komat.« Ali v pesmi Budimpešta: »Dimišljija je hočeš nočeš dogma, / atrofija vesti, imava pa skupno posteljo,« ali v pesmi Pošteno dekle: »jaz se že ne bojim Virginije Woolf, / bojim se Lidije Dimkovske. Si že slišal zanjo? /.../ je tvoja, tako rekoč do izčrpanosti ne-ženska / (jo je morda

Soroš sponzoriral, da bo nežna?) / tako rekoč do negiranja ideje Judeje, Medeje, nje same.« Ali pa v Križanki: »Preveri, še enkrat me preberi, popravi napake, / oblikuj besedilo, oblikuj me s konico / jezika (linguae/parole), ko bo sluznica vzdrhtela, / odtisni žig, prepogni me na dvoje, odpovej se mi/ti, / odpovej se angelu, vprašanjem o življenju in smrti, / vnesi me v križanko in to je vse.«

Pesnica opozarja tudi na nelagodni občutek, kadar se v kontekstu medkulturne diskusije (kot najbrž tudi v pričujoči razpravi) znajde v vlogi opazovanega objekta. V takšni okoliščini postavlja kot boljšo alternativo slavljenju kulturne pestrosti – prej kot svojo hipotetično, a dejansko nikoli doseženo transnacionalnost – raje svojo prvobitno, »naravnejšo« podobo, neobremenjeno s kulturnimi etiketami: »Potem bo še lažje: metoda Silva odstrani še tako trdovraten madež / z nazdravljanja med kulturnimi razlikami, /.../ Poskušaj me spremeniti / v naravni pojav, dokler še verjameš v sveto, apostolsko kožico kulture« (Obratna perspektiva). Dimkovski bi resnično težko pripisali transnacionalnost. V svoji neizpodbitno ponotranjeni medkulturnosti ima namreč kar nekaj trdnih, konstantnih sidrišč (makedonsko, pa romunsko, zdaj že tudi slovensko in še par drugih), med njimi pa je makedonsko zagotovo osrednje, saj zavzema prav vse rezervoarje njene ustvarjalne motivacije, od mentalitetnega prek »vrojenih«, z etnično tradicijo povezanih identitetnih prvin pa vse do emocionalnega: »Ženske na pošti so prečrtavale ime moje države, / le kje drugje bi lahko končala pisma, / če ne v njihovi slavni deponiji?« (Kirijelejson) Emocionalni odziv se seveda nanaša na mednarodno polemiko glede legitimnosti imena samostojne države Makedonije.

Tematsko prehajajo njena pesniška besedila od preverjanja lastnega odnosa do boga (Evangelij po sebi, Tok zavesti...) prek družbenih in intimnih percepcij evropske kulture (»Evropa je bar, kjer mi eno koleno boža On, / drugo pa – Godotov kazalec« – Vstopanje v Evropo) ter politično in socialno angažiranih tem do fenomena umetnosti, pa do neznosnega bremena vsega, kar naši najbližji pričakujejo od nas in našega življenja (Stene), in že omenjenega bistva ženske v njeni razdvojenosti med čuti in čustvi na eni strani ter duhom na drugi. Posebno mesto med njenimi temami pa vsekakor zaseda njeno notranje »pregnanstvo, imenovano pesništvo«: »Savle mi pravi: 'Ne boš končala v pečici, / v katalogu NUK-a pa tudi ne. / Brez dela ni jela!' / Res? Ljubi Bog, koliko stvari! Še za samomor ni časa! /.../ Poglejte te razširjene žile! Kaj pa koža – pomarančna lupina, / ki je ne odpravi niti najdražji gel proti celulitu? / Ali se tako plača pregnanstvo, imenovano pesništvo?« (Poetika življenja)

Med odlomki ocen na ovitku knjige je med drugim objavljena tudi naslednja oznaka izpod peresa Elizabete Šelege: »Post-poezija Dimkovske je pozorna, radovedna, komunikativna, odprta izzivom svojega tehno-kulturnega okolja, ki ga spretno vpleta v avtentičnost in večplastnost razuzdanih kolažnih vtisov.« Lucija Štepančič pa je o pesnici zapisala: »Suverena, samozavestna, mestoma nonšalantna, celo ekscentrična avtorica, ki jo na vseh koncih razganja od živahne domišljije, je

svojo intimo zapletla v celo vrsto ugank. Njeno najbolj notranje doživljanje ostaja zagonetno, bralcu se ponuja kot rebus.« (Stepančič 2005)

Za poetiko Dimkovske je značilna množica medbesedilnih aluzij, med predvidljivejšimi značilnostmi njene pesniške retorike pa je že kar ponotranjena raba pojmov, izposojenih iz del Kundere (Nobel proti Nobelu, pesem št. 7 iz cikla Priznanje itd.), Ionesca (Plešasta pevka), Becketta (Vstopanje v Evropo) in drugih. Igriva samoironija, razposajena šaljivost, črni humor in navidez brezbržno poigravanje z najglobljimi stiskami in tegobami človeštva spominjajo na nekatere slovenske izseljenske pesnike (Lev Detela, deloma Jože Žohar...), temačnejši pasusi, tako hermetični, da zmoremo v njih razbrati kvečjemu pesimizem in obup, pa na zgodnejšo poezijo Venčeslava Špragerja in zadnje pesmi Milene Merlak Detela. Prevladujoča lahkotna duhovitost njenih miselnih in čustvenih povezav in protislovij, subtilna pronicljivost njenih ekspresionističnih in surrealističnih ekskurzov ter nasmejana iskrivost njene pesniške govornice, ki v večini pesmi Lidije Dimkovske blažijo usodno resnost njenih pesniških vsebin in jim tako postavljajo sproščujočo protiutež, pa vendarle pomagajo ohranjati ekspresivno dinamiko njene poetike v mejah ne le estetsko zaznavnega, temveč tudi emocionalno komunikativnega in racionalno pojmljivega.

Ismet Bekrić⁶⁰ je pesnik za otroke, ki se je iz Bosne in Hercegovine preselil v Slovenijo leta 1992 in s seboj prinesel vsaj osem pesniških zbirk za otroke, ki so v Bosni iz njega naredile enega najboljših pesnikov za otroke in enega prvih, »ki so v svoji poeziji govorili o otroku v mestnem okolju« (Osti 2000: 5). V zadnjem desetletju se v slovenski literarni teoriji veliko govori o t. i. urbani literaturi, kamor, lahko rečemo, spada tudi Bekrićeva poezija za otroke, toda Bekrić še vedno ni dovolj blizu slovenskim otrokom. Pri njem se je zgodil prehod od sfere uspeha (v matični kulturi) v sfero anonimnosti (v novi domovini). Za to so krivi predvsem dejavniki, o katerih bo tekla beseda v nadaljevanju. Tu bi nakazala osnovne značilnosti Bekrićeve poezije za otroke: napisana je predvsem iz perspektive otroka, obravnava socialne teme (»Na svakoj peći ista supa, / kad su kolači – svi jedu skupa«, pesmi Očev kaput in Cipele starijega brata), pa tudi metaliterarne (O čemu da se napiše pjesma), humanistične (Moć djece) in družinske teme (Ruke moga tate) v kontekstu urbanizacije in binarnosti kulture vs. narave (»dok neonke pospano svjetlucaju, / automobili, / kao ožednjeli krokodili, / iz podzemnih čaša gumenim slamkama / u kratkim stankama / crnu limonadu pijuckaju«, Veliki žur). Pesmi

⁶⁰ Ismet Bekrić, književnik, prevajalec in novinar, se je rodil leta 1943 v Banjaluki; sedaj živi v Ilirski Bistrici v Sloveniji. Objavil je številna dela v bosanskem jeziku, med njimi *Jutro tate mrguda*, *Kape uvis*, *Klupa kraj prozora*, *Otac s kišobranom*, *Radnička četvrt*, *Izabrane pjesme*, *Pjesme*, *Skriveno oko*, *Hrabra zraka*, *Očevo breme*, *Grad u nama*. V Sloveniji je izšla njegova dvojezična zbirka *Cipele starijega brata – Čevlji starejšega brata* (Ljubljana: Društvo bosansko-hercegovoškega in slovenskega prijateljstva Ljiljan, Knjižnica Lilium, 2000) v prevodu Milana Dekleve, avtor dodatnega besedila je Josip Osti (Mugerli 2005a: 87). Ismet Bekrić je med drugim prevedel tudi dve Kettejevi deli: *Čuj sanje mi* (Ilirska Bistrica: Zveza kulturnih organizacij, 1995) in *Žimska romanca: Pesmi za otroke/Pjesme za djecu* (Ilirska Bistrica: Zveza kulturnih organizacij, spremna beseda: Ivko Spetič -Magajna).

so jezikovno preproste, spoznavno duhovite s »svojevrstnim otroškim humorjem« (Osti 2000: 7): »naviju me tata, mama / ja sam dječak na navijanje«, »naviju me grad i škola / ja sam dječak na navijanje« (Dječak na navijanje). Bekrićeve pesmi govorijo o otroški identiteti, ki se zlahka definira z Južničevo pozitivno definicijo nadidentitete: »občutenje nadetničnosti in nadržanosti, ki je zapopadna v kozmopolitizmu« (Južnič 1993: 346). Literatura za otroke in mlade kot najbolj občutljiva in »odgovorna« oziroma notranje angažirana vrsta literature nemalokrat manipulira z otrokovimi čustvi in stališči in se obnaša usmerjeno populistično z določenim ciljem: hiperpatriotskim, nacionalističnim ali drugim. Nasprotno od tega Bekrićeva poezija za otroke, porojena in usmerjena v kozmopolitsko razumevanje sveta, vsebuje medkulturno zavest v svojem podtekstu in jo prenaša tudi na tekst in na kontekst, v katerem nastaja.

Positivni odzivi slovenskega bralstva predvsem na poezijo Ostija in Ristovićeve kažejo, da so slovenska bralna pričakovanja usklajena z njuno literaturo. Menim, da bi tudi Bekrić in Chrobáková Repar s pomočjo medijev, ki bi promovirali večkulturni diskurz (Lukšič - Hacin 1999: 129), kar resnično manjka slovenski družbi, izpolnila bralna pričakovanja Slovencev v medkulturnem položaju.

Domoljubna poezija Vučkovca, Dimkaroskega in Ignjatovića

Poezija teh treh pesnikov je povezana predvsem z njihovo primarno kulturo, je domoljubna in fiksirana na lastno etnično identiteto in na matično državo. Za razliko od poezije prvih petih predstavlja bolj zaprt literarni sistem, namenjen bralstvu z isto etnično identiteto, kot jo imajo nosilci pesniških svetov. Domnevam, da je tako zato, ker so ti trije avtorji začeli intenzivneje pisati šele po preselitvi v Slovenijo, ker jim je prav izguba domovine prinesla impulze za književno ustvarjanje (Šprager 2002: 235) ali ker se je pojem (in vsebina) njihovih etničnih identitet izostril v tujem oziroma slovenskem družbeno-kulturnem okolju (Lukšič-Hacin 1999: 40). Omejena recepcija njihovih književnih del, v izvorniku ali prevodu, je lahko posledica neprepoznavanja izkušenj priseljenskih pesnikov, ki intenzivno (in tudi angažirano) poudarjajo hrepenenje po rojstnem kraju, s strani slovenskega bralstva ali, kot pravi Meta Grosman, »za bralca so praviloma zanimiva le besedila, ki se vsaj v nekaterih sestavinah navezujejo na njegovo lastno izkušnjo« (Grosman 2004: 80).

Glede na to lahko rečemo, da so pesniška besedila Radeta Vučkovca⁶¹ (Bosna

⁶¹ Rade Vučkovac, ki je v Sloveniji izdal dve dvojezični pesniški zbirki, se je rodil leta 1967 v vasi Veriči pri Banjaluki. Po končani osemletki se je vpisal na srednjo kovinarsko šolo v Banjaluki, nato se je zaposlil v Zagrebu, od leta 1985 pa živi v Šentjurju pri Celju in dela v Celju. Že v osemletki in pozneje v srednji šoli ga je zanimala književnost, še posebej poezija. Napisal je prve pesmi in jih objavil v šolskem glasilu. Po letu 1983 se je aktivneje posvetil pisanju. Objavljal je v glasilih *Banjalučki glas*, *Kozarski vestnik* in kasneje tudi v nekaterih slovenskih literarnih revijah (Locutio on-line – Avtorji: Rade Vučkovac). Priznani kritik in književnik Zoran Gluščević iz Beograda je Vučkovčevo poezijo uvrstil

in Hercegovina), v katerih pesnik občasno zamenja temo domovine in otroštva (Izgubljeni zavičaj: »Sve iste slike / izgubljeni ljudi / u očima im spava / ostavljeni zavičaj«; Podmukli glasovi: »Naša sjećanja... / Prate nas kroz vrijeme / što smo ga u nekom / tuđem svijetu pustili«) z univerzalnejšimi in duhovito predelanimi temami (kot v pesmi Ludnica: »Mene su najviše voljeli / svi su mi rekli / da sam stvarno lud«, ali v pesmi Dim: »zavjese su plakale / od dima / pepeljare pune cigareta / pjevale su na bijelim stolovima /... / negde u dubokoj magli / umirao je ventilator«, Vučkovac 2002a), zanimivejša za slovenske bralce kot besedila Dimkaroskega,⁶² pri katerem se je personalizacija prostora (Makedonije) razvila do pretiravanj v intenzivnosti identitete (Južnič 1993: 147): »Zvonovi naj tebi glasno pojo / ti, lepotica Vardarska, / ne za žalost in slovo, / za polno življenje in radost«; »Ognjišče tvoje je najtoplejše / in tudi brez ognja najbolj greje« (Dimkaroski 1994). Otožno-folkloristična razpoloženja v poeziji Dimkaroskega postavljajo vprašanje konkretne identitete: kaj je bolj pomembno: biti pesnik ali Makedonec?

V poeziji Nebojše Ignjatovića⁶³ (Srbija) se domoljubni motivi (Čitam sudbinu: »Ožiljci uspomena / zboleče / u bespuču otuđenja«; Kad zašume bagremovi: »Iz tuđine / umoran / u rodno selo / dođoh«) včasih spremenijo v politične (Meta: »NATO vrišti / na sav glas: / Predajte se!«), celo v politično-nacionalne (Kosovo: »Kosovo. / Mit i legenda. / Vožd / mog nacionalnog / pesničkog bića«) ali, po drugi strani, v sproščeno družbeno ironične (Birokracija: »Niste registrirali / usode«) ali

v zbirko književnih del pesnikov in pisateljev, ki živijo v Sloveniji in pišejo v srbskem jeziku, *Panorama srpske književne reči*, ki jo je leta 2001 izdalo Društvo Srpska zajednica iz Ljubljane. V Sloveniji sta izšli dve njegovi samostojni deli, in sicer *Ranjeni pločnici: pjesme – Ranjeni pločnici: pesmi* (Šentjur: Literarno društvo, 2000) v prevodu Ismeta Bekrića, ki je napisal tudi dodatno besedilo k zbirki, in *Kameni prsti: pjesme – Kamniti prsti: pesmi* (Šentjur: Literarno društvo, 2002); delo je prevedel Rado Palir, avtor dodatnega besedila pa je Zoran Gluščević (Mugerli 2005a: 87).

⁶² Ljuben Dimkaroski se je rodil leta 1952 v makedonskem Prilepu, kjer je končal osemletko in kasneje srednjo glasbeno šolo v Skopju. Leta 1972 se je priselil v Slovenijo in tu končal akademijo za glasbo. Živi v Ljubljani, zaposlen je v ljubljanskem SNG Opera in balet. Igra tudi v makedonski glasbeni skupini Strune, snema makedonsko etno glasbo, nastopa in se udeležuje srečanj manjšinskih literatov. Z literaturo se je začel resneje ukvarjati leta 1990, objavljal pa je tudi v več makedonskih literarnih revijah in časopisih (Locutio on-line – Avtorji). V letih 1993–1994 je v samozaložbi izdal knjigo *Makedonski biseri: sto i pedeset narodni pesni*, leta 2000 pa delo *Čekor poblisko* (Ljubljana: Sojuz na makedonskrite kulturni društva vo Slovenija in MKD Makedonija). V slovenskem prevodu je izšlo njegovo delo z naslovom *Makedonium: pesmi* (Ljubljana: samozaložba, 1994), ki ga je prevedla Nada Carevska (Mugerli 2005a: 88–89).

⁶³ Nebojša Ignjatović se je rodil leta 1964 v vasi Gornja Draguša v Srbiji, danes pa živi in dela v Kočevju. Svoje pesmi je objavljajal v revijah na Hrvaškem in v Sloveniji (med drugim v revijah *Vidici*, *Reč mladih*, *Tok*, pa v koroški reviji za leposlovje in kulturo *Odsevanja*, v *Kočevskih razgledih* in drugod). Tudi njegova zbirka pesmi *Tragovi vremena: zbirka pesama – Sledi časa: zbirka pesmi* (Kočevje: samozaložba, 2001) je dvojezična. Pesmi je v slovensčino prevedel Jure Drljepan, spremno besedilo je napisal Aleš Gulič (Mugerli 2005a: 87–88). Ignjatović je v dvojezični izdaji (v hrvaškem in slovenskem jeziku) leta 1984 izdal tudi pesniško zbirko *Susreti – Srečanja* v prevodu Berte Bojetu; zbirko je izdal s pomočjo svoje delovne organizacije LIK Kočevje, v kateri je še vedno zaposlen (Locutio on-line – Avtorji).

metaliterarne (Interpretacije: »Postmoderna / u zaokretu / adekvatna je / smislu reči / arbitraža«, Ignjatović 2001).

Pri vseh treh pesnikih so zapuščene domovine idealizirane mentalne konstrukcije, intenzivno nostalgичno so naklonjeni primarnim domovinam in v njihovih književnih delih ni velike pozornosti do slovenske resničnosti, do slovenske tematske, socialne in miselne plati (še posebej pri Dimkaroskem), zato se s svojimi deli obračajo le na svojo etnično skupnost, ker so prevzeli poslanstvo ohranjanja in krepitve etnične identitete v izseljenstvu (Žitnik J. 2002b: 120). Pesniki, ki se močno identificirajo z izvorno kulturo in jo ohranjajo, kar pri nekaterih preide celo v kult doma, domovine in domoljubja, se težko integrirajo v novo kulturo. To bo še posebej očitno pri raziskavi nekaterih drugih priseljskih avtorjev, ki objavljajo predvsem v reviji *Paralele*.

PROZA

Najrazpoznavnejša prozna besedila sodobnih priseljskih pisateljev v Sloveniji pripadajo Josipu Ostiju, Jordanu Stavrovu, Stanislavi Chrobákovi Repar, Erici Johnson Debeljak in deloma Vladimirju Vekiću. Raziskava proznega dela Josipa Ostija bo sledila ob drugi priložnosti, pričujoča obravnava pa bo zajela roman *Povratnik* Jordana Stavrova (rojenga v Srbiji), ki je bil objavljen v srbsčini, zbirko kratkih zgodb *Angelske utopije* Stanislave Chrobákové Repar v prevodu v slovenski jezik, zbirko kratkih zgodb *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Vladimirja Vekića (Hrvaška) deloma v hrvaškem jeziku in deloma v prevodu v slovenski jezik ter kratko zgodbo *Black Widow* Erice Johnson Debeljak (ZDA), objavljeno v angleškem jeziku.

Med temi deli obstajajo tematske in estetske razlike in podobnosti. Tematiko življenja »majhnega človeka«, ujetega v strukture jugoslovanskega socializma, pri Vladimirju Vekiću, tematiko doma pri Jordanu Stavrovu, tematiko bombaške samomorilke pri Erici Johnson Debeljak in tematiko ženske izkušnje in jezika pri Stanislavi Chrobákovi Repar povezuje motiv identitetne podobe, ki jo vsak avtor/avtorica avtentično ponuja v svojem delu.

V spremni besedi h knjigi Vladimirja Vekića⁶⁴ *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Marjan Pun-

⁶⁴ Vladimir Vekić se je rodil leta 1925 v Kozici v Srednji Dalmaciji. Šolal se je v Vojvodini, Zemunu in Beogradu. Služboval je v Srbiji, Hrvaški, Bosni in Hercegovini in zadnjih 14 let pred upokojitvijo v Rogatcu v Sloveniji, kjer zdaj živi tudi v pokoju. V letih 1980–1993 je sodeloval pri ustanovitvi muzeja na prostem v Rogatcu, kjer je bil oskrbnik in vodnik (Locutio on-line – Avtorji). Vekić piše v hrvaščini in slovenščini. Svoje pesmi je objavjal v *Paralelah*, *Mentorju* in *Locutio on-line*. Leta 1987 je izdal *Pesmi* (Krapina: Ljudevit Gaj), v slovenskem prevodu pa sta izšli tudi zbirka kratke proze *Kaj bi ti govoril, Ivan!* (Maribor: Mariborska literarna družba, zbirka Mariborska literarna družba, 2001), ki sta jo v slovenski jezik prevedla Željko Perović in Marjan Pungartnik, ki je tudi avtor spremne besede, ter dvojezična pesniška zbirka *Put kroz Saharu – Pot skozi Saharo* (Maribor: Mariborska literarna družba, 2003) v slovenskem prevodu Željka Perovića in s spremno besedo Ismeta Bekrića.

gartnik (2001: 141) pravi: »Literarno gledano gre za neizumetničena, elementarna besedila.« Kratke zgodbe Vladimirja Vekića precej avtentično opisujejo pretekli »jugoslovanski« čas in njegovo mentaliteto iznajdljivosti, podkupljivosti, majhnih radosti, revščine in bogastva itd. Skoraj za vse je značilna dramska struktura (ekspozicija, zaplet, razplet, peripetije), ki vnaša napetost v pripovedovanje. Verjetno prav zato Vekić morda bolj sodi k oralni kot k pisni naraciji.

Psihološki roman *Povratnik* Jordana Stavrova⁶⁵ se, četudi je napisan v nevtralni tretji osebi, ziblje med memoarsko in biografsko prozo v političnem kontekstu leta 1999 ob napadu NATA na Jugoslavijo. Kot bomo videli, se tudi drama *Gde ti živiš?* Ane Lasić odvija v kontekstu istega zgodovinskega dogodka. Glavni junak Stavrovega romana, profesor Angel, je v poznih letih prisiljen iskati nov dom v starem rojstnem kraju. Usoda in drama povratnika, kot dvostranskega izobčenca z identiteto homo duplexa, se odvija od sekundarne do primarne in spet do sekundarne socializacije. Elizabeta Šeleva se v svoji razpravi *Negativna utopija doma* vprašuje: »Ko se gradi, ali 'ostajamo' doma ali 'smo odsotni' od doma? Ali gradimo, da bi imeli Dom ali da ga ne bi imeli, ne da bi se hoteli podrediti privilegirani, samoumevni in brezkončni prikovanosti? Ali gradimo, da bi pobegnili čim dlje od sebe ...?« (Šeleva 1997: 192) Glavni junak Angel gradi, da bi pobegnil čim dlje od sebe, ker svojega starega Jaza v novem domu ne more več projicirati. Odšel je kot intelektualec z ruralnim poreklom, vrnil se je kot kvazikmet z urbanim življenjem. Roman Stavrova ni parabola o vrnitvi blodnega sina, ne daje idealiziranih pogledov na domovino (Šprager 2002: 236) in na dom, povratnika ne vleče k spominu na otroštvo in mladost in k spreminjanju spomina v novo priložnost za življenje oziroma bivanje fiksacija na predemigrantski, ojdipski čas, ampak eksistencialna stiska njegove družine. Zato je tragičen konec človeške drame neizbežen. Jezik romana je precej rudimentaren, enostaven; neposrednost pripovedovanja pa obrne ugotovitev, da »prva oseba vedno skriva ... skrivnostno tretjo osebo« (Marcus 1992: 37), v spoznanje ob romanu Stavrova: tretja oseba skriva odkrito prvo osebo.

Kratka proza Stanislave Chrobákové Repar, ki je v slovenskem jeziku izšla pod naslovom *Angelske utopije*, »predstavlja občečloveške, pa tudi izročilno feministične teme na samo deloma preoranem srednjeevropskem – post-socialističnem in patriarhalnem – polju«, kot pravi v spremni besedi Libora Oates-Indruchova. V kratkih zgodbah Chrobákové Repar se srečujeta biološki in družbeni spol, ki se včasih med seboj ironizirata in si nasprotujeta, včasih pa se strinjata. »Če je spolna identiteta zgolj učinek spora med diskurzivnimi praksami, potem je zgodovinsko specifičen produkt, ki pridobi obrise šele znotraj vladajočega režima razpoznavnosti.« (Biti 2000: 14) Znotraj proznega sistema Chrobákové sta moški in ženski svet idejno popolnoma različna diskurza. Odnos med njima je najbolje orisan v kratki

⁶⁵ Jordan Stavrov je v prevodu Petra Kuharja v Sloveniji objavil tudi roman z naslovom *Skrivna zaveza* (Grosuplje: Mondena, zbirka Izziv; Maribor: Kulturno društvo Mariborska literarna družba, 2001). Avtorja dodatnih besedil sta Goran Gluvić in Marjan Pungartnik (Muggerli 2005a: 87).

zgodbi Nekaj drsečih obratov, intertekstualno povezani z Jonatanom Livingstonom Galebom, le da je pri Chrobákovi Jonatan prototip moškega, ideja idealizma in arhetip svobode, Livingstonka pa prototip ženske, ideja pragmatizma in arhetip suženjstva (tudi sami sebi). Intertekst kot značilen postmodernistični element je navzoč tudi v zgodbi Katalog v obliki pisem Sylvie Plath, »duhovne sestre« avtorice. Poigravanje v jeziku, diskurzivni preobrati ter potencirana metaforičnost in simboličnost posameznih besed ali stavkov določajo Chrobákovo kot »pesniško prozaistko«, ki je občutljivejša na zvok kot na vsebino besed. Feministična proza Chrobákové odpira vprašanja o identiteti na enak način, kot sama književnost priseljencev odpira vprašanje o svoji identiteti. Tako ženska kot tudi priseljska pisava predstavljata zapleteno kategorijo literarnega artefakta, ki vedno znova potrebuje priznanja, ker je »identiteta namreč odvisna od priznanj in prepoznanj« (Južnič 1993: 107).

O ženski pisavi s stališča ginokritike lahko govorimo tudi v zvezi s kratko zgodbo Erica Johnson Debeljak⁶⁶ Black Widow. Zgodba govori o bombaški samomorilki, islamski teroristki, ki se ne maščuje za ubita otroka iz lastne pobude, ampak kot žrtev kolektivnega subjekta, »ki tradicionalno subsumira v sebi kriterije in kanone moškega načela kot univerzalnega parametra osebe« (Šeleva 1997: 253). Žrtvena pozicija ženske se doživlja kot naravna distinkcija ženske identitete (Šeleva 1997: 253), zato črna vdova v zgodbi fatalistično nosi bombo okrog pasu, vse dokler se ne prepozna v ogledalu druge ženske, pripovedovalke, oziroma ne spozna svoje identitete. Takrat se pri njej zgodi kulturni preobrat identitete, osvobodí se svoje usode žrtve, pripovedovalko pa obremeni s svojim fizičnim in duhovnim bremenom. Ženski subjekt v zgodbi Johnson Debeljakove gre skozi iniciacijo telesa (trajnost, narava, biologija) vse do duha (spremenljivost, zgodovina in kultura) (Biti 2000: 15). Kratka zgodba Debeljakove, napisana v prvi, avtobiografski, in tretji, biografski osebi, ki vedno vsebujeta tako introspekcijo kot tudi poglobljenost v drugo, v drugačnost, v tujstvo, je sodobno napisano literarno delo, ki se ujema z avtoričinimi esejističnimi besedili, o katerih bo govora v razdelku o priseljski esejistiki.

⁶⁶ Erica Johnson Debeljak se je rodila v San Franciscu. Na univerzi Columbia v New Yorku je diplomirala iz francoskega jezika in nekaj let kasneje magistrirala iz financ na univerzi New York. Živela je v Parizu in Zürichu, od leta 1993 pa živi v Sloveniji. Eseje in kolumne o kulturi in vsakdanjem življenju objavlja v Sloveniji, ZDA, na Finskem, v Makedoniji, Bosni in na Madžarskem (Mugerli 2005a: 89), še posebej pa se je v slovenskih literarnih krogih uveljavila s svojimi angleškimi prevodi del slovenskih avtorjev. V prevodu Jane Cedilnik sta v slovenščini izšli njeni deli *Tujka v hiši domačinov* (Maribor: Obzorja, zbirka Znamenja, 1999) ter *Srečko Kosovel: Pesnik in jaz* (Ljubljana: Študentska založba in Liberalna akademija, knjižna zbirka Posebne izdaje, 2004), v prevodu Andreja Skubica pa zbirka kratkih zgodb *Tako si moj* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007).

DRAMATIKA

Žanina Mirčevska⁶⁷ in Ana Lasić sta med redkimi priseljenskimi pisatelji in pisateljicami, ki se uveljavljata v slovenski kulturi s svojo dramsko produkcijo. Izjemno uspešna dramska pisateljica in dramaturginja Žanina Mirčevska piše tako v makedonščini kot v slovenščini. Nekajkrat je bila nominirana za Grumovo nagrado, leta 2005 je za otroško besedilo *Dobri žlobko* dobila prvo nagrado na anonimnem natečaju Lutkovnega gledališča Ljubljana, istega leta na festivalu SKUP 4 na Ptujju pa nagrado za dramaturgijo za predstavo *Werther&Werther* v produkciji Prešernovega gledališča iz Kranja. Njen dramski in dramaturški opus si zasluži posebno raziskavo, tukaj pa bi le povedala, da so njene drame kompleksne, večplastne in tematsko sodobne, saj se ukvarjajo s človekom in družbo »tukaj in zdaj«, ki pa sta vselej filozofski kategoriji.

Ana Lasić⁶⁸ je skupaj z Janezom Burgerjem napisala scenarij za slovenski celovečerni film *Ruševine* (2004), ki je doživel velik uspeh. Lasićeva piše v srbsščini,

⁶⁷ Žanina Mirčevska se je rodila leta 1967 v Skopju v Makedoniji, kjer je končala osnovno šolo in gimnazijo. Leta 1990 je diplomirala na Oddelku za dramaturgijo in gledališko režijo Akademije za dramsko umetnost v Skopju. V akademskem letu 1991/92 se je vpisala na podiplomski študij dramaturgije na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo na Univerzi v Ljubljani in ga leta 1995 uspešno končala z magistrsko tezo Fragmentarni dramski model skozi dramsko strukturo Heinerja Müllerja. Doslej je objavila več kot trideset znanstveno-esejističnih besedil o gledališču. Poleg svoje znanstveno-esejistične aktivnosti je od leta 1989 tudi mednarodno priznana dramska avtorica. Njena dramska besedila so bila uprizorjena v profesionalnih gledališčih v Makedoniji, Sloveniji, Hrvaški, Črni gori, Franciji, Rusiji, Bolgariji, Srbiji, Nemčiji, Italiji, Bosni in Hercegovini, Romuniji ter na Poljskem. Poleg enajstih uprizorjenih dramskih besedil je bil uprizorjen tudi njen libreto za balet in scenarij za kratkometražni igrani film. Od začetka podiplomskega študija v Sloveniji pa do danes stalno sodeluje s slovenskimi gledališči – bodisi kot avtorica bodisi kot dramaturginja. Doslej je bila dramaturginja na več kot tridesetih dramskih produkcijah v Sloveniji in v tujini. Kot dramaturginja in avtorica je gostovala tudi na različnih mednarodnih festivalih: Mednarodni gledališki festival Arena – Erlangen, Nemčija; MittelFest – Čedad, Italija; MESS – Sarajevo; Festival Mucsarnk – Budimpešta; Festival Iberoamericano de Teatro, Bogota, Kolumbija; MOT – Skopje; BITEF – Beograd; Splitsko ljeto – Split; Gledališki festival – Moskva; Avignon Theatre Festival – Avignon, Francija itn. V obdobju 1991–2002 je bila redno zaposlena kot predavateljica dramaturgije na Akademiji za dramsko umetnost v Skopju. Od začetka 2002 je slovenska državljanka, avgusta 2002 ji je Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije dodelilo status svobodne umetnice. Med njenimi pomembnejšimi študijskimi gostovanji v tujini sta gostovanje na *International Summer Theatre School at The Royal Court Theatre*, London, 1994, in gostovanje na *International Writing Program at The Iowa University*, Iowa City, Iowa (ZDA), 1996 (www.sigledal.org/geslo/%C5%BDanina_Mir%C4%8Devska).

⁶⁸ Dramatičarka, scenaristka, dramaturginja, kritičarka, prevajalka in mentorica Ana Lasić se je rodila leta 1972 v Beogradu. Na tamkajšnji Akademiji dramskih umetnosti je diplomirala iz dramaturgije in scenaristike. Za gledališko igro *Gde ti živiš?* (1999) je prejela dve nagradi, za dramsko besedilo *Za zdaj nikjer* pa nagrado Dominika Smoleta na Borštnikovem srečanju 2006. V dramsko obliko je prenesla roman Andreja Skubica *Fužinski bluz*, ki so ga leta 2005 premierno uprizorili v ljubljanskem SNG Drama. Med drugim je dramaturgizirala tudi delo Julijana Barnes *Prerekanja*, ki so ga premierno uprizorili v SNG Drama v Ljubljani (Mala drama) oktobra 2007.

njeni najpomembnejši drami sta *Gde ti živiš?* in *Za sada nigde*, ki je bila uprizorjena v Mali drami decembra 2005. Prvo je prinesla s seboj iz Srbije, drugo je napisala v Sloveniji.

Drama *Gde ti živiš?* (1999) govori o »izgubljeni generaciji« v brezperspektivni Jugoslaviji pod Miloševićevim režimom in pred napadi NATA, ki so zaznamovali generacijo »seksa, droge in obupa« na eni strani, in generacijo njenih staršev na drugi. Otroci in starši v drami Ane Lasić stojijo na različnih straneh. Starši so metafora za politični sistem, ker tako kot ta tudi sami uničujejo svoje otroke. Vprašanje, ki ga drama postavlja v središče svoje postmodernistične pozornosti, »Gde ti živiš?«, je eksistencialno, ironično in globlje, ne le informativno. Z ene strani je retorično, ker potrjuje resničnost, ki jo vseh deset likov živi in premišljuje in iz katere ne morejo zbežati niti s čustvenimi, telesnimi ali sintetičnimi dopingi, s tem pa potrjuje tudi samoumevnost identitete vseh posameznikov in njihovo skupinsko identiteto. Hkrati destrukurira posamezne identitete in s tem tudi kolektivno identiteto, saj vsi možni odgovori na vprašanje »Gde ti živiš?« ozaveščajo potisnjeno osebnost posameznika zaradi kolektivnega utopičnega slepila pred resničnim svetom. Hrepenenje po drugačnem svetu, po Drugje, po odhodu v tujino, ki se porodi pri likih mlajše generacije, destrukurira njihovo teritorialno identiteto (Južnič 1993: 146). Tako pride do depersonalizacije prostora, v katerem živijo, in želje po novem, neznanem. Vprašanje »Gde ti živiš?« je vedno znova kontrapunkt želji po novem, boljšem in neznanem, zaradi tega želja postane sen, v drami pa je edini objekt, ki obstaja, postelja, ki se prilagaja potrebam vsakega posebej. Sanje v drami Ane Lasić postanejo notranji eksil, v katerem liki živijo in obstajajo edino v odnosu z Bogom: »Isidora: Andrej, ja verujem u Boga.« (Lasić 1999: 7) »Otac (Isidorin): Verovali smo onima koji u Boga ne veruju.« (Lasić 1999: 32) Za občutenje lastne identitete, izgubljene v politično-socialnem kontekstu Miloševićeve Jugoslavije, liki iz drame *Gde ti živiš?* potrebujejo Boga oziroma (duhovnega) tujca (Razpotnik in Dekleva 2002: 30).

Druga drama Ane Lasić *Za sada nigde* (2003–2005) je po svoje nadaljevanje drame *Gde ti živiš?*. V *Za sada nigde* je predstavnica »izgubljene generacije« resnično odšla, zapustila svojo domovino in prišla živeti v drug svet. Če je v prvi drami avtorica vztrajala pri srbski resničnosti in pri lociranju prostora in časa, se v tej hronotop dogodkov odvija v medprostoru in medčasu, kot v sanjah. Avtorica svoje besedilo imenuje *dreamplay*. Liki nimajo nacionalne identitete. Glavna junakinja, 28-letna Sara, kot tipična predstavnica sodobnih preselitev ponazarja feminizacijo migracij (Pajnik, Lesjak Tušek in Gregorčič 2002: 29): »Znam samo, da nikad više neću imati dom. /.../ Treba mi novi identitet. /.../ Preselila sam se, po mom mišljenju prekasno.« Identifikacijsko sidrišče v določenem prostoru (Južnič 1993: 147) se za glavno junakinjo s prestopom meja spremeni v margino, sama pa postane marginalka, izobčenka: »Split: Sari često govorim da nema centar... Plašim se da u ovom periodu života uopšte ne zna ko je.« V drami Ane Lasić ne pride do reso-

cializacije likov, liki so tujci v sebi in v medsebojnem odnosu, živijo med sanjami in resničnostjo ali »za zdaj nikjer«.

Obe drami sta napisani z minimalističnimi dialogi ali monologi, brez nepotrebnih jezikovnih okrasov, idejno pa liki govorijo drug mimo drugega, odtujenost od sebe in od drugih maje središče oziroma občutek tako lastne kot tudi skupinske identitete. »Izgubljena« ni le generacija rojenih po letu 1970, ampak je izgubljen občutek pripadnosti. Likom ostajata le dve možnosti: ali se upreti primarni socializaciji, v kateri so usvojili lastne vzorce, in se resocializirati ali pa se še naprej identificirati s tujci, kar so postali v svoji notranjosti. Na gnoseološkem, ontološkem in eksistencialnem področju drami Ane Lasić prikazujeta resničnost oseb, ki svoje identitete ne jemljejo samoumevno, ampak vedno z določeno mejo tujosti, ki je »dejansko v vsaki, tudi dokaj popolni integraciji« (Južnič 1993: 173).

ESEJISTIKA

V slovenski literarni javnosti so bili in so najodmevnejši od vseh esejističnih del priseljencev esaji Ericice Johnson Debeljak, priseljenke iz ZDA, ki je postala avtorica ob prostovoljnem izgnanstvu oziroma ob krizi identitete – priseljenka in komentatorica svojega položaja hkrati. Vsako izgnanstvo pa je »nemirna aktivnost testiranja vrijednosti i uspoređivanja svjetova« (Ugrešić 2001: 114). Njena besedila, napisana v angleščini in prevedena v slovenščino, so bila prvič objavljena v prevodu, nekatera pa sploh samo v prevodu (razen v slovenskem tudi v makedonskem, srbskem in hrvaškem). Zbirka esejev *Tujka v hiši domačinov* se vpisuje v poetiko, ki obravnava fenomen ekspatriacije oziroma migracije in je danes vse pomembnejši del mednarodne literarne in metaliterarne problematike. Diskurzivizacija identitete kot glavna os avtoričine pisave jo umešča v vrsto mednarodnih avtorjev, ki jim je blizu e/imigrantska tematika (Dubravka Ugrešić, Slavenka Drakulić, Amin Maalouf, Herta Müller, Edward Said, Cvetan Todorov, Sorin Alexandrescu, poleg Kundere, Brodskega, Miłosza itd.). V njenih refleksijah niso navzoči patološki pojavi prilagajanja na novo okolje, kulturni šok, ksenofobija, konflikti, nasprotovanja, negativni predsodki in stereotipi (Lukšič-Hacin 1999: 146). Prej bi rekla, da jih sama vidi okrog sebe v slovenski družbi in jih poskuša razumeti in locirati v slovenski miselnosti, ne da bi jih pri tem ideološko in etično obsojala.

Dom, tujina, jezik, osebna identiteta, identiteta otrok so avtobiografsko obarvane teme, ki v esejih Ericice Johnson Debeljak ponujajo vprašanja in odgovore, premišljevanja in definicije: o meji – »Korak čez čarobno mejo, in že sem izseljenka, pregnanka, nomadka, selivka« (75); o praktični akulturaciji – »Učim se govoriti in si pridobivam novo identiteto...« (89); o podvojenosti migranta – »Slovenska stališča branim pred Američani in ameriška pred Slovenci...« (130); ali o dvokulturni identiteti – »Tok kulture, ki sem jo posvojila, me obliva z ene strani, tok tiste, ki se je spominjam in ki se nikoli ne izsuši, vztrajno nadaljuje svojo pot po drugi.«

(139); »Pretekla in sedanja stvarnost, /.../, to je prispodoba kontrapunktnega bivanja v izgnanstvu, ki živi v meni...« (139) Zaveda se vseh plati »prostovoljnega izgnanstva«, tudi odtujitve, značilne za dvojezične in večjezične ljudi: »Navsezadnje se boš mogoče znašel razdeljen med dva jezika in kulturi, ne popolnoma zvest ne eni ne drugi, ne čisto doma ne v eni ne v drugi,« (94) ali potrebe identitete po potrditvi: »najbolj vsakdanja od vseh identitet potrebuje potrditev in odobritev še od drugod«, ker je, kot rečeno, »identiteta odvisna od priznanj in prepoznanj, ki jih je posameznik deležen v očeh drugih« (Južnič 1993: 107).

V svojem eseju *Koža sveta* govori o tem, da je svoje bivanje in identiteto do preselitve jemala samoumevno: »Moja opažanja usredsređena su na osnovne sestavne delove identitete – jezik, etničku pripadnost, državljanstvo – ono što većina roditelja uzima zdravo za gotovo. Taj neprestani nadzor postao je opsesija. Merim stupnjeve identiteta svoje dece kao što bi im neki hipohondrični roditelj merio promjenu telesne temperature.« (Johnson Debeljak 2004b: 270) V svoji drugi knjigi *Srečko Kosovel: pesnik in jaz* Johnson Debeljakova z isto medkulturno zavestjo, s katero premišljuje o identiteti, bere in obravnava Kosovela v medkulturnem položaju. Knjiga je rezultat nenehnega avtoričinega prizadevanja za razumevanje lastne in tuje kulture v stiku in za zavedanje svojega medkulturnega položaja (Grosman 2004: 34). V kolumnističnih besedilih Johnson Debeljakove (npr. o 11. septembru 2001) njene individualne izjave nemudoma postanejo kolektivne kot značilnost manjšinske književnosti (Deleuze in Guattari 1995: 25), s tem pa tudi politične in dovzetne za komentarje in pozitivne/negativne kritike slovenskega bralstva. Aktivna in (samo)kritična esejistika Johnson Debeljakove ponuja slovenski resničnosti ogledalo in filter, njena ameriškoslovenska besedila pa so zagotovo dvonacionalna in pripadajo tako slovenski kot ameriški književnosti.

MANJ ZNANI PRISELJENSKI PISATELJI V SLOVENIJI

Manj znani priseljenski avtorji objavljajo predvsem v reviji *Paralele*, pa tudi drugod, predvsem v spletni literarni reviji *Locutio on-line* in v glasilih in revijah posameznih priseljenskih društev, med katerimi ima posebno mesto revija *Beseda: časopis za kulturo*, ki ga od leta 2001 izdaja društvo Srbska skupnost. Mnogo redkeje pa se ti pisci pojavljajo v drugem periodičnem tisku v Sloveniji in še manj v osrednjih slovenskih literarnih revijah.

Pesniška, prozna in esejistična besedila priseljenskih pisateljev, ki so bila doslej objavljena v reviji *Paralele*, so večinoma odziv na novo življenje v tuji državi, ki je postala njihova druga domovina. To novo življenje je skoraj vedno prikazano s primerjalne perspektive »starega« življenja v primarni domovini. Na motivni in tematski tehtnici spominov in novih izkušenj prevladajo prvi (z deležem več kot 80 odstotkov), kar na splošno določa poetiko njihov del. Zato je »pogost motiv v njih hrepenenje po domovini, ki je v precejšnji meri idealizirana in nedosežena«

(Sulić 1983: 62). Za priseljske pisatelje – tako kot za vse e/imigrante – je značilno »naravno nagnjenje k hrepenenju po domovini« (Maalouf 2002: 39). Hrepenenje po domovini (Avsenik Nabergoj 2005: 126) se v književnih delih priseljskih pisateljev odraža in izraža večplastno, kot moč ali nemoč posameznika, da bi se spoprijel z življenjem v novem okolju, kot tragična usoda, kot hrepenenje po svojih, kot hrepenenje po Bogu, kot hrepenenje po ljubezni, kot nenehno spominjanje otroštva, mladosti in nasploh preteklosti, kot samota in osamljenost (v verzih Trajana Jovanovskega-Brdarskega: »teško je biti sam / prijatelj moj / daleč...«) (*Paralele*, 1/1994), kot potrjevanje oziroma priznanje in prepoznanje identitete, kot vez s predniki (David Tasić piše: »čujem ljudski glas; / vapaj u kamenu. / Šapat predaka.«). Včasih pa se hrepenenje po rodni grudi sprevrže v popolno zavračanje novega okolja in povzdigovanje starega na raven nacionalnosti ali celo nacionalizma oziroma v kult doma, domovine in domoljubja.

V verzih pesnice Mile Vlašić⁶⁹ »ime / svoje rijeke / izgovorim / da ne sustanem / da ne zalutam« (*Paralele*, 1/1994) ji poimenovanje reke, po kateri pesnica hrepeni, ker je »njena«, daje moč, da se spopade z novimi izzivi tujosti. Pri njej je hrepenenje terapevtska in pozitivna nujnost (samo)identifikacije. V teoriji književnosti je bilo otroštvo vedno označeno kot referenčna točka pisatelja, pri priseljskih pisateljih pa je to še bolj izrazito, ker je v spominu na otroštvo shranjen tudi spomin na primarno socializacijo posameznika, ki je v tujem okolju relativizirana oziroma je neizogibno podložna resocializaciji. Pri priseljskih pisateljih pogosto pride do »simptomatičnega prekrivanja dveh motivov – doma in otroštva – v nov kronotop otroštva, ki se predstavlja kot izgubljeni raj in neusahljiv ustvarjalni arsenal« (Šeleva 2005: 25). V pesmi Crvene ogrlice Mile Vlašić lahko preberemo naslednje verze: »Upih ljepotu / u djetinjstvu svome, / u svijet ponesoh«. Bolj ko posameznik živi izolirano od okolja, v katerem dejansko biva, uspešneje neguje spomine; bolj ko aktivno sodeluje v novem okolju, toliko manj časa preživi v svetu spominov.

Prehod iz enega eksistencialnega in psihološkega stanja v drugega je očiten v primerjalni analizi dveh pesmi Josipa Bačića.⁷⁰ V prvi z naslovom Uspomene (*Paralele*, 4/2000) sta intenzivnost in idealizacija preteklosti in domovine priseljca v dejanskem stiku s primarno domovino in domačnostjo. Ko se izseljenec vrne »domov« kot povratnik, doživi kulturni šok. Kulturni šok ima poleg negativnega psihološkega pomena za osebo, ki ga doživlja, tudi pozitivnega, saj vodi v zavedanje o nepovratni spremembi »domačega« okolja oziroma do nujnega sprejemanja

⁶⁹ Mila Vlašić Gvozdić je avtorica hercegovaškega rodu, ki piše tudi v slovenščini. Doslej je objavila osem pesniških zbirk, prevajala pa je tudi slovenske avtorje (zlasti Milo Kačič). Njen učbenik za hrvaški in srbski jezik je bil kar osemnajstkrat ponatisnjen (Kuhar 2007).

⁷⁰ Josip Bačić se je rodil leta 1932 v Županji na Hrvaškem. Nižjo gimnazijo je končal v Županji, nato pa tehnično šolo v Zagrebu. Po odhodu na specializacijo v Švico je tam preživel deset let. Od leta 1975 živi v Velenju. Objavil je več pesniških zbirk: *Od godine do godine* (Zagreb, 1965), *Portreti* (Velenje, 1985), *Pijani spomini* (Velenje, 1992), *Izpovedovanja* (Velenje, 1997) (Locutio on-line – Avtorji).

lastne integracije v novem okolju. Takrat se pri pesniku začne proces »umiranja spominov«, kar je očitno v njegovi pesmi Iстина o zidovima: »Između zidova nastanu / mijene, kada dođu jedni / a otiđu drugi ljudi. / Između zidova nastanu najveće promijene, / kada umiru uspomene.« (*Paralele*, 3/1999) »Medicinska« odvisnost od spomina je najpogostejša bolezen e/imigrantskih pisateljev, ki se niso akulturirali in niso pridobili dvokulturne identitete. (Samo)izolacija zaznamuje e/imigranta tako psihološko kot družbeno: »Let preživela mnogo sem z ljudmi v tujini, / prijatelja pa nisem našla še med njimi.« (Nadežda Artamonova Gajić, prevod iz ruščine Peter Kuhar, *Paralele*, 9/2005) Ars poetica e/imigranta je dialoška pesem Zakovana vrata Jureta Drljepana: »čelikom si zakovao / sva vrata / mislima / protjerao uspomene / ubio čežnju / i pomislio / prošlosti nema / slobodan san / a tek onda shvatio / da si zatočenik / u vlastitaj tamnici.« (*Paralele*, 4/2000) Nadgrajuje jo realistična percepcija položaja priseljenjskih pisateljev, o kateri piše Suzanne Kiraly Moss: »Samo pregledujemo / včeraj, jutri; / ponavljamo, preživljamo / naše starodavne strahove.« (*Paralele*, 5/2001)

Vprašanja o identiteti si postavljajo predvsem avtorji, ki so zbrali pogum, da estetsko funkcijo svoje pisave povežejo z eksistencialno. Za razliko od filozofskega iskanja samega sebe kot osebnosti, »Kdo sem?«, ki je nasploh značilno za ustvarjalce, je v imagologiji priseljencev pomembnejše avtoreferenčno vprašanje: »Kje sem?« Identificiranje s prostorom in v prostoru zaznamuje vsakogar, ki zapusti primarno domovino. »Nisem isti,« pravi Vladimir Vekić (*Paralele*, 2/1995). Teritorialna identiteta (Južnič 1993: 146) vpliva tudi na doživljanje časa in nemalokrat se zgodi, da e/imigrant zaradi spremembe prostora potrebuje tudi prilagoditev »novemu« času. Značilna je pesem Dušana Cunjaka⁷¹ Odsustvo shvatanja, v kateri pesnik pravi: »Gubim svijest o trenu. Gdje to bivam?« (*Paralele*, 2/1995) Popolnoma uravnovešena in zdrava identiteta, kot to opaža Lukšičeva, in sicer, da »ново okolje omogoča distanco do izvornega okolja« (Lukšič - Hacin 1995: 52), se kaže v e/imigranški ars poetiki Mile Vlašić Gvozdić: »S rođenim gorama / imam svoje djetinjstvo / Sa slovenskim gorama / imam svoje potomstvo« (*Paralele*, 8/2004).

V tesni povezavi z vprašanjem identitete je tudi vprašanje jezika. Dvojezična avtorica Jadranka Matić Zupančič⁷² v pesmi Jantar metafizično doživlja svoja »dva

⁷¹ Dušan Cunjak se je rodil leta 1960 v Banjaluki. V mladosti se je ukvarjal z glasbo, novinarstvom, kasneje pa s književnostjo in založništvom. V svoji založbi Emonica je izdal več kot sto knjig. Na tem mestu naj še posebej izpostavim Zbirko za nacionalne manjšine in etnične skupine, ki jo prav tako izdaja v svoji založbi Emonica. Objavil je tudi več samostojnih knjig: *U prostorima tišine* (Beograd, 1985), *Lirika stihova* (Beograd, 1985), *Pjesnici i biti* (Beograd, 1985), *Preplah v lastni senci* (eseji, Ljubljana, 1997) (Locutio online – Avtorji).

⁷² Pesnica in prevajalka Jadranka Matić Zupančič se je rodila leta 1950 v Konjščini v hrvaškem Zagorju. Odraščala je v Karlovcu, kjer je končala osnovno šolo in gimnazijo. Diplomirala je na Filozofski fakulteti v Zagrebu iz jugoslovanskih jezikov in književnosti ter primerjalne književnosti. Od leta 1974 živi v Novem mestu, kjer je zaposlena kot bibliotekarka. Piše v hrvaščini in slovenščini, pesmi pa je med drugim objavila v pesniških listih Literarnega kluba »Dragotin Kette« (1981, 1982), v pesniškem zborniku *Pejzaži čuda* (1988, skupaj z Davidom Tasičem, Juretom Drljepanom, Dušanom Cunjakom,

jezika« in svoji »dve deželi« kot dve plati (dva brata) svoje enotne identitete: »dva jezika brata / sljubljena preko nepokretne slike / zavračaju slojeve žive vode / iz bivše i sadanje magnetske/potresne pokrajine« (*Paralele*, 2/1995). V svojem eseju Paralelni jezik pa opozarja, »da intenzivno življenje i stvaranje na oba jezika znači i bol, i nerazumevanje, i dobrovoljno izgnanstvo, a ponekad i nesreću.« (*Paralele*, 8/2004) Večjezikovna izkušnja je dobra za izkazovanje ljubezni: »Ljubim te v tujih jezicah« (Josip Bačić, *Paralele*, 7/2003). V primeru otrok, rojenih v dvojezični družini, pa ta predstavlja oviro pri njegovi identiteti: »Dogovorite se več jednom kako ćemo da govorimo, koji jezik. Ne mogu više ovako.« (Slobodanka Kocbek, *Paralele*, 9/2005) Biološki in družbeni spol v dizkurzih priseljskih avtoric je skoraj vedno izenačen, opevanje in hrepenenje po drugem, po dragem, je tradicionalno obarvano in pogosto v zvalniku Ti-ja, kar besedilom daje intimno vzdušje. Hiperpersonalizacija prostora kot eno od možnih pretiravanj v intenzivnosti identitete (Južnič 1993: 147) je estetska past za priseljske pisatelje, ki jim je bolj pomembno izpovedati se kot pa povedati. Nadežda Gajić, priseljska pesnica iz Rusije, piše: »Si tuja mi, draga Slovenija / tvoj svet je z mrežami obdan / (...) / Rusija moja, odpusti, / ker sem od tebe odšla. / pa te ne bom zapustila, verjemi, / spet in spet bom romala k tebi.« (Prevod iz ruščine Peter Kuhar, *Paralele*, 8/2004.) Marginalizacija je v tem primeru »samoizolacija v tujem okolju« (Lukšič - Hacin 1995: 110) zaradi neuspele resocializacije.

Razen osrednjega motiva domotožja in vprašanja identitete, jezika in življenja v tujem okolju se motivno-tematski diapazon književnih besedil priseljencev v reviji *Paralele* giblje tudi v drugih literarnih svetovih, v splošnih življenjskih in literarnih temah. Zanje se zanimajo predvsem avtorji, ki se, namesto da bi iskali zatočišče v idealizirani preteklosti, raje poistovetijo z dogodki, ki jih obkrožajo. Osvobojeni od nenehnega pritiska spominov in preteklosti se trenutku tukaj in zdaj niso odprli le vsebinsko, ampak tudi oblikovno. Rimo in ritem zamenja prosti verz, ki nudi avtorjem večjo svobodo v pesnikovanju, nostalgijo premagujejo s humorjem. Zato so njihova književna besedila za slovenske bralce zanimivejša in se v medkulturnem položaju laže berejo. Takšne so narativno-lirske pesmi Radeta Vučkovca v *Paralelah* 3 (1999), v katerih je lirski subjekt utelešen v drugi osebi, predmetu, dogodku, kar v povprečju ni značilno za priseljske avtorje, ki negujejo strogo izpovedno jaz-obliko. Takšna so tudi prozna besedila Jordana Stavrova in dramska besedila Marka Jovanovića, ki posameznika postavijo v osrčje realističnih dogajanj z vsemi stiskami in preizkušnjami v družbi, družini ali v svoji samoti (*Paralele* 3, 5).

Branislavom Banićem in Ratomirom Ilićem), v dvojezičnih pesniških listih *Iz vode iz sebe* (1997), v zborniku *Enaidvajset* (1999), dvojezičnem pesniškem zborniku *Rijeka riječi / Reka besed* (2005) ter v mnogih zbornikih literarnih srečanj pripadnikov drugih narodov in narodnosti, ki živijo v Sloveniji. Objavlja tudi v nekaterih odmevnejših slovenskih in hrvaških literarnih revijah, kot so *Mentor*, *Rast*, *Sodobnost*, *Dolenjski razgledi*, *Primorska srečanja*, *Svetlost* in *Republika*. V hrvaščino prevaja tudi slovenske avtorje (Daneta Zajca, Milana Deklevo, Borisa A. Novaka, Tomaža Šalamuna, Kajetana Kovića, Evalda Flisarja), nekateri njeni prevodi so izšli tudi v knjižni obliki (Locutio on-line – Avtorji).

Urbanizacija literarnih tem in motivov, ironičen in duhovit pristop k obravnavanim temam, postmodernističen in neorealističen val literature, vse te značilnosti sodobne svetovne literature so zajele tudi nekaj priseljskih avtorjev, ki objavljajo v *Paralelah* in s kvaliteto svoje pisave izstopajo (poleg Jordana Stavrova, Radeta Vučkovca in delno Jadranke Matić Zupančič in Jureta Drljepana velja omeniti še Emila Kurtovića, Mihaila Gričarja Skeledžija, Angusa Reida, Miroslava Elerja, Marka Jovanovića, Gorana Vojnovića, Josipa Kavko, Željka Perovića). Prevode njihovih del v slovenščino bi lahko objavili v katerikoli literarni reviji v Sloveniji, popolnoma bi ustrezali bralnim pričakovanjem slovenskih bralcev. Goran Vojnović npr. v slogu rockovske poezije podaja sliko družbe, v kateri se imata dva rada, in na ironičen način ponazarja odnos družba–ljubezen (*Paralele*, 5/2001). Josip Kavka z maksimalno intertekstualnostjo parafrazira naslove znanih filmov v pesem z ljubezensko tematiko (*Paralele*, 7/2003). Izkušnje človeka v skrivnostih univerzuma, postavitev lirskega subjekta v kontekst svetovnih dogodkov in brisanje meja med konkretnim življenjem in umetnostjo so značilnosti poetike Angusa Reida⁷³ (*Paralele*, 7/2003).

Poskusi, da bi se predstavili tudi slovenskemu bralstvu in da bi njihova literarna produkcija postopoma začela postajati del kulturne zavesti širše slovenske javnosti, pa se kljub vsemu kažejo – podobno kot pri avtorjih, ki so se literarno uveljavili že v svoji prvi domovini – tudi pri drugih priseljskih avtorjih. To se ne odraža le v posameznih objavah njihovih književnih prispevkov v nekaterih osrednjih slovenskih literarnih revijah, ki se vendarle tu in tam pojavljajo, temveč tudi v nekaterih knjižnih objavah njihovih del v slovenskem prevodu oziroma v njihovih dvojezičnih pesniških zbirkah. Med slednjimi so, razen že omenjenih, med drugim tudi dvojezična zbirka *Kroz život – Skozi življenje* (Maribor: Mariborska literarna družba, zbirka Oglej, 2001) Senade Smajić (Bosna in Hercegovina), *Svetlobna reka – Svjetlosna rijeka* (Novo mesto: Titra, 2002) Sare Memić (Bosna in Hercegovina), *Ptica selica – Ptica selivka* (Maribor: samozaložba, 2004) Petre P. Aleksić (Bosna in Hercegovina) in *Uklesan u slova – V črke uklesan* (Ljubljana: Emonica, Zbirka za nacionalne manjšine in etnične skupine, 1998) Jureta Drljepana. Med slovenskimi knjižnimi prevodi, ki so bili objavljeni v enojezičnih izdajah, pa sta, denimo, pesniški zbirki *Paralelni glas* (Novo mesto: Dolenjska založba, literarna zbirka Siga, 1995) Jadranke Matić Zupančič (Hrvaška), ki je pozneje objavila v slovenščini tudi zbirko *Zasuti ocean* (Maribor: Mariborska literarna družba, 2000), in *Žarenje* (Ljubljana: Media Pool, 2002) Metode Postolski Košir (Makedonija) (Mugerli 2005a).

⁷³ Angus Reid se je rodil leta 1966 v Oxfordu. Njegove gledališke igre *How to Kill*, *The trouble with the Dead* in *Believer* so prejele nagrade na festivalu »Edinburgh Festival Fringe«, ukvarja pa se tudi s filmom (*Brotherly Love*, *The Ring*). Med njegovimi samostojnimi knjigami sta pesniški zbirki *The Gift* (Ljubljana, 2001) in *White Medicine* (Maribor, 2003) ter delo *O pomenu revolucionarne samomora – On The Significance Of Revolutionary Suicide* (Ljubljana, 2002) (Locutio on-line – Avtorji).

KRITIŠKE OCENE KNJIG PRISELJENSKIH PISATELJEV

Za splošno poetiko književnih besedil priseljskih pisateljev so izredno zanimive kritiške ocene njihovih knjig, katerih 90 odstotkov v reviji *Paralele* so objavili njihovi kolegi, ki so tudi sami priseljski pisatelji. Kulturna izmenjava se odvija le v mejah iste subkulturne pripadnosti, v tem primeru priseljske in manjšinske. Solidarnost ali interes etničnih slovenskih kritikov do neslovenskih ne prestopi kulturne meje niti takrat, ko gre za kritiške ocene priseljskih pisateljev. Tako vidimo, da v rubriki »Novo na književnih policah« priseljski pisatelj Jure Drljpan piše o knjigah priseljskih pisateljev Ivica Jembriha, Mile Vlašič, Jadranka Matić Zupančič in Ljubena Dimkaroskega. Priseljska pesnica Jadranka Matić Zupančič piše o knjigah priseljskih pisateljev Ismeta Bekrića, Josipa Ostija, Antonije Baksi Srnec in Jureta Drljepana. Priseljski pisatelj Ismet Bekrić piše o knjigah priseljskih pisateljev Radeta Vučkovca in Josipa Ostija, Josip Osti pa o priseljskem avtorju Željku Peroviću. Do leta 2005 sta le dva avtorja nepripadnika priseljske subkulture v Sloveniji napisala kritiške ocene o knjigah priseljskih pisateljev, in sicer Aleš Gulič o knjigah Nebojše Ignjatovića in Zlatka Kraljića ter Peter Kuhar o knjigi Jordana Stavrova. Tako Jadranka Matić Zupančič piše o Bekrićeви pesniški zbirki *Cipele starijeg brata*, da je »zaista poseban doživljaj i za slovenačkog čitatelja, obogaćujući pritom i slovensku književnost za najmlađe« (*Paralele*, 4/2000). Toda dejstvo je, da je Ismet Bekrić slovenskim otrokom še vedno neznan in da je njegov položaj v slovenski kulturi dokaj slab, še posebej, ker gre za avtorja, ki je v Bosni in Hercegovini veljal za enega najboljših pisateljev za otroke. Njegova literatura vsebuje kozmopolitsko razumevanje sveta in medkulturno zavest, v Sloveniji pa je padel v anonimnost zaradi medkulturnega neodziva s strani slovenskih literarnih institucij.

Podobno je s knjižno oceno romana *Skrivna zaveza* Jordana Stavrova izpod peresa Petra Kuharja: »Pogled iz drugačnega kulturno-nacionalnega izhodišča na 'slovensko' izkušnjo je v Skrivni zavezi bralsko nedvomno dragocen in pri nas redek. Dejstvo je, da je Skrivna zaveza tematsko predvsem slovenski roman /.../ in je postal neizpodbiten del slovenskega literarnega obnebja.« (*Paralele*, 6/2002) Četudi je celotna poetika Jordana Stavrova izjemno medkulturna in odprta novemu okolju, v katerem avtor živi, tj. Sloveniji, in lahko govorimo o prozi Stavrova kot o »slovenski« prozi, je Jordan Stavrov zunaj literarnega kanona in še vedno ne pripada slovenski literaturi. Ovira je jezik, v katerem piše. Jezik je dejavnik, pri katerem slovenska kultura tako ali drugače vztraja. Jure Drljpan je o pesniški zbirki Ljubena Dimkaroskega v *Paralelah* 5 (2001) napisal naslednje: »Pjesme su napisane daleko od Makedonije, ali su ipak pune Makedonije, njenih ljudi i sudbina.« Četudi je tako, Ljuben Dimkaroski ni ne makedonski pesnik ne slovenski pesnik, kar je precej tipično za avtorje, ki so začeli ustvarjati šele potem, ko so zamenjali okolje in »začutili željo, da prelijejo vse, kar jih morebiti teži, na papir« (Sulič 1983: 62), in tako so, namesto da bi postali dvonacionalni avtorji, ostali nekje vmes.

Poetika prve generacije manj uveljavljenih priseljskih pisateljev v Sloveniji oziroma pisateljev, ki objavljajo predvsem v reviji *Paralele*, se navezuje predvsem na tradicije, iz katerih izhajajo, in je pogosto fiksirana na rojstni kraj. Dejstvo je, da prva generacija priseljskih pisateljev v svojih delih pogosto piše o ljubezni do domovine, ki so jo zapustili, o ljubezni do lastnega naroda, jezika, preteklega časa oziroma o vsem, kar je bilo v njihovem življenju ustaljeno. Hrepenenje je ena vodilnih sil v diskurzivizaciji tujstva in drugačnosti, v katerih so se znašli priseljski pisatelji v tujem okolju. To je še posebej očitno pri avtorjih, ki se ne morejo ali nočejo (zaradi nostalgije in identifikacijske krize) poistovetiti s slovensko resničnostjo in govoriti (tudi) o njej. Ostajajo zvesti in se oklepajo nekega starega sveta, ki ga ni več. Velik del tiste priseljske književnosti, ki je v širši slovenski javnosti manj uveljavljena, pogosto nastaja znotraj priseljske skupnosti in je njej tudi namenjen, še posebej, ko govori ali izpoveduje skupne stiske, referenčne točke in interese, ki niso značilni za etnične slovenske pisatelje in bralce.

Četudi revija *Paralele* ni časopis določene etnične skupnosti, metaforično predstavlja zaprto strukturo, v kateri se gibljejo priseljski in manjšinski avtorji, ki se med seboj berejo in spoznavajo, toda le redko vstopajo v širši, slovenski kulturni prostor. Nekateri med njimi so začeli ustvarjati šele potem, ko so se preselili v Slovenijo. Brez prejšnje knjižne kulture se lahko pri njih pojavi arhaizacija pesniškega jezika, zato se krog njihovih bralcev zoži na etnično strukturo, iz katere izhajajo. Sintetiziranje izhodiščnih tem leposlovnih del številnih slovenskih zdomskih pisateljev, in sicer »razpetost med idiličnim spominom na dom in kruto resničnostjo novega, tujega okolja« (Žitnik J. 1994: 127), se deloma nanaša tudi na poetiko priseljskih pisateljev v Sloveniji. Kot se je pokazalo, v reviji *Paralele* objavlja tudi določeno število avtorjev, ki izstopajo s kakovostjo svojih literarnih del, s katerimi bi se v slovenskem prevodu lahko predstavili v katerem koli literarnem mediju, a žal zaradi osebnih ali družbenih razmer in odnosa slovenske kulture do neslovenskih ustvarjalcev ne prestopijo kulturne meje revije *Paralele* ali drugih manj znanih slovenskih literarnih revij. Njihova književna dela odlikuje večplasten literarni izraz, refleksiven ton, uporaba najsodobnejših literarnih sredstev in obravnavanje splošnih, globalnih in tudi univerzaliziranih lokalnih tem in motivov, ki so značilni za celotno sodobno svetovno književnost.

Za v Sloveniji manj uveljavljene priseljske pisatelje je revija *Paralele* postala »zagotovljeno identifikacijsko sidrišče« (Južnič 1993: 147) v slovenskem prostoru oziroma referenčna točka njihovega domovanja in njihovega ustvarjanja, v kateri je najbolj izpostavljeno ravno njihovo »občutenje domačnosti« na področju književnosti kot socio-psihološki element identitete. Za potencialno širše priznane priseljske avtorje so *Paralele* prej ovira kot pa promocija njihovih del v slovenskem kulturnem prostoru. Menim, da bo brez dodatnih naporov za integracijo priseljskih pisateljev v slovensko kulturo oziroma brez branja v medkulturnem položaju, v katerem sodelujejo tudi etnični slovenski bralci, revija *Paralele* še vedno zagotavljala samo predstavljanje manjšinskih avtorjev njihovim etničnim skupno-

stim in bo nezavedno getoizirala priseljsko oziroma manjšinsko književnost v Sloveniji, četudi je njen namen »kulturna menjava«. Za recepcijo književnosti priseljencev ne zadostuje izvirna kultura, le recepcija s strani ciljne kulture zares postavi književna dela priseljskih pisateljev v Sloveniji v medkulturni položaj (Grosman 2004: 34).

POLOŽAJ PRISELJENSKIH AVTORJEV V SLOVENSKI KULTURI

*Vsak dan
se dokončno odločam
za to življenje
in ta svet –
vem, kaj pomeni biti tu
in sprejemam vse:
žalosti in veselja,
nekdanje in zdanje boje
in ves čas.
Vsak dan –
za to življenje,
za to resnico.⁷⁴*

Dela že nekoliko uveljavljenih priseljskih pisateljev v Sloveniji, napisana v materinščini, so namenjena bralstvu v matičnih državah pisateljev ali pa – v primeru Vekića, Dimkaroskega in Ignjatovića – njihovim etničnim skupnostim v Sloveniji, prevodi v slovenščino (ali izvirna dela v slovenščini) pa predvsem ali le slovenskemu bralstvu. Dela bolj uveljavljenih pisateljev, ki jih obravnava to poglavje, so namenjena slovenskemu bralstvu ali pa ne, odvisno od bralnih pričakovanj ciljne publike, vendar v Sloveniji uveljavljeni pisatelji večinoma delujejo ločeno od svojih etničnih skupnosti v Sloveniji in so njihova dela prej namenjena širši slovenski javnosti kot pa (posebej) njihovim priseljskim rojakom, ki naj bi bili pač sestavni del širšega slovenskega bralstva.

Kot velja za slovenske izseljske pisatelje, velja tudi za priseljske pisce v Sloveniji, da je uveljavitev posameznega priseljskega avtorja v novi domovini pogosto manj odvisna od literarne vrednosti njegovih del kot od njegove individualne podjetnosti (Žitnik J. 2002b: 129). Obravnavani uveljavljeni priseljski pisatelji so odlični poznavalci literarnih in teoretičnih tokov, vsi prevajajo slovenska književna dela v svoje matere jezike, vsi delujejo v medkulturnem prostoru svojih

⁷⁴ France Papež, *Vsak dan*, zbirka *Dva svetova*, Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1985, str. 78.

dveh domovin, njihova identiteta pisateljev je nedvomno dvonacionalna, a do sedaj je bila kot taka priznana edino Ostijeva dvojezična literarna pisava.

Aleš Debeljak se v svojem eseju *Koncentrični krogi identitet* spominja časov pred razpadom Jugoslavije, ko je večina pomembnih slovenskih literarnih del našla svoj krog zainteresiranih bralcev onkraj meja slovenske republike in prihajala med bralce v Zagrebu, Sarajevu, Beogradu, Skopju in drugod. Ti bralci niso bili deležni zgolj prevodov zapovedanih klasičnih del, pač pa tudi številnih izdaj majhnih založniških hiš, posebnih knjižnih serij, revij in antologij, ki so pogosto in z veseljem izdajale slovenska literarna dela po vsej bivši Jugoslaviji. Nobenega dvoma torej ni, da hrvaški, makedonski in srbski bralci poznajo slovensko literaturo bolje kot kdorkoli drug izven slovenske države. Ob tem pa je treba poudariti, da majhno število slovenskih izdaj oziroma prevodov iz književnosti drugih bivših jugoslovanskih republik pogosto utemeljujejo ravno z bližino jezika, češ da slovenski bralci ta dela berejo v izvorniku, vse pogosteje pa »nekdanji Jugoslovani beremo drug drugega v angleščini« (Debeljak 2004: 92, po Mugerli 2005a: 89–90).

Slovenska nacionalna literatura odkrito in prikrito pritiska na izbor literarnega jezika priseljskih avtorjev oziroma na jezikovno asimilacijo ali popolno izločenost priseljskih pisateljev, kajti jezik je najpomembnejša ideološka meja in konstanta, ki odloča, ali je nekdo »slovenski« ali tuj avtor, od tega pa so odvisne praktične in teoretične beneficije avtorjev in njihova literarna integracija. Jezikovna diferenciacija priseljskih pisateljev je glavna ovira njihovega integriranja v slovensko kulturo, ki je v tranzitnem obdobju oblikovanja medkulturne zavesti. Tako v statutu Društva slovenskih pisateljev piše: »Član društva lahko postane vsak slovenski pisatelj, pesnik, prozaist, dramatik, esejist, ki piše v slovenščini.« (www.drustvo-dsp.si) V Javnem razpisu DSP za štipendije iz naslova knjižničnega nadomestila pa: »Upravičenci morajo imeti stalno prebivališče v Republiki Sloveniji ali ustvarjati v slovenščini.« Ministrstvo za kulturo v svojih razpisih za izbor kulturnih projektov na področjih umetnosti in knjig ter izbor predlogov za bivanje slovenskih ustvarjalcev v stanovanju v Berlinu ali v ateljeju v New Yorku navaja pogoj, da imajo kandidati stalno prebivališče v Sloveniji (www.gov.si/mk).

Nemara bo vendarle treba vztrajati pri spremembi pogoja jezika za pripadnost k določenemu literarnemu polisistemu, kar bo sprostilo meje nacionalne književnosti, pa tudi njene definicije in označbe. V sodobne antologije slovenske poezije je do zdaj vključen le Josip Osti, ki od leta 1995 piše poezijo le v slovenščini. Ko bo dojemanje pojma nacionalna (slovenska) književnost ustrezno dopolnjeno, med eno-in dvojezičnimi avtorji ne bo več kulturnega prepada, pretok literarnih del, informacij, vrednotenj in bralnih pričakovanj pa bo svobodno krožil in bogatil slovenski literarni prostor in čas.

Kot rečeno, naj bi revija za vprašanja kulture pripadnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, *Paralele*, predstavljala enojezične in dvojezične priseljske pisatelje »širši slovenski javnosti«, hkrati pa jih, paradoksalno, nehote zavira na tej poti. Priseljski pisatelji (razen bolj uveljavljenih) pogosto objavljajo le v *Paralelah*

in drugih publikacijah za manjšinske avtorje, v slovenskem kulturnem prostoru pa so osrednji literarni časopisi *Dialogi*, *Sodobnost*, *Literatura*, *Nova revija*, *Apokalipsa*, *Primorska srečanja*, *Poetikon*. Na moja anketna vprašanja, naslovljena na uredništva omenjenih revij, koliko so književna dela priseljskih avtorjev navzoča na straneh njihovih publikacij (v katerih rubrikah jih objavljajo, če jih, in ali jih ločujejo od tujih avtorjev, ki ne živijo v Sloveniji, ali ne), kaj je za njih odločilno pri izbiri književnih del priseljskih avtorjev, če jih pošljejo na njihova uredništva (ali je to izvor avtorja oziroma izvorni jezik, v katerem je delo napisano, kakovost izvirnika in prevoda, kvantiteta idr.) in ali mislijo, da je treba razširiti meje slovenske nacionalne književnosti in vanjo integrirati tudi književna dela priseljskih avtorjev, ki ne pišejo v slovenščini, je prispel le odgovor *Literature*:

1. Književna dela priseljenih avtorjev objavljamo občasno, za to nimamo predvidene posebne rubrike. Priseljeni avtorji tako gostujejo v naših rednih rubrikah kot so Uvodnik, Kritika, Refleksija. Pri objavah proznih in pesniških tekstov pa nastane problem, ker sta rubriki Poezija in Proza namenjeni izključno objavam izvirne produkcije ki nastaja v slovenskem jeziku (in ne prevodom), zato se priseljeni avtorji (razen redkih izjem, ki sčasoma začnejo pisati v »priselitvenem«, torej v tem primeru slovenskem jeziku, kot npr. Josip Osti in potem objavljajo kot avtorji, ki pišejo v slovenščini) po uredniških kriterijih ne glede na kakovost in ne glede na dejstvo, da bivajo v matični državi izdajatelja revije ne uvrščajo v omenjeni rubriki. To gotovo predstavlja določen (ekonomski oziroma socialni) problem za te avtorje, saj je uredniška praksa, da se jih obravnava enako kot »tuje avtorje«, in lahko objavijo v prevodnih rubrikah, ki so temu namenjene (Druge celine, Zadnja izmena), praviloma so sicer objavljeni obsežneje, ampak le enkrat. 2. Pri izbiri njihovih del je (izvzemši že omenjeni problem vnaprejšnjih uredniških konceptov, oz. okusov posameznih urednikov) relevantna le kakovost. 3. V zvezi z uvrščanjem del priseljskih avtorjev, napisanih v neslovenskem jeziku, v slovenski literarni kanon pa se zadeva nekoliko zaplete, saj književnost vsaj v tolikšni meri, nemara pa še precej bolj (in odločilneje) kot prostor določata ravno jezik in v njem napisana literarna tradicija.

Resnična literarna integracija, pretok sodobnih literarnih pisav, tako domačih kot tujih, in literarna politika, ki v sebi združuje moč, privilegije in status, se odvijajo na straneh omenjenih revij, revija *Paralele* pa ostaja zunaj ključnih literarnih dogodkov večinske slovenske in mednarodne literature. »Moramo upoštevati, kje ljudje govorijo, znotraj ali zunaj privilegiranega prostora, in ali ta prostor zagotavlja, da se različne skupine medsebojno poslušajo.« (Lukšič - Hacin 1999: 107) Primerjava *Paralel* z osrednjimi literarnimi revijami kaže, da se skupine (avtorji in bralci) v *Paralelah* in skupine (avtorji in bralci) v drugih literarnih revijah medsebojno ne poslušajo, ne berejo in ne delujejo v istem literarnem kontekstu, kar velja tudi za odnos med festivalom Sosed tvojega brega in osrednjimi slovenskimi mednarodnimi literarnimi festivali. »V zahodni Evropi in s Svetom Evrope raz-

vijamo medkulturnost od sedemdesetih let dalje v kontekstu, v katerem kulturna pluralnost v glavnem izhaja iz migracij; ta koncept pa se je razširil iz izobraževalne sfere.« (Rey-Von Allmen 2002: 87) V Sloveniji se koncept medkulturnosti, ki izhaja iz migracij, tudi po tridesetih letih od njegove uvedbe v Evropi še ni mogel razširiti iz izobraževalne sfere na druga področja, saj je, denimo, tudi razvijanje medkulturnih kompetenc v slovenski vzgoji in izobraževanju – kljub nekaterim pred nedavnim uspešno zaključenim projektom na tem področju – še vedno v povojih.

Četudi je namen *Paralel* in festivala Sosed tvojega brega spodbujati medkulturnost, je dejstvo, da so Slovenci do njiju le strpni, brez medkulturne zavesti, ki je nujna, da takšne dejavnosti ne bi padle v parakulturnost ali zgolj predstavljale tolerančni prag neke kulture. Verjetno bi bilo za priseljsko literaturo najbolje, če bi *Paralele* ostale literarni medij za izvirna dela, omenjene literarne revije pa bi podpirale in objavljale prevode književnosti priseljencev v slovenščino. Festival Sosed tvojega brega ima podobno vlogo v promoviranju književnosti priseljencev. Na osrednjih mednarodnih literarnih festivalih, kot so Vilenica, Medana, Živa književnost, Trnovski terceti, se med udeleženci najdejo le »elitni« priseljski avtorji, ki na njih predstavljajo svoje matične države in literature (Josip Osti je dobil nagrado Vilenice kot bosanski pisatelj). Vsaj polovica priseljskih avtorjev izpolnjuje estetska literarna pričakovanja bralstva oziroma se vklaplja v literarno socializacijo slovenskih bralcev. Žal pa njihova literarna produkcija (funkcionalno) bogati le njihove avtentične etnične kulture, ne more pa bogatiti slovenske nacionalne kulture kot take, saj ta brez notranjega kulturnega pretoka ne more obstajati.

»V medkulturnih stikih je bistvena *literarna interferenca*, tak odnos med literaturami, pri katerem izvorna literatura postane vir posrednih ali neposrednih izposoj v ciljni literaturi,« ugotavlja Dovič (2003: 79), ko povzema in komentira osrednje kategorije Even-Zoharjeve polisistemske teorije. V nadaljevanju njegove razprave (prav tam) beremo:

Pri izposojanju ne gre le za posamezne tekste ali modele oziroma repertoar /.../. Vsaka mlada literatura se vzpostavi na podlagi interferenc, ta odvisnost od tujih vplivov pa lahko traja dolgo, kar je značilno za manjšinske [tudi »priseljske«] literature /.../. Ta odvisnost je tem daljša, če so tvorci dvojezični in se udeležujejo tudi v dominantnem polisistemu (Spomnimo se na Prešernove nemške pesmi). /.../

Literature so med seboj vedno v interferenčnih odnosih: vsaka literatura se je razvila skozi interferences z bolj uveljavljenimi in na neki točki brez tega ni zmogla nobena. Interferenca je večinoma enosmerna, kar pomeni, da lahko izvorna literatura izredno močno vpliva na ciljno, sama pa to v celoti ignorira. Literarna interferenca je pogosto le del širše družbene, politične in ekonomske interferences /.../, ni pa to nujno.

Tudi literarna zgodovina je navsezadnje družbeno-politična institucija in vodi (ali ne) kulturno politiko integracije, od katere je odvisno, ali bodo priseljski

pisatelji izolirani, getoizirani ali integrirani v njene strukture. Do takrat bodo – paradoksalno, toda resnično – v slovenskih prevodih lažje objavljali tuji avtorji, ki nimajo nobenih stikov s Slovenijo, kot pa »tuji-domači« avtorji, ki pišejo v tujih jezikih in se zaradi neprevajanja in neinterpretacij njihovih del »velikokrat znajdejo nekje vmes, v vmesnem prostoru med kulturama in pravzaprav ne pripadajo ne eni ne drugi« (Mugerli 2005b: 190). Prav pisatelji večinske literature, prevajalci, uredniki literarnih revij, založb, učbenikov in enciklopedij, organizatorji literarnih dogodkov, podeljevalci literarnih nagrad in drugi kulturni delavci na področju literature, ki so sooblikovalci literarnega polisistema, bi morali biti najbolj odprti do večkulturnosti svoje države, v tem kontekstu pripomoči h kanonizaciji književnosti priseljencev in tako rešiti pred pozabo cel literarni makrosvet, saj branje književnosti priseljencev v medkulturnem položaju omogoča širjenje vseh obzorij (Grosman 2004: 190). V tem bi tudi mediji (TV, radio, spletne strani, literarne revije itd.), v katerih kronično manjkajo priseljski avtorji, pripomogli k medkulturnemu dialogu. Moje mnenje je, da od asimilacije književnosti priseljencev slovenska kultura ne bo imela nobene koristi, od njene avtentičnosti, jezikovne heterogenosti in njenih literarnih in kulturnih vrednot pa veliko.

Proizvajalec kot veliki predmet tradicionalne literarne vede, ki ga je tekstna paradigma potisnila v ozadje, se v sistemskih pristopih vrača kot določujoč in hkrati določen sistemski dejavnik. Ne proizvaja le tekstov, temveč tudi modele, podobe, razpoloženja, širi horizont možnosti, vpliva na ideološka gibanja in celo politiko. Povezuje se s skupinami, v okviru katerih uveljavlja svojo težnjo po kanoničnosti, sodeluje in sooblikuje literarne institucije, se na različne načine udeležuje na literarnem trgu ipd. (Dović 2003: 77–78)

V primerjavi s položajem še najmanj stodesetih drugih priseljskih avtorjev, ki živijo in ustvarjajo v Sloveniji, je položaj peščice uveljavljenih priseljskih avtorjev položaj t. i. »elite«: večina bolj ali manj priznanih priseljskih pisateljev objavlja v osrednjih literarnih medijih, se udeležuje osrednjih literarnih dogodkov in sodeluje pri osrednjih literarnih projektih (branja, debate, prevajalske delavnice, založniški programi, Josip Osti tudi v antologijah slovenske poezije v Sloveniji in po svetu). Tisti, ki se na tem področju bolj angažirajo, poskušajo vpeljati določene spremembe v slovenski »literarni instituciji« (Even-Zohar 1997) in jo s tem sooblikovati, vendar se jim ta pogosto zdi toga, premalo odprta za medkulturni dialog na nacionalni ravni. Položaj »ne-elite« pa je še vedno položaj neobstoječih oziroma anonimnih enojezičnih in dvojezičnih ustvarjalcev, ki so potisnjeni na rob slovenske kulture.

Predpogoj za kompleksnejše in funkcionalnejše vključevanje priseljske književne produkcije v slovenski prostor je uspešnejše razvijanje medkulturne zavesti na vseh drugih področjih, k temu pa spet lahko znatno pripomore prav spoznavanje in razumevanje literature priseljskih avtorjev. Gre torej za še en začaran krog

vzajemnih dejavnikov in učinkov, ki lahko vanj vstopimo ali pa se mu še naprej izogibamo. Tudi Meta Grosman (2004: 25) ugotavlja:

Vsa srečanja z besedili iz drugih/tujih kultur, ne glede na to, ali jih beremo v prevodu, se pravi že vsaj delno prilagojena lastni/domači kulturi, ali v izvorniku ali pa gre za njihove filmske različice, risanke in druge televizijske oddaje, prinašajo medkulturni stik, se pravi, da jih beremo in sprejemamo v medkulturnem položaju, v katerem se kot bralci oz. gledalci z izvorno slovensko kulturo srečujemo z besedili, filmsko pripovedjo in drugimi kulturnimi tvorbami iz neke neslovenske oz. tuje kulture. To velja celo, kadar se z njimi srečujemo v njihovi izvorni kulturi, ko npr. v Londonu gledamo Hamleta, saj se, tudi ko smo fizično umeščeni v tujo kulturo, ne moremo (in navadno tudi ne želimo) izviti iz svojega posebnega, kulturno pogojenega obzorja bralčevih/gledalčevih pričakovanj, niti ne moremo izbrisati svojih v materinščini pridobljenih posebnih medbesedilnih izkušenj, ki sooblikujejo vsa naša poznejša branja in največkrat pogojujejo tudi naše razumevanje književnosti in odnos do nje. Učinki primarne literarne socializacije, kot jo doživimo pri književnem pouku materinščine, pomembno določajo vsa naša poznejša srečanja z umetnostnimi besedili v drugih jezikih oz. iz drugačnih kultur. Ali ti učinki za posameznika ostanejo trajno samo kulturno omejevalni ali pa bo razvil in pridobil tudi širše in bolj raznolike možnosti literarnega doživljanja besedil iz tujih literarnih sistemov, je odvisno prav od razvoja za to potrebne medkulturne zavesti, ki hkrati terja in omogoča bolj poglobljeno poznavanje lastne kulture in večjo odprtost za tuje kulturne tvorbe. Pri razviti medkulturni zavesti tako širjenje doživljajske zmožnosti prinaša samo raznolikost in bogatenje pri razumevanju, brez nevarnosti hibridizacije ali drugačnega ogrožanja primarne jezikovne identitete.

Kot smo videli, književnost uveljavljenih priseljencev povezuje poetološko in eksistencialno vprašanje identitete v njihovih književnih delih, saj se kot izobraženi, že v prvi domovini uveljavljeni in radovedni ustvarjalci, ki so zapustili svojo domovino in se preselili v novo oziroma prestopili meje jezika, identitete, sebstva in drugačnosti, nenehno sprašujejo, neposredno ali prek svojih literarnih likov, o pomenu in strukturah teh kategorij. Vsak nudi svoj odgovor na ta vprašanja, za vse pa so značilni odprtost k akulturaciji in integraciji, podvojitve kulturne identitete, medkulturna zavest in up v večkulturnost kot aktivno sobivanje, medsebojno spreminjanje in bogatenje različnih kultur.

Slovenski kulturni prostor je odprl vrata književnosti »elitnih« priseljencev (nekaterim odškrunil), jo je pa dvakrat zaklenil za marginalizirane in do zdaj kanoniziral le enega priseljskega avtorja (pogoj je bila jezikovna deteritorializacija). Mesto književnosti priseljencev v slovenski kulturni zavesti je komaj opazno v celotnem kulturnem sistemu Slovenije in potrebuje radikalne spremembe s strani slovenskih literarnih institucij in medijev. Jeziki, v katerih pišejo priseljski pisatelji, morajo demokratično ostati njihova »hiša bitja«, prevajanje njihovih del pa

demokratična pravica do njihovega mesta v korpusu skupne literature. Zgodovinska naloga slovenske nacionalne književnosti je brati, afirmirati in integrirati književnost priseljencev v skupno literaturo, ki ne bo več samo »slovenska za Slovence«, temveč literatura večkulture Slovenije za vse, ki živijo v Sloveniji.

3

KULTURNI POLOŽAJ PRISELJENCEV IN NJIHOVIH POTOMCEV V SLOVENIJI

*Ime mi je danica; a vsak me kliče Donna.
Pogosto pomislim ... sem to res jaz, ki me poznajo? –
DANICA, ki so ji pred enaindvajsetimi leti dali to Ime? –
DANICA, katere predniki, starši, dežela in mesto so poznali to
Ime?
DANICA, katere stari starši, sestre, tete in strici so ljubili to
Ime? –
Sem potemtakem
umrla?⁷⁵*

V čem so glavne razlike med priseljsko realnostjo in pogoji, ki bi priseljencem omogočali, da bi bili lahko vedno in povsod to, kar so, in da bi se lahko enakovredno vključevali s svojimi kulturnimi tradicijami in vrednotami v vse sfere javnega in zasebnega življenja? Ob upoštevanju deleža prve generacije priseljencev v celotnem prebivalstvu Slovenije (8,6 %) in zadnjih podatkov o njihovi rodnosti (Josipovič 2006) ocenjujem, da prvi dve generaciji predstavljata okoli 15 % stalnega prebivalstva. Od tega jih je, kot rečeno, 90 % iz drugih delov nekdanje Jugoslavije. Med ljubljansko mladino, staro 15 let, je bil pred nekaj leti ugotovljeni delež mladih priseljencev in potomcev iz neslovenskih in mešanih zakonov 34,5 %, torej več kot tretjina (Dekleva in Razpotnik 2002: 99–100). V posameznih delih nekaterih slovenskih mest pa delež priseljencev celo presega delež etničnih Slovencev. In vendar je v slovenskem popisu prebivalstva leta 2002 samo 6,2 % popisanih izreklo svojo pripadnost drugim narodom nekdanje Jugoslavije. Zakaj?

Glede na socialno strukturo določenih etničnih skupin⁷⁶ in do nedavnega zanemarljivi delež državnega sofinanciranja njihovih kulturnih dejavnosti v primerjavi s kulturnimi dejavnostmi mnogo manjših »tradicionalnih« manjšin se je tudi smiselno vprašati, ali imajo priseljenci – ob verjetno podobni stopnji splošnega interesa za kulturo, kot jo opažamo pri večinski narodnosti – zares tudi enakovredne pogoje za aktivno udeležbo pri ohranjanju, afirmiranju in integriranju svojih avtentičnih

⁷⁵ Danica Dolenc, Kaj je v imenu? (odlomek), Petrič 1982: 369 (prev. Andrej Arko).

⁷⁶ O socialni strukturi priseljske populacije pišem v poglavju Priseljska izkušnja v luči integracijskih načel.

kultur v novi domovini in za spoznavanje vrhunskih dosežkov večinske in drugih sokultur v Sloveniji. S sodelavci pri raziskovalnem projektu *Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji*⁷⁷ smo med drugim želeli preveriti tudi raven njihovega jezikovnega znanja in bralnih navad, njihove kulturne interese ter dejavnike, ki vplivajo na uresničevanje slednjih.

V tem delu knjige bom predstavila rezultat *Ankete o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v Sloveniji* (Anketa ISI 2005), ki jo je v okviru omenjenega raziskovalnega projekta izvedlo enajst prostovoljcev – študentov ljubljanske Filozofske fakultete v 26 slovenskih mestih z različno koncentracijo prve priseljske generacije. Izvajanje ankete na terenu je potekalo od 21. marca do 15. maja 2005, zbiranje naknadnih odgovorov pa smo zaključili z julijem 2005. Mnenja anketiranih bom dopolnjevala z mnenji razpravljavcev na nekaterih slovenskih spletnih forumih, svoje komentarje in interpretacije pa bom preverjala s spoznanji drugih raziskovalcev.

Preden preidem k opisnim odgovorom anketiranih, bom najprej predstavila kvantitativne podatke o rezultatih ankete: obseg anketirane populacije, regionalno zastopanost anketiranih, njihovo generacijsko, spolno, starostno, narodnostno, izobrazbeno in poklicno strukturo ter delovni status. Nato bom obravnavala njihove opisne odgovore z vidika spodbujevalnih oziroma zaviralnih pogojev za izražanje njihove etnične in kulturne identitete v slovenski družbi. V naslednjem poglavju bom poskušala osvetliti nekatere najbolj izstopajoče dejavnike in kazalce, ki pogojujejo oziroma pričajo o položaju anketiranih priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kulturnih dejavnosti, tradicij in vrednot v Sloveniji. Končno pa bom obravnavala priseljsko izkušnjo v Sloveniji še z vidika (slovenskih) integracijskih načel.

⁷⁷ Aplikativni raziskovalni projekt, ki sta ga sofinancirala ARRS in SAZU, 1. 7. 2004 – 30. 6. 2007; vodja projekta: Janja Žitnik, sodelavci: Jernej Mlekuž, Špela Marinšek, Lidija Dimkowska (prek sklada Ad futura).

METODOLOŠKA POJASNILA K ANKETI

Pri sestavljanju anonimnega anketnega vprašalnika sta poleg mene sodelovala sociologinja Mirjam Milharčič Hladnik in geograf, etnolog ter socialni in kulturni antropolog Jernej Mlekuž.

Prvih pet točk anonimnega vprašalnika je namenjenih ugotavljanju strukture anketiranih po že omenjenih spremenljivkah, vsa nadaljnja vprašanja so odprtega tipa. V vprašanjih 6–9 vprašujemo po mnenjih anketirancev o njihovi enakopravnosti na področju socialno-ekonomskih pogojev, politike, verskega življenja, izobraževanja, poklicnega napredovanja, razvoja in uveljavitve njihovih etničnih kulturnih dejavnosti v širši družbi ter vključenosti njihovih kulturnih dejavnosti v slovenske medijsko-informativne vsebine. Z vprašanji 10–19 pa dajemo prostor opisu njihovih osebnih izkušenj na omenjenih področjih.

Raziskava ni bila osnovana na reprezentativnem vzorcu, temveč smo uporabili metodologijo študije primera, zasnovane na naključnem vzorcu. Pri tem pa smo naš naključni vzorec vendarle poskušali zajeti tako, da bi bila njegova struktura po vseh opazovanih spremenljivkah čimbolj raznolika. Ker so v primeru odprtih odgovorov lahko statistične analize anketnih rezultatov vprašljive, dajem v pričujoči predstavitvi anketnih rezultatov prostor predvsem mnenjem, izkušnjam in opažanjem priseljencev v takšni dikciji, kakršno so sami uporabili.

Enajst študentov ljubljanske Filozofske fakultete je prevzelo skupno 165 izvodov vprašalnikov in prav toliko rezervnih izvodov, društva pa so prejela 52 izvodov po pošti. Do konca julija 2005 sem prejela 249 izpolnjenih vprašalnikov, od tega 243 od študentov (izvajalcev ankete) in samo šest od članov priseljskih društev, ki smo jim poslali vprašalnike po pošti. Anketo smo namreč izvajali na dveh ravneh:

1. Študentje prostovoljci so izvajali anketo neposredno na terenu, in sicer v 20 slovenskih mestih z različno koncentracijo prve priseljske generacije – anketo so opravljali tudi po izrazito priseljskih soseskah, še v šest krajev pa so študentje posredovali vprašalnike prek znancev in na tak način tudi prejeli izpolnjene vprašalnike. Priseljence, ki bi bili pripravljeni sodelovati v anketi, so izvajalci ankete na terenu iskali od vrat do vrat, pri čemer so se najprej orientirali po priimku in po uvodni ustni poizvedbi, ali so njihovi sogovorniki priseljenci

oziroma njihovi potomci. O kriteriju pri izboru krajev, kjer smo izvajali anketo, pišem v naslednjem razdelku.

2. Anketne vprašalnike smo poslali na 67 naslovov priseljskih društev (poslali smo jih na vseh 62 registriranih naslovov njihovih sedežev, brez navedbe imen registriranega zastopnika ali kakega drugega funkcionarja posameznega društva, in na enak način še na 5 drugih društvenih naslovov, ki smo jih zasledili v drugih virih). Od tega je pošta vrnila 15 pošiljk, češ da je naslovnik neznan (12 primerov) oziroma preseljen (trije primeri). Od vseh ostalih 52 društvenih naslovov, ki so vprašalnik očitno prejeli, pa smo, kot rečeno, dobili le šest odgovorov. Zaradi anonimnosti vprašalnika ne vemo, kdo nam je poslal omenjene odgovore.

Skoraj vsi vprašalniki so bili izpolnjeni ob prisotnosti izvajalcev ankete (študentov), saj delež odgovorov, ki so prispeli po pošti, predstavlja le štiri odstotke vseh izpolnjenih vprašalnikov, devet odgovorov pa smo prejeli po elektronski pošti. Čeprav je to razvidno že iz same dikcije pričujoče predstavitev anketnih rezultatov, želim še enkrat opozoriti na neustreznost kakršnega koli posploševanja rezultatov naše ankete. V primeru tovrstne ankete govorimo o podatkih, izkušnjah in mnenjih anketirancev, ne pa priseljencev na splošno.

REGIONALNA ZASTOPANOST ANKETIRANIH

Preden sem razdelila teren, sem na osnovi rezultatov popisa prebivalstva (priseljenci iz tujine – prvo prebivališče v Sloveniji, kjer so še vedno živeli ob popisu 2002) izdelala dve preglednici podatkov o tem, v katerih slovenskih krajih živi največ takšnih priseljencev (Tabeli 2 in 3).

Tabela 2: *Naselja z več kot 3000 prebivalcev in več kot 8 % priseljenih iz tujine, ki se v Sloveniji po priselitvi niso več selili (2002)*⁷⁸

Naselje	Št. vseh prebivalcev naselja	Št. priseljenih iz tujine	% priseljenih iz tujine med vsemi preb. v naselju
<i>Brežice</i>	6510	1006	15,5 %
Celje	37.834	4518	12 %
<i>Izola</i>	10.381	1867	18 %
Ilirska Bistrica	4869	559	11,5 %
<i>Jesenice</i>	13.429	3076	23 %
Kamnik	12.197	1040	8,5 %

⁷⁸ V Tabelah 2 in 3 so navedeni v ležečem tisku kraji z več kot 15,5 % priseljenih iz tujine – večinoma s teritorija, ki v času njihove priselitve ni bil tujina.

Kočevje	9027	1048	11,6 %
<i>Koper</i>	23.726	4639	19,6 %
Kranj	35.587	4384	12,3 %
Krško	6994	791	11,3 %
Lendava	3395	489	14,4 %
<i>Ljubljana</i>	258.873	41.033	15,9 %
Lucija	5792	722	12,5 %
Maribor	93.847	10.973	11,7 %
Medvode	4951	508	10,5 %
<i>Metlika</i>	3225	798	24,7 %
Nova Gorica	13.491	1422	10,5 %
Novo mesto	22.415	2288	10,2 %
<i>Žalog (obč. Nm)</i>	128	27	21,1 %
<i>Piran</i>	4143	902	21,8 %
<i>Postojna</i>	8548	1445	17 %
<i>Rogaška Slatina</i>	4801	766	16 %
Sežana	4876	663	13,6 %
Škofja Loka	12.289	1169	9,5 %
Trbovlje	16.290	2021	12,4 %
Tržič	3920	536	13,7 %
<i>Želendol (obč. Tržič)</i>	170	40	23,5 %
<i>Velenje</i>	26.742	4771	17,8 %
Vrhnika	7520	627	8,3 %

Tabela 3: *Naselja z manj kot 3000 prebivalcev in več kot 8 % priseljenih iz tujine, ki se v Sloveniji po priselitvi niso več selili (2002)*

Naselje	Št. vseh prebivalcev naselja	Št. priseljenih iz tujine	% priseljenih iz tujine med vsemi preb. v naselju
<i>Babno Polje (obč. Loška dolina)</i>	317	56	17,7 %
Kokra (obč. Preddvor)	266	32	12 %
Kranjska Gora	1428	218	15,3 %
<i>Osilnica</i>	63	26	41,3 %
<i>Sela (obč. Osilnica)</i>	74	25	33,8 %
Portorož	2849	408	14,3 %
Pivka	2059	263	12,8 %
Podčetrtek	532	53	9,9 %
Razdrto	168	20	12 %
<i>Rogatec</i>	1570	350	22,3 %

<i>Dobovec pri Rogatcu</i>	306	57	18,6 %
Središče ob Dravi	1120	165	14,7 %
Šoštanj	2793	282	10,1 %
Štore	1850	250	13,5 %
Vinica (obč. Črnomelj)	210	31	14,8 %

Ker smo želeli zbrati mnenja priseljencev, ki živijo v čimbolj različnih pogojih, sem na osnovi teh podatkov predvidela izvajanje ankete v krajih, med katerimi naj jih bo dve tretjini z največjo koncentracijo takšnih priseljencev (nad 15,5 %), slaba tretjina s srednjo koncentracijo priseljencev (od 8–15,5 %) in vsaj trije kraji z manjšo koncentracijo (manj kot 8 %), kar ustreza deležu priseljske populacije v Sloveniji po naseljih, razvidne iz rezultatov Popisa 2002. Pri izboru krajev sem se želela tudi čimbolj približati ne le razpršenosti priseljske populacije po statističnih regijah (Popis 2002), ampak tudi po večjih oziroma manjših naseljih (Tabeli 2 in 3). Na osnovi teh kriterijev sem določila kraje izvajanja ankete. Da bi prihranili pri potnih stroških, smo teren razdelili med tiste prostovoljce, ki so anketo lahko izvajali v bližini svojega stalnega prebivališča.⁷⁹ Na ta način smo sorazmerno dobro pokrili območja z različno koncentracijo priseljencev, v anketo pa smo vključili tudi njihove potomce (drugo in tretjo generacijo) in priseljence, ki so v Sloveniji že zamenjali stalno prebivališče. Regionalna zastopanost anketiranih je prikazana v Tabeli 4.

Tabela 4: Regionalna zastopanost anketiranih glede na stalno bivališče

Regija	Število anketiranih
Ljubljana z okolico	102
Štajerska	47
JV Slovenija (Dolenjska, Bela krajina in spodnje Posavje)	27
Gorenjska	25
Rogaška Slatina, Rogatec in okoliške vasi z največjim deležem priseljencev	24
Primorska in Notranjska	13
Drugo (brez navedbe kraja: 3, navedli stalno bivališče zunaj Slovenije: 8)	11
Skupaj	249

⁷⁹ Razdelitev terena je bila naslednja: Polona Bajda – Ljubljana z okolico; Martina Fekonja – Maribor in Slovenska Bistrica; Klemen Gostič – Ljubljana; Laura Bianka Kramer – Rogaška Slatina, Trlično pri Rogatcu, Dobovec pri Rogatcu; Željka Medić – Kranj, Tržič (Križe); Nataša Mrak – Ljubljana; Tina Vareško – Brežice, Metlika, Novo mesto, Krško; Katja Verdelj – Velenje; Urška Vižintin – Koper, Izola (Sevnica in Velenje s posredovanjem); Tatjana Vokić – Ljubljana osebno, ostalo s posredovanjem; Simon Žitnik – Celje, Domžale, Mengeš, Kamnik, Ljubljana, Grosuplje (ostalo s posredovanjem).

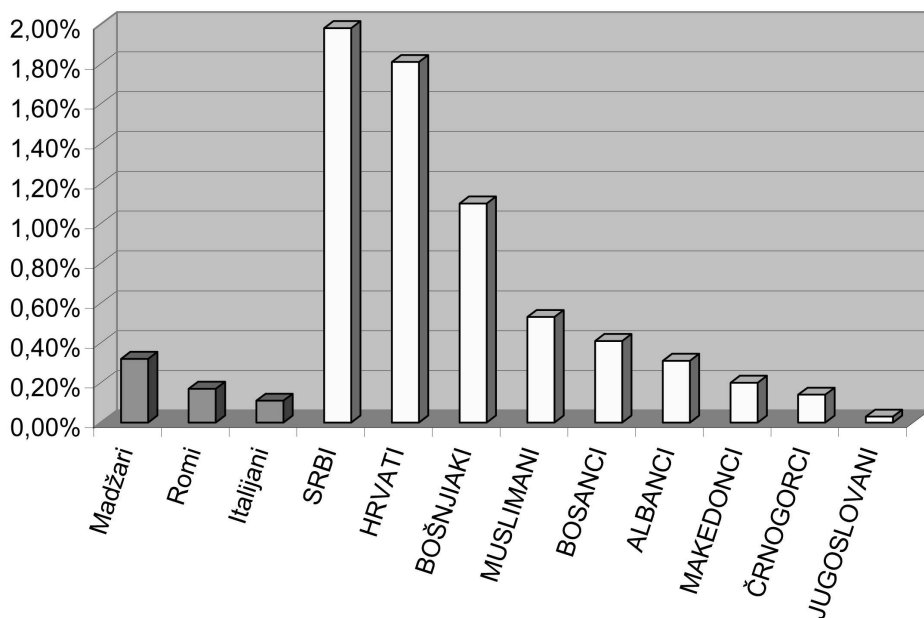
STRUKTURA ANKETIRANIH

PRISELJENSKA GENERACIJA, SPOL, STAROST

Vprašalnik je izpolnilo 156 pripadnikov prve priseljske generacije in 90 potomcev priseljencev, od slednjih 84 pripadnikov druge generacije in 6 pripadnikov tretje generacije, tj. vnukov priseljencev. Trije anketiranci niso označili odgovora na to vprašanje. Anketiranci so dokaj enakovredno zastopani po spolu, saj je med njimi 114 moških in 135 žensk. Za razliko od generacijske in spolne strukture anketirancev pa njihova starostna struktura močno odstopa od siceršnje starostne strukture priseljencev v Sloveniji: skoraj polovica anketiranih (112) je mlajša od 31 let, 39 jih je starih od 31–40 let, 52 od 41–50 let in 31 od 51–60 let. Starejših od 60 let je le trinajst anketirancev, dva pa nista odgovorila. Iz teh podatkov ter iz izobrazbene (Tabela 6) in poklicne strukture anketiranih je razvidno, da med sodelujočimi v anketi izstopa večji delež priseljskih študentov in izobražencev. Prav to deloma potrjuje tudi delovni status anketiranih (Tabela 7).

NARODNOST

Narodnostna struktura anketiranih se sorazmerno dobro ujema s strukturo narodnostne opredeljenosti v zadnjem popisu prebivalstva. Izjema so Albanci, saj se je

Slika 2: Narodnostno ali regionalno opredeljeni prebivalci, ki se niso opredelili za slovensko narodnost (skupine, ki predstavljajo več kot 0,03 % prebivalstva Slovenije, popis 2002)

le en anketiranec opredelil za to narodnost, eden pa je sin Albanke in Slovenca. Narodnostna struktura neslovenskega prebivalstva Slovenije je razvidna iz Slike 2, narodnostna struktura anketiranih pa je prikazana v Tabeli 5.

Tabela 5: *Narodnostna struktura anketiranih*⁸⁰

Navedena narodnost	Število anketiranih	Narodnost staršev
srbska	71	60 iz srbskih zakonov,* od tega 1 primer oče neznane narodnosti in 1 primer mati bosanska Srbkinja; ostali: v 4 primerih mati Slovenka, 2 primera iz srbsko-hrvaškega zakona in 1 primer iz srbsko-bosanskega zakona)
hrvaška	57	44 iz hrvaških zakonov; 10 iz hrvaško-srbskih zakonov, pri večini je mati Hrvatica; 1 potomec iz bosansko-italijanskega zakona, oče je verjetno bosanski Hrvat
slovenska	38	prvi dve generaciji: 10 potomcev hrvaških staršev, 2 iz bosanskih zakonov, ostali iz mešanih zakonov: eden od staršev je Slovenec, v enem primeru oče hrvaški Slovenec, mati Korejka; pripadniki tretje generacije pa že tudi pri starših vpisujejo slovensko narodnost
makedonska	16	14 iz makedonskih zakonov, v 2 primerih pa je mati srbske narodnosti
muslimanska	14	vsi tudi pri obeh starših navajajo muslimansko narodnost
bošnjaška	10	vsi tudi pri starših navajajo bošnjaško narodnost
bosanska	6	vsi tudi pri starših navajajo bosansko narodnost razen enega anketiranca, katerega starši so bosanski Hrvati
pravoslavna	4	vsi tudi pri starših navajajo pravoslavno narodnost
črnogorska	3	v vseh primerih je oče Črnogorec; mati je v enem primeru Srbkinja, v dveh pa Slovenka
italijanska	2	2 iz italijanskega zakona, 1 pa iz italijansko-slovenskega
ruska	2	tudi pri starših navajata rusko narodnost
bosansko srbska**	2	tudi pri starših navajata bosansko srbsko narodnost

⁸⁰ Anketiranci pri tem odgovoru niso imeli nikakršnih omejitev, svojo narodnost so lahko formulirali tako, kot se jim je zdelo najbolj ustrezno glede na njihovo dejansko identiteto, ne pa glede na njihovo formalno opredelitev v popisu prebivalstva. Nekateri so po vzoru uradno priznane muslimanske narodnosti vpisali pravoslavno narodnost.

bosansko hrvaška	2	iz hrvaško-bosanskega zakona
albanska	1	tudi starša sta Albanca
angleška	1	tudi oba starša sta Angleža
irska	1	iz irsko-slovenskega zakona
japonska	1	starši so korejski Japonci
neopredeljeni, brez odgovora	8	2 iz srbskih zakonov, 3 iz srbsko-hrvaških zakonov, 3 iz pol-slovenskih zakonov
Dvojna pripadnost		
slovensko-hrvaška, hrvaško-slovenska	7	2 iz hrvaških zakonov, 2 tudi pri vsakem od staršev navajata obe narodnosti – dvojno pripadnost, 3 pa so iz mešanih zakonov: slovensko-hrvaškega, slovensko-makedonskega in hrvaško-makedonskega
slovensko-srbska, srbsko-slovenska	2	1 iz slovensko-srbskega zakona, pri drugem sta oba starša iz mešanih, pol-slovenskih zakonov
srbohrvaška	1	iz srbsko-hrvaškega zakona
Skupaj	249	

* Z besedo zakon označujem tudi izvenzakonske zveze staršev.

** Že majhno število anketirancev je želelo posebej poudariti, da so bosanski Srbi ali bosanski Hrvati, več takšnih oznak je pri navedbah narodnosti staršev. Ostali priseljenci iz BiH so odgovor poenostavili v eno od naslednjih narodnostnih opcij: srbska, hrvaška, slovenska, bošnjaška, muslimanska, bosanska, pravoslavna.

IZOBRAZBA, POKLIC IN DELOVNI STATUS

Izobrazbena struktura anketiranih (Tabela 6) odraža dejstvo, da je med priseljenci in njihovimi potomci, ki so izpolnili vprašalnik, sorazmerno velik delež dijakov, študentov in izobražencev. Temu primerna je tudi njihova poklicna struktura, pri čemer poklici, ki so jih navedli (in delo, ki ga opravljajo), kažejo na dokaj pestro poklicno strukturo anketiranih (Žitnik S. 2006: Tabele 7–10).

Tabela 6: *Izobrazba anketiranih*

Že dosežena stopnja izobrazbe	Število anketiranih
I. nedokončana osnovna šola	10
II. dokončana osnovna šola	43
III. poklicna šola, skrajšani program	3
IV. poklicna šola	42

V. srednja strokovna šola, gimnazija (matura)	103
VI. višja šola	12
VII. visoka šola, fakulteta (visokošolska, univerzitetna diploma)	31
VIII. podiplomska (magisterij znanosti)	1
IX. podiplomska (doktorat znanosti)	1
brez odgovora	3
Skupaj	249

Kot rečeno, tudi delovni status anketiranih (Tabela 7) potrjuje močno zastopanost dijakov in študentov med anketiranci, majhno število upokojenih pa ustreza starostni strukturi anketiranih. Zaradi irelevantnega numerusa (približno 1 % obravnavane populacije) in dejstva, da vzorec anketiranih tudi sicer ni v vseh pogledih reprezentativen za priseljenko populacijo v Sloveniji, seveda ne moremo posplošiti podatka, da je med tistimi anketiranimi, ki nimajo niti statusa dijaka/študenta niti upokojenca, delež nezaposlenih več kot 19-odstoten. Morda si to lahko razlagamo s predpostavko, da so nezaposleni lažje kot zaposleni našli čas za sodelovanje v anketi. Vendar je to lahko le še nekoliko stopnjevalo rezultat ob statističnem dejstvu, da je nezaposlenost med določenimi skupinami priseljencev v Sloveniji večja kot med drugimi državljani (po podatkih popisa 2002 je bila nezaposlenost med slovenskimi Bošnjaki, denimo, kar 16-odstotna).

Tabela 7: *Delovni status anketiranih*

Status	Število anketiranih
dijak/študent	78
podiplomski študent	1
zaposlen	116
nezaposlen	27
upokojen	18
brez odgovora	9
Skupaj	249

STRUKTURA ANKETIRANIH: SINTEZA PODATKOV

Z anketo smo želeli zbrati čim bolj različna mnenja in izkušnje priseljencev in njihovih potomcev, zato smo poskušali z njo zajeti takšne anketirance, da bi se njihova struktura čim bolj pokrivala s strukturo priseljenke populacije v Sloveniji.

Krajevna in regionalna zastopanost anketiranih sorazmerno dobro pokrivata območja z različno koncentracijo priseljencev. Cilju raziskave ustreza tudi generacijska struktura anketiranih. Pri tem moramo upoštevati, da se je v popisu prebivalstva leta 2002 velika večina druge in tretje generacije opredelila za Slovence, medtem ko se v našem vprašalniku samo 14 % anketirancev opredeljuje za Slovence. Tudi spolna in narodnostna struktura anketiranih se sorazmerno dobro pokrivata z demografskimi podatki zadnjega popisa prebivalstva. Razen nekoliko večje zastopanosti Makedoncev so izjema le Albanci, ki jih anketa skorajda ni zajela. Starostna struktura anketiranih je zaradi izstopajočega deleža mladih in skromnega deleža starejših od 60 let neznčilna, prav tako neznčilni za priseljsko populacijo pa so tudi rezultati analize zadnjih treh strukturalnih vidikov, zajetih v 5. točki vprašalnika – izobrazba, poklic in delovni status, ki odražajo povečano prisotnost študentov in izobražencev med priseljenci, ki so bili pripravljeni sodelovati v anketi.

IDENTITETNI VIDIKI

*Sam pravim, da sem po narodnosti Bošnjak, po veroizpovedi musliman, po državljanstvu slovenski državljan (v odsotnosti bolj inkluzivne definicije slovenstva, ki naj bi presegla čisto etnični princip in prestopila na princip politične nacije, (še) ne želim reči, da sem po državljanstvu Slovenec) in po naravi Bosanec☺.
(175)⁸¹*

Osrednja tema tega poglavja so dejavniki, ki vplivajo na izražanje oziroma zatajevanje etnične/kulturne identitete priseljencev v Sloveniji. V popisu prebivalstva 2002 je delež tistih, ki se niso opredelili za slovensko narodnost, 17 %. Teh 17 % sestavljajo naslednje skupine: približno 10 % vseh prebivalcev Slovenije je bilo narodnostno neopredeljenih,⁸² neznane narodnosti⁸³ ali pa niso želeli odgovoriti. Samo 6,2 % popisanih se je opredelilo za katero od drugih narodnosti nekdanje Jugoslavije (ali regij, če so se namesto narodnostne odločili za regionalno pripadnost), manj kot 1 % prebivalstva Slovenije pa je narodnostno opredeljenih pripadnikov vseh drugih neslovenskih narodnosti, vključno s pripadniki »tradicionalnih avtohtonih« manjšin (narodnostno opredeljenih pripadnikov ustavno priznanih manjšin je 11.747, kar je manj kot 0,6 % prebivalstva Slovenije). Tujih državljanov (tujcev), prebivalcev brez državljanstva in z neznanim državljanstvom pa je bilo leta 2002 po podatkih popisa samo 2 %.⁸⁴

Priseljenci iz drugih delov nekdanje Jugoslavije predstavljajo 90 % vseh priseljencev prve generacije v Sloveniji.⁸⁵ Če delež tistih, ki so se v tem smislu v popisu tudi narodnostno ali regionalno opredelili (6,2 %),⁸⁶ primerjamo z deležem *prve generacije*

⁸¹ Izpolnjeni vprašalniki ankete, katere rezultat želim predstaviti v tem delu knjige, so opremljeni z zaporedno številko od 1–249. Številka za vsakim navedkom je torej zaporedna številka citiranega anonimnega anketiranca.

⁸² Sem štejem tudi vse, ki so se opredelili regionalno in ne narodnostno, z izjemo tistih, ki so se opredelili za Bosance ali Jugoslovane.

⁸³ Teh je kar 6,43 %.

⁸⁴ Tj. 39.359 oseb.

⁸⁵ Med temi 90 % vseh »priseljencev iz tujine« (Popis 2002: priseljeni iz tujine), torej med celotno prvo priseljenko generacijo iz drugih delov nekdanje Jugoslavije v Sloveniji, je 18,6 % priseljenega prebivalstva etnično slovenskega (Josipovič 2005: 234).

⁸⁶ Popis 2002: Prebivalstvo po narodni pripadnosti.

priseljencev iz tega teritorija v celotni slovenski populaciji (7,7 %),⁸⁷ se izkaže, da se je v popisu opredelil za slovensko narodnost ne samo pretežni del druge generacije, ampak tudi precejšen del prve. V raziskavi med ljubljanskimi najstniki, denimo, pa se je kar 22 % petnajstletnikov in 28 % staršev petnajstletnikov opredelilo za eno od teh narodnosti (Dekleva in Razpotnik 2002: 99–100). Tudi nekatere druge lokalne in širše raziskave so pokazale drugačna razmerja v narodnostni strukturi od vsem dostopnih rezultatov zadnjega popisa prebivalstva.⁸⁸

V raziskavi, ki jo bom podrobneje predstavila v nadaljevanju, nas je med drugim zanimalo, v kolikšni meri se priseljenci iz drugih delov nekdanje skupne države počutijo v Sloveniji sprejete in enakopravne ter kako pogosto, v kakšnih okoliščinah in zakaj po potrebi zamolčijo svojo narodnost oziroma zatajijo svojo etnično/kulturno identiteto. Zanimalo nas je, kateri so tisti dejavniki, ki vzpodbujajo izražanje njihove etnične/kulturne identitete v slovenski družbi, in kateri so tisti, ki ga zavirajo.

VEZI S PRISELJENSKIMI KULTURNIMI DRUŠTVI

Več kot deset odstotkov anketirancev je aktivno vključenih v priseljenška kulturna društva, bodisi kot člani (npr. člani Društva Srpska zajednica, Zveze srbskih društev Slovenije, Srbskega kulturnega društva Maribor, KUD-a Mladost – srbskega folklornega društva v Ljubljani ter raznih makedonskih društev; Rusinji iz Slovenske Bistrice in Maribora ter slovenska potomka ruske matere so članice Društva rusko-slovenskega prijateljstva ipd.), predsedniki ali člani izvršnega odbora (Srbskega kulturnega društva v Ljubljani, Kulturno-prosvetnega in športnega društva Vuk Karadžić, Bošnjaške kulturne zveze Slovenije, Društva bosansko-hercegovskih študentov Slovenije, Društva Biser, Društva Ljiljan, Bošnjaškega mladinskega društva Velenje,) ali uredniki društvenega glasila (KD Sandžak).

Nekaj anketirancev je bilo nekoč včlanjenih: »Bila sem član društva Ljiljan iz

⁸⁷ Popis 2002: Priseljeni v Sloveniji po letu priselitve, državi prvega prebivališča in spolu.

⁸⁸ Anton Gosar (2005: 27–28) navaja naslednje podatke: »Ekstremno mnogoetničnost (16% ali več neslovenskih prebivalcev) opazamo v sedmih občinah (3,7%): v dveh, Jesenice (32,7% prišlekov) in Velenje (22,0% prišlekov), industrijskih središčih, so evidence pokazale prevladovanje bošnjaške narodnosti.« V nadaljevanju navaja podatek o deležu prišlekov še za Tržič (20,7%). Če te tri podatke primerjamo s podatki v naši Tabeli 2, citiranimi iz Popisa 2002: Prebivalstvo po tipu selitve, naselja, Slovenija, Priseljeni iz tujine (Jesenice 23 %, Velenje 17,8 %, Tržič 13,7 %), ali pa s katerimi koli drugimi podatki, dostopnimi na spletnih straneh www.stat.si/popis2002, vidimo, da iz njih ne moremo izluščiti narodnostne strukture prebivalstva po upravnih enotah, občinah ali naseljih, saj podatki za občine vsebujejo samo spremenljivke Slovenci, ostali, narodno neopredeljeni, niso želeli odgovoriti in neznano ter še posebej podatke za Madžare, Italijane in Rome, za druge pa ne; medtem ko podatki za upravne enote in naselja sploh ne vključujejo kakršnih koli podatkov o narodnostni strukturi. Mnogo večjo prisotnost pripadnikov drugih narodnosti nekdanje Jugoslavije v Sloveniji od tiste, ki jo kažejo rezultati zadnjega popisa, ugotavlja s svojo anketo tudi Josipovič (2005; 2006).

Kopra, že 4 leta da ne deluje več ker se ni moglo financirati niti dobiti prostora.« (225) Nekateri sicer niso člani, a prihajajo na njihove prireditve: »ko sem povabljen« (86); »sodelujem na veselicah« (166); »jim pomagam v njihovem delovanju« (153). Pripravljenost, željo, zanimanje za to, da bi se včlanili v kako priseljsko kulturno društvo, so izrazili štirje anketiranci: »Jih ne poznam! Bom malo bolj pobrskala po internetu!« (239); »Ne še, zanimam se za dejavnosti študentov Srbov.« (203); »Nisem še.« (38); »Nisem včlanjena, rada pa bi se včlanila.« (215). Takih, ki niso včlanjeni, ker v njihovem kraju ni priseljskega društva, je med anketiranci osem. Nad oddaljenostjo najbližjega društva svojih rojakov se pritožuje osem anketirancev, ta problem omenjajo predvsem v Sevnici, Brežicah, Rogaški Slatini (tamkajšnji Makedonec opozarja, da je najbližje društvo v Žalcu), pa v Dobovcu pri Rogatcu in v Kopru (Albanec). Nekateri si pomagajo tako, da se včasih zbere več družin iste narodnosti (npr. Albanci v Kopru) in zaplešejo ob domači glasbi.

Trinajst anketirancev je še posebej poudarilo, da sploh ne vedo, da v Sloveniji obstajajo kaka priseljska društva. Nekateri se pri tem sklicujejo na slabo medijsko obveščenost, drugi poleg tega še podvomijo v podatek o številu registriranih priseljskih društev v Sloveniji: »Ne vem, kje ste dobili število 62? Mogoče sem slišala za 2–3 društva, ampak tudi o teh se tako malo govori da človek sploh se vpraša ali res obstajajo.« (222) Sedem anketirancev sicer ni včlanjenih v kako društvo, vendar sodelujejo v etno glasbeni skupini (s tipičnimi instrumenti preigravajo ljudsko glasbo – 125), igrajo v ansamblu (131), pihalnem orkestru (127) ali pojejo v pevskem zboru. Mladi Makedonec iz Ljubljane (186) sam ni včlanjen, njegovi starši pa so in tudi pojejo v makedonskem zboru.

Splošna vpetost priseljencev v kulturno življenje seveda ni neposredno odvisna od njihove morebitne vpetosti v kulturno dejavnost priseljskih društev. Res pa je, da tisti anketiranci, ki so včlanjeni v priseljska kulturna društva, pri zadnjih dveh vprašanih o tem, katero področje kulture jih najbolj zanima, kako resno ga spremljajo in ali so tudi sami aktivni na kakem kulturnem/umetniškem področju, večinoma izčrpno opisujejo svojo ljubiteljsko dejavnost na tem ali onem umetniškem področju in svoje širše zanimanje za kulturo. Na drugi strani pa so odgovori tistih anketirancev, ki niso včlanjeni v priseljska kulturna društva, zelo različni – eni priznavajo popolno nezanimanje za kulturo in nekateri od njih pri tem navajajo različne vzroke, o čemer bo tekla beseda v nadaljevanju, drugi pa so na raznih področjih kulture prav tako aktivni kot tisti, ki so včlanjeni v društva.

PRISELJSKA KULTURNA DRUŠTVA V SLOVENIJI

Od leta 1989 do marca 2003 so priseljenci iz drugih delov nekdanje Jugoslavije, državljani Republike Slovenije, ustanovili in registrirali v Sloveniji 62 društev, in sicer:

- državljani albanske narodnosti 9 društev;

- državljani muslimanske vere 16 društev;
- državljani hrvaške narodnosti 11 društev;
- državljani makedonske narodnosti 10 društev;
- državljani srbske narodnosti 16 društev.⁸⁹

Med priseljskimi društvi v Sloveniji, ki so še posebej aktivna na kulturnem področju, so med drugim Društvo Srbska skupnost (Ljubljana, www.srbska-skupnost.si), ki izdaja kulturno revijo *Beseda*, Zveza srbskih društev Slovenije (Solkan, www.zsds.si), ki izdaja kulturno revijo *Mostovi*, Srbsko kulturno društvo Maribor, ki izdaja časopis *Kontakt*, Makedonsko kulturno društvo Biljana (Maribor, www.mkd-biljana.si), Makedonsko kulturno društvo Makedonija (Ljubljana, www.mkd-makedonija.si), Društvo Slovensko makedonskega prijateljstva (Ljubljana, www.slo-mak.com), Makedonsko kulturno društvo Ilinden (Jesenice), ki izdaja mladinski časopis *Deteljica*, Bošnjaška kulturna zveza Slovenije (Ljubljana), ki izdaja časopis *Bošnjak* (www.bosnjak.si), Društvo bosansko-hercegoveškega in slovenskega prijateljstva Ljiljan (Ljubljana), Kulturno združenje »Sandžak« (Medvode), ki izdaja kulturno-informativni list *Glas Sandžaka* (www.glas-sandzaka.si), pa (albansko) Društvo rojakov Plava i Gusinja Izvor, ki izdaja časopis *Izvor*, Kulturno društvo Albancev Migjeni (Ljubljana), ki izdaja revijo za kulturo in znanost *Alternativa*, Hrvaško kulturno društvo v Mariboru, ki izdaja svoje *Glasilo HKDM*, Hrvaško kulturno društvo Medimurje (Ljubljana), ki izdaja glasilo *Pušlek*; poleg teh deluje v Sloveniji še cela vrsta drugih srbskih, bošnjaških, makedonskih, hrvaških, albanskih in črnogorskih priseljskih kulturnih društev.

Razen na področju izdajateljske in založniške dejavnosti (razen glasil, časopisov in kulturnih revij izdajajo še zbornike, letopise, leposlovne knjige, pesmarice, strokovne in znanstvene monografije, zgoščenke...) so priseljska društva v Sloveniji dejavna tudi na področju ohranjanja jezika (jezikovni tečaji, seminarji in delavnice, literarni večeri, srečanja književnikov, literarni natečaji, kulturni teden za otroke...), mednarodnega kulturnega sodelovanja (potujoče razstave, gostovanja...), medsebojnega kulturnega sodelovanja različnih manjšinskih etničnih skupnosti (folklorni festivali, umetniška srečanja...), predstavitve kulturnih dejavnosti manjšinskih etničnih skupnosti širšemu okolju (internetni portali, radijske oddaje, koncerti, razstave, dramske in multimedijske predstave, likovne kolonije, Dnevi srbske kulture v Ljubljani, Dnevi makedonske kulture na Goriškem...), organizirajo pa tudi predavanja, seminarje, delavnice, tečaje in usposabljanja na področju ohranjanja kulturne dediščine in različnih umetnosti (zlasti literarne, likovne, glasbene in gledališčne dejavnosti). Skratka, priseljska kulturna društva, združenja in zveze v Sloveniji redno organizirajo pravo množico kulturnih dejavnosti in prireditev, o katerih pretežna večina slovenske javnosti – predvsem po zaslugi medijev – ničesar ne ve.

⁸⁹ Vera Kržišnik-Bukić (Klopčič, Komac in Kržišnik-Bukić 2003: 208–211) navaja za vsako teh 62 društev ime društva, naslov sedeža, ime zastopnika in datum prve registracije.

Na poseben razpis Ministrstva za kulturo leta 2006 je 32 priseljskih društev v Sloveniji prijavilo 132 kulturnih projektov, od tega je bilo 56 projektov (42 odstotkov) izbranih za sofinanciranje, a večinoma v precej manjšem obsegu od zaprosenega. Leta 2007 je približno ravno toliko priseljskih društev prijavilo 160 kulturnih projektov, odobrenih pa je bilo spet 42 odstotkov prijavljenih projektov. Tega leta je bilo zavrženih največ (priseljskih) projektov prav s področja predstavitve kulturnih dejavnosti manjšinskih etničnih skupnosti širšemu okolju (Rezultati Javnega poziva...: 6–8).

Da bi lahko bolj koordinirano uresničevali svoje kulturne in druge manjšinske interese, so se priseljska društva povezala v zveze. Tako je, denimo, že pred dobrimi petnajstimi leti nastala Zveza hrvaških društev, ki danes vključuje vseh dvanajst hrvaških društev, ki delujejo v Sloveniji. Z enakim namenom so se konstituirale tudi Zveza srbskih društev Slovenije, Bošnjaška kulturna zveza Slovenije, Zveza makedonskih kulturnih društev v Sloveniji in Zveza kulturnih društev Albancev v RS.

Leta 2003 so Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi, ki živijo v Sloveniji, vložili javno pobudo za spremembo Ustave RS z namenom, da bi bile tudi njihove manjšine nominalno vpisane v besedilo ustave RS in priznane kot nacionalne manjšine. Priseljska kulturna društva v Sloveniji so se namreč že leta 2003 povezala v Zvezo zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji, ki danes zastopa 64 priseljskih kulturnih društev. Prvi javni nastop v slovenskem okolju in hkrati pred predstavniki Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) so imeli v Ljubljani 14. oktobra 2003, ko so na okrogli mizi Evropske komisije med drugim tudi prebrali svoj osnovni skupni programski dokument z naslovom *Javna pobuda. Zveza zvez* je nastala, da bi slovensko javnost in še posebno ustrezne državne institucije opozorila na populacijo v Sloveniji, ki ji ni priznan kolektivni narodnostni status. Ob tem se počutijo diskriminirane do ustavno priznanih narodnosti Italijanov in Madžarov ter Romov, ki imajo ta status urejen, saj menijo, da bi morali biti v slovenski ustavi poimensko navedeni tudi pripadniki drugih narodov, ki živijo v Sloveniji.

Na podlagi analize pravnih vidikov obstoja in delovanja etničnih skupin, ki niso priznane z ustavo RS, je mariborski Inštitut za etnične in regionalne študije v dneh od 13.–14. maja 2005 organiziral v Rogaški Slatini »Seminar za ustavno nepriznane manjšine v Republiki Sloveniji«, ki so se ga – poleg predstavnikov dveh kočevarskih društev ter predstavnikov nekaterih vabljenih slovenskih znanstvenih organizacij in vladnih teles – udeležili, denimo, predstavniki Bošnjaške kulturne zveze, Kulturnega združenja »Sandžak«, Društva bosansko-hercegovskih študentov v Sloveniji BH4, Islamske kulturne zveze, Društva Srbska skupnost, Srbskega kulturnega kluba »dr. Svetozar Milićev«, kulturnega društva Srbski študenti, Srbskega kulturnega društva Maribor, Zveze hrvaških kulturnih društev v Sloveniji, Akademskega hrvaško-slovenskega društva Maribor, Hrvaškega kulturnega društva Maribor, Hrvaškega kulturnega združenja Novo mesto, Zveze makedon-

skih kulturnih društev v Sloveniji, Društva slovensko-črnogorskega prijateljstva, Črnogorskega kulturnega, prosvetnega in športnega društva »Morača«, Zveze kulturnih društev Albancev v RS, Kulturnega društva Albancev »Migjeni« in Centra za albanske študije »Albanica«.

Zveza zvez kulturnih društev konstitutivnih narodov in narodnosti nekdanje SFRJ v Sloveniji je na novinarski konferenci v Ljubljani dne 9. 10. 2007 znova opozorila na obstoj populacije, ki predstavlja več kot 11 odstotkov celotnega prebivalstva Slovenije, vendar nima statusa manjšine (Narodi bivše SFRJ ..., 2007). Predstavniki zveze so poudarili, da pripadniki njihovih manjšinskih skupnosti v Sloveniji želijo ohraniti lastno narodnostno identiteto, se integrirati v slovensko družbo in ne preprosto asimilirati. V omenjeni zvezi so se povezali Albanci, Bošnjaki, Hrvati, Makedonci in Srbi, živeči v Sloveniji, z namenom uresničevanja svojih temeljnih manjšinskih interesov. Zadnja leta so se obračali tudi na številne naslove v državi, za katere so menili, da je njihova pristojnost in zavezanost tudi ukvarjanje z omenjeno problematiko, vendar brez pravega odziva. Na tiskovni konferenci so tudi povedali, da najprej želijo dostop do medijev, uvedbo maternega jezika kot izbirnega predmeta v šolah in večjo vključitev na kulturnem področju. Menijo, da je prvi predpogoj za uresničitev in ureditev statusa omenjenih narodnosti v Sloveniji »politična volja«. Hrvaški veleposlanik v Sloveniji pa je za zgled postavil Hrvaško, ki ima po njegovem mnenju vprašanje manjšin ustrezno in dobro urejeno v zakonu o manjšinah (Slovenci na Hrvaškem imajo namreč priznan status manjšine).

IZRAŽANJE ETNIČNE PRIPADNOSTI

Priseljenci in njihovi potomci, ki so se v procesu pridobivanja slovenskega državljanstva ubadali z dolgotrajnimi in izčrpavajočimi birokratskimi zaprekami in ki imajo še danes pri nekaterih birokratskih postopkih kakršnekoli težave zaradi svojega porekla, so se ob popisu prebivalstva najverjetneje zaradi tovrstnih pritiskov raje opredelili za slovensko narodnost.⁹⁰ Kot sem že omenila, pa je bilo kar 10 % prebivalcev Slovenije narodnostno neopredeljenih, neznane narodnosti ali pa niso odgovorili.

Na enajsto vprašanje naše ankete, »V kakšnih okoliščinah poveste, od kod prihaja vaša družina in katere narodnosti so (bili) vaši starši? In v kakšnih okoliščinah

⁹⁰ Josipovič (2005: 240–241) izpostavlja, da so se Slovenci v zadnjem popisu dvakrat pogosteje pojavljali med priseljenimi kot pa v njegovi anketi, »kar kaže na verjetnost, da se je zaradi specifičnih pritiskov ob popisu del priseljenih prebivalcev drugih etničnosti opredelil kot Slovenci.« (Poudarila avtorica.) Na podlagi odziva anketiranih prebivalcev nadalje ugotavlja, »da etnično opredeljevanje vsaj pri priseljenih ni zašlo v krizo, pač pa je bila politizacija popisnih vprašanj tista, ki je dala osnovo za domnevanje krize etničnega opredeljevanja,« ter da so »popisni rezultati z velikim deležem skupine 'ne želim odgovoriti' in verjetno tudi skupine 'neznano' posledica politizacije določenih popisnih vprašanj in manipulacije javnega mnenja.«

to raje zamolčite?» večina sicer odgovarja, da vsakomur, ki jih vpraša, to povedo (ne glede na posledice) in da so ponosni na svoje poreklo: »Ni me sram mojega porekla s tem da včasih plačam visoko ceno za to.« (145) »S ponosom govorim o tem.« (136) »Povem vedno in povsod, do sedaj mi tega še nikoli ni bilo treba zamolčati.« (222) In podobno. Med anketiranimi pa je vendarle alarmantno velik delež tistih, ki (upravičeno, kot se izkaže v njihovih drugih odgovorih) ne vidijo primernejšega izhoda, kot da po potrebi ali pa kar praviloma zatajijo svojo etnično identiteto ali poreklo: »Od kod prihajam in katere narodnosti sem, najraje zamolčim v poslovni družbi in v družbah ki mi niso sorodne po jeziku, prepričanjih in poreklom.« (139) »Zlažem se ne, le ne odgovorim na taka vprašanja, ki so sama sebi namen.« (74) »Zamolčim.« (105) »[Povem,] če začutim odprtost pri sogovorniku in določeno stopnjo razgledanosti.« (100) »Edino, da je večina Slovencev, tega ne povem.« (107) »Lahko povem od kod so moji starši v bližini svojih hišnih prijateljev (nekateri so že generacijama Slovenci). V nekaterih, zelo 'demokratičnih' Slovencev, enostavno zamolčim.« (206) »V mladosti sem to dejstvo raje zamolčala, ker me je bilo sram. Edina v razredu sem bila iz neslovenske družine. Sedaj, ko sem bolj odrasla, mi ni problem povedati od kod so moji starši in od kod sem jaz. Odvisno je tudi od okoliščin v katerih sem, npr. če se pogovarjam s popolnim tujcem ne bom takoj začela razlagati od kod sem in od kod so moji starši.« (199) »Ne zamolčim tega nikoli razen v nujnih primerih (v šoli).« (141) »Če sem v 'svoji' družbi to povem, če pa nisem pa ne.« (156) »Samo ko sem bila majhna sem se sramovala.« (137) »Zdaj ko sem malo starejša več ne zamolčim, včasih pa sem v velikih okoliščinah raje zamolčala.« (133) »To zamolčim samo včasih in sicer v situacijah ko mi sogovornik v nobenem pogledu ni pomemben (ne poslovno, ne čustveno, ne kakor koli drugače), se pravi v kolikor gre za kakšen naključen pogovor z meni neznano osebo, ob čemer se lahko 'prodajam za Slovence' in se seznanjam z 'mojo podobo' 'behind the enemy lines'.« (175) »Že večkrat sem zatajil svojo narodnost zaradi boljšega prilagajanja družbi. Predvsem, ko sem bil mlajši. Pa konc koncev noben ne rabi vedet od kod prihajam, ker s tem že vsak išče neke stereotype. Povem tam kjer to moram.« (30) »Zamolčim.« (109)

Približno desetina odgovorov je v tem smislu: »Teško je zamolčati ali prikriti svojo pripadnost, če se že po priimku vidi od kod si.« (205) Nekateri pa so si za svojo obrambno držo našli prikladno razlago: »Včasih nočem dolgo govoriti o tem iz kje sem. Iz samega razloga da me to dolgočasi: ker je vsakič ista zgodba. Potem pa kar povem da sem iz Krškega.« (198) »Zgodba je dolga, tako da jo pripovedujem samo tistim ki bi jo hoteli poslušati.« (197) »Skoraj nikoli ne zamolčim. Ne povem le, če vem da bo pogovor zelo kratek in da nikoli več ne bom videla tega človeka, ker potem ni potrebe za daljšim pogovorom in spoznavanjem. V takšnih slučajih povem le, da sem rojena v Celju. Če povem od kod so moji straši, se vedno razvleče v daljši pogovor. Tako, da je to edini razlog zakaj tega včasih ne povem.« (162)

Drugi izrecno omenjajo narodnostno nestrpnost kot razlog za prikrievanje svoje etnične identitete: »Mislim, da v večini primerov povem. Mi je pa neugodno, če

me to sprašuje nekdo, ki je nastrojen proti ljudem iz drugih bivših jugoslovanskih republik. Ali pa ko se nekdo pri tem trudi biti čim bolj prijazen in sprejemljiv, četudi to ne misli iskreno. Ni mi v redu to povedati ljudem, ki ne znajo (iskreno) ravnati spoštljivo s tem.« (187) »O tem ne govorim, le redki vedo kaj o tem. S tem imam slabe izkušnje, saj se večina ljudi potem vede bolj zadržano ali se pretvarjajo.« (71) »To povem ljudem, ki jih poznam dalj časa – dobrim prijateljem, ki jih dobro poznam. Ne povem vsakemu znancu, še posebej ne ljudem, ki omalovažujoče govorijo o bosancih.« (192) »Zamolčim samo če sem v takšni družbi, v kateri se že vodi pogovor in se čuti nestrpnost do tujcev.« (98) »Povem le, če me direktno vprašajo, sicer raje ne komentiram. /.../ Če bi se 'izpostavljala' s svojo pripadnostjo bi me 'izločili', zato o tem ne razpravljam. « (204) Zaradi nedavnih vojn na območju nekdanje Jugoslavije pa je težava z izražanjem etnične pripadnosti še nekoliko bolj zapletena: »Najtežje mi je [izpovedati svojo narodnost] ko se srečujem s kolegami iz tudi bivših držav Jugoslavije čigavi sorodniki (druge narodnosti od moje) so trpeli zaradi naroda iz kojega prihajam.« (152)

Poleg izogibanja priseljencev ksenofobnim reakcijam okolice, s tem da zamolčijo svoje poreklo, pa je pomembna ugotovitev, da se priseljenci včasih počutijo prisiljene zatajiti svojo etnično identiteto celo v nekaterih (tudi državnih?) institucijah: »V določenih institucijah in situacijah *moraš* prikriti svoje poreklo, preventivno pred nevšečnostmi.« (97)

PREDNOSTI IN NEVŠEČNOSTI ZARADI »NESLOVENSTVA«

Deseto anketno vprašanje se glasi: »Prosimo, opišite prednosti in težave, s kakršnimi se morda soočate kot pripadnik drugih narodov v Sloveniji.« Med vsemi anketiranimi je le peščica takih, ki vidijo v tem tudi kako prednost, in sicer v tem, da so z znanjem dveh maternih jezikov in vraščenostjo v dve kulturi bogatejši od drugih. Ob tako neuravnoteženem razmerju med anketiranci, ki v svoji bilingvalnosti vidijo prednost, in tistimi, ki je ne, pa ne morem obiti spoznanj raziskave Tanye Golash-Boza (2005). Raziskava o vplivu dvojezičnosti na učno in akademsko uspešnost je zajela različne priseljske skupnosti v istem okolju v ZDA kot tudi priseljske skupnosti iste narodnosti v različnih državah in okoljih. Rezultat je pokazal,

da je edina skupnost v tej študiji, pri kateri je dvojezična sposobnost vodila k zanesljivim akademskim prednostim, hkrati tudi najbolj »privilegirana« priseljska skupnost. Verjetno prav *politična in gospodarska moč* latinskoameriških priseljencev v Miamiu, v primerjavi z latinskoameriški priseljenci v drugih delih ZDA, omogočata prvim, da so lahko akademsko uspešni, ne da bi se podredili normam anglosaškega okolja. (Golash-Boza 2005: 750)

Priseljenci iz drugih delov nekdanje Jugoslavije pa v Sloveniji za sedaj še nimajo

niti izrazite politične niti gospodarske moči. Zato niti ne preseneča, da razen omejenih peščice naših anketirancev, ki predstavljajo izjemo, vsi drugi anketiranci poudarjajo, da v svojem neslovenstvu ne vidijo nikakršnih prednosti. Zato pa imajo tem več povedati o nevšečnostih, ki jim jih v Sloveniji prinaša njihovo etnično poreklo. Pri tem navajajo svoje izkušnje z najrazličnejšimi oblikami etnične diskriminacije in ksenofobije, od vsakodnevnih žalitev ter socialne, kulturne in politične izključenosti pa vse tja do političnih, pravnih, administrativnih, socialnih in drugih zlorab, tako s strani države in njenih institucij kot tudi s strani uslužbencev v javnih zavodih, učiteljev, delodajalcev in slovenskih sosedov: »Zaradi zgodovine 'balkanizma' je preveč prisotnih žaljivk, /.../ neenakopravnosti pri tretiranju možnega razvoja (služba, poklic).« (77) »Jezikovne ovire – če katero besedo ne izgovorim pravilno slovensko takoj dobim pripombo, da se v toliko letih bi že lahko naučil slovensko. Narodnostna nestrpnost. Če se v pogovoru o kakšni temi ne strinjamo pogosto slišim: 'Kaj ti Hrvat zakaj si prišel idi k Tuđmanu' in podobno.« (32) »Žalitive so povsot in jih ne jemljemo resno.« (99) »Težave so predvsem v verbalnem nasilju in (ne)zmožnosti druženja in izmenjave idej, problemov...« (97) »... tudi žalitive na račun napak pri izgovoru nekaterih besed.« (33) »Nestrpnosti so, tudi diskriminacija. Država se ne posveča dovolj problematiki tujcev, pričakuje integracijo, ne naredi pa nič pri tem da bi pomagala.« (84) »Glede nestrpnosti sem začela opažat šele sedaj. Imam občutek, da nekaj koleg imajo težave s tem, da nisem Slovenka.« (86) »Vem, da so moje starše v obdobju takoj po vojni (l. 1991) velikokrat žalili in so se sčasoma nehali družiti s sosedi, posledično pa se vse bolj vračajo nazaj na Hrvaško...« (94) »Vsekakor pa se skoraj vsi spotaknejo ob tisti 'i'«.« (76) Anketirane bolijo tudi žaljivi grafiti, ki podpihujejo nestrpnost in sovraštvo: »Različni nadpisi po tovarni.« (67) Morda še najbolj boleča pa je tako značilna tiha slovenska ksenofobija: »– Žalitveni pogledi, – podsmeh brez komentarja.« (68)

Špela Razpotnik ugotavlja v knjigi *Preseki odvečnosti* (Razpotnik 2004) usodnost sovpadanja etnične, socialno-ekonomske in spolne zapostavljenosti, na kar opozarja tudi ena od anketirank (75). V anketnih odgovorih tudi sicer izstopa sovpadanje etnične, jezikovne in ekonomsko-socialne komponente pri ustvarjanju priseljske stigmatizacije: »Sem pa videla veliko primerov, ko so se sošolci v osnovni šoli vedli nestrpno do pripadnika druge narodnosti, ker je bil revnejši od njih, slabše oblečen ali pa ni znal tekoče govoriti slovensko.« (88)

Anketiranci izpostavljajo tudi etnično nestrpnost nekaterih političnih predstavnikov, zlasti iz Slovenske nacionalne stranke (94). Ruska priseljenka prve generacije, zaposlena učiteljica klavirja, pa piše o diskriminatornih postopkih državnih uradnikov: »Sama sem imela težave, ko sem si urejala papirje. V mojem ruskem pasozu namreč vse piše v francoščini in so mi čisto spremenili priimek. /.../ Jaz kot priseljenka nisem še nikoli doživela kakšnih prednosti ker sem priseljenka, nikoli. V Sloveniji je grozna birokracija, ljudje se bojijo tujcev, še sama se jih bojim. Poleg tega se na uradih pogovarjajo z mano angleško! Samo jaz jim vedno povem nazaj po slovensko.« (39)

Tudi pravnik in (do nedavnega) učiteljica navajata svoja opažanja v zvezi z etnično deprivilegiranostjo, diskriminacijo ali nestrpnostjo v državnih in javnih zavodih, s čimer se srečujeta pri svojem delu: »Pritožbe glede obnašanja posameznih uslužbencev v državni upravi in zavodih (npr. pokojninski zavod).« (160) »Njihov slabši status se vidi pri tem, da najslabša dela (npr. čistilke, gradbeniki in podobno) opravljajo priseljenci, da največ problemov v šolah imajo prav njihovi otroci (poučevala sem jih), da nekateri priseljenci nimajo svojih cerkev (muslimani), da nekatere hočejo izločiti iz svojih razredov v šoli v posebne razrede (mislim na Rome) itn.« (162) Urednik nekega priseljskega glasila ve za primere etnične diskriminacije v slovenskih šolah: »Na tekmovanju iz slovenščine je na eni od srednjih ljubljanskih šol najboljšo nalogo imela deklica neslovenske narodnosti. Komisija se je odločila, da ji ne podelijo zaslužene ocene, saj bi kot zmagovalka prezentirala tisto šolo na nadaljnjem tekmovanju; (na kamniški gimnaziji podobno).« (248)

Ustavno zagotovljena enakopravnost vseh državljanov je eno, priseljska resničnost pa je očitno nekaj drugega. Naši anketiranci opažajo svojo neenakopravnost in nesprejetost tako rekoč na vseh področjih in o tem tudi dokaj odkrito poročajo. Nekateri pa kajpak razmišljajo tudi o samem jedru fenomena priseljske neenakopravnosti:

Osebnostno vedno preziral postavljanje narodnosti kot družbeno-integracijskega dejavnika. V zgodovini so bili omenjeni dejavniki vera, ideologija (komunizem, nacizem, fašizem...), vendar so se izkazali za nestanovitne, na nek način nezanesljive. Države, ki so bile ustanovljene na bazi teh dejavnikov, so razpadle. Narodnost pa je tisti faktor, na podlagi katerega je možno formirati stabilno državo, tj. nacionalno državo. Na ta način pripadnost neki narodnosti postane najvišja vrednota, s katero se lahko posameznik ponaša. Tekma se prenese s področja kdor več ve in zna na področje kakšne narodnosti si. *Posledica tega je slab položaj pripadnikov »napačnih« narodnosti.* Žal, nacionalna država je evropski standard. (248)

To seveda nikakor ne opravičuje velike verjetnosti, da boš imel kot priseljenc (pa ne samo v Evropi) že a priori slabši status od drugih državljanov, s tem pa tudi neenake možnosti v državi, ki ji po pridobitvi državljanstva v vseh pogledih pripadaš in ki naj bi ti kot državljanu v vseh pogledih pripadala.⁹¹

⁹¹ O inferiornem položaju priseljencev v državah EU piše nepregledno število avtorjev s področja evropskih priseljskih študij. Njihovo selektivno navajanje bi bilo na tem mestu nesmiselno.

SLOVENSKI SPLETNI FORUMI IN STEREOTIPI O PRISELJENCIH

Izrazito deljena mnenja pripadnikov nacionalne večine o položaju priseljencev in njihovih kultur v slovenski družbi, ki se morda bolj kot v telefonskih anketah in drugih javnomnenjskih raziskavah, v katerih se udeleženci vendarle ne počutijo povsem nesporno anonimne, odražajo na straneh slovenskih spletnih forumov, ki navsezadnje dajejo obiskovalcem večji občutek varnosti in nerazpoznavnosti, pričajo o še vedno naraščajoči aktualnosti in kontroverznosti obravnavane teme. Leta 2004 sem opravila raziskavo vsebin slovenskih spletnih forumov, na katerih so se tedaj pojavljale diskusije o priseljenjih. Če na tem mestu obidem na tisoče žaljivih komentarjev, ki vsebujejo ključno besedo čefurji, in se omejim na »kulturnejše« pogovore, katerih udeleženci raje uporabljajo nevtralnejši izraz, tj. priseljenci, se izkaže, da tudi v slednjih prevladujejo stereotipne predstave, zaničevanje in (pogosto nasilna) ksenofobna obrambna drža. Očitna bipolarnost stališč – na eni strani obtožbe, na drugi zagovor – izzveni kot sodna obravnava, na zatožni klopi pa so priseljenci.

Eden od najtrdovratnejših stereotipov o priseljenjih iz drugih delov nekdanje Jugoslavije je splošno prepričanje o njihovi neizobraženosti, kar ima lahko posledice že v njihovih izhodiščnih možnostih pri iskanju službe, ki bi ustrezala njihovi dejanski izobrazbi, pa tudi pri poklicnem napredovanju, na kar opozarjajo tudi naši anketiranci. Med najpogostejšimi stereotipi sta tudi tista o preplavljenosti Slovenije s priseljenji in o tem, da nočejo govoriti slovensko: »...mislim da se jim pod častjo govoriti naš jezik...« (Forum Svet pogovorov, 4. 5. 2004) »Velik je ljudi k pridejo iz juga v slovenijo – skor 1 milijon (so i heard), logično d se pol slovenski jezik ne more širt med priseljenci če pa nočejo govoriti slovensko...« (Slovenski hip-hop portal – Forum, 28. 2. 2004) Josipovič (2005; 2006) in deloma že njegovi predhodniki so prepričljivo ovrgli stereotipno predstavo o večji rodnosti priseljenцев v Sloveniji od rodnosti etničnih Slovencev in od celotne rodnosti prebivalstva Slovenije. Prodor znanstvenih spoznanj v javno zavest pa ima pred seboj še dolgo pot: »Ampak brez skrbi, bodo že naši južni bratje poskrbeli, da prebivalstvo slovenije ne bo pocrkalo (v bistvu že skrbijo za to). Pa to ni bilo mišljeno rasistično, dajstvo je slogan 'več nas je – boljši smo' med priseljenji iz juga zelo priljubljen. /.../ Hm.« (Dogodki.Net – Forum, 12. 11. 2001)

Izstopa tudi stereotip o večji delikventnosti med priseljenji: »če mal odpreš oči okoli sebe in pogledaš bande po mestih in mafijske organizacije...pa sej skor ni nobenga domačina, morda kakšna izjema pa še ta je ponavadi na pol iz drugje. Pa ne tega cenzurirat kr nobenga ne pozivam k ničemer, to je samo dejstvo, eko?« (Forum Dnevna Mladina, 8. 10. 2003) »Jah to jim je v krvi,.. ne morejo iti mimo ne da bi kaj ukradl, al te pretepl, al pa vsej ozmerjal s kako čefursko. Pač prezirajo vse kar je nad njimi...« (Forum Pivnica, 1. 5. 2004) Mesto posamezne priseljske skupine na lestvici etničnega in kulturnega ugleda je kajpak podvrženo nenehnim spremembam tudi pod vplivom globalne politične in kulturne propagande ter

posledičnih manipulacij, ki vodijo k vedno novim posploševanjem in stereotipnim predstavam: »Vsa vojna žarišča na svetu so tam kjer so muslimani. /.../ Če ne bi bilo muslimanov, ta trenutek na svetu ne bi bilo vojnih žarišč.« (RTV Slovenija Forum, 24. 8. 2004)

Še nevarnejša je stereotipna predstava o tem, da priseljenci, ki so s svojim delovnim vložkom soustvarili samostojno Slovenijo, že samo s svojo prisotnostjo ogrožajo obstoj nacionalne večine: »In temu [podelitvi slovenskega državljanstva] je sledilo množično odpuščanje Slovenskih delavcev, zaradi tega ker so bili Hrvati, Bosanci, karkoliže cenejša delovna sila ...« (Sloport Forum, 26. 2. 2003) Prepričanje nekaterih o dejanski privilegiranosti manjšin v Sloveniji pa priliva na ogenj še dodatnega olja: »Ko ste se ljudje, ki ste se rodili južno od reke Kolpe, naselili v Slovenijo Vam je takratna vlada podarila zastonj (praktično gledano) stanovanja in hiše in ne vem kaj ... pošteni slovenski delavec pa ni imel niti za sol ... mamu mi ene par bosanderotov v bloku k so plačal za stanvanje skor 3/4 manj kot pa mi (Slovenci).« (Sloport Forum, 17. 7. 2003) »V Sloveniji pa ta večina daje manjšinam VEČJE pravice, kot jih ima sama.« (RTV Slovenija Forum, 9. 8. 2004)

Od tovrstnih stereotipov do emocionalnih pogojev za konflikt je le še korak: »Eh, enkrat bi se najraj namaskiru (zato da pol ne bi vedl kdo jih je pretepu) in jih pretepu, ko ne vem kaj! Namreč, ko so v manjših skupinah si itak nič ne upajo (1 ali 2) ! Skejt bi jim na glavi zlomu !« (Forum Pivnica, 1. 5. 2004) »V Šiški nas je dost takih, ki se ne pustimo, da nas ustrahujejo v lastni državi.« (Sloport Forum, 26. 2. 2003) »jst bi jih vse pobov! Sovražim samo njih in ne cele nacije (čeprav je tudi cela nacija povsem pokvarjena)...« (Sloport Forum, 17. 7. 2003) »mister od mene imaš 100% podporo tudi če kirga od čefujev ubiješ. ti mi sam takoj sporoč pa si zmisli eno zgodbico kao da si bil zraven mene takrat. js bom vse priterdil.« (Sloport Forum, 26. 7. 2003)

Kot sem že poudarila, je ena od značilnosti večine spletnih forumov sorazmerno visoka stopnja sproščenosti razpravljavcev, ki jo omogoča njihova anonimnost. Tu se jim med diskusijo ni treba obremenjevati niti s pravopisnimi in slovničnimi pravili niti z besediščem in slogom. Če bodo uporabili »prepovedano« besedo, bo njihov komentar pač cenzuriran, za njih same pa to ne bo imelo nobenih posledic. Poleg tega se jim tu ni treba ozirati niti na najosnovnejša načela t. i. »kulture pogovora«, dopusten pa je tudi vsakršen ton. Sproščenost, ki jo poraja anonimnost, se lahko primerja s sproščenostjo pogovora za varnimi stenami lastnega doma ali pa s popustitvijo vseh zavor v gostilniški debati po nekaj popitih kozarčkih. Le da spletni forumi na nek način dopuščajo še več svobode. Zaradi sovražnega govora, rasizma ali kake druge prekoračitve morebitnih omejitev posameznega foruma nas naša tamkajšnja virtualna okolica (forum) pač ne more trajno izločiti. Vedno znova se namreč lahko prijavimo pod kakim drugim uporabniškim imenom, ne da bi nas kdo prepoznal. In ker za razpravljavce ni nobenih dolgoročnih sankcij, tudi ni nobenih zavor. Zato se je verjetno mogoče kar dobro zanesti na visoko stopnjo

avtentičnosti mnenj, izraženih pod zaščito (običajnemu uporabniku) skorajda neizsledljive identitete udeleženca.

Pri razbijanju stereotipov o priseljencih, preprečevanju ksenofobije in razvijanju medkulturne ozaveščenosti zadnje čase vse bolj sodeluje tudi slovenska država, npr. z akcijo »Vsi drugačni – vsi enakopravni«, s katero se je Urad RS za mladino (Ministrstvo za šolstvo in šport) leta 2006 »odzval klicu Sveta Evrope k spoštovanju raznolikosti, človekovih pravic in spodbujanju participacije« (Vsi drugačni – vsi enakopravni). V akciji so sodelovale številne nevladne organizacije, na področju priseljske problematike pa so bili med najbolj dejavnimi Slovenska filantropija, Zavod Regio, Movit-Evro26, Zavod Izida, različni mladinski centri, predvsem jeseniški, in še mnogi drugi.

KSENOFOBIJA IN DRUŽBENO SPREJEMLJIVE PROTIUSTAVNE PRAKSE

*Nariše krog, ki mene izključuje,
izobčenca, ki naj ga vsakdo psuje.*

*Moje srce pa reši ta problem:
narišem krog in zdaj oba sva v njem.⁹²*

Negativni kulturni stereotipi o priseljencih so v tesni soodvisnosti z občutkom ogroženosti večinske kulture in posledično s sicer sorazmerno redko odkrito (grobo, agresivno) sovražnostjo do priseljencev, vsekakor pa tudi z mnogo pogostejšo tiho (prikrito) slovensko ksenofobijo. Meta Grosman dobro pojasnjuje občutek ogroženosti lastne kulture zaradi prisotnosti drugih (v primeru naše obravnave zlasti priseljskih) kultur, ko povzema in komentira Bergerja in Luckmanna (1999: 39–44, citirano po Grosman 2004: 24):

Ko moderni pluralizem spodkopava samoumevno vedenje, postajajo svet, družba, življenje in posameznikova identiteta vse bolj vprašljivi. Ko razlage resničnosti postanejo zgolj hipoteze, prepričanja stvar okusa, zapovedi pa ponudbe, se v nepreglednem svetu nešteti možnosti in razlag večina ljudi počuti negotovo in nemočno. Iz tega množstva različnih ponudb so prisiljeni izbirati to ali ono možnost ne le na materialni ravni potrošništva, marveč tudi na družbeni in duhovni ravni, med poklici, partnerji, raznimi oblikami vzgoje otrok in množtvom bogov. Zamenjati je mogoče veroizpoved, državljanstvo, svoj življenjski slog, svojo samopodobo in celo spolni habitus. Berger in Luckmann zato opozarjata, da posledična izguba samoumevnosti, ki je nekoč v homogenih skupnostih bila vir trdnosti in gotovosti, posameznika navdaja z občutkom, da vedno manj ve, namesto tega pa ima različna

⁹² Edwin Markham, Circle, *Pave Peace through Literature and Culture: Electronic Magazine*, Vol. 1 [1997], no. 2, <http://www.iflac.com/horizon/horizon2/ptlc2.htm>. Prev. J. Ž. S.

prepričanja. Kljub vsem nakazanim ugotovitvam o negativnih posledicah modernega pluralizma pa avtorja ugotavljata, da poskusi ponovno vzpostaviti 'nedotaknjen svet' z omejevanjem pluralizma ne predstavljajo rešitve, ker pluralizem neprestano sili k razmišljanju, razmišljanje pa spodkopava temelje vseh različic 'nedotaknjenega sveta'. Ne nazadnje si nihče ne želi kakšne nove oblike fundamentalizma. (Grosman 2004: 24)

Ustava Republike Slovenije se v 63. členu (Prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni) glasi: »Protiustavno je vsakršno spodbujanje k narodni, rasni, verski ali drugi neenakopravnosti ter razpihovanje narodnega, rasnega, verskega ali drugega sovraštva in nestrpnosti.« Če pozorno prelistamo tiste slovenske spletne forume, pri katerih se teme navezujejo tudi na priseljence,⁹³ bomo videli, da je med njimi kar nekaj protiustavnih, zagotovo pa si takšne kvalifikacije ne zasluži samo Nemejebat.com, ki se je edini v nekem bežnem trenutku prav zaradi agresivne etnične, verske in kulturne nestrpnosti svojih vsebin znašel v opaznem območju javne kritike.⁹⁴

Protiustavne, pa vendar nesankcionirane pa so tudi vse ksenofobne javne izjave politikov in drugih mnenjskih voditeljev. Posledično odklonilno javno mnenje do pravic priseljencev pa se izraža tudi prek medijev. Naj navedem samo en primer: ob novici v spletnem *Žurnalu24.si* (9. 10. 2007) o tem, da priseljske skupnosti v Sloveniji poskušajo doseči pravni status manjšine, najdemo v tamkajšnji rubriki za komentarje pripombe samo štirih bralcev, vsebina vseh štirih komentarjev pa je izrazito ksenofobna (glej Narodi bivše SFRJ ..., 2007).

Tudi med učitelji so takšni, ki s svojim odnosom do priseljskih otrok vede ali nevede »spodbujajo učence k narodni, verski ali drugi neenakopravnosti« ter »razpihujejo narodno, versko ali drugo sovraštvo in nestrpnost«, o čemer pišejo tudi naši anketiranci. Takšnemu neoviranemu protiustavnemu ravnanju smo priča na vsakem koraku, ne le v zakonodaji (izbrisani), ampak tudi v domačih soseskah, delovnem okolju, lokalnih, na vseh javnih mestih in v mnogih zasebnih krogih, o čemer razpravljajo številne sodobne študije.⁹⁵

⁹³ Ko sem pred leti opravljala raziskavo vsebin slovenskih spletnih forumov v zvezi s priseljenci, so se med drugim tudi naslednji izkazali kot dovolj zgovoren odraz mentalitete različnih segmentov slovenske družbe v zvezi s tu obravnavanim vprašanjem: Dogodki. Net – Forum, Forum Bicikel.com, Forum Dnevna Mladina – Komentar, Forum Lajf.com, Forum Pivnica, Forum SDS, Forum Svet pogovorov, Forumi portala Ekonomija, Jesenice online forum, RGL Forum > Vaše mnenje o ... > Džamija v Ljubljani, RTV Slovenija forum, Re: Slovenija – Islamija?!?, Sloport forum Naš svet – Ljudje iz Bosne, Slovenski hip-hop portal – Forum.

⁹⁴ V nasprotju s tem forumom, ki kljub protestom še vedno deluje, pa so, denimo, na spletnem mestu Mladega foruma SD pred časom objavili naslednje sporočilo: »Zaradi vse pogostejšega nekulturnega dialoga na našem debatnem klubu vas obveščamo, da smo začasno onemogočili dostop do debatnega kluba. V najkrajšem možnem času bomo vzpostavili možnost za izražanje vaših mnenj brez nekulturnih izpadov in žaljivk.«

⁹⁵ Npr. Mežnarič 1986; Pajnik 2002; Dekleva in Razpotnik 2002; Kobolt 2002; Komac 2003; Klopčič, Komac in Kržišnik-Bukić 2003; Razpotnik 2004; Dedič, Jalušič in Zorn 2003;

Da bi se tega zavedli, navsezadnje ne potrebujemo nobenih anket med priseljenci. A če se poskušamo seznaniti tudi s priseljsko platjo zgodbe o protiučustavnih, vendar večinoma nesankcioniranih in torej po tukajšnjih družbenih merilih sprejemljivih praksah v vseh porah javnega in zasebnega življenja na Slovenskem, nam bo to vendarle lahko v pomoč pri našem družbeno samokritičnem ozaveščanju.

Kakšne so torej izkušnje naših anketirancev v kontekstu slovenske ksenofobije ter z njo povezanih žalitev, diskriminacij in izkrivljene javne podobe? Iz bogatega nabora takšnih izkušenj in opažanj jih tu navajam le nekaj: »Svi mislijo da švercamo s drogom, izbeglicama in da smo kriminalci.« (9) »Moti me tudi, da za vse »pizdarije«, ki jih ostali naredijo, ocenjujejo tudi nas.« (107) »So v zelo neenakopravnem položaju, kar se kaže že v tem kako jih sam slovenski narod opredeljuje. Če si priseljenc v tej družbi, enostavno nič ne pomeniš, kar izhaja že iz stereotipa, da je priseljenc neumen, da nič ne zna, da se priseljenci ukvarjajo samo s kriminalnimi dejanji.« (43) »... tudi sama opažam in se vsakodnevno srečujem s tem, ko so drugi diskriminirani zaradi svoje kulturne pripadnosti.« (43) »...s tem da so mediji skomercializirani in manipulirajo s kulturo, kar je posledica, da povzročajo nestrpnost.« (116) »Včasih človek, ki pride iz južnih držav, niti nima priložnosti, da bi se dokazal in da bi si ostali ustvarili mnenje o njem na podlagi njegovih lastnih dejanj, ampak za prvi vtis poskrbita že njegovo ime in priimek, ki kažeta na njegov izvor.« (87) »Med priseljenci so tudi kriminalci, enako kot kriminalni slovenski državljani. /.../ Na koncu pa če se zgodi kakšen večji problem, so itak ta drugi (tujci, priseljenci) krivi. Državljani s slovenskim poreklom so pa ta dobri. To je stvar politike...« (111)

Raziskava med priseljsko mladino v Ljubljani pa razkriva pretiranost splošnega prepričanja o večji kriminaliteti in delikventnosti te populacije. Med letoma 1980 in 1994, denimo, so približno tretjino vseh kriminalnih dejanj in deliktov v slovenski prestolnici izvedli storilci neslovenske narodnosti, še več kot tolikšen pa je po isti raziskavi tudi delež ljubljanskih najstnikov, ki so potomci iz mešanih in neslovenskih zakonov (Dekleva in Razpotnik 2002: 260). Zanimivo bi bilo ugotavljati tudi morebitno povezanost med deležem priseljencev v slovenskih zaporih, njihovim ekonomsko-socialnim položajem in stroški učinkovite odvetniške obrambe.

S stereotipi o priseljskih v Sloveniji se torej najbolj zavzeto spopadajo raziskovalci in priseljenci sami, zadnja leta pa vse bolj tudi etnični Slovenci, ki se oglašajo predvsem na »vročih« straneh slovenskih spletnih forumov, da bi omajali nekatere značilne predsodke in fiksne ideje svojih rojakov: »predvsem pa nam 'kradejo' delovna mesta, ki so za naše standarde preslabo plačane in jih noben slovenec noče opravljati.« (Forum Pivnica, 7. 5. 2004) »Seveda, priseljenci so leni in nagnjeni h kriminalu, odvzeli pa nam bodo delovna mesta. Kako bodo lenuhi nam mravljičam odvzeli delovna mesta? Nekaj je s to logiko narobe.« (forum Dnevna Mladina, 2003-10-08)

Pajnik in Kuzmanič 2005; Gosar 2005; Leskošek 2005; Komac in Medvešek 2005; 2006; Žitnik J. 2004a–2008a.

KAZALCI IN DEJAVNIKI
KULTURNEGA POLOŽAJA PRISELJENCEV

*Kdaj se bo vse to končalo?
Ta sedež, ta smrtna obsodba,
ta vožnja, ta program, ti copatki v vrečki,
to presedevanje,
to avionsko pismo z ozvočeno hrano,
ta kakafonična godba,
te programirane sanje?
Koliko bo vse skupaj stalo!?
(Pa bi lahko grel si podplatke ob pečki!)
Čemu ta polet v neznano:
s stewardesno damo in z varnostnim pasom?
Naj se potožim sosedu z nogavico čez ramo,
oblaku potožim z obupanim glasom?
Kam z vso to kramo
in z vsem tem špasom?
In kdaj se bo vse to končalo?
Mar naj izstopim na vlak, na neko drugo letalo?⁹⁶*

EDWARD CLUG IN PREŠERNOVA PROSLAVA: KAJ JE INTEGRACIJA?

Prepad med (na eni strani) formalnimi, deklarativnimi ali reprezentativno prikazovanimi pogoji in (na drugi strani) realnimi pogoji za svobodno izražanje etnične/kulturne identitete priseljencev v Sloveniji oziroma za enakovredno vključevanje njihovih kultur v slovensko polikulturo je očiten. Logična, pa tudi kar se da prijazna razlaga za tolike kršitve ustavnih, zakonskih in drugih, tudi nekaterih najosnovnejših človekovih socialnih pravic priseljencev (in seveda ne samo priseljencev) kot tudi razlaga za njihovo pogosto samoumevno sprejemanje teh kršitev je ta, da se niti večinska družba niti priseljenci sami takšnih kršitev očitno ne zavedajo, saj jih nihče ne opozarja nanje: »Dejansko [priseljenci] nimajo slabši položaj. Ustvarijo si ga sami s tem, ko se obnašajo tukaj tako, da vsiljujejo svoje kulture in običaje

⁹⁶ Peter Košak, *Kdaj se bo vse to končalo*, v Bergles 1990: 43.

in se ne prilagajajo *normam države*. V nasprotju pa [so] tisti, ki so se temu prilagodili...« (116, poudarila avtorica) Norme države pa očitno določajo pripadniki etnične večine in morda še »avtohtonih« manjšin, zastopanih v državnem zboru, ne pa vsi državljani.

Enako selektiven je dostop do oblikovanja *družbenih norm*, »sprejemljivih« vedenjskih vzorcev, navad in navsezadnje tudi vsega tistega, kar se sme kititi z nalepko »nacionalne tradicije«. »Percepcija slovenske nacije kot večetnične tvorbe se znotraj skupine etničnih Slovencev še ni 'udomačila'.« (Komac 2003: 33) A če je nacija kajpak vendarle mnogoetnična, mar ni takšna tudi njena tradicija? Dejstvo, da je v Romuniji rojeni baletnik, koreograf in režiser Edward Clug, vodja baleta SNG Maribor in dobitnik nagrade Prešernovega sklada 2005, 7. februarja istega leta režiral Prešernovo proslavo v Cankarjevem domu, je bilo deležno izrazito protislovnih komentarjev, na kar opozarja tudi neka naša anketiranka: »Navedla bom primer meni zelo simpatične osebe – Edward Clug. To da je režiral predstavo ob največjem kulturnem prazniku ogromno pove (v pozitivno smer). Tako kot gospod Clug se tudi jaz ne počutim kot tujka. To da so bili komentari da je predstavo režiral tujec, govori o provincializmu in ozkosti komentarja – ne pa o možnostih.« (24) Tudi to, da so v *slovenskem* Cankarjevem domu v Ljubljani na praznični dan jeseni 2005 postregli povabljenim z (v Sloveniji že zdavnaj sprejetim, udomačenim in med slovensko mladino sploh izrazito priljubljenim) burekom, je dvignilo več prahu (nekateri so bili namreč mnenja, da bi morali postreči s kako tradicionalno slovensko jedjo) kot pa Kreslinova *angleška* izvedba Sinatrove skladbe *My Way* ob davni priložnosti mednarodne promocije samostojne *Slovenije*. Mar Cankarjev dom ni osrednji kulturni hram Slovenije, dežele z različnimi kulturnimi tradicijami? So med nacionalnimi tradicijami ene legitimnejše od drugih? »Ves čas se govori o priseljencih in njihovi asimilaciji v družbi, ne pa o ohranitvi njihovih običajev. To je kulturni fašizem.« (97)

Očitno lahko sklepamo o ideološki pogojenosti hierarhije dopustnosti »tujih« prvin v slovenski kulturi (dobrodošle, dopustne, nezaželene, nedopustne ipd.). Kdor je bolj naklonjen avstro-ogrskemu obdobju slovenske zgodovine, se mu bodo zdele kulturne prvine nemško-avstrijskega izvora »naravnejši« sestavni del slovenske kulture od drugih. Kdor bolj simpatizira z globalizacijo ameriške kulture, bo še najlažje sprejel v slovensko kulturo prvine »univerzalne« kulture in komunikacije zahodnega sveta. In kdor se je v obdobju Slovenije v skupni jugoslovanski državi bolje počutil kot danes, bo lažje kot drugi sprejel v slovenski kulturi tiste prvine, ki so vanjo vstopile večinoma v jugoslovanskih časih. V čem je paralela med močnim učinkom srbizmov, hrvatizmov in »jugonaglasa« v slovenskem prostoru v primerjavi z anglicizmi in nemicizmi, o čemer pripovedujejo naši anketiranci v nadaljevanju tega poglavja, in bureka v Cankarjevem domu? Kadar tam ob priložnosti proslavljanja kakega slovenskega nacionalnega praznika postrežejo povabljenim s francoskimi siri ali kanapeji s francosko pašteto, se ob to nihče ne obregne.

Podobno kot ob burek pa se, kot rečeno, marsikdo spotakne ob »južnjaški«

akcent. O tem navajajo svoje izkušnje tudi naši anketiranci: »V službi sem zelo spoštovana, ker sem strokovnjak na svojem področju. Imam težave s slovenskim jezikom, takoj se ugotovi, da sem iz bivših republik Jugoslavije, tako da večkrat vidim, da mi nekateri zamerijo, da moja slovenščina ni popolna. Opazila sem, če se v pogovoru omeni angleška beseda, je to super, kul, če pa poveš kjero besedo v srbohrvaščini, si manj vreden in te gledajo v slabi luči in te zmerjajo z 'bosanec'.« (118) »V Ljubljani se nobeden ne bo z Vami menijo hrvaško, samo angleško, nemško.« (206) »Narobe je to, da ocenjujejo ljudi po naglasu in ga s tem avtomatsko podcenjujejo. Drugače bi bilo, če bi prišel kot primer Anglež in poskušal govoriti slovensko. To ne bi tako motilo, kot če govoriš slovensko s hrvaškim (ali srbohrvaškim) naglasom.« (107)

Težava torej ni v tem, da si »drugačen« od etničnih Slovencev. Težava je v tem, da si »slabši« od njih. Lestvica »boljših« in »slabših« narodov in narodnosti, ver, kultur in jezikov je trdovratno zakoreninjena v naši zavesti; mediji in celo predstavniki države pa jo pogosto še utrjujejo. Predstavniki Statističnega urada RS je v neki televizijski oddaji ob predstavitvi prvih rezultatov zadnjega popisa prebivalstva olajšano potolažil gledalce z »upanje vzbujajočim« podatkom, da je v zadnjih letih v Sloveniji vse manj novih priseljencev iz drugih republik nekdanje skupne države in vse več iz držav članic EU.

In vendar se v zadnjem času tudi v Sloveniji vse več govori o enakopravni (kulturni) integraciji priseljencev. Ali res vemo, o čem govorimo?

V tej državi je moja narodna in verska identiteta na nek način moj na privatno sfero obsojen »hobi« in ne samoumevnost. Nas Bošnjakov in ostalih nepriznanih manjšin v formalni sferi v tej državi v kolektivnem smislu praktično ni. Edina integracijska politika, ki jo država Slovenija pozna in izvaja, je odsotnost-vsakršne-premišljene-integracijske-politike. Včasih (še en izmed mojih subjektivnih občutkov) se mi zdi, da večina Slovencev in Slovenk od nas pričakuje brezpogojno asimilacijo in še hvaležnost ob tem (ker nam je ta možnost omogočena, možnost prehoda iz »umazane balkanskosti« v »uglašeno podalpsko srednjeevropskost«), podobno kot so od nas pričakovali neko brezmejno hvaležnost, ko so »nam podelili državljanstvo« – kot da to ni bilo nekaj, kar bi nam v času slovenske odcepitve samoumevno pripadalo ob upoštevanju vseh posebnosti naše tedanje individualne in kolektivne situacije. (175)

Ob vsem razpravljanju o pomenu kulturnega pluralizma, medkulturnega spoznavanja in kulturne enakopravnosti je za superiorno »avtohtono« družbo, ki prav tako kot priseljenci sami razume prilagajanje kot enostranski proces (novi se morajo prilagoditi starim), priseljenčeva jezikovna in kulturna asimilacija očitno res še vedno najsprejemljivejša opcija. To opažajo tudi priseljenci: »Težav nimam, ker sem asimiliran v slovensko okolje od rane mladosti.« (62) »Odvisno od asimiliranosti v družbi!« (247) »Težave (zame) so se zmanjšale po končani osnovni šoli,

kjer je bilo največ žalitev in diskriminacije, predvsem s strani otrok. /.../ Z ostalimi težavami nisem soočena, ker sem v večini že asimilirana v slovensko družbo, iz katere razen s priimkom ne izstopam po drugih stereotipih o priseljenicah, ki v Sloveniji veljajo.« (74) Del anketirancev vidi jasno odražanje asimilacijskega pritiska v poslovenjeni pisavi imen: »Spreminjanje priimkov v trdi ć → č in govorjenjem da je poreklo itak nepomembno. /.../. Zaradi asimilacije ne izpostavljajo da so priseljenci /.../. Dušan Jovanović se je šele po tridesetih letih izpostavil z svojim (nejasno) in mehkim ć.« (249)

Nekateri pa so mnenja, da celo takšna (enostranska, podrejena) prilagoditev novejših državljanov dominantnim »domačinom« ne reši problemov sprejemanja: »Določene težave nastopijo pri tem, da kot priseljenec v vsaki državi tudi v Sloveniji do svoje smrti ostaneš tujec. Tudi če se integriraš, prilagodiš družbi in njenim zahtevam, ostal boš tisti ta drugi (tujec) v kakršnemkoli sistemu.« (111) »Kot pripadnik drugega naroda se soočam [s težavami] v domačem kraju. Starši živijo tukaj že 37 let. Brat je rojen tukaj, njegova dva otroka in seveda sam sem tu rojen. Ampak v očeh nekaterih domačinov smo še vedno 'forešti' – tujci. Vedno problem za karkoli. Po vsem tem času te sploh ne obravnavajo kot domačina, in se odločajo sami brez posveta.« (125)

Kako torej v Sloveniji sploh pojmujeemo kulturno integracijo? Celo elitni priseljski pisatelji se imajo za integrirane takrat, ko začnejo pisati v slovenščini ali ko začnejo vodilne založbe objavljati njihova dela v slovenskem prevodu, ne pa takrat, ko začnejo (oziroma naj bi začele) tudi osrednje slovenske založbe objavljati njihova dela v njihovi materinščini. Večina Slovencev (slovenskih državljanov ne glede na etnično poreklo) razume pojem (kulturna) integracija v smislu *enostranske, podrejene prilagoditve, zatajevanja* etnične, jezikovne in kulturne identitete »enakopravnih« priseljenih državljanov in njihovih potomcev; v končni fazi jo večina dejansko razume v smislu *kulturne in jezikovne asimilacije*. Prav tako jo večinoma razumejo tudi naši anketiranci. V sodobno mednarodno terminologijo pa vse bolj vstopa ravno nasprotni pomen tega pojma. Integracija naj bi pomenila neokrnjeno vključitev, enakopravno združitev, medsebojno povezavo različnih, vendar enakovrednih sestavnih delov. Jezikovna integracija priseljencev je torej *enakopravna vključitev* priseljskih in drugih manjšinskih jezikov *med nacionalne jezike*, njihova kulturna integracija pa je *enakovredna vključitev* priseljskih in drugih manjšinskih kultur *v nacionalno polikulturo*. Za začetek bi bil pojem integracija (v smislu vzajemnega procesa, katerega cilj je enakopravna funkcionalna združitev) verjetno jasnejši, če bi ga uporabljali v priredni zvezi »integracija priseljencev in družbe sprejema« namesto običajne zveze »integracija priseljencev v družbo sprejema«, ki že sama po sebi izključuje konotacijo enakopravnosti.

Prevajanje med nacionalnimi jeziki je kajpak osnovni pogoj za kulturno integracijo, za tvorno interakcijo in sožitje nacionalnih sokultur. Ohranjanje, razvijanje in uveljavljanje avtentičnih priseljskih kultur (ne samo kulturnih dejavnosti ob sorazmerno enakovrednem državnem sofinanciranju, kot so ga deležne »avtohtone«

manjšine, ampak tudi ohranjanje in uveljavljanje priseljskih vrednot, običajev, mentalitete, načina življenja) v sklopu nacionalne polikulture in enaki pogoji za vsestransko uporabo vseh nacionalnih jezikov, vključno z njihovim neoviranim vstopom v osrednje nacionalne medije, založbe, prireditve, znanost in šolstvo, pa predstavljajo drugi osnovni pogoj za dejansko jezikovno in kulturno integracijo. Le v takšnih pogojih se priseljencem ne bo več treba obremenjevati s tem, kdaj smejo biti v lastni državi (etnično in kulturno) to, kar so, in kdaj ne.

NAJ SE VE, KDO JE V TEJ HIŠI GOSPODAR

Očitno je pojmovanje korektnosti odnosa večinske družbe do priseljencev lahko zelo subjektivno tudi med samimi priseljenci. Manjšemu delu anketirancev se namreč zdi problematiziranje politične in verske podrejenosti priseljencev odveč, saj v svojem neenakopravnem položaju ne vidijo nič spornega: »V politiki ni enakopravnega položaja in je tudi v redu tako. Državo naj vodijo ljudje z narodnostjo države. Enakopravnost glede verske etike pa tudi ni vzpostavljena. No naj prevladuje tista verska skupina, ki pripada tej državi.« (30)

Del anketirancev meni, da naj bi jim v novi domovini od pridobitve državljanstva dalje vsaj načelno pripadala tudi vsakršna družbena enakopravnost: »Če imajo slovensko državljanstvo, so enakopravni (vsaj na papirju).« (23). Nekateri pa državljanstva sploh ne povezujejo s pojmom enakopravnosti: »Mislim, da imam glede svojega položaja v Sloveniji zelo dobro pospravljeno 'podstrešje'. Slovenija je moja druga domovina in je moja dolžnost, da sem lojalna državljanica. To pomeni – jaz sem se tukaj priselila in na meni je da spoštujem pravila 'Hiše'.« (24) Jasno je torej, kdo je tu gospodar, in ta ima izključno pravico, da piše pravila »Hiše«.

Pravkar citirana brezposelna učiteljica (24), ki se je pred dvema desetletjema priselila iz Hrvaške z že končano višjo izobrazbo, je s svojim življenjem v Sloveniji povsem zadovoljna. Poudarja, da ima njena družina dober socialni položaj. Kaj to konkretno pomeni? Imajo toplo stanovanje, mož redno službo, otroka imata možnosti za študij. Seveda je treba biti skromen in svoja pričakovanja prilagoditi danim razmeram. Ne glede na to, da sta z možem aktivno sodelovala v slovenski vojni za osamosvojitve, dobila slovensko državljanstvo in plačevala slovenske davke, je v tej »Hiši« le gostja, ki mora biti hvaležna svojim gostiteljem, da so jo velikodušno sprejeli pod svojo streho. Očitno je torej, da je brez kakih opaznih pomislekov sprejela od ožje okolice in širše družbe ponujeno stališče, ki je v diametralnem nasprotju s stališčem enakopravne državljanke, zdaj prav toliko domačinke in gostiteljice, kot so to pripadniki nacionalne večine, in nič manj legitimne gospodarice, odgovorne in polnopravne pripadnice družbe, ki si tudi sama prizadeva, da bi prispevala k blagostanju svoje »Hiše« in bila zaradi tega upravičena do enakovrednega uživanja skupaj ustvarjenih dobrin, pa tudi do skupnega pisanja njenih pravil. Ker naša anketiranka ocenjuje svoje razmere, za katere na drugem

mestu priznava, da seveda niso tako idealne, kot bi sklepali iz njenega pisanja, z zornega kota hvaležne gostje, je njena najprikladnejša strategija ohranjanja osebnostne integritete v takšnih razmerah pač v dobrodejnem optimizmu, skromnosti, enostranskem prilagajanju in iskreni, čeprav še tako nedvomno podrejeni lojalnosti, ki dejansko izključuje občutek polnokrvne, enakovredne pripadnosti *s pravico do aktivne udeležbe v družbeni samokritiki*:

Za lažje življenje uporabljam t. i. metodo pozitivne kompenzacije. Namesto da tavam zaradi brezposelnosti, imam možnosti da se več ukvarjam z »domaćimi zadevami« – pomagam otrokom pri šolskem delu, varčujem pri prehrani, delam na vrtu, pletem... /.../ Za mene lojalnost pomeni da sem hvaležna da tukaj imam dom, da se otroka šolata, da ne »pljuvam v skledo« iz katere jem...« (24)

»SEVEDA SE MORAMO PRILAGODITI DRŽAVI, V KATERI ŽIVIMO«:
KAJ JE PRILAGAJANJE ZA PRISELJENCE?

Niti en sam odgovor anketiranih priseljencev od 3486 opisnih odgovorov, kolikor jih obsega 249 izpolnjenih vprašalnikov, ne implicira pojmovanja, da je *družbeno prilagajanje vzajemni proces*. Nasprotno, vsem, ki omenjajo prilagajanje, se zdi samoumevno, da se morajo oni prilagoditi »gospodarjem« v deželi, v katero so se priselili, ne pa tudi obratno. »Vem in mi je popolnoma jasno, da se moram prilagoditi državi v katero sem se naselil. To prilagajanje mora zajemati tako jezikovno kot tudi kulturno, versko in druga področja. Moti me le, da politika zelo dosti vpliva na medsebojne odnose, to je prepire in druge stvari. Pol pa nastane tisti 'ti Hrvat', ti Srb in podobno.« (30) »Če se prilagodijo okolju imajo enake pravice, če so katoliki maju iste pravice.« (66) »Odvizno od prilagoditve priseljenca v tej sredini!« (83) »Če se ti vklopiš normalno v okolico, te ta okolica sprejme.« (78) »Za katoličane ni razlik, ostali naj bi se prilagajali.« (58) »Če imaš slovensko državljanstvo, se moraš prilagajati. /.../ Drugače pa lahko vsak vse doseže, če se prilagodi. /.../ Asimilacija je nujna.« (107) »Prilagodila sem se svoji okolici. /.../ Probleme imajo tisti ljudje, ki se nočejo prilagoditi. In take bi sama poslala nazaj od kod so prišli.« (108) »Vsak se mora prilagoditi situaciji. /.../ Kot Slovenec imaš sigurno večje možnosti.« (106) »Opažam, da v mnogih primerih v moji okolici imajo priseljenci slabši položaj, kar pa je predvsem povezano s slabšo izobrazbo, slabim poznavanjem jezika in (ne)prilagajanjem novemu okolju.« (127)

Menim, da je največji problem priseljencev le v prilagajanju. Ljudje, ki se prilagodijo, se vklopijo v družbo in tudi napredujejo. S prilagajanjem pa ne mislim, da morajo odvreči svojo kulturo, jezik ali običaje, saj jih tudi sama nisem. Ampak, da se prilagodijo kar se tiče slovenskega jezika, nekaterih družbenih pravil in podobno. (162)

»ONI SE MORAJO NAM PRILAGAJATI, NE MI NJIM«:
KAJ JE PRILAGAJANJE ZA ETNIČNO VEČINO?

Ko so naši pradedje v začetku 20. stoletja prebirali pričevanja slovenskih izseljencev v ZDA o njihovem podrejenem položaju v novi domovini, so ob stiskah svojih zdamskih rojakov verjetno čutili empatijo in ogorčenje nad ameriško družbo, ki je pristajala na diskriminacijo in enostransko prilagajanje (t. i. amerikanizacijo) priseljencev. Današnji rodovi Slovencev smo mnogo bolj neposredno priča stiskam priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji, pri tem pa le redkokdaj občutimo in izrazimo ogorčenje nad slovensko državo in družbo, ki pristajata na njihov neenakovredni položaj.

Zato ni posebno presenetljivo, da se v delu slovenske (in ne samo slovenske) družbe tako trdovratno ohranja prepričanje, da so potrebe družbe povsem zadovoljivo zajete s potrebami večine – »Če že hočete mošejo, se preselite nazaj v Sarajevo. /.../ Nehaj nas posiljevati s svojimi zahtevami. *Slovinci mošeje ne rabimo in nočemo!!!!!!!!!!*« (RTV Slovenija Forum, 24. 8. 2004) – in da mora biti tudi sicer večina privilegirana v odnosu do manjšin: »Vseeno pa bi mogl met slovinci prednost pa naj se gre za kakršnokoli službo.« (Forum Pivnica, 7. 5. 2004) Iz teh stališč seveda sledi, da naj bi se morale samo manjšine prilagajati večini, češ da je prilagajanje enosmerni proces z enim akterjem, tj. manjšino. Prav takšno mnenje najdemo kot nekaj docela samoumevnega na domala vseh slovenskih spletnih forumih, kjer je govora o priseljencih: »Saj so oni priseljenci in se morajo nam prilagoditi.« (Forum Svet pogovorov, 2. 5. 2004) »Je pač tako, da če kam pridemo se (tudi) mi malce prilagodimo državi gostiteljici.« (Forum Svet pogovorov, 4. 5. 2004) Slovenija torej gosti svoje priseljene delavce in državljane! »Pod drugo se sprašujem, ali ima smisl spodbujati in tolerirati rast manjšine, ki ne sprejema vrednot družbe, v kateri je? /.../ Vedeti moramo, kdo se komu prilagaja.« (Forum Svet pogovorov, 6. 5. 2004) »...treba pa je vedeti, da so oni pri nas priseljenci in se morajo temu primerno vesti. Oni se morajo nam prilagajati ne mi njim.« (RGL Forum, 18. 3. 2004) »Fati, ustave evropskih držav so pisane za večino. Ta večina potem daje določene pravice manjšinam. /.../ Povsod, kjer so v Evropi priseljenci iz muslimanskih držav, ti zahtevajo zase posebne pravice /.../. Zahtevajo popravke zakonov, ki so pisani na kožo večine, ki živi na tem ozemlju. S tem počnejo nekaj, kar je v nasprotju z vsako logiko!« (RTV Slovenija Forum, 9. 8. 2004) Kdor hoče torej postati enakopraven z večino, ne sme imeti svojih specifičnih manjšinskih potreb in pričakovanj, temveč se mora neopazno in brez ugovorov asimilirati vanjo.

Kot sem omenila že v Uvodu, je na predavanju dr. Iztoka Simonitija o enakopravnosti slovenščine v Evropski uniji (Simoniti 2002) takšno stališče zavzel celo že tedanji šef Urada za slovenski jezik (ki sem ga, priznam, sama spodbodla z opozorilom na naša dvojna merila), kakor hitro je v diskusiji beseda nanesla na priseljske jezike v Sloveniji. Ne samo da se mora manjšina prilagajati večini, ampak se morajo tisti, ki so prišli pozneje, prilagajati onim, ki so že dlje časa tu.

Seveda ni imel v mislih statusa slovenščine v Evropski uniji, ampak status priseljskih jezikov v Sloveniji.

Po moji sodbi je takšno razmišljanje nesmiselno. Načelo, da naj bi bile zahteve po družbenem prilagajanju pogojene s pripadnostjo manjšini oziroma večini in z dolžino prisotnosti v določenem prostoru, je s stališča človekovih pravic in načela enakopravnosti nesprejemljivo. Kljub temu pa žal zelo malo ljudi razume družbeno prilagajanje kot vzajemni proces, v katerem obe strani (posameznik in družba, manjšina in večina ipd.) enakovredno sodelujeta.

Ob tako splošno razširjenem prepričanju, da se mora predvsem manjšina prilagajati večini, je najbolj presenetljiv prav osrednji paradoks globalne in skoraj vseh nacionalnih realnosti – paradoks, na katerega v tem kontekstu dosledno pozabljam: v kapitalističnem svetu se socialno šibkejša večina mnogo bolj prilagaja interesom manjšine, nosilcev velekapitala, kot pa obratno. Ali se spričo tega neljubega dejstva vendarle nekoliko bolje počutimo, če se morajo še bolj prikrajšane manjšine prilagajati nam?

JEZIKOVNO PRILAGAJANJE IN JEZIKOVNA ENAKOPRAVNOST

V nasprotju s sodobnimi trendi in dokumenti EU, ki predvidevajo, da naj se delodajalec, ki zaposluje tujejezične priseljence, predhodno nauči njihovega jezika in se dodobra seznanji z njihovo kulturo (primerjaj Cancedda 2005, 2. priloga: 18), je v Sloveniji tudi jezikovno prilagajanje še vedno povsem samoumevno zgolj enostransko. Znanje slovenščine je prvi predpogoj za enakopravnost in sprejetost: »Možnosti za delo so za vse enake, osnovni pogoj pa je, da znaš slovensko. Jaz sem se vedno povsod pogovarjala slovensko in nisem nikoli imela nobenih težav.« (26) »So enakopravni, če le znajo slovensko.« (41) »Osebno nimam nikakršnih težav, /.../ govorim zelo lepo slovenščino, tako da mnogi sploh ne opazijo, da nisem čistokrvna Slovenka.« (43) »Tudi jezikovnih ovir ni bilo, ker sem se prilagodila okolju.« (126)

61. člen Ustave Republike Slovenije se glasi: »Vsakdo ima pravico, da *svobodno*⁹⁷ izraža pripadnost k svojemu narodu ali narodni skupnosti, da goji in izraža svojo kulturo in uporablja svoj jezik in pisavo.« Odgovori na 12. anketno vprašanje, ki se glasi: »V katerih jezikih se pogovarjate doma, s prijatelji, v službi in drugje? Kaj vpliva na vašo izbiro jezika?«, pa terjajo resen razmislek. Praktično vsem, ki so temu vprašanju posvetili nekoliko pozornosti, se zdi samoumevno, da govorijo – ali vsaj poskušajo govoriti – slovensko, kadar je v družbi le kak Slovenec (čeprav bi ta morda prav tako dobro razumel materinščino vseh ostalih v družbi). Nekateri razumejo enostransko jezikovno prilagajanje v še bolj rigoroznem smislu: »Kot sem že omenil v 10-tem vprašanju se moramo prilagoditi državi v kateri živimo.

⁹⁷ Poudarila avtorica.

To pomeni, da se vedno in vsepovsod v sloveniji pogovarjam Slovensko, razen z kakim turistom.« (30)

Odgovori vseh drugih pa so smiselno povsem enotni: »V družbi je izbira jezika odvisna od ljudi, ki so moji sogovorniki.« (80) »Pogovarjam se v jeziku, ki je najbližji mojemu sogovorniku.« (85) »Na mojo izbiro jezika vpliva predvsem jezik ljudi, s katerimi govorim.« (87) In tako dalje. Ali pripadniki nacionalne večine v vsakdanji zasebni komunikaciji razmišljajo o svoji izbiri jezika glede na jezik sogovornika enako kot njihovi (po ustavi v vseh pogledih enakopravni) priseljenki sodržavljeni? Poglejmo: »Če je to to, potem bi valjda morali na javnih krajih govoriti slovensko. Saj so oni priseljenci in se morajo nam prilagoditi. Kako govorijo doma, me boli briga. Če mi gremo v namčijo ali anglijo, moramo govoriti tako, da nas razumejo.« (Forum Svet pogovorov, 2. 5. 2004) »Veliko jih je že zelo dolgo tukaj, 20 let in več tako da ne najdem nobenega opravičila da se niso naučili govoriti Slovensko, še več mislim da se jim pod častjo govoriti naš jezik (niso vsi taki, veliko se jih je naučilo prav lepo govoriti).« (Forum Svet pogovorov, 4. 5. 2004)

Ponekod po Evropi (npr. v Nemčiji, prim. Graf 2004) se v zadnjem času že dokaj enakovredno uveljavlja tudi obratna logika. Pri tem seveda ne mislim na problem poučevanja uradnega jezika, ki ga države zelo različno rešujejo, temveč na »problem« medsebojne komunikacije. Če uporabim zgoraj citirano formulacijo udeleženca foruma Svet pogovorov, bi lahko razmišljali tudi takole: »Veliko jih je že zelo dolgo tukaj, dvajset let in več, tako da ne najdem nobenega opravičila, da se nismo naučili govoriti njihovih jezikov; še več, mislim, da nam je pod častjo govoriti njihove jezike (nismo vsi takšni, veliko se nas je naučilo prav lepo govoriti).« Predstavnica dunajskega županstva je na mednarodnem simpoziju *Möglichkeiten und Grenzen des Multikulturalismus: Der Schutz sprachlich-kultureller Vielfalt in Kanada und Europa* (Univerza na Dunaju, 8.–10. november 2001) predstavila udeležencem uspešno delovanje poskusnih osnovnih šol na Dunaju, v katere vpisujejo svoje otroke tudi etnični Avstrijci in na katerih poučujejo v večinskem (priseljenkem) jeziku posamezne soseske. Seveda tudi nekateri razpravljavci na slovenskih spletnih forumih razmišljajo o položaju priseljenkih jezikov v sodobnejšem duhu:

Ustava RS zagotavlja vsakomur pravico, da govori katerikoli jezik hoče in to praktično povsod. Tudi na javnih mestih. Le uradni in uradovalni jezik je slovenščina. In menim, da je tako prav. /.../ Konec koncev s kakim Angležem ali Nemcem tudi v Sloveniji ne govorimo slovensko, ker nas preprosto ne bodo razumeli. In zame osebno je princip isti za vse ljudi. Moj cilj je komunikacija, zato govorim tako, da me bo sogovornik razumel. /.../ Primeri "priseljencev" niso zame nobena izjema. (Forum Svet pogovorov, 2. 5. 2004)

Izčrpno razpravo o pomenu učenja tujih (v našem primeru priseljenkih) jezikov in o pomenu branja prevodne literature v kontekstu preseganja kulturnih stereotipov in v okviru pridobivanja veččin, potrebnih za uspešnejši medkulturni dialog in za razvoj medkulturne zavesti, prinaša delo Mete Grosman (2004). O

pripadniku matične kulture, ki se v stiku z drugimi kulturami vsakodnevno srečuje z izzivom kritične presoje lastne kulture, avtorica piše:

Zavedati se mora, da se nam lastni vedenjski vzorci kažejo kot 'normalni' ali celo 'naravni' zgolj zato, ker smo jih usvojili v procesu primarne socializacije velikokrat brez posebnega razmisleka. Njihova 'naravnost' in 'normalnost' pa sta omejeni na skupnost, v kateri so se znane vedenjske navade izoblikovale. Zato jih ne smemo nikoli posploševati in pripisovati govorcem drugih jezikov, ki imajo drugačne vzorce in pričakovanja o človeško normalnem in realnosti. Sposobnost spoznati lastne posplošitve kot možnost napačnih pričakovanj omogoča razumevanje kulturnih stereotipov in njihovega kvarnega vpliva na medkulturno sporazumevanje in spodbuja razvoj radovedne odprtosti za drugačne kulture brez občutkov ogroženosti in manjvrednosti v zvezi z lastno kulturo in jezikom. Vsa ta potrebna spoznanja pa so dosegljiva na ravni razmišljanja o drugačnosti tujih kultur in jezikov, ki ga omogoča neprestano vračanje k lastni kulturi in jeziku. Zgolj poznavanje tuje kulture preprosto ne zadošča za razvoj medkulturne zavesti. Nujno je namreč vzpostaviti primerjalno razmerje, ki temelji na poznavanju lastne kulture in jezika. (Grosman 2004: 187)

JEZIKOVNA IN KULTURNA NESTRPNOST

In kaj menijo naši anketiranci o jezikovni strpnosti Slovencev? »Se pa opazi nestrpnost v javnih službah, pa tudi v širši družbi, posmehovanje če kdo ne zna dobro govoriti slovenščine.« (128) »Nekatere učiteljice so me spraševale, kako se doma pogovarjamo in da je vidno da imam težave pri izražanju.« (120) »Včasih grdo gledajo zaradi jezika oziroma 'naglasa'.« (123) »Včasih ob uporabi srbske besede naletiš na komentar 'govori slovensko'.« (117) »Slovenci sicer zelo dobro razumejo in govorijo jezike bivše Jugoslavije, vendar pa ne odobravajo, da se priseljenci ne naučijo slovenskega jezika.« (102) »Slabše obvladajo jezik okolja, v katerem živijo, zato domačini imajo občutek, da se ne želijo prilagajati, čeprav iz lastnih izkušenj vem, da ni tako in v želji da se ne zmotiš v kakšni besedi se rado zgodi nasprotno. Slovenščina je za narode nekdanje Jugoslavije izjemno težka.« (71)

Prav to potrjuje tudi empirična raziskava, katere rezultat je bil objavljen že pred sedmimi leti. Avtorici ugotavljata, da večina govorcev pri uporabi drugega jezika obdrži tipične prvine iz prvega jezika, najizraziteje na ravni fonetike (tujega naglasa, po katerem lahko prepoznamo govorcev prvi jezik), pri sorodni jezikih pa tem bolj tudi na vseh drugih jezikovnih ravninah, pri čemer se enake systemske napake kažejo pri govornem kot pri pisnem sporazumevanju. Nadalje poudarjata: »Prenos zaradi sorodnosti jezikov sicer omogoča takojšnje sporazumevanje, vendar pa je hkrati tudi razlog za intenzivnejše interference, ki so težje odpravljive oz. lahko ostanejo trajne.« (Požgaj Hadži in Ferbežar 2001: 68; poudarila avtorica) Temu še

dodajata, da se kažejo povsem vzporedne jezikovne interference pri tistih, katerih prvi jezik je slovenščina, drugi pa hrvaščina, srbsščina ali bosanščina. Kljub nesorodnosti slovenščine in angleščine pa prihaja do številnih značilnih interferenc med tema dvema jezikoma tudi v govoru slovenskih priseljencev v angleškem govornem prostoru, o čemer obsežno piše Nada Šabec (1995). Tako kot Vesna Požgaj Hadži in Ina Ferbežar je tudi Tatjana Balažič Bulc (2004) naredila analizo negativnega jezikovnega prenosa med dvema najsorodnejšima jezikoma, srbohrvaščino kot prvim jezikom in slovenščino kot drugim. Podrobneje je predstavila zlasti tisti del raziskave, ki se nanaša na sistemizacijo in tipe napak, nastalih zaradi takšnega prenosa. Iz analize napak je razvidno, katerim področjem bi morali pri poučevanju slovenščine posvetiti posebno pozornost, ko imamo pred seboj govorce srbohrvaščine.

Vselej sporno pa ostaja vprašanje, koliko prostora dejansko posvečajo tem vidikom obstoječi učni načrti. Mikolič (2004a) v tej zvezi predlaga več poudarka na medkulturni pragmatiki. Termin označuje sodobni pristop h kontrastivni analizi jezikov in kultur. Gre za vključevanje vsebin medkulturne sporazumevalne zmožnosti v tujejezikovno poučevanje, pri čemer so v ospredju tista področja medkulturne pragmatike, ki lahko pomembno obogatijo oziroma nanovo opredelijo metode poučevanja slovenščine kot drugega/tujega jezika. Pri vključevanju medkulturne pragmatike v tujejezikovni pouk ne gre le za vnašanje kulturnih elementov, pač pa za ozaveščen pristop k medkulturnim razlikam v jezikovnih sistemih in njihovi rabi, s pomočjo katerega bodo učenci usposobljeni za učinkovito komunikacijo v zanje tujejezičnem okolju. Žal pa učni načrt za pouk slovenščine na osnovnih in srednjih šolah, kjer slovenščina ni materni jezik vseh učencev in dijakov, omenjenih spoznanj s področja učenja slovenščine kot drugega jezika ne upošteva. Podobno razmišlja tudi Meta Grosman:

Pri nas pa se medkulturna razsežnost pouka uveljavlja le počasi, in to kljub vsem opozorilom o vedno večji potrebi po medkulturnem razumevanju v našem novem položaju v Evropski uniji. Pri slovenščini se bo očitno najprej uveljavila pri pouku slovenščine kot tujega/drugega jezika (Mikolič 2004a in 2004b), mogoče se bo s to pozitivno izkušnjo in ob naraščajočih potrebah po medkulturnem razumevanju, ki vodi tudi do mednarodnega razumevanja, in ob potrebi po mednarodnem razumevanju začela širiti tudi na drug pouk in ne nazadnje na druge predmete. Mogoče bodo k njenemu širjenju prispevali tisti otroci, za katere že sedaj načrtujejo neko obliko medkulturnega ozaveščanja v vrtcih. (Grosman 2004: 191–192)

Pirih Svetina in Ferbežar (2005) izpostavljata dejstvo, da je pojavnih oblik slovenščine toliko, kolikor je njenih govorcev. Nacionalna večina v Sloveniji, katere materni jezik je slovenščina, pa je mnogo manj občutljiva na svoje notranje razlike v izražanju in znanju jezika kot pa na značilna odstopanja v slovenščini določenih skupin priseljencev. Njun članek je zanimiv tudi s tega vidika, saj obravnava tudi

vprašanje, kako domači govornici slovenščine sprejemamo in vrednotimo slovenščino tujejezičnih govorcev in kako tolerantni smo pri tem.

Na magnetofonskem posnetku okrogle mize »Vsi drugačni, vsi enakopravni«, ki jo je leta 2003 organiziral Jernej Mlekuž na Osnovni šoli Oskarja Kovačiča v Ljubljani (arhiv ISI), je zabeleženo pričevanje tamkajšnjih učencev: kadar jih na hodniku med odmorom njihovi učitelji slišijo govoriti v materinščini, jih opozorijo, da morajo govoriti slovensko. Pri tem pa se niti učitelji niti učenci očitno ne zavedajo, da slovenska ustava vsakemu državljanu zagotavlja *pravico do svobodne uporabe svojega jezika*, torej tudi kjerkoli v javnosti. O tem razmišljajo tudi naši anketiranci:

Čas bi bio da se prevladajo jezikovne barjere, da se omogoči otrokom družin iz mešanih braka naj pohađajo šole in uče maternji jezik. Danes naši otroci (Fužine) ne govore čisto ne slovenski, ne srbski, ne bošnjaški, ne hrvaški jezik – kar je katastrofalno za okolje v katerem žive. (245)

Zaradi maternjeg jezika smo izloženi razno raznim ignorancijam. – V javnosti kot službenih prostorih se zahteva govorjenje slovenskog jezika brez obzira če si včeraj stopo v Sloveniju ali prej, ali pa ne glede na možnosti in talentiranosti za učenje kakšnega stranega jezika. – Slovenija ne prizna da je važno da se razumemo, temveč moraš slovensko govorit. – Našim otrocima je prepovedano v šolama ali pa v vojski govorit maternji jezik. – V šolah otroci ki ne obvladajo dobro slovenski jezik so izloženi žalitvam, izoliranosti od strani vršnjakov kar im omogočaju učitelji, starši pa ih toga učijo. (246)

Za vreme bratske države, niko od nas nije zahtevao znanje i poznavanje jezika. Tako da se svak učio jezika sa (ne razberem), dono ja latinski naglasak, onaj makedonski, slavonski, bosanski i da ne nabrojam više, svako tuče po svoje i svako krivi domači jezik po svom jeziku, ko što sam i ja počeo da vam pišem ove odgovore na slovenačkom pa vidite i sami našta to liči. Kod domačina to izazivalo podsmeh, ruganje pa i srd. I eto tako mi počeli da se rvamo između sebe, mi njima Janezi, oni nama Čifuri i tako vam je to i danas. Marko Pohljin je reko ljubi rojaki ne sramujmo se svojega jezika, vsaj ni tolik slab kolk mislimo da je! (247)

Res je, tudi avtentične govornice priseljencev so legitimni, čeprav formalno nepriznani dialekti z dolgo tradicijo, podobni danes tako cenjenim narečjem na jezikovno mešanih območjih. Kot take bi jih morali negovati, beležiti in ohranjati, ne pa preganjati. Spodbujati bi morali njihovo vsestransko uporabo na vseh funkcijskih ravneh jezika. V takšnih narečjih, ki vsebujejo besedišče in slovnične značilnosti dveh, treh in več jezikov, so bila napisana nekatera vrhunska dela sodobne svetovne književnosti (žal pa jih stroka večinoma obravnava ločeno od

nacionalnih književnosti, katerih del so, in še v tem smislu jih pogosto tretira le kot nekakšne eksotične literarne specialitete).⁹⁸

»JAZ NISEM NESTRPEN ČLOVEK, AMPAK...«

Prek spletnih forumov si ljudje izmenjujejo tudi mnenja o vprašanih, ki zadevajo občutek ogroženosti slovenskega jezika zaradi vplivov priseljskih jezikov. Delček značilnih spletnih debat o nestrpnosti in občutku kulturne, verske, jezikovne itd. ogroženosti nacionalne večine naj bralcu ustvari vsaj bežen vtis o izraziti razdeljenosti mnenj glede tega vprašanja. Tu zasledimo nestrpna pa tudi odprtejša razmišljanja:

PRIMERI ZAVEDNE ALI
NEZAVEDNE NESTRPNOSTI

- Velik je ljudi k pridejo iz juga v slovenijo /.../ logično d se pol slovenski jezik ne more širt med priseljenci če pa nočejo govoriti slovensko *in ustvarjajo svojo kulturo kle – na slovenskih tleh. Za take pa mamó pr nas skine* – d me ne bo kdo narobe razumu – *skini so prjazn, izobrazeni ljudje in so kul.* (Slovenski hip-hop portal – Forum /hiphopar.com/, 28. 2. 2004)
- Ker si relativno mlada, te v šoli najbrž niso učili o časih turških vpadov v Slovenijo oz. takratno Avstroogrsko, ki so se dogajali z območja sedanje Bosne, zato najbrž težko razumeš odpor Slovencev do vsega kar je muslimansko še večji pa je odpor do 'janičarjev', verjamem pa, da se večina lahko otrese tega strahu in odpora, nikakor pa se to ne bo zgodilo, če boste ljudi nazivali z nestrpneži in podobno. (RGL Forum, 2. 4. 2004)
- Naj se g. Osman Đogić najprej nauči slovenščine preden sploh kaj zahteva.

PRIMERI ODPRTEJŠEGA
RAZMIŠLJANJA

- Jezik k ne sprejema tujga vpliva je obsojn na propad, recmo ang je postala globaln jezik sam zato k je sprejemala vplive francoščine, latinščine... (Slovenski hip-hop portal – Forum /hiphopar.com/, 28. 2. 2004)⁹⁹
- Najbolj zoprni so mi tisti hinavci, ki začenjajo nekako takole: "Jaz nisem nestrpen človek, AMPAK..." Ta ampak vse pove! /.../ In gospod Zlatko, ki s svojim pravičniškim čutom redno kliče na RGL v imenu nekih ljudi, ki se jim godi kaka krivica, najbrž tudi ne razume vseh krivic enako. Enim se očitno lahko dogajajo. Žaljivo in nizkotno je govoriti o tem "kaj in koliko jim bomo dovolili". To je njihova ustavna pravica /.../ Moje mnenje torej je, da bi Slovenci morali to rešiti pri sebi in nekoliko razširiti svoje srce. Ampak, saj vemo, smo vljudni, gostoljubni, kulturni in prijazni, dokler nekje v naši bližini ne nameravajo zgraditi kake komune za zdravljenje narkomanov, vrtca za mladoletne prestopnike, begunskega centra ali, bog ne daj, celo džamije! (RGL Forum, 23. 7. 2003)

⁹⁸ O tovrstnih leposlovnih delih in problematiki njihove obravnave piše npr. Strutz (2003), v posameznih prispevkih pa tudi avtorji enega od zbornikov, ki sta ga souredila Strutz in Zima (1991).

⁹⁹ Odgovor na tako liberalna stališča je kajpak (včasih tudi bolešno radikalen) jezikovni purizem.

/.../ Sam nisem rasist ali nacionalist in spoštujem vsakogar in vsa verstva, vendar sem Slovenec, na kar sem ponosen. In mislim, da bi morali vsaj malo zaščititi slovensko kulturo pred vsemi vplivi, in ne samo pred muslimanskimi. (RGL Forum, 18. 3. 2004, poudarila avtorica)

- Full dobr s povedou, cool varianta! A ni res, nas morjo zaščit! K če ne, naumo več Slovenci, bomo kar nekaj šprehali in se fensi obnašali, k mo vse od forejnerjev vzeli. Sam tko, d bo bl štos in bl in. K pol, k bomo tefau gledali, seveda, k bom psa zjutraj pelou na wok, bojo pa reklamo delal za sms centr, k tisti, k ne piše, je itak mona. K če ne naumo v sinergiji z wrldom in nas nabo nbedn pogledou. Pa itak kej v wrldu dogaja zveš samo iz forejnerskega njusa, naši tko "lickajo butt" Bushu... Saj ne vem, kaj vse sem nametal, /.../ ampak – koga moramo zaščititi???
- A si že kdaj poslušal mladino, kako se pogovarja? A si že kdaj poslušal reklamna besedila na TV? A si kdaj poskusil razumeti? In koga moramo in pred kom zaščititi? Jaz bi rekel, da moramo sami sebe zaščititi pred sabo!!!! Svojo majhnostjo in predvsem malomeščanskostjo. (RGL Forum, 19. 3. 2004)

Namesto svojega komentarja bom na tem mestu citirala Meto Grosman:

Vzgojna vrednost učenja tujega jezika in kulture je prav v tem, da omogoča učencem novo perspektivo na sebe, ki presega meje njihove običajne (enojezične) izkušnje in zaznav in jim s tem omogoča prerasti omejujoče pričakovanje, da so možne samo njihove lastne predstave in perspektive. Spoznanje o različnih možnostih osmišljanja sveta in vrednotenja človekovih dejanj pa samodejno spodbuja priznanje o enakovrednosti kultur, se pravi tudi lastne kulture, in s tem navaja k zanimanju za lastni jezik in kulturo. Ko bi to zanimanje preraslo v spoštovanje materinščine, bi skupaj z razumevanjem razmerja med materinščino in tujimi jeziki lahko prispevalo tudi k temu, da bi posamezniki opustili nepotrebno rabo tujih besed v slovenščini... (Grosman 2004: 188)

JEZIKOVNO ZNANJE

Pisni anketni odgovori kažejo na to, da sorazmerno velik del anketiranih iz vrst prve generacije ne obvlada niti knjižne materinščine niti knjižne slovenščine, medtem ko njihovi otroci večinoma sorazmerno dobro obvladajo knjižno slovenščino. Ob branju in jezikovnem pregledu anketnih odgovorov ocenjujem, da povprečno jezikovno znanje anketiranih pripadnikov druge generacije nikakor ne zaostaja za jezikovnim znanjem nacionalne večine. Prva generacija anketiranih kaže bolj šibak interes za brezplačno jezikovno izpopolnjevanje v slovenščini ali materinščini; kot razlog navajajo zlasti pomanjkanje časa (večino časa porabijo za delo), nekateri se

za to počutijo prestare, drugi so poskusili z izpopolnjevanjem, pa ni šlo; največji problem je izgovorjava brez naglasa, tudi sicer se jim zdi knjižna slovenščina izredno zahtevna; mnogi pa menijo, da jim njihovo povprečno obvladovanje pogovorne slovenščine zadošča in da se v njej veliko lepše slovensko izražajo kot pa, denimo, slovenska mladina. Precejšnje število tistih, ki bi se želeli izpopolnjevati v slovenščini, pa kljub temu kaže na nekoliko pomanjkljivo organiziranost ali vsaj obvešččnost na tem področju: »Ne obvladam knjižno slovenščino in bi želela brezplačno izobraževanje bilo kje.« (118) »Knjižno slovenščino obvladam povprečno in bi se želel izpopolnjevati znanje jezika.« (119) »Rad bi videl, da bi bila na TV-ju oddaja, ki bi vzpodbujala izgovorjavo in izobraževanje slovenščine, ki bi tudi vzpodbujala nacionalno zavest vseh državljanov (avtohtonih in priseljencev).« (107)

Njihovi otroci pa pogosto obžalujejo svoje slabo znanje materinščine (oziroma materinščine staršev). Čeprav le redki dejansko obiskujejo tovrstne jezikovne tečaje, predvsem v okviru društev, je sorazmerno velik delež tistih, ki vendarle kažejo poudarjen interes za morebitno izpopolnjevanje. Večini mladih bi se zdelo primernejše, če bi se lahko učili materinščine v redni šoli in ne na društvenem tečaju. Na vprašani »Ali dobro obvladate knjižno materinščino? Ali bi se želeli brezplačno izpopolnjevati v znanju materinščine in kje (šola, društvo, drugo)?« odgovarjajo: »Književno materinščino ne obvladam dobro. Da, v šoli.« (121) »Knjižno materinščino slabo obvladam. Rad bi spoznaval hrvaško kulturo, jezik, zgodovino, književnost v svojem *rednem* procesu izobraževanja.« (97) Ob tem je treba opozoriti na bistveno razliko med poukom maternega jezika otrok priseljencev kot fakultativnega predmeta, ki ni pogoj za uspešno napredovanje v šoli, je prostovoljen in predstavlja dodatno obremenitev za učenca, in poukom priseljskega jezika kot obveznega izbirnega predmeta, ki predstavlja izbirni del obveznega predmetnika in torej za učenca ne pomeni dodatne obremenitve.

Podobno ugotavljajo v svojem *Zaključnem poročilu* tudi izvajalci raziskovalnega projekta *Percepcije slovenske integracijske politike*. Čeprav se jim je v sklepnem delu raziskovalnega poročila očitno pomotoma zapisalo, da je za potomce priseljencev iz nekdanje skupne jugoslovanske države, ki so rojeni v Sloveniji, »tvorba integracijskih politik, ki naj bi olajšale vstop v slovensko družbo *nepotrebna*« (Komac in Medvešek 2006: 247), v nadaljevanju kajpak sami vključujejo med svoje predloge za prihodnje smernice slovenske integracijske politike tudi naslednjega, ki se tiče predvsem druge generacije:

Glede na to, da večina anketiranih v raziskavi PSIP meni, da bi bilo dobro, da bi se otroci učili tudi jezik staršev, če ta ni slovenščina, lahko predvidevamo, da relativno majhno število otrok, ki dejansko obiskuje pouk neslovenskih jezikov, ni posledica pomanjkanja interesa, temveč gre tu za bolj pragmatične odločitve. Dejstvo je, da so otroci obremenjeni z obveznimi šolskimi dejavnostmi ter drugimi interesnimi dejavnostmi. Učenje jezikov narodov in narodnosti nekdanje Jugoslavije bi moralo biti *omogočeno kot izbirni predmet*, če se na posamezni šoli ali šolskem okolišu pokaže interes. (Komac in Medvešek 2006: 253–254)

Ob tem je treba poudariti, da je od šolskega leta 2005/06 organiziran hrvaški dopolnilni pouk v treh slovenskih državnih šolah: OŠ Vita Kraigherja v Ljubljani, OŠ Angela Besednjaka v Mariboru in OŠ Livade v Izoli. Hrvaščino kot izbirni predmet pa že tretje leto učijo v 7. razredu OŠ Oskarja Kovačiča v Ljubljani in v 7. in 8. razredu OŠ Maksa Durjave v Mariboru.

BRALNE NAVADE IN GOJENJE TRADICIJ

V anketi smo povprašali tudi po bralnih navadah anketiranih in o tem, katere kulturne tradicije gojijo oziroma ohranjajo. Glede bralnih interesov in navad kaže rezultat zelo podobno razmerje kot pri etničnih Slovencih (Žnideršič, Podmenik in Kocijan 1999), pri čemer anketirani priseljenci navajajo tudi enake ovire za pogostejše branje kot slednji, tj. zlasti pomanjkanje časa in denarja. Tudi posamezni žanri so po priljubljenosti med anketiranimi zastopani v podobnem razmerju kot pri Slovencih v omenjeni raziskavi, s tem da se pri jeziku literature, ki jo berejo priseljenci, izrazito odraža njihova bilingvalnost.

Priseljenci, ki smo jih zajeli v anketo, v veliki večini v vsakdanjem življenju ohranjajo vsaj kako izvorno etnično tradicijo in gojijo vsaj kako slovensko tradicijo (predvsem gre za obhajanje enih in drugih praznikov ter občasno pripravo nacionalnih jedi, v manjšem delu pa tudi za aktivno folklorno dejavnost ter ohranjanje nekaterih ljudskih obrti). Del anketiranih – tudi iz vrst druge generacije – goji le izvorne kulturne tradicije. Tako se npr. mlada študentka iz Sevnice, rojena v Sloveniji srbskim staršem iz Bosne, ki sicer redno spremlja slovensko kulturo, pri ohranjanju tradicij omejuje na izvorne: »Slovenske tradicije ne ohranjam, ohranjam pa tradicijo, ki sta mi jo podala starša, ki sta iz Bosne. Praznujem vse verske praznike (božič, veliko noč, slavo) in ostale mednarodne praznike (1. maj...)« (120) Tudi tehnik srednjih let, srbski priseljenec prve generacije, ki živi v Sloveniji že prek trideset let, še vedno vztraja samo pri izvornih tradicijah: »Slovenskih ne ohranjam, v svojih pa praznujem božič, veliko noč in slavo Sveti Jovan.« (119) Nasprotno pa nekoliko starejša Hrvatica iz Velenja priznava: »Skoraj popolnoma sem se prilagodila slovenski tradiciji.« (129)

Pretežni del anketiranih v svojih odgovorih omejuje kulturne tradicije na verske, le redki vključujejo še kaka druga področja: »Sem včlanjen v međimursko društvo Velenje, ki šteje cca 200–300 članov. Včasih sem pel međimurske pesmi v međimurski noši. Meni veliko pomeni kultura mojega naroda, vendar drugače ne gledam, kdo je kdo in od kod prihaja.« (107) »V današnjem svetu je težko ohranяти tradicijo. Kajti, vse bolj nam vsiljujejo imperialističke praznike (haloween, valentino...). Spoštujem vse vrste praznikov, krščanske, ortodoksne in islamske.« (111) »Pesmi, ki so jih peli moji starši oziroma predniki poznam in se jih hočem učiti. Tradicija se ohranja v praznovanju božičnih in velikonočnih praznikov.« (128)

Tradicije ob božiču, veliki noči, prvomajski praznik. /.../ Ostale praznike pa praznujemo v medimurskem društvu, kjer smo parkrat na leto (prazniki in druge dejavnosti, kot so slikarske razstave, predstavitev knjig hrvaških avtorjev našega dialekta...). Včlanjeni smo v društvo Međimurcev v Velenju. Aktivno sodelujem na razstavi peciva vsako leto. To so kulturni večeri. Drugače pa se tudi udeležujem prireditev kulturne dediščine naših običajev. Ponavadi priredimo igre (v smislu predstave) starih običajev (kot npr. ohcet, krst, prva potovanja v Velenje z vlakom...). Zmeraj se tudi udeležijo ugledne osebe Velenja (župan, zdravniki...).« (108)

Izvajalci ankete so v pogovorih z anketiranci dobili še dodatne informacije. Nekateri so si na ta način lahko ustvarili celovitejšo sliko o izkušnjah in mnenjih anketirancev, kot pa jo ponujajo odgovori v anketnih listih. Te podatke povzemajo v svojih poročilih:

Dijakinja je bila rojena v Sloveniji in je edina [moja] anketiranka, ki je vključena v društvo (makedonsko društvo v Novi Gorici). Njena družina se je priselila v Slovenijo zaradi želje po boljšem socialnem in ekonomskem statusu. Obiskuje slovensko šolo, je ambiciozna in zelo aktivna. V anketi je z veseljem sodelovala in podala svoje mišljenja. Kljub svoji mladosti je dijakinja zelo razgledana in samozavestna (ponosna je na svojo narodnost). Sodeluje tudi v društvu: izpopolnjuje se v maternem jeziku, nastopa, bere literaturo, se srečuje s sonarodnjaki. Kljub oddaljenosti sedeža društva (40 km) se srečanj redno udeležuje. Na splošno pa se v Sloveniji dobro počuti in praznuje tudi slovenske praznike. Tradicionalne makedonske praznike praznujejo v krogu družine, vesela je, da jo starši seznanjajo s tradicijo in jo namerava prenašati tudi na svoje otroke. (Mrak 2005: 2)

V priseljska kulturna društva je vključenih več kot deset odstotkov anketirancev – ti se večinoma zanimajo za kako področje kulture in tudi sami umetniško/kulturno delujejo, med ovirami pa največkrat navajajo pomanjkanje državnih subvencij za kulturno delovanje društev ter neustreznost društvenih prostorov. Med preostalimi 90 odstotki jih prav tako večina izpričuje interes za spremljanje različnih področij kulture, pri čemer med ovirami navajajo predvsem pomanjkanje časa (delo za preživetje jim ne dopušča nobenega prostega časa) in denarja.

O pomenu priseljskih društev za ohranjanje izvornih kulturnih tradicij in identitete piše na svoji spletni strani tudi celjski avtor Marko Sjekloča (2007):

Priseljenec posameznik nima veliko možnosti, da ohrani svojo izvorno kulturo nedotaknjeno. Eden od instrumentov proti asimilaciji so nacionalna društva, a ta lahko tudi pospešijo integracijo v novo okolje. Junija 2006 je pričel veljati nov Zakon o društvih, ki ureja ustanavljanje in delovanje tudi nacionalnih društev. Pripadniki drugih narodov, čigar pravice niso izrecno zagotovljene z ustavo, lahko s pomočjo društev sistematično rešujejo svoje probleme, pridobijo

sredstva za svoje delovanje, vplivajo na izvršno oblast, si med seboj pomagajo, ohranjajo jezik, kulturo in identiteto. /.../

Asimilacija v prvi vrsti poteka preko šole, s sprejemanjem jezika, nacionalnih simbolov, tradicije in zgodovinskega spomina novega okolja in z izgubo lastnega. Društva lahko v prvi generaciji preprečijo ali zavrejo asimilacijo, toda v drugi že zelo težko. V tretji generaciji po pravilu govorimo že o popolni asimilaciji. Obstajajo sicer izjeme, kot Židje, Nemci, Italijani in Slovenci v ZDA, Argentini in drugod po svetu, ki so se uspeli ohraniti kot enklava, pa [so] kljub temu bolj ali manj integrirani v okolje. Za večino pa velja, da se nacionalne značilnosti ohranjajo skorajda samo še v obliki folklore.

MOŽNOSTI ZA RAZVOJ IN UVELJAVITEV PRISELJENSKIH KULTURNIH DEJAVNOSTI V ŠIRŠI DRUŽBI

Pod osmo točko ankete smo zapisali naslednje vprašanje: »Menite, da imajo priseljenci v Sloveniji (ne)enakopravne možnosti za razvoj in uveljavitev svojih kulturnih dejavnosti v širši družbi? Kje to opazate?« Le redki se na tem področju počutijo enakopravne: »Da, pojavljajo se številna društva, kjer se ohranja njihovo izročilo, plesi, kulinarika. Obstajajo tudi lokali, kjer se taka glasba posluša, npr. Katastrofa, Gostilna pri Jovotu, En Pub, 12, Tramontana. So tudi društva, ki so povezana s cerkvijo.« (120)

Večina odgovorov pa opozarja na najrazličnejše signale, ki vzbujajo dvom o enakopravnih možnostih za razvoj in uveljavitev priseljskih kulturnih dejavnosti v širši družbi: »Kulturnega razvoja priseljencev ni, saj Slovenci zavračajo njihovo kulturo kot nekaj manjvrednega.« (43) »Da, priseljenci imajo manj možnosti za razvoj in uveljavitev svojih kulturnih dejavnosti, predvsem v javnih predstavitvah in medijih.« (71) »Kulturne dejavnosti morajo nekoliko 'skrčiti' in prilagoditi okolju/razmeram. Običajev ne morejo ravno gojiti v polnem razmahu. To se opazi predvsem ob verskih praznikih in ostalih nacionalnih običajih.« (76) »Ne. Ker ni prostorov.« (67) »Pri tem ni enakopravne možnosti in je razlika med Hrvati ali pa Srbi, Bosanci...« (60) »Menim da določeni narodi da, ker imajo mogoče take običaje oz. delajo stvari katere se nam ne zdijo vsakdanje.« (6) »Neenakopravno – na več področjih.« (7) »Mislim, da ne. Muslimani ne, ker je drugačna kultura, vera.« (55) »V našem kraju ne deluje nobeno kulturno društvo priseljencev. Zato o tem ne morem veliko govoriti. Obstajajo pa kulturna društva Slovencev.« (48) Gre za slovensko mesto, v katerem samo prva generacija tistih priseljencev, ki so se vanj priselili neposredno iz tujine (večinoma iz Hrvaške), predstavlja kar 16 % vseh prebivalcev mesta. »... zaradi neenake situacije ni možna uveljavitev kulturnih dejavnosti priseljencev v širši družbi. Predvsem zaradi maloštevilčnosti in finančne neenakopravnosti /.../ nimajo priložnosti da dosežejo višjo kvaliteto in pritegnejo več pozornosti in zanimanja za svoje kulturne dejavnosti.« (89) »Dosti težje kot domačini. Po domače povedano mislim da velja fraza: dol z moje njive! Če ti kaj ni prav, pojdi domov!« (125)

Muslimani imajo neenakopravno možnost razvoja in uveljavitve svojih kulturnih dejavnosti v širši družbi in to je povezano s problemi pridobivanja ustreznih prostorov za izvajanje versko-kulturnega življenja v Sloveniji. Delno je to povezano s trenutnim širšim političnim trendom po svetu glede takoimenoovane »vojne proti terorizmu« in izenačbo ekstremizma z islamom. (103)

Nekateri pa pripisujejo odgovornost za obstoječe stanje izključno priseljencem samim: »Zelo je odvisno od samih priseljencev, mogoče je napaka pri njih samih da so premalo aktivni v kulturi in v širši družbi.« (128) »Uveljavitev kulturnih dejavnosti je pogojena z njihovo osebno motivacijo, delovanjem, odrekanjem in žrtvovanjem za željene cilje. Vsak nadaljnji razvoj pa je odvisen, kot povsod od ekonomskih možnosti društev, skupin itd.« (62) »Menim, da imajo enakopravne možnosti za razvoj in uveljavitev svojih kulturnih dejavnosti, samo je vprašanje pomanjkljivosti prostega časa, ta prave organizacije in seveda finančnih sredstev.« (118)

Na slednje, namreč pomanjkanje denarja, opozarjajo tudi avtorji neke druge ankete med priseljenci:

Iz rezultatov raziskav je jasno razvidna želja pripadnikov »novih« manjšinskih skupnosti po ohranitvi oddelka na Ministrstvu za kulturo, ki podpira kulturno ustvarjanje narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih etničnih skupnosti in priseljencev. Uresničevanje sprejetega nacionalnega kulturnega programa bi v mnogočem prispevalo h kulturni integraciji etničnih skupnosti. *Na žalost pa je obseg sredstev, ki jih država namenja za kulturno 'integracijo' premajhen, da bi izpolnil tisto, kar jim obljublja nacionalni kulturni program.*« (Komac in Medvešek 2006: 252; poudarila avtorica)¹⁰⁰

Deveto vprašanje ankete se glasi: »Menite, da slovenski mediji dovolj poročajo o kulturnih dejavnostih priseljencev v Sloveniji in o njihovem kulturnem prispevku? Kaj predlagate?« Večina meni, da so njihove kulturne dejavnosti v širši družbi spregledane: »Ne, mislim da premalo.« (38) »No, kar se tiče Hrvaške marsikaj objavljajo, o tistih, ki so prišli iz BiH pa skoraj nič.« (41) »Menim da premalo, glede na to da dosti spremljam medije, nisem ravno zasledila nič o tem.« (44) »Nisem zasledila dosti o tem.« (66) »Menim da se zelo malo govori o dejavnosti priseljencev v kulturi. Menim da bi bilo dobro da se govori o tem.« (45) »Ne. Zelo malo je takih poročil. Lahko bi jih blo več, in daljša. Sploh pa o hrvaških kulturnih dogajanjih v Sloveniji nisem zasledila nobenega poročila.« (48) »Slovenci dovolj poročajo o drugih [narodih], o naših pa bolj malo, sploh o priseljencih. Boljše bi bilo, če bi več poročali, da bi se spoznali/prepoznali, da bi bilo manj problemov, ki so dosti zaradi nepoznavanja.« (50) »Mislim, da ni dovolj medijskega poročanja.« (51) »Ne. Sploh pa če javna televizija pride v roke vlade in bo ta upravljala z njo, ne

¹⁰⁰ Podrobnejša analiza tega vprašanja je predstavljena v naslednjem razdelku z naslovom Participacija države.

bo sploh možno poročati o kulturni dejavnosti priseljencev.« (43) »Ne, nič. Tako ali tako se z mojimi predlogi ne bo nič spremenilo.« (114) »Lahko bi bilo večkrat predstavljeno kulture drugih narodov (ples, drame...).« (104) »Ne. Nič. Več poročanja o tem bi bilo dobro, da bi se bolj vedela v javnosti situacija.« (52) »O tem ni veliko v medijih. Mislim, da bi bilo dobro, moralo bi biti več govora o njih.« (55) »Ne poročajo o teh dejavnostih.« (57) »Kar koli bi predlagal bo naletelo na gluha ušesa. Stanje je porazno.« (70) »Ne, ne poročajo, skoraj da tega ni!« (71) »Nisem zasledila posebnih poročanj o kulturnih dejavnostih priseljencev. Videla sem že prispevke o dosežkih posameznih ljudi, toda nikoli nisem zasledila nikakršnega prispevka o kulturnih dejavnostih, ki so tipične za posamezne narode iz bivše Jugoslavije.« (89) S tem se strinjajo tudi avtorji rubrike Mediji in manjšine v reviji *Medijska mreža*. Baltić (2006) npr. piše: »V Sloveniji skoraj ni politične opcije, ki bi v medijski marginalizaciji narodnih skupnosti Albancev, Bošnjakov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov prepoznala družbeni problem vreden reševanja. Zato so skupnosti prepuščene same sebi.«

Tudi v zvezi s tem vprašanjem nekateri anketiranci izpostavljajo demagoško ustvarjanje negativne predstave o priseljencih in razpihovanje etnične in kulturne nestrpnosti ter opozarjajo na ključni problem ekonomsko-socialne diskriminiranosti kot pravzrok vseh drugih oblik neenakopravnosti, tudi medijske in kulturne izločenosti: »Poročajo samo o slabih stvareh – pištrole in tako, samo to, nobene kulture.« (3) »Ne poznam, še največ govorijo o politiki in raznih težavah (npr. s cigani).« (12) »Mediji poročajo o tem, kar njim prinaša dobiček (televiziji, časopisom). V to so prisiljeni zaradi kapitalistične družbe. Mislim da poročila o kulturnih dejavnostih priseljencev ne prinašajo velikega števila gledalcev (dobička), kot npr. svetovni terorizem, kateri je neposredno povezan z islamsko versko skupnostjo.« (111)

Med tistimi mediji, ki jih anketiranci ob svoji omembi splošnega medijskega ignoriranja priseljskih kulturnih interesov in dejavnosti vendarle izvzemajo v pozitivnem smislu, so nacionalna televizija z oddajo *Polnočni klub* in tednik *Mladina* (73), pa časnik *Večer* in radio Bakla: »Ne, le v *Večeru* kdaj kaj piše ali se v cerkvi kaj sliši.« (26) »Ne. Samo pa v *Večeru* večkrat kaj piše. Če pri nas kaj organiziramo in ljudje to izvejo preko medijev jih zelo malo pride na kakšne kulturne dogodke.« (39) »Pohvalil bi tudi radio Bakla, ker vrtijo vse (slovenske, tuje in tudi balkanske).« (107)

Večina se torej svoje kulturne izločenosti iz širše družbe in njenih osrednjih medijev zaveda (njihov odgovor na deveto vprašanje je negativen), pri čemer navajajo tudi svoje predloge: »Slovenski mediji so podrejeni trgu in deloma politiki. Ne trg ne politika nista pripravljena na sprejemanje teh tem. Predlagam vsaj mesečnik, ki bi seznanjal ljudi z dogodki (kultura, šport) in problemi te populacije.« (97) »Ne. Da je v časopisih rubrika o priseljencih!« (7) »Ne, več vključevanja diplomatskih predstavništev.« (10) »Premalo. Oddaje o priseljencih.« (13) »Mislim da bi rabili več nacionalnih programov.« (149) »Premalo odaj. Lahko blo več da se vsi ljudje v Sloveniji saznajo z kulturami drugih narodov kateri živijo v Sloveniji.« (18) »Ne. Posebne oddaje o njihovi kulturi.« (21) »Mislim, da so v kulturnim dejavnostima

hrvaški priseljenci dokaj zapostavljeni na celotnem področju. Dosti je na TV o priseljencima mađarske narodnosti, a o hrvaškimi nič. Več odaj na TV o hrvaški kulturi.« (28) »Ne. Slovenski mediji ne poročajo dovolj o kulturnih dejavnostih priseljencev. Celo menim, da nasploh slabo govorijo in predstavljajo kulturo priseljencev. Po medijih bi lahko večkrat naredili kako oddajo o različnih kulturah, ki živijo v Sloveniji. Tega primanjkuje.« (30) »Mislim, da jaz od kar tu živim še nisem zasledil kakšne odaje na temo priseljenci in njihova kultura. Mislim, da bi morali zlasti več informirati ljudi o statusu priseljencev, o njihovem življenju, kulturi pa tudi njihovih pravicah. Predlagam odajo na to temo.« (64) »Mislim, da nekako premalo. V bistvu se bi moralo vedeti več o kulturi priseljencev, da bi se čimveč zvedelo o njih, njihovih običajih... Predlagam več dokumentarcev o priseljenicah, njihovih položajih, življenju v njihovi [izvorni] državi in tukaj.« (65) »Poudarek medijev o kulturni dejavnosti priseljencev v Sloveniji je majhen. Za povečanje slednjega bi bilo potrebno več oddaj in podobnega.« (59) »Ne. Mogoče kakšne oddaje na nacionalni televiziji o priseljenicah v Sloveniji, o njihovem kulturnem delovanju, običajih, načinu življenja v Sloveniji...« (61) »Slovenski mediji skoraj nič ne poročajo o kulturnih dejavnostih. Predlagam, da se vsaj enkrat na mesec naredi kulturni prispevek na regijskem nivoju.« (118) »Ne poročajo. Predlagam da imajo na TV in radiu najmanj enkrat na mesec oddaje o svoji kulturi.« (68) »Po mojem mnenju bi morali pripraviti različne oddaje o kulturnih dejavnostih posameznih priseljskih skupin, kajti vse nimajo enakih kulturnih dejavnosti, enakih šeg in navad, načinov praznovanja posameznih praznikov...« (88) »Slovenski mediji ne poročajo dovolj o kulturnih dejavnostih priseljencev v Sloveniji. Predlagam oddajo na nacionalni TV trikrat na teden o različnih kulturnih in zabavnih dejavnostih priseljencev.« (86) »Ne (malo več odaj, ne samo za manjine).« (130) »Ne preveč. Da bi vsakotoliko obstajale kake brošure, predstavitvene strani raznih časopisov.« (131) »Ne. Na TV tega ni zaslediti. Lahko bi bile posebne oddaje v ta namen, da se prikaže njihovo izročilo in kako se ohranja v Sloveniji.« (120) »Žal ne. Morda bi se morali sami priseljenci malo bolj organizirati ter angažirati in Slovencem predstaviti (približati) svojo kulturo.« (132) »Mislim, da mediji ne poročajo dovolj o njihovih kulturnih dejavnostih, tako da to ostaja bolj interna zadeva. Predlagam (za prodor v širšo javnost) najprej kakšne skupne projekte s strani priseljencev in slovenskih kulturnikov, ki bi kulturo priseljencev predstavili širši množici. Sodelovanje kulturnikov se mi zdi najbolj pomembno.« (74)

O kulturnem prispevku priseljencev mediji ne poročajo oziroma ne dovolj. V medijih se omenijo le kadar gre za verske praznike (božič, bajram, pasha), sicer pa drugo v medijih nisem zasledila. Predlagam da se večje kulturne dejavnosti oziroma stvaritve oznanijo v časopisih, poročajo na radiu in da se naredi kakšen televizijski prispevek – na HTV-u imajo posebno oddajo namenjeno priseljencom in njihovem življenju – mogoče podobno lahko naredi SLO 1. (117)

Prav tak je tudi predlog izvajalcev raziskovalnega projekta *Percepcije slovenske integracijske politike*:

Dolžnost države bi torej bila, da ustvari ustrezne razmere za ohranjanje in uveljavljanje kulturne in jezikovne identitete vseh njenih prebivalcev. Glede na povedano bi bilo treba *slovensko zakonodajo o medijih ustrezno dopolniti z obveznostmi javnih medijev, v prvi vrsti javne RTV*, da omogočijo »novim« manjšinskim skupnostim uresničevanje pravice do pristopa (vstopa) v medije in s tem do sodelovanja v kulturnem življenju. *Ignoranca, tudi medijska, vodi v različne oblike getoizacije*; to pa je v nasprotju z želenim procesom integracije. Pregled medijske zakonodaje kaže na *najlažjo in najbolj elegantno pot za izhod iz medijskega mrka* – oblikovanje narodnostnega programa v okviru RTV, kar bi bilo mogoče doseči z dopolnilom zakona o RTV. Če bi bilo dopolnilo napisano v duhu določb, ki veljajo za klasični manjšini, bi se izognili prenekateri nevšečnosti. (Komac in Medvešek 2006: 254–255)

Do predlogov za takšna in podobna zakonska dopolnila pa bi v Državnem zboru mnogo lažje prihajalo, če bi imele svoje predstavnike v njem tudi »nove« manjšine. Tako pa je tudi vprašanje seznanjanja širše slovenske javnosti s kulturnimi dejavnostmi priseljencev in njihovih društev skoraj v celoti prepuščeno priseljencem samim. Pri tem sicer redno ali občasno sodelujejo nekatere radijske postaje (npr. Radio Študent), kulturna društva (npr. Mariborska literarna družba, predvsem s svojo revijo *Locutio on-line*) in druge nevladne organizacije, na splošno pa je takšno sodelovanje, z nekaj maloštevilnimi izjemami, zaenkrat še zelo slabo razvito. Zveza kulturnih društev Slovenije je sicer objavila informacijo o svojem programu Druga Slovenija, o katerem piše:

Druga Slovenija je program Zveze kulturnih društev Slovenije za manjšinske skupnosti v Sloveniji. Za razliko od slovenske državne doktrine jih ne diskriminiramo kot tako imenovane »novodobne manjšine«, saj menimo, da mora biti vsakdo, kdor je državljan Slovenije, v svojih osnovnih kulturnih pravicah deležen enakovredne pozornosti. Kulturno življenje društev manjšinskih skupnosti je izjemno bogato in predstavlja pomemben delež v ugledu, ki si ga ustvarja Slovenija v mednarodnih očeh. Razlikujemo med etnično skupnostjo in posamičnimi izraženimi interesi, ki se oblikujejo kot društva. Zagovarjamo demokratično izražanje razlik v vsaki etnični skupnosti in se zavzemamo za sistem voljenih predstavnikov skupnosti za dialog z državnimi organi Slovenije. (Zveza kulturnih društev Slovenije / Druga Slovenija)

Do trenutka, ko to pišem (februar 2008), pa so med priseljskimi društvi, katerih podatke so izvajalci omenjenega programa pridobili in objavili na svoji spletni strani, zgolj makedonska društva v Sloveniji in društva, ki so člani Bošnjaške kulturne zveze Slovenije. A če je vprašanje seznanjanja širše slovenske javnosti s kulturnimi dejavnostmi priseljencev prepuščeno zlasti priseljencem samim, bi za

njihova prizadevanja na tem področju vendarle morala imeti nekoliko več posluha tudi slovenska država. Kot sem že omenila, pa je bilo med vsemi tistimi prijavljenimi kulturnimi projekti priseljskih društev leta 2007, ki jih je Ministrstvo za kulturo zavrnilo, največ namenjenih ravno predstavitvi kulturnih dejavnosti manjšinskih etničnih skupnosti širšemu okolju (Rezultati Javnega poziva...: 6–8).

PARTICIPACIJA DRŽAVE

Med dejavniki, ki bistveno vplivajo na slabše pogoje za razvoj in uveljavljanje kulturnih dejavnosti priseljencev, je zlasti diskriminatorni odnos države, na kar opozarjajo tudi naši anketiranci: »Menim da je razvoj oziroma uveljavitev kulturnih dejavnosti otežena zaradi manjše denarne potpore države – vemo da je pri kulturi to odločilni dejavnik!« (21) »Država se obnaša mačehovsko.« (70) »– Nimajo svojih kulturnih objektov (ali zelo malo). – Mislim da se malo ali skoraj nič denarja ne namenja za priseljence.« (68) »Možnosti za razvoj kulturnih dejavnosti so, vendar je to odvisno od politike in finančnih sredstev; mislim pa, da širša družba oziroma javnost ni posebno seznanjena z delovanjem 'tujih' kulturnih društev.« (117) »Da. Ni državnih programov, ki bi bili subvencionirani za ohranitev in prenos kulturnih vzorcev na mlajše in izmenjave idej, problemov priseljencev.« (97) Predvsem tisti anketiranci, ki so včlanjeni v priseljska društva, še zlasti pa oni, ki v takšnih društvih opravljajo vodilne funkcije, imajo zaradi večje dostopnosti podatkov tem jasneje izoblikovano mnenje o neenakopravnem kulturnem položaju priseljencev:

Definitivno! Poglejte samo sredstva, ki jih vlada RS in lokalne skupnosti namenjajo društvom, ki negujejo kulturo nepriznanih manjšin. Gre za minorna sredstva, ki ne zadostujejo niti za osnovne potrebe teh društev. Če bi izračunali vsoto sredstev, ki jo nepriznane manjšine prispevajo v državni proračun, in če bi potem primerjali, koliko teh sredstev se investira nazaj v kulturne dejavnosti, ki ohranjajo slovensko kulturno dediščino, in v kulturne dejavnosti, ki ohranjajo kulturo nepriznanih manjšin, bi po mojem prepričanju odkrili precejšen razkorak med finančno oskrbo enih in drugih dejavnosti (ob upoštevanju vsote vložka domicilne in »priseljene« populacije ter ob upoštevanju števila ene in druge populacije). (175)

To vsekakor drži in po moji sodbi prav v tem tiči jedro kulturne diskriminacije priseljencev s strani slovenske države, saj javno financiranje – tudi po mnenju anketiranih – v veliki meri pogojuje razvoj, uveljavitev in promocijo priseljskih kulturnih dejavnosti v širši slovenski javnosti. To pa močno vpliva na kulturno samopodobo priseljencev, ki jo ti prenašajo na svoje otroke in vnuke. Zaradi zavrte integracije priseljencev in njihovih kulturnih dejavnosti, dosežkov in vrednot v širšo družbo večina Slovencev še vedno dojema slovensko družbo kot monokulturno, torej tako, kot da avtohtone in priseljske etnične skupnosti nikoli ne bi obstajale

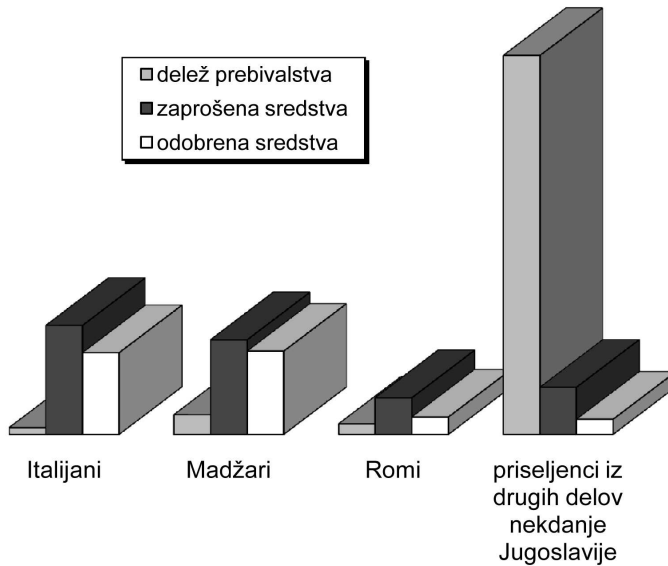
v tej deželi, kot da ne bi ničesar prispevale k njeni kulturi, kot da nikoli ne bi bile del nacije, ki je ustanovila svojo suvereno slovensko državo. Podatek o državni participaciji pri sofinanciranju priseljskih kulturnih dejavnosti pa priča o tem, da takšna predstava ni vkoreninjena le v slovenski javnosti, ampak tudi državi.

Kulturne dejavnosti priseljencev so bile vključene v državno sofinanciranje po letu 1992 (Čopič in Tomc 1996: 187). Pa poglejmo, kolikšna je njihova dejanska kulturna enakopravnost na tem področju. Tabela 8 in Slika 3 prikazujeta razmerje med velikostjo avtohtonih manjšin in priseljskih skupnosti v Sloveniji (na osnovi narodnostne opredeljenosti njihovih pripadnikov, popis 2002) ter višino zaprošenih in odobrenih sredstev iz kulturnega proračuna v obdobju 1998–2000. Razmerje med zaprošenimi in odobrenimi sredstvi v letih 2001–2003 je približno enako kot v prejšnjih letih, leta 2004 pa so se sredstva za sofinanciranje kulturnih dejavnosti »drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev« podvojila.

Tabela 8: Sofinanciranje manjšinskih etničnih skupnosti v Sloveniji iz kulturnega proračuna RS v obdobju 1998–2000*

MANJŠINA	DELEŽ PREBIVALSTVA SLOVENIJE (POPIS 2002)	LETO	ODOBRENI PROJEKTI ----- ZAPROŠENA SREDSTVA SIT	ODOBRENI PROJEKTI ----- ODOBRENA SREDSTVA SIT	ZAVRNJENI PROJEKTI (ali na rezervni listi) in ZAVRŽENI PROJEKTI ----- ZAPROŠENA SREDSTVA SIT
ITALIJANI	0,15 %	1998	44,722,125	40,653,677	2,726,000
		1999	56,783,839	44,719,044	4,500,000
		2000	60,094,420	47,934,870	9,164,000
MADŽARI	0,35 %	1998	41,782,240	41,782,240	–
		1999	45,961,350	45,488,350	–
		2000	59,181,755	48,672,000	7,545,000
ROMI	0,17 %	1998	10,374,354	9,281,650	16,911,000
		1999	10,969,640	9,281,650	1,687,990
		2000	11,952,806	9,745,000	7,792,930
PRISELJENCI IZ NEKDANJIH JUGOSL. REPUBLIK	6,2 %	1998	22,570,536	8,783,000	22,058,000
		1999	11,729,800	5,976,000	2,040,000
		2000	14,066,265	9,847,000	4,463,600

* Izračuni so narejeni na osnovi *Letnih poročil Ministrstva za kulturo* (1998–2000) in Popisa 2002 (Slovenija, Prebivalstvo po narodnosti).

Slika 3: Slovenske državne subvencije za kulturne dejavnosti manjšin, 1998–2000: primerjava med sofinanciranjem ustavno priznanih in »novih« (priseljenskih) skupnosti

Vsota vseh državnih subvencij za kulturne dejavnosti ustavno priznanih in priseljenjskih manjšin v obdobju 1998–2000 je predstavljala 0,54 % kulturnega proračuna RS.¹⁰¹ Ker so veliko večino teh sredstev (0,51 % kulturnega proračuna RS) v tem obdobju prejele »avtohtone« manjšine, ki vse skupaj (vključno z romsko skupnostjo) glede na narodnostno opredelitev v popisu 2002 predstavljajo 0,6 % prebivalstva Slovenije, bi tak delež kulturnega proračuna lahko interpretirali kot ustrezno zaščito teh manjšinskih kultur. Na drugi strani pa so priseljenjske skupnosti iz drugih delov nekdanje skupne države, ki glede na narodnostno opredeljenost v popisu 2002 predstavljajo 6,2 % slovenske populacije, torej imajo več kot desetkrat toliko pripadnikov kot vse ustavno priznane manjšine skupaj, prejele le 0,03 % kulturnega proračuna. To pomeni, da je znesek državnih subvencij, preračunan na osebo, namenjen, denimo, slovenskim Italijanom, več kot *tristokrat večji* od zneska na osebo, ki so ga za svoje kulturne dejavnosti prejeli priseljenci, čeprav v kulturni proračun prispevajo eni in drugi. Po najbolj poenostavljenem izračunu razmerja

¹⁰¹ V obdobju 1991–1997 pa še manj. Čurin Radovič (2002: 268) navaja naslednje deleže: 0,39 % kulturnega proračuna RS leta 1991 in 1992; 0,53 % leta 1993; 0,49 % leta 1994; 0,45 % leta 1995 in 1997; 0,42 % leta 1996. V naslovu tabele (Čurin Radovič 2002: 268) pa je verjetno *pomotoma* zapisano (iskreno dvomim, da bi avtorji želeli namenoma zavajati bralce poročila), da gre za delež kulturnega proračuna RS, ki je namenjen za kulturne dejavnosti »drugih« etničnih manjšin v Sloveniji. Dejansko gre seveda za skupni delež, namenjen obema »narodnima skupnostma« (italijanski in madžarski), pa tudi romski in vsem drugim manjšinskim skupnostim ter priseljencem.

med pričakovanim vložkom in porabo torej lahko avtohtone manjšine s svojim vložkom v kulturni proračun z dobro mero pokrijejo svojo porabo. Priseljske skupnosti iz drugih delov nekdanje Jugoslavije (če jih po enaki metodologiji kot avtohtone manjšine zreduciramo na samo tiste pripadnike, ki so se v zadnjem popisu izrecno narodnostno opredelili v tem smislu) pa po enakem izračunu prejemajo za svoje kulturne dejavnosti manj kot pol odstotka svojega »hipotetičnega« vložka v kulturni proračun RS, medtem ko 99,5 % sredstev, ki jih prispevajo v kulturni proračun, namenjajo za slovenske kulturne programe in projekte. Mnoga od več kot 60 priseljskih kulturnih društev se prijavljajo na vsakoletni razpis Ministrstva za kulturo, vendar je velik del njihovih vlog vsako leto zavržen. Slika 3 jasno kaže, da je razlika med zaprošenimi in odobrenimi sredstvi pri italijanski, madžarski in romski skupnosti povsem neprimerljiva z deležem oziroma obsegom zavrženih vlog priseljskih kulturnih društev. O tem poročajo tudi naši anketiranci: »Slovenija naj bi finančno podpirala kulturne dejavnosti priseljencev, a osebno vem, kot dolgoletni član KD »Sandžak«, da je to podpiranje tragikomedija. Letos, od 5 prijavljenih projektov, se je država odločila podpreti samo naš časopis.« (248)

Sredstva za »financiranje kulturnih projektov kulturnih organizacij s statusom pravne osebe na področju drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS«¹⁰² so se v zadnjih letih povečevala in v letu 2007 dosegla že 197.747 EUR (za primerjavo s prejšnjimi zneski naj navedem, da bi to znašalo 47.388.000 SIT) razpisanih sredstev. Med dejavniki tolikšnega povečanja so nedvomno tudi naslednji:

1. opozorila predstavnikov priseljskih kulturnih društev glede njihove dolgotrajne diskriminiranosti v sklopu kulturnega proračuna;
2. opozorila stroke (raziskovalcev in operativcev v javnih zavodih, nevladnih in medvladnih organizacijah) na »zelo skromna« in celo »sramotno nizka« sredstva za kulturne dejavnosti »novih« narodnih skupnosti oziroma manjšin (Klopčič, Komac in Kržišnik - Bukić 2003: 329, 332) s konkretnimi primerjalnimi analizami zaprošenih in odobrenih državnih subvencij (Žitnik J. 2004c: 226–228; 2004e: 121–122);
3. javna opozorila in letna poročila nekdanjega slovenskega varuha človekovih pravic Matjaža Hanžka, zlasti sedmega letnega poročila za leto 2001 in enajstega za leto 2005;
4. opozorila mednarodnih organizacij in organov EU, zlasti pa Drugo mnenje o Sloveniji Svetovalnega odbora Sveta Evrope o okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin (ACFC/OP/II(2005)005) ter priporočila evropskega komisarja za človekove pravice Alvara Gil-Roblesa in poročilo njegovega urada o spremljanju napredka Slovenije v obdobju 2003–2005 (SE, Urad komisarja za človekove pravice 2006);
5. dolgoletna prizadevanja Oddelka za kulturne dejavnosti narodnih skupnosti, romske skupnosti in priseljencev v Sloveniji, pozneje Oddelka za kulturo

¹⁰² Javni poziv za izbor kulturnih projektov na področju drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS (JPP11-DMS-2007).

narodnih, romske in drugih manjšinskih skupnosti ter priseljencev v RS in še pozneje Sektorja za kulturne pravice manjšin in razvoj kulturne raznolikosti, ki pod takšnimi in podobnimi imeni deluje v sklopu Ministrstva za kulturo in si vsa leta prizadeva za povečanje sredstev za kulturne dejavnosti »novih« manjšin in priseljencev.¹⁰³

Kljub temu povečanju pa je bilo leta 2007 v okviru razpisanih sredstev za »druge manjšinske etnične skupnosti in priseljence« od 160 prijavljenih kulturnih projektov še vedno odobrenih le 68 projektov. Pri tem pa ni znano niti to, kolikšen delež zaprošenih sredstev predstavljajo odobrena sredstva, saj med rezultati razpisa pri odobrenih projektih – za razliko od rezultatov razpisa za leto 2006 – z letom 2007 ne navajajo več podatka o višini zaprošenih sredstev (RS, Ministrstvo za kulturo, 2007; Rezultati Javnega poziva ...).¹⁰⁴

Če bi priseljenci prejeli iz kulturnega proračuna RS za svoje kulturne dejavnosti samo polovico tistih sredstev, ki jih vanj prispevajo, kar bi znašalo 3 % letnega kulturnega proračuna, bi lahko ustanavljali svoje založbe, časopise, revije in druge etnične medije, knjižnice, literarne in umetniške delavnice, gledališča, arhive in muzeje, seminarje na temo medkulturnega sodelovanja in kulturne integracije ter raziskovalne in operativne skupine za dejavnejše vključevanje sadov priseljskih kulturnih dejavnosti v osrednje slovenske medije in druge organizacijske oblike kulturnega dogajanja, pa tudi v nacionalne znanstvenoraziskovalne vsebine in potrjene učbenike.¹⁰⁵ Drugo polovico svojih sredstev, namenjenih kulturi, pa bi lahko še vedno prispevali za vse druge segmente slovenske (poli?)kulture.

V zaključku naslednjega poglavja, tj. v razdelku »Možnosti za udeležbo v kulturnem življenju«, pa bomo spoznali, v kolikšni meri si naši anketiranci sploh lahko privoščijo uživanje sadov kulturnih dejavnosti vseh tistih slovenskih porabnikov kulturnega proračuna, ki jih priseljenci tako širokopotezno sofinancirajo – domala s svojim celotnim prispevkom v kulturni proračun.

¹⁰³ Prve si v kontekstu terminološke rabe omenjenega sektorja lahko razlagamo kot priseljence s slovenskim državljanstvom, druge pa kot priseljence brez slovenskega državljanstva, ki jih je seveda bistveno manj. Ker je bilo, kot sem že omenila, v zadnjem popisu prebivalstva 8,5 % popisanih oseb priseljenih iz tujine (oziroma 7,7 % popisanih oseb priseljenih iz drugih republik nekdanje skupne države), medtem ko so osebe brez slovenskega državljanstva predstavljale samo 2 % prebivalstva Slovenije, je očitno, da je imela v času popisa velika večina priseljencev v Sloveniji slovensko državljanstvo.

¹⁰⁴ Med predlagatelji odobrenih projektov za leto 2007 so – poleg kulturnega društva nemško govorečih žena Mostovi, Slovenskega kočevskega društva Peter Kozler in madžarskega kulturnega društva Petőfi Sándor – predvsem Bošnjaška kulturna zveza Slovenije ter srbska, hrvaška, albanska, makedonska in bošnjaška kulturna društva. Največ kulturnih projektov je Ministrstvo za kulturo zavrnilo Žvezi srbskih društev Slovenije, Društvu Srpska zajednica / Srbska skupnost, Kulturnemu društvu Međimurje Ljubljana in Društvu slovensko-makedonskega prijateljstva (Bled).

¹⁰⁵ Če bi priseljenci prejeli ustrezen delež tudi iz šolskega republiškega proračuna, v katerega ravno tako prispevajo svoj sorazmerni delež sredstev, bi lahko ustanavljali tudi svoje osnovne in srednje šole, pozneje pa morda celo kake visokošolske zavode.

PRISELJENSKA IZKUŠNJA V SLOVENIJI V LUČI INTEGRACIJSKIH NAČEL

*Mogoče sem se zmotil.
Mogoče sem le razgret kamen,
ki si ga vzela v premraženo dlan.
Kamen s topimi in ostrimi platmi.
Ostre te presenetijo.*

*In ko se ti bo dlan
majčkeno ogrela,
me boš odvrгла
in še naprej iskala
gladek kamen.¹⁰⁶*

Kot smo avtorji ankete načrtovali, se vsebina odgovorov naših anketirancev nanaša na najrazličnejše vidike njihove ekonomske, socialne, jezikovne in kulturne integracije v Sloveniji. Da pa bi njihovo doseganje izkušnjo lahko navezala na integracijska načela Republike Slovenije, moram slednja uvodoma na kratko predstaviti. Državni zbor RS je 14. 5. 1999 sprejel *Resolucijo o imigracijski politiki Republike Slovenije*, v kateri pod točko 4 navaja naslednja izhodišča slovenske integracijske politike:

Integracija: Upoštevanje družbeno večkulturnost, s spoštovanjem bogastva različnosti, mirnega sožitja, družbene stabilnosti in kohezivnosti bo Republika Slovenija vodila integracijsko politiko, katere cilji so zasnovani na temeljnih načelih in vrednotah enakopravnosti, svobode in vzajemnega sodelovanja. Pri tem je:

- enakopravnost razumljena kot zagotavljanje enakih socialnih, ekonomskih in civilnih pravic;
- svoboda kot pravica do izražanja kulturne identitete ob zagotovitvi spoštovanja integritete in dostojanstva vsakega posameznika in gojitve lastne kulture v skladu z zakoni in temeljnimi vrednotami Republike Slovenije;

¹⁰⁶ Z. Keser, Kamen, rokopisna zbirka *Tkalnica trenutkov* [2001], zasebni arhiv. Avtor je pripadnik druge generacije, rojen v Sloveniji, izbrisan iz registra prebivalcev in šele po odvetniški intervenciji vrnjen v aktivni register prebivalcev. Leta 1998 so mu ponovno izdali njegove »pomotoma« razveljavljene državljske dokumente.

- vzajemno sodelovanje kot pravica do udeleževanja in odgovornosti vseh v neprekinjenem procesu ustvarjanja skupne družbe.

28. 11. 2002 pa je Državni zbor sprejel še *Resolucijo o migracijski politiki Republike Slovenije*, v kateri se v 3. in 7. točki znova sklicuje na zgornja načela, v 5. točki navaja integracijo med temelji migracijske politike, v 6. točki pa med elementi migracijske politike navaja naslednjega:

integracijska politika oziroma v ožjem smislu priseljenška politika do prisotnih in bodočih priseljencev, ki se nanaša na ukrepe države in družbe, ki zagotavljajo ugodne pogoje za kakovost življenja priseljenih, vključno z aktivnim preprečevanjem diskriminacije, ksenofobije in rasizma, spodbujajo integracijo in omogočajo, da priseljenci postanejo odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije. Za uporabo te resolucije se za priseljenca/priseljenko šteje vsakdo po preteku enega leta od prijave prebivališča v Republiki Sloveniji.

V točki 8 navaja med napovedanimi ukrepi:

- uveljavitev izhodišč integracijske politike, kar zahteva določene pravne okvire in družbene ukrepe, tako v okviru splošne družbene politike kot tudi za posamezne skupine priseljencev usmerjene programe, ki bodo spodbujali integracijo priseljencev v slovensko družbo, preprečevali diskriminacijo in družbeno obrobnost in omogočali, da priseljenci izražajo in gojijo lastno kulturo in vrednote na podlagi spoštovanja osebne integritete in dostojanstva v skladu z zakoni Republike Slovenije;
- pripravo programov za objektivno obveščanje javnosti o različnih vidikih, vzrokih in posledicah migracijskih gibanj, tudi kot predpostavke za preprečevanje morebitnega razraščanja ksenofobije in odklonilnega odnosa do priseljencev.

Tudi Ministrstvo za notranje zadeve je za uresničitev svojih najpomembnejših nalog za leto 2005 določilo deset izhodiščnih programskih ciljev, med katerimi je: »Integracija priseljencev v RS v obdobju 2005 do 2007: Priprava celovite integracijske politike, temelječe na multikulturalnosti in multietičnosti; nadaljnje koordinirano izvajanje integracijskih ukrepov s pristojnimi resorji.«¹⁰⁷ Tako je v letu 2006 razpisalo raziskovalno temo »Učinkovitejša prebivalstvena integracijska politika«. Z razpisano temo želi Ministrstvo za notranje zadeve pridobiti predlog integracijske politike Republike Slovenije s ciljem, »pripraviti integracijsko politiko Republike Slovenije, ki bo upoštevala skupna temeljna načela Sveta EU za politiko integracije priseljencev v EU, ki temeljijo na *definiciji integracije kot dvosmernega procesa med državo sprejema in tujcem, ob ohranitvi lastne kulturne in etične* [etnične, op. J.

¹⁰⁷ Ministrstvo za notranje zadeve RS, Prednostne programske naloge, http://www.vlada.si/predstavitev_vlade, 10. 8. 2006.

Ž. S.] identitete priseljencev. Integracijska politika mora temeljiti na multikulturalnosti in multietičnosti [multietičnosti, op. J. Ž. S.], usmerjena pa mora biti na celotno družbo in ne le na priseljence.«¹⁰⁸

Pri zaključni redakciji dokumenta Evropske komisije (Cancedda 2005) o ocenjevanju integracije kvalificiranih priseljencev (sprejeto oktobra 2005) je strokovno jedro skoraj dobesedno upoštevalo predlog definicije kulturne integracije, ki se v 3. točki glasi: »Kulturna integracija priseljencev pomeni polno vključitev priseljskih kultur, jezikov, identitet, vrednot in vedenjskih vzorcev na enakopravnih temeljih. Njihove vrednote in navade naj bi v deželah priselitve pridobile enako veljavo in spoštovanje kot vrednote in navade nacionalnih večin. /.../ Integracija je vzajemni proces, v katerem naj vse vpletene strani enakovredno uporabijo potrebne mehanizme prilagajanja.« (Žitnik J. 2005c: 3) V soglasju s celotnim predlogom je omenjeno strokovno telo v nadaljevanju postopka dodatno vključilo v dokument vrsto normativnih predlogov in opozoril, denimo, da bi morali tudi delodajalci v deželah sprejema – »glede na dvosmerno koncepcijo integracije« – obvladati medkulturne veščine (npr. znanje jezika priseljenih delavcev, poznavanje njihovih kulturnih norm, vere itd.) (Cancedda 2005, priloga 2: 18). Že v uvodni del dokumenta pa so dodatno vključili definicijo, ki je nekoliko redigiran zgoraj citirani predlog (Žitnik J. 2005c: 3) in ki ne pušča nobenega prostora za razumevanje integracije v smislu procesa, ki naj bi pogojeval kakršnokoli podrejenost oziroma enostransko prilagajanje (Cancedda 2005: 27–28).¹⁰⁹

Kot smo videli, zgoraj citirani dokumenti Republike Slovenije izhajajo iz spoštovanja večkulturnosti, ki je prvo načelo integracije. Vztrajajo pri »definiciji integracije kot dvosmernega procesa med državo sprejema in tujcem, ob ohranitvi lastne kulturne in etnične identitete priseljencev«. Prav tako ti dokumenti večkrat omenjajo ukrepe za aktivno preprečevanje marginalizacije priseljencev in ksenofobije, ki jih je treba le še nekoliko podrobneje opredeliti in začeti dosledno izvajati. Javnomenjske raziskave prinašajo nepogrešljive kvantitativne podatke o obstoju, stopnji in oblikah ksenofobije v Sloveniji. Kvalitativnejši vpogled v ksenofobne občutke in v še živeče stereotipe o priseljenicah, ki se večinoma porajajo prav iz občutka ogroženosti, pa nam, kot smo videli, nudijo na eni strani nekateri slovenski spletni forumi, na drugi strani pa izkušnje naših anketirancev, o čemer je že tekla beseda v prejšnjih poglavjih. Prav zaradi tega vključujem tudi v nadaljnjo obravnavo stopnje enakopravne integracije priseljencev poleg anketnih odgovorov tudi nekatere rezultate svoje raziskave tovrstnih vsebin slovenskih spletnih forumov, ki je bila opravljena avgusta 2004.

¹⁰⁸ Poudarila avtorica. ARRS, Razpisi 2006, Razpisna dokumentacija, Podrobnejša predstavitev ciljev po posameznih temah, <http://www.arrs.gov.si/sl/progproj/crp/razpisi/06/inc/podrob-predstavitev-ciljev.doc>, 10. 8. 2006.

¹⁰⁹ Med upoštevanimi predlogi za končno formulacijo dokumenta je bil tudi predlog, da naj metodološki model za ocenjevanje stopnje integracije vključuje spremljanje prisotnosti sovražne retorike političnih predstavnikov in drugih udeležencev v javni komunikaciji, medijev, mnenjskih voditeljev, učiteljev ipd. (Žitnik J. 2005c: 3–4); slednje je bilo vključeno v končno verzijo dokumenta (Cancedda 2005) na str. 44, 99, 100, 101, 104 in 129.

Najprej pogledjmo, kaj menijo naši anketiranci o svoji enakopravnosti na področju politike in verskega življenja.

POLITIKA, VERSKO ŽIVLJENJE, IZOBRAŽEVANJE

Sedmo anketno vprašanje se glasi: »Menite, da so priseljenci v Sloveniji (ne)enakopravni na področju politike, verskega življenja, izobraževanja in poklicnega napredovanja? Kje to opazate?« Domala vsi anketiranci, ki bodisi v odgovoru na to ali kako drugo vprašanje opozarjajo na versko diskriminacijo, ne glede na svojo narodnost in vero izpostavljajo primer ljubljanske džamije. V zvezi s statusnopravno diskriminacijo najpogosteje omenjajo izbrisane. Njihov osrednji argument, ki priča o politični izločenosti priseljencev, pa je ta, da kot nepriznane manjšine nimajo svojih predstavnikov v državnem zboru.

Krepko prevladujoči del anketiranih pa meni, da so neenakopravni na večini naštetih področij ali celo na vseh: »Da. Povsod.« (14) »Da – neenakopravni so na vseh omenjenih področjih. Opažam pri ljudeh, ki spremenijo odnos, ko opazijo priimek s končnico 'ić'.« (114) »Mislim, da če ni opaženo v javnem življenju še ne pomeni, da to ne obstaja.« (75) »Na vseh področjih, razen na področju izobraževanja, so priseljenci neenakopravni. V politiki lahko sami ugotovite, koliko poslancev je t. i. priseljskega porekla, pravoslavna cerkev je le ena v Sloveniji (pa še ta brez WC), džamija je sporna...« (17) »V politiki nimajo enakopravnega položaja, nemorejo uspeti v politiki. /.../ Muslimane ne upoštevajo tako kot krščane.« (57) »Mislim da se smatrajo kot drugorazredni narod. Da nimajo veliko šans da bi se prebili v politiki v sam vrh. Versko področje nepopono. Nimamo dovolj velike objekte (molilnice).« (33) »Da. Ni enakopravnosti.« (42) »Na področju politike, ker so nekateri še vedno po krivici izbrisani, na področju verskega življenja, kjer so npr. muslimani še vedno zapostavljeni, na področju izobraževanja, kjer so otroci na ić še vedno obravnavani (večinoma) kot slabši učenci in obravnavani kot da niso sposobni dosegati boljših učnih rezultatov.« (43) »V politiki neenakopravni – še nisem slišal, da bi bil v parlamentu tujec. /.../ Že zaradi priimka pa ne morejo biti recimo župani ipd. /.../ V verskem življenju /.../ menim, da je nasprotovanje džamiji fobija malih narodov.« (50) »Osnovne pravice so enake, če pa hočeš napredovati pa ne moreš. Hrvati so enakopravni. Če pa je druga vera pa niso enakopravni.« (60)

Politika je v Sloveniji grozna (za k...), nobena ni dobra, ne prej ne zdaj, mogoče še bolj zdaj, ko so še bolj postali neprijazni, ne samo do nas, do vseh, na primer cigani pa to. /.../ Glede vere nismo enakopravni, glej koliko je cerkva za vas, mi imamo samo eno. Tudi to politika dela, mi ne moremo imeti več cerkva, vi pa imate svoje na vsakem koncu, to ni fer. (2)

V naši regiji priseljenci niso vključeni v politični sistem. Kar se tiče verskega življenja, glede na to, da smo pravoslavci, je versko življenje omejeno. Ne

vidim v naši regiji sodelovanje katoličke in pravoslavne cerkve. V Posavju nimajo pravoslavci verski objekt, kjer bi se lahko posvečali svoji verski identiteti. (118)

Nekateri opažajo razlike v stopnji neenakopravnosti med samimi priseljskimi narodnostmi: »...je pa tudi odvisno od narodnosti priseljenca. Npr. Romi, imajo težave pri izobraževanju in poklicnem napredovanju.« (51) Mladi anketiranci (zlasti iz Velenja) gledajo na vsesplošno diskriminacijo priseljencev s širšega zornega kota: »To je odvisno od vladne strukture. Ta problem je v vseh državah Evropske Unije, ampak je bolj tabu tema. /.../ Kot Evropa v celoti, se boji tudi Slovenija islamske vere. Če imajo tudi večina drugih verskih skupnosti svoje dejavnosti in mesto za veroizpoved, mi se zdi nesmiselno razpravljati (npr. o džamiji v Sloveniji) o takšnih in podobnih temah.« (111) Med njihovo starejšo generacijo pa so mnenja nekako razdvojena in nedorečena, saj so njihove izkušnje včasih protislovne: »V Velenju to ni toliko opazno. /.../ Kot Slovenec imaš sigurno večje možnosti. Drugače pa tudi priseljenci imajo možnosti za šolanje in take zadeve. Tudi Slovenci so barabe, ne samo priseljenci.« (106) »Vsepopso so ljudje, ki žalijo in delajo diskriminacijo med nami, vendar izobraženi ljudje tega ne počnejo. Ponavadi se glede tega ne razburjam oz. sem tiho.« (110)

Politična neenakopravnost

Številni anketiranci opozarjajo na svojo politično neenakopravnost: »10 % populacije nima predstavnika v parlamentu!«¹¹⁰ (160) »Priseljenci nemamo svoji politični prestavnikov.« (159) »Politična nezastopanost v parlamentu in ustavno nepriznana manjšina srbske skupnosti.« (151) »Priseljenci v Sloveniji so neenakopravni predvsem na področju politike kar se opaža v parlamentu RS kot največjemu polit. organu. Menim da bi v parlamentu mogli biti vključeni tudi predstavniki priseljencev kot nacionalnih manjšin.« (157) »Na področju politike po osamosvojitvi mislim da so neenakopravni, kar je razvidno tudi od števila v javnem političnem življenju.« (21) »V politiki ni nobenega pripadnika neslovenske nacije (razen ital. ali madjar. nacije) čeprav predstavljajo 1/10 populacije državljanov R Slovenije.« (249) »Na področju politike je zelo malo priseljencev /.../. Na vodilnih mestih, ali v predsedstvu strank, pa ne poznam niti enega priseljenca.« (154)

Lahko se reče da jih nema dovolj v političnem življenju predvsem ker so le italijanska i madžarska skupnost manjšine in jim je tako zagarantiran položaj manjšine, pa se lahko vključujejo v politiko. Zarad tega nema drugih etničnih skupnosti v javnom življenju dovolj. Svi oni *bi morali dobiti status manjšine* in tako *bi se več integrirali* v družbo v Sloveniji. (153)

¹¹⁰ Tu in v nadaljevanju poudarila avtorica.

Če razumemo pojem integracija tako, kot ga opredeljujem v Uvodu, potem zadnja predpostavka vsekakor drži. Podobno ugotavlja Gosar (2005: 23–24):

Dokument, ki je bil sprejet na Dunaju leta 2001, pušča ob strani vse, kar zadeva manjšinske pravice številnih pripadnikov etničnih skupin, ki so v bivši Jugoslaviji iz ekonomskih razlogov migrirali v državne enote, ki so zdaj postale suverene nacionalne države. Multiidentitetna toleranca do priseljskih državljanov neslovenske narodnosti je nenadoma usahnila. Narodnostno poreklo priseljencev iz republik nekdanje Jugoslavije se prezira od leta 1991, saj imajo po ustavi nacionalne države samo avtohtone etnične skupnosti pravico do manjšinskega predstavnštva (v državnem zboru, na področju šolstva itd.).

Podobno razmišlja v svojem spletnem članku tudi celjski publicist Marko Sjekloča (2007):

Slovenska družba je zaprta in priseljencem se ni lahko integrirati. Od dveh milijonov prebivalcev je 11% rojenih v tujini. Status manjšine imajo le Madžari (jih je okoli 8000) ter Italijani, ki so tudi najmanjša etnična manjšina pri nas (jih je okoli 3000). Obe manjšini imata predstavnika v državnem zboru. Po uradnih podatkih imamo tudi 39.000 Srbov, 36.000 Hrvatov, 32.000 Bosancev – verjetno so številke realno še višje, ter več tisoč Črnogorcev, Makedoncev, Albancev, Romov ter drugih. Ti nimajo priznanega statusa manjšine ter tudi nimajo predstavnikov v državnem zboru. Vprašanje pa je kako dolgo se bo Slovenija upirala dodelitvi statusa manjšine nekaterim, ker če ne njihove matice, bo na Slovenijo prej ali slej močno pritisnila Evropska unija. EU je na hitrejšo ukrepanje že prisilila Slovenijo, ki je v štirih letih uredila vprašanje beguncev in ga uskladila z zakoni, ki veljajo v Evropi, čeprav je našla znotraj tega način, da število beguncev čimbolj omeji. /.../ Kmalu bo tudi vprašanje manjšin postalo vroča tema. Hrvaška je že pred Slovenijo, kajti tam imajo Slovenci status manjšine in saborskega predstavnika. Nedvomno pa bodo nekdanje republike morale razrešiti to vprašanje vzajemno in podobno.

Mnogi anketiranci s tem povezujejo tudi svojo *kulturno neenakopravnost*:

Seveda se z njimi ravna neenakopravno. Npr. zelo viden primer je kratenje pravice do verskega objekta (islamski center), nato *nepriznavanje statusa manjšine* narodom nekdanje bivše republike in s tem povezane vse ostale pravice. Priseljenci imajo neenakopraven položaj, saj se za njihovo *kulturno delovanje* namenjajo zelo skromna sredstva. Npr. 200.000 živečih [pripadnikov] etničnih skupin (Srbi, Hrvati, Bošnjaki, Makedonci, Črnogorci, Albanci in ostali) dobijo sredstva na podlagi razpisa Ministrstva za kulturo, ki je samo 1x letno. Letos je bilo namenjenih 20.237.000,00 SIT. (176)

Menim, da so priseljenci pri osamosvajanju Slovenije bili prevarani od strani oblasti. Citiram izjavo g. Bavčarja iz leta 1990: »Zatečenega stanja ne bomo

spreminjali.« Mišljeno je na status priseljencev, ki smo tukaj, v SFR Jugoslaviji, imeli določene nacionalne pravice (jezik, učni program v šolah itn.) Slovenija je postala NACIONALNA država slovenskega naroda in dveh nacionalnih manjšin, ostali svoje nacionalne pravice lahko uveljavljajo na nivoju kulturnih društev. (248)

Na ta problem je opozarjal tudi tedanji varuh človekovih pravic Matjaž Hanžek. *Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2005* navaja pod točko 2.2. Diskriminacija med drugim tudi naslednji argument:

Občasno se srečujemo z razmišljanji o tem, kaj pomeni pojem manjšina in kdaj kakšni skupini priznavati posebne (manjšinske) pravice. Pogosto njihovi avtorji navajajo, da ni stvarne ali pravne osnove, da bi se katerikoli skupini v Sloveniji, poleg obeh ustavno priznanih avtohtonih narodnostnih manjšin in Romske skupnosti, priznal status manjšine. Menijo, da manjšinske pravice ne pripadajo ekonomskim emigrantom, zlasti če imajo dvojno državljanstvo. Zavzemajo se za integracijo tujcev po sistemu talilnega lonca, njihove kulturne potrebe pa naj ne bi bile vredne državne podpore. Varuh vedno znova poudarja, da je varstvo pripadnikov drugih manjšin, npr. etničnih, religioznih ali jezikovnih, ki prav tako uživajo zaščito mednarodnopравnih konvencij, pomemben pokazatelj demokratičnosti družbe. Širši obseg t.i. posebnega varstva manjšin tako nikakor ni mogoče označiti za nasproten mednarodnim standardom, saj ti v pravu človekovih pravic vselej določajo zgolj minimalne zahteve.

Verska neenakopravnost in verska nestrpnost

*Zadnje žito smo poželi
in pobrali vse kosti,
ki so ceste pobelile,
ko volkovi so odšli.¹¹¹*

Področje neenakopravnosti, ki ga poudarjajo skoraj vsi anketiranci, je verska diskriminacija. Pri tem se skoraj brez izjeme – ne glede na lastno narodnost in vero – ogorčeno sklicujejo na problem gradnje džamije v Ljubljani: »Slovenija kot evropska država bi morala imeti džamijo!« (178) »Izgradnjo Džamije v Sloveniji će je demokratična. Primjer je samo ena Nemčija.« (34) »Kot prvo mi Muslimani državljani Slovenije moramo a imeli jo bomo svojo versko hišo Mušejo. /.../ In ki je tu enakopravnost v državi Sloveniji. I mi smo ljudje.« (35) Če bi hotela ilustrirati

¹¹¹ Lev Detela, Ču Fu: Kitajske pesmi, pesem št. 12 (odlomek), *Atentat*, Trst: Sodobna knjiga, 1966, str.146.

rati njihovo tako rekoč enotno mnenje o tem, bi morala navesti skoraj vseh 249 odgovorov.

Nekateri opozarjajo tudi na neupoštevanje drugih verskih pravic:

V pravnem smislu so enakopravni, v proceduralnih postopkih pa se ta enakopravnost včasih na nek način izgubi (primer ljubljanske džamije). Določene verske pravice muslimanov v tej državi niso spoštovane na primeren način: npr. posebnosti pri prehrani – moj lasten primer, pri šolskih malicah ni nikogar zanimalo, ali jaz v skladu z mojimi nazori jem svinjino ali ne, čemur bi pa npr. v ZDA posvetili kar precejšnjo pozornost /.../; potem problem rednih dnevnih molitev pri t. i. prakticirajočih muslimanih, to, ali bodo dobili nekaj minutni odmor za potrebe opravljanja molitve, je stvar dobre volje njihovih delodajalcev, ki ponavadi nimajo posluha za tovrstne potrebe, četudi gre za udejanjanje verske pravice, ki pa spada med človekove pravice, katere naj bi bile neodtujljive. (175)

Seveda nimajo težav le muslimani: »Mislim da nimamo enake pravice. Pravoslavni ljudje v Mariboru poskušajo dobiti dovoljenje za graditev pravoslavne cerkve, že par let se nič ni premikalo. Kamoli ene druge vere katera ni podobna kristijanski. Primer gradnje džamije v Ljubljani.« (18) »Verskega življenja ne, kajti še cerkev svoje nimamo.« (25)

Anketiranci pa ne poročajo samo o neenakopravnosti na področju uresničevanja verskih pravic, temveč tudi o verski nestrpnosti: »Slabo mnenje o Muslimanih na področju Republike Slovenije.« (33) »V Celju so nekoliko nestrpni do pravoslavcev. Tam se zbirajo v cerkvi. Okolica jih odganja, naj gredo na svoje...« (52) »Ljudje še vedno imajo predsodke! Še vedno prihaja do verske nestrpnosti za katero so več ali manj krivi mediji, ki povezujejo vero s krutimi dogodki!« (36) Nasprotno pa skoraj vsi anketiranci hrvaškega porekla poudarjajo, da v Sloveniji »za katolike ni problemov«. (53) »Za katoličane ni razlik, ostali naj bi se prilagajali.« (58)

In kaj menijo o verskih pravicah priseljencev v Sloveniji pripadniki nacionalne večine? Oglejmo si, denimo, nekaj argumentov za in proti gradnji islamskega versko-kulturnega centra v Ljubljani, ki so jih udeleženci diskusije navajali na spletnih straneh RTV Slovenija Forum, Re: Slovenija – Islamija?!? (avgust 2004). Argumenti, s katerimi so razpravljavci nasprotovali ljubljanski džamiji, največkrat odražajo ksenofoben in žaljiv odnos do vseh pripadnikov islamske vere: »Po primitivnosti nihče v Evropi ne more tekmovati z Islamom. Zato bo vsakdo v konfrontaciji z Islamom gladko izgubil. Razlog je preprost: Civiliziranega človeka ovira lastna vest in pa zapletanje v lastne (nedokazane!) dogme o humanosti moderne družbe. Musliman se mu bo mimogrede [žaljivo] na sred katedrale, potem bo pa še zahteval varuha človekovih pravic, kateremu se bo pritožil, da so mu kršene pravice, ker da tukaj nima 52 mošej, pa da ne more iz službe ob vseh urah, ko mora moliti, pa da morajo njegovi otroci hoditi v šole, kjer ne učijo Korana.... Da ne naštevam!« (9. 8. 2004) »Cerkve v Sloveniji so del naše stoletne kulturne dediščine, ki ste jo

muslimani veselo požigali in podirali. Sedaj, ko smo vam ponudili prst, da lahko živite pri nas, pa bi nas radi potegnili iz čevljev.« (24. 8. 2004)

Argumenti, s kakršnimi so zagovorniki gradnje ljubljanske džamije zavračali zgornje pomisleke, pa po slikovitosti prav nič ne zaostajajo za prvimi: »Kaj, ljudje bi želeli obdržati svoje navade???? ... to si pa nikoli ne bi mislil ... kr postrelit jih!!! /.../ Če pa hočeš insinuirat da bo 10.000 muslimanov kaj diktiralo ostalim 1.990.000 potem pa res nisi v stiku z realnostjo. Tipi si želijo samo džamijo postaviti za božjo voljo saj vendar ne bodo hoteli uzakoniti žrtvovanja prvorojencev.« (11. 8. 2004) »Vsem nasprotnikom gradnje džamije, ki vidite edine argumente za to v Saudovi Arabiji predlagam, da zaradi obrednega klanja živali, ki ga opravljajo katoliki na Indonezijskem otoku Flores, preprečijo vsako nadaljnjo gradnjo katoliških cerkev v Sloveniji.« (12. 8. 2004) »Pravkar sem gledal na TV oddajo Čez planke. V Kairu so hoteli obiskati ostarelo 'Aleksandrijo', ki živi svojo pozno starost pri nunah. Niso mogli opraviti intervjuja ker so jo nekdanji muslimanski gospodarji odpeljali s seboj na dopust. Nam so pa ostareli starši ob času dopusta v breme in bi jih najraje poslali v dom onemoglih. Banda muslimanska teroristična.« (14. 8. 2004)

Med integracijskimi načeli Republike Slovenije in priseljsko izkušnjo v tej državi še vedno obstaja skorajda nepremostljiv razkorak, če sodimo po izkušnji velikega dela naših anketirancev. Težava pa ni le v pomanjkanju manjšinskih pravic priseljencev in zaščitne zakonske regulative, ki bi jim te pravice zagotavljala, temveč tudi v nedoslednem uresničevanju njihovih že doslej priznanih pravic. Velik del anketiranih priseljencev se namreč še vedno počuti socialno in kulturno odrinjene na rob. Še posebej pa njihovi odgovori, kot bomo videli tudi v nadaljevanju, opozarjajo na splošno priznano dejstvo, da jezikovni in kulturni položaj priseljencev v veliki meri izhajata ne le iz njihovega političnega položaja, temveč tudi iz njihovega socialno-ekonomskega, ki sta med seboj kar najtesneje povezana (primerjaj Golash-Boza: 750–751).

PRISELJENCI – DRUGORAZREDNI DRŽAVLJANI?

Ali se je položaj priseljencev v bogatem svetu zahodne demokracije – zlasti po izbruhu multikulturalizma in poplavi integracijskih politik – opazno izboljšal? Naj se za primerjavo uvodoma za hip ozrem v preteklost. Louis Adamič (1932: 18–19) je nekoč poročal:

Vem, da številne doselniške družine med rudarji v Pensilvaniji živijo ob pičlih \$ 250 na leto. Doselniške rodbine okoli premogovnikov po Zapadni Virginiji pa prebijejo še z ubožnejšimi dohodki. Na tisoče poljskih in litvanskih predcev rabota za \$ 3 do \$ 13 tednine. Po bivšem tajniku dela Davisu, sedanjem senatorju iz Pensilvanije, se je 86 % delavstva v Združenih državah otepalo z uboštvom že pred l. 1929. In teh 86 % je brez dvoma večina došlega prebivalstva, saj najslabše plačano in najnevarnejše delo opravljajo v Ameriki ljudje

vnanjega rodu. /.../ Pri vsem tem pa so bili doseljenci vselej, in sicer v znatni meri 'gnoj' v Ameriki – obila, tečna hrana za korenine njene bodočnosti in njene veličine. Slučajne dobre plače ob poslovnih razmahih, /.../ romantična širokoustnost vrnivših se 'Amerikancev' /.../ – te stvari so hote ali nehotе podžigale domišljijo ubogim kmetom po Evropi in pretvarjale Ameriko v Obljubljeno deželo v njihovih očeh, vabeč jih, naj krenejo čez Ocean in povečajo ubožno predmestje velikih mest, hunkovske¹¹² naselbine in dagovske¹¹³ okraje umazanih rudniških ali tvorniških občin.

Tale Adamičev zapis je nastal leta 1932.¹¹⁴ Na tone papirja je bilo medtem popisane in potiskanega, milijoni dolarjev, funtov, frankov in evrov porabljenih za simpozije, raziskovalne projekte in nove zakone, ki naj bi vse to spremenili. In rezultat? V zadnjih dveh desetletjih sem še največ potovala po Evropi in ZDA. In v katerokoli mesto sem se pripeljala, povsod ista slika. Na eni strani impresivno razkazovanje narodnega blagostanja: bleščeč finančni *city*, mondene mestne četrti z vrtoglavo dragimi stanovanji, diskretno zavarovana predmestja z razkošnimi družinskimi rezidencami »narodne elite«. Na drugi strani pa priseljska realnost: barakarska naselja, Fužine, Štepanjska naselja, draveljski bloki, Rakove Jelše, ljubljanske Sibirije in predmestne Ižanke v tisoč in eni izvedbi.¹¹⁵ V tri četrto stoletja – po celi vrsti svežih zakonov – se za nove priseljence na Zahodu ni kaj dosti spremenilo.

Povabljena sem bila celo na nekajdnevni mednarodni posvet »Skupna evropska migracijska politika«, da bi evropskim politikom predstavila svoj pogled na vprašanja priseljenstva. Rana Cakirerk (2004: 312–313) navaja v analitičnem poročilu o posvetu, na katerem so soočali svoja stališča predstavniki Evropske komisije in drugih teles EU s predstavniki akademskih krogov iz držav starih in pristopnih članic, med drugim tele zaključke:

¹¹² Hunkiji ali Bohunki, zmerljivka za slovanske in madžarske priseljence.

¹¹³ Dago, iz španskega imena Diego, v tridesetih letih zasmehovalni naziv za priseljence italijanskega, španskega in portugalskega rodu v ZDA (podobno kot danes obstajajo novi slabšalni izrazi za tamkajšnje latinskoameriške ali, denimo, azijske priseljence).

¹¹⁴ Delo Louisa Adamiča še danes predstavlja pomemben vir pri preučevanju idejnih zametkov multikulturalizma in integracije novih priseljencev v ZDA. Njegovemu prispevku na tem področju je posvetil svojo knjigo Dan Shiffman (2005 – slovenski prevod njegovega dela *Rooting Multiculturalism: The Work of Louis Adamic*, Farleigh Dickinson University Press, London itd.: Assotiated University Presses, 2003). Shiffmanov bralec bo presenečen ob množici citatov iz del najuglednejših sodobnih teoretikov ameriškega multikulturalizma, ki Adamiča poznajo in ga vključujejo v svojo obravnavo. Avtor med drugim analizira tudi pogled na Adamiča, kot ga ponuja Werner Sollors (1986) v svojem znamenitem delu *Beyond Ethnicity* (Shiffman 2005: 123–124).

¹¹⁵ Značilne ljubljanske priseljske soseske navajam z imeni – v nasprotju z nekaterimi raziskovalci, ki v skrbi, da priseljskih četrti ne bi z neposrednim imenovanjem še bolj stigmatizirali, v svojih objavljenih študijah navajajo te soseske v šifrah. Bojim se namreč, da razen njihove vsakdanje resničnosti nič ne more huje stigmatizirati priseljskih sosesk kot znanstveno utemeljena potreba, da jih navajamo v šifrah.

V vse bolj soodvisnem svetu z vedno večjo geografsko mobilnostjo /.../, z vedno širšim komunikacijskim omrežjem in z naraščajočo neenakostjo dohodkov in porazdelitve naravnih virov bi bil omejen vstop [za priseljence] neizvedljiv. Poskusi omejevanja vstopa po zakonitih poteh so prinesli zgolj povečan vstop po drugih poteh. Omejen vstop ni le neizvedljiv, ampak bi bil nemogoč tudi zato, ker Evropa iz številnih razlogov potrebuje kvalificirane in nekvalificirane priseljence. [Evropska] Komisija je sprejela uradno stališče, da priseljenstvo lahko 'do neke mere' zmanjša primanjkljaj delovne sile in da lahko predstavlja tudi delno rešitev demografskih problemov, s katerimi se sooča Evropska unija kot celota.

Med delavnico pa je bilo zastavljeno še eno pomembno vprašanje (Janja Žitnik), in sicer: 'Ali je skupna priseljska politika sploh mogoča brez koherentne integracijske politike?' Komisija z velikim poudarkom priznava dejstvo, da ta dva koncepta nikakor ni mogoče obravnavati ločeno. Da bi priseljenstvo lahko prineslo družbene koristi raznolikosti in gospodarske koristi produktivnosti, se morajo novi državljani uspešno integrirati v družbo. Neuspeh na tem področju je privedel do povečanja restriktivnih ukrepov, to pa le še bolj zmanjšuje prednosti priseljevanja in ogroža fleksibilno priseljsko politiko. Vsekakor pa mora biti integracijska politika obvezna, če naj bo tudi kakorkoli učinkovita.

Člani Evropske komisije so se torej strinjali z mojimi pogledi in tudi z mojim stališčem, da minimalni standardi skupne evropske integracijske politike ne bi smeli ostati na ravni priporočil, temveč bi njihovo izpolnjevanje moralo biti obvezno. Posvet sem zapustila z upanjem, da njihovi sklepi ne bodo ostali le še en popisan kos papirja, morda direktiva, ki bo porodila kak sicer dobrodošel, v kontekstu resnejših priseljskih stisk pa vendar le kozmetični ukrep kakega ministrstva. Slednje bo kajpak čutilo potrebo, da kakršenkoli ukrep v korist priseljencev tudi javno upraviči z direktivo Evropske unije in priporočili Sveta Evrope. Od nekdaj razpokani in nespretno prikriti temelji priseljske realnosti pa ne bodo sanirani toliko časa, dokler bodo priseljenci sami pristajali na usodne razpoke pod svojimi tipajočimi koraki. To pa bo vse dotlej, dokler ne bodo imeli druge izbire. In milijoni legalnih in nelegalnih priseljencev iz revnih držav je nikoli ne bodo imeli. Biti priseljenec pa tudi po pridobitvi državljanstva za veliko večino pomeni, biti drugorazreden državljan. Ustavna enakost državljanov ne more in ne bo mogla zaživeti v sedanjih gospodarsko-političnih sistemih, ki spodbujajo in stopnjujejo socialno razcepljenost družbe, s tem pa tudi etnično-kulturno marginalizacijo in deprivacijo.

Ko govorim o priseljenecih na splošno, namreč nimam v mislih samo tistih, ki se jim ni treba ubadati s problemom golega preživetja in se zlahka vključujejo v etnična kulturno-umetniška društva ali ki pripadajo priseljski kulturni eliti, in še manj tistih, ki so se tako uspešno vključili v nacionalno kulturo nove domovine, da jim je uspel prodor v njene osrednje kulturne medije. Sprašujem se o kulturni identiteti brezimnih priseljskih množic, ki jih – tako kot na vseh drugih kon-

tinents – tudi v Evropi srečujemo na vsakem koraku in ki pogosto že na prvi pogled zrcalijo slabše življenjske razmere od vsaj navidez prevladujočih razmer večinskega prebivalstva.

Med obiski nekaterih večjih evropskih mest sem v prostem času tu in tam povprašala po kakem šolskem avtobusu in se (kadar je voznik dovolil) s pisano otročadjo vseh ras in jezikov odpeljala do njihovih domov. Vstopala sem v nesnažne bloke s poččkanimi dvigali, ki so me tako domače spominjali na značilne priseljenške soseske v Ljubljani. V takšnih četrth niti najdoslednejši pravičnik ne bi želel živeti, če ima zase boljšo možnost; priseljencem pa se uresničijo življenjske sanje, če se jim – številnim šele po mnogih desetletjih – končno ponudi priložnost, da se preselijo vanje iz barak s skupnimi sanitarijami ali iz razpadajočih prenatrpanih stanovanj v »opuščenih« mestnih predelih, kjer se za vrati z enim priimkom gnete po nekaj družin. Tu, v blokkih priseljenških četrti, pa imajo vendarle »vse«: lastno kopalnico in kuhinjo, centralno gretje in sosede, s katerimi si lahko drug od drugega izmenično izposojajo po nekaj pičlih bankovcev, da se prebijejo skozi zadnji teden do plače. Čeprav govorijo različne jezike, vsi zelo dobro razumejo jezik zajamčenih plač, brezposelnosti in žaljivo nizkih pokojnin. In ko jim v vsej svoji neozdravljivi naivnosti zastavim najneumnejše vprašanje od vseh, ki bi se jih lahko domislila, namreč, katera kultura je za njih pomembnejša, slovenska ali bošnjaška, avstrijska ali turška, francoska ali tunizijska, portugalska ali kapverdka, me najprej vprašujoče pogledajo, nato pa se v zadregi zasmejejo in dvignejo roke, češ: »Zaenkrat me zanima kultura plačanih položnic, primerno obutih otrok in njihovih olikano molčečih želodcev.«

PRISELJENCI IN SOCIALNE PRAVICE

Posameznike, družine in skupine neke populacije lahko imenujemo revne takrat, ko jim primanjkuje sredstev, da bi imeli različne vrste prehrane, da bi sodelovali pri raznih aktivnostih ter imeli življenjske pogoje in zabavo, ki so običajni, ali pa jih družba, ki ji pripadajo, vsaj na široko spodbuja in odobrava. Njihova sredstva so tako daleč pod tistimi, ki jih imajo povprečni posamezniki ali družine, da so dejansko izključeni iz običajnih življenjskih vzorcev, navad in aktivnosti (Harambos in Holborn 2001: 138).

V t. i. »integracijski diskusiji« se pogosto izpostavlja vprašanje, kako zmanjšati ovire družbene mobilnosti priseljencev. Akademski in politični krogi, ki delujejo na področju migracij in odnosov med sokulturami, posvečajo veliko pozornost snovanju optimalnih strategij zagotavljanja enakih možnosti priseljencem v okviru izobraževanja, poklicnega napredovanja, ustvarjalnosti, sooblikovanja družbe in njene kulture. Čeprav so nekatere predlagane rešitve, ki jih v mnogih državah tudi uresničujejo, na prvi pogled videti ustrezne, ker so bolj ali manj sistematične in predvsem praktično izvedljive, je njihova dolgoročnejša učinkovitost vprašljiva.

Največkrat namreč predstavljajo le blažitev simptomov, urgentno ukrepanje v sili, nekakšno gašenje požara in zasilno sanacijo povzročene škode, kar pa ne preprečuje izbruha nadaljnjih požarov. Za tiste priseljence, ki tvorijo najnižje socialne sloje, tovrstne rešitve ne morejo spremeniti dejstva, da so že njihovi izhodiščni pogoji na skoraj vseh področjih zasebnega in javnega življenja bistveno drugačni od izhodiščnih pogojev drugih družbenih slojev, kar ima za njih lahko usodne posledice ne glede na morebitne poznejše ugodnosti, ki bi jih bili deležni. Razen tega sta »gašenje požara« in »sanacija škode« običajno dražji od zagotavljanja požarne varnosti, slednja pa v našem primeru ne pomeni sproščene mobilnosti po izrazito prerazpotegnjeni družbeni lestvici navzgor, temveč pomeni pravičen družbeni sistem, v katerem imajo socialne pravice in zlasti pravice človeškega bitja v vlogi delovne sile enako veljavo kot vse tiste človekove in državljanske pravice, ki jim praksa sedanjih sistemov daje prednost.

Seveda nikakor ne oporekam nujni potrebi po tem, da naj bodo priseljenci in druge kakorkoli ogrožene skupine dejansko in v celoti deležni varstva in posebne zaščite, kar naj bi zmanjševalo njihovo diskriminiranost. Sporno pa se mi zdi to, da sodobne družbe bolj skrbi *zmanjševanje posledic* socialne in kulturne ogroženosti kot pa ustreznost samih družbenih sistemov, ki uzakonjajo *kontinuirano povzročanje vedno nove prikrajsanosti in ogroženosti*. Takšno dvoilično delovanje družbe – na eni strani silovito stopnjevanje vzrokov neenakosti, na drugi strani pa nemočni poskusi zmanjševanja posledic neenakosti – ni le paradoksalno in zato neučinkovito, temveč je tudi izrazito potratno.

Relativno deprivacijo prizadeti kajpak doživljajo kot socialno, zdravstveno (telesno in duševno), kulturno itd. ogroženost, saj to tudi je. Na tem mestu pa se vedno znova srečujemo z vprašanjem človekovih pravic. Vrednote, ki jih določena družba v določenem času postavlja najvišje, resda v nobenem pogledu ne opredeljujejo samih človekovih pravic, zato pa oblikujejo prednostni sistem, po katerem se od teh vrednot sicer neodvisne človekove pravice dejansko tudi uresničujejo. Jacques Maritain (2002: 127–128) piše:

Kar zadeva probleme sedanjega časa, je očitno, da se človeški razum sedaj zaveda ne le pravic človeka kot človeškega bitja in državljana, ampak tudi pravic človeka kot družbenega bitja, vpletenega v procese proizvodnje in porabe in še zlasti njegovih delavskih pravic. /.../ V mislih imam naslednje pravice: pravico do dela; pravico do svobodne izbire dela; /.../ *pravico do pravične plače, ki je zadostna za preživetje in blaginjo družine*; /.../ pravico do brezplačnega deleža osnovnih dobrin civilizacije, tako snovnih kot duhovnih /.../. Prepričan sem, da to nasprotovanje med 'starimi' in 'novimi' pravicami človeka – mislim na socialne pravice, o katerih sem pravkar govoril, zlasti tiste, ki zadevajo družbeno pravičnost in imajo za cilj tako učinkovitost družbene skupine kot osvobojenost od pomanjkanja in gospodarskega zaslužnjenja delavca /.../ – ni nepremagljivo. Ti dve vrsti pravic se zdita nespravljivi samo zaradi spora med dvema nasprotujoči-

ma si ideologijama in političnima sistemoma, ki se nanje sklicujeta in od katerih so dejansko neodvisne. Ne morem dovolj poudariti, da priznanje posamezne vrste pravic ni privilegij ene idejne šole na račun drugih; *prav tako malo je potrebno biti Rousseaujev privrženec, da bi prepoznali posameznikove pravice, kot je potrebno biti marksist, da bi prepoznali socialne in gospodarske pravice.* Univerzalna Deklaracija človekovih pravic, ki jo je sprejela in razglasila Organizacija združenih narodov 10. decembra 1948, resnično omogoča sožitje tako 'starih' kot 'novih' pravic.¹¹⁶

V družbah, kjer so si nevladne organizacije ob podpori humanistične in družboslovne znanosti izborile dovolj vitalno vlogo, da že postajajo vse bolj enakovreden sogovornik zakonodajnim in izvršnim oblastem v državi, postajajo tudi družbene vrednote, ki določajo prednostno lestvico uresničevanja človekovih pravic, vedno bolj uravnotežene. V takšnih družbah štejejo priseljence med ogrožene skupine, katerih pogoji za uresničevanje človekovih pravic so bolj omejeni kot pri glavnini državljanov, zaradi česar jim zagotavljajo posebno zaščito v smislu »gašenja požara«. Ali so njihova prizadevanja usmerjena tudi k prilagajanju celotnega družbeno-ekonomskega, političnega in pravnega sistema izhodiščnim pogojem za večjo enakopravnost vseh državljanov in ali se vsaj toliko posvečajo temeljnim vzrokom socialne prikrajšanosti kot njenim posledicam, pa je kajpak v prvi vrsti odvisno od tega, čigave interese zastopajo njihove aktualne vlade.

»VSI STE HČERE IN SINOVI REPUBLIKE«:¹¹⁷
SOCIALNO-EKONOMSKI POLOŽAJ

*Domovina ni beseda, skupek črk na zemljevidu, pisan
kup razglednic z Bleda, zapeljiv plakat na zidu. Domovina ni zastava,
himna, govor diplomata, vojska, moč, vizija prava, ki nam v svet odpira vrata.
Domovina je srce, ki izmika se bremenom, domovina smo ljudje, združeni
samo z imenom. Mladi starčki v mestnem logu v soju prazne steklenice, dete,
ki duši se v smogu, srep pogled, upadlo lice. Skleda zelja sredi mize, usta,
lačna dan na dan, vest, ki te nadležno grize, pa se le obrneš stran.*¹¹⁸

V Sloveniji se soočamo s perečim pomanjkanjem socioloških študij o socialno-etnični strukturi prebivalstva te dežele, ki bi prinašale kvalitativne in kvantitativne

¹¹⁶ Poudarila avtorica.

¹¹⁷ »Et je veux dire aux enfants des quartiers difficiles, quelles que soient leurs origines, qu'ils sont tous les filles et les fils de la République.« Jacques Chirac, Palais de l'Élysée, 14. november 2005. Seveda takšne besede, ki jih je državnik izjavil na vrhuncu množičnih manjšinskih protestov proti socialni, ekonomski in kulturni etnični diskriminaciji v državi, lahko nehotе zvenijo izrazito cinično.

¹¹⁸ Neža Tratar, Koračnica, zbirka *Rime*, Grosuplje: Mondena, 2002.

analize statističnih podatkov, temelječih na popolnem opazovanju in skupku vseh relevantnih parametrov, predvsem pa tistih, ki ne operirajo z zavajajočimi povprečji, temveč s frekvenčnimi porazdelitvami, medianami in modusi. Ker večina obstoječih študij izhaja iz preveč selektivnega izbora obravnavanih parametrov, dostopni raziskovalni rezultati ne nudijo zanesljive opore niti za relevantnejše kvantitativne podatke o socialno-etnični strukturi prebivalstva Slovenije niti za realen globinski uvid v omenjeno strukturo in dejavnike, ki vplivajo nanjo. K temu prispeva slovenska država, ki z brezmejnimi širjenjem polja zakritih podatkov (celo retrospektivno, za prejšnje popise) in drugimi metodami oviranja dostopa do uporabnih podatkov prav sramotno zlorablja razne zakonsko zaščitene principe, med drugim princip varstva osebnih podatkov. Josipovič (2005: 241) piše:

- zakrivanje podatkov pomeni velik metodološki problem za raziskovalce, saj se je vrednost popisnih podatkov z zakrivanjem močno zmanjšala, kar lahko raziskovalne rezultate v hipu relativizira (ali je to namen zakrivanja?)
- posledice zakrivanja podatkov so hude, saj raziskovalcu ne omogočajo celovitega vpogleda v proučevano problematiko, s krčenjem števila nosilcev 'uporabnih' pravic pa se pravzaprav povečuje nevarnost zlorab, kar je v nasprotju s prvotnim morda iskrenim namenom varovanja osebnih podatkov
- zakrivanje in nedostopnost podrobnejših podatkov o popisnih vprašanih o veroizpovedi, etničnosti in jeziku ima lahko negativne družbene učinke in sproži tabuizacijo.

Ker je dostop do interaktivnih statističnih podatkov, ki povezujejo etničnost v Sloveniji z različnimi kriteriji socialno-ekonomskega položaja posameznika, družine (gospodinjstva) in etnične skupine, sorazmerno zapleten, se raziskovalci v kontekstu ugotavljanja socialno-etnične strukture najpogosteje opirajo na podatke o izobrazbi po etničnosti (npr. Josipovič 2005: 236). Skupni delež višje in visoko izobraženih v Sloveniji je po podatkih popisa 2002 najvišji pri slovenskih Črnogorcih (19,1 %). Primerjava z mnogo nižjim deležem pri etničnih Slovencih (13,4 %) je vsaj v nekaterih akademskih sferah omajala stereotipno predstavo o visoki izobrazbenosti Slovencev in nizki izobrazbi priseljencev iz drugih delov nekdanje Jugoslavije (prim. Josipovič 2005: 145). Po podatkih popisa 1991 so po svojem deležu v kategoriji končane 4–6-letne visoke šole znatno prekašali etnične Slovence še slovenski Makedonci, Jugoslovani in neopredeljeni, nekoliko slabše pa so se odrezali Srbi in še slabše Hrvati, vendar oboji še vedno precej bolje od Slovencev.

Ti podatki pa še niso prodrli v zavest širše javnosti, pa tudi ne v zavest priseljencev, ki tudi sami podlegajo stereotipnim predstavam oziroma posploševanjem: »Socialni položaj: slabši, ker je povezan s stopnjo izobrazbe in posledično z dohodki.« (102) »Ja, imajo slabši položaj, glede dela in na sploh, nimajo fakultet in to, so delavci kot jaz.« (2) Slednje sicer res drži za določene skupine priseljencev. Mnogo nižjo izobrazbo od Slovencev namreč dosegajo Bošnjaki oziroma etnični Muslimani v Sloveniji, ki v kategorijah nedokončane in dokončane osnovne šole

krepro presegajo Slovence, v kategoriji končane 4–5-letne srednje šole že skoraj za polovico zaostajajo za Slovenci, delež Bošnjakov/Muslimanov s končano 3-letno oziroma 4–6-letno VŠ pa je tri do štirikrat manjši kot pri Slovencih (Josipovič 2006: 172–173, graf). Med večjimi priseljskimi skupinami imajo nižjo izobrazbo od Slovencev še Albanci in najnižjo Romi.

Sklepanje, da zgornji podatki o višji izobrazbi Črnogorcev, Makedoncev, Jugoslovanov, neopredeljenih, Srbov in Hrvatov v primerjavi z nižjo izobrazbo Slovencev pričajo o boljšem socialno-ekonomskem položaju teh priseljskih skupin, pa bi bilo prehitro. Ob tem bi namreč spregledali vrsto specifičnih dejavnikov, ki vplivajo na socialno-ekonomski status priseljencev, na kar še posebej opozarjajo rezultati naše ankete. Prav o tem pa je na voljo najmanj študij, saj je država, kot rečeno, še zlasti zaščitniška do interaktivnih podatkov o etnični in socialni strukturi svojega prebivalstva. Ob kolikor mogoče ugodno zvenceh bilancah slovenskega gospodarstva kajpak ne more biti v interesu države, da se razkrije, kaj te bilance dejansko pomenijo za življenjske razmere vseh tistih, ki so jih ustvarili.

Kateri so torej po mnenju anketiranih specifični dejavniki, ki vplivajo na socialno-ekonomski položaj priseljencev? Poleg različnih kategorij v okviru premoženjskega stanja (številni anketiranci izpostavljajo zlasti problem svoje prikrajsanosti za podedovano materialno podlago kot izhodišče za nadaljnji socialno-ekonomski vzpon svoje generacije in potomcev) so med drugim pomembni tudi psihološko-socialni vplivi okolja. Anketiranci opozarjajo na nekatere kolektivne miselne prvine, ki jih opažajo v priseljskih soseskah in ki po njihovi sodbi zaviralno vplivajo na izboljševanje socialno-ekonomskega položaja priseljencev: »Vpliv okolja, če bi živel na Fužinah, dvomim da bi danes študirali!« (231) Eden najpomembnejših kazalcev in dejavnikov je vsekakor tudi dejansko večji delež nezaposlenih znotraj posameznih priseljskih skupin, zlasti Bošnjakov, kar potrjujejo podatki zadnjega popisa. Med drugimi ključnimi dejavniki na tem področju pa so vsi tisti, ki povezujejo etničnost s slabšimi izgledi pri iskanju zaposlitve, ki bi ustrezala njihovi izobrazbi: »Mislim, da imajo priseljenci slabši ekonomski položaj, kar se odraža in je odvisno od možnosti zaposlitve. Priseljenci, ne glede na izobrazbo, dobijo zaposlitev nižjih stopenj /.../; posledično imajo nizke plače in slab ekonomski status.« (117) Anketirani povezujejo svoj slabši ekonomski položaj tudi s težjim vzpostavljanjem mreže učinkovitih poznanstev. Tudi ta je pogosto odločilna pri iskanju primerne zaposlitve, ki bi ustrezala izobrazbi in sposobnostim iskalca zaposlitve. Razen tega anketiranci izpostavljajo problem zaviralnega vpliva svoje etničnosti na polju realnih možnosti ne le pri pridobivanju štipendij, ampak (kot sem omenila že v prejšnjih poglavjih) predvsem tudi pri poklicnem napredovanju, kar mestoma podpirajo z navajanjem svojih konkretnih izkušenj. Tudi njihovo vsesplošno sklicevanje na sistematično postavljanje vsakršnih birokratskih ovir najbrž ne more biti naključno.

S šestim anketnim vprašanjem smo torej zbirali mnenja, izkušnje in opažanja priseljencev o njihovem socialno-ekonomskem položaju v primerjavi s položajem

drugih državljanov. Mnogi so odgovor na to vprašanje vpletli v svoje odgovore na nadaljnja anketna vprašanja, zato bodo citati njihovih mnenj in izkušenj, povezanih z njihovim socialno-ekonomskim položajem, mestoma vzeti iz drugih točk vprašalnika.

Tri sedmine vprašanih najprej odgovarja, da po njihovem mnenju priseljenci nimajo slabšega socialno-ekonomskega položaja kot drugi državljani: »Mislim, da imajo enake pravice kot ostali.« (144) »Ne. Kakor se je kdo znašel.« (11) V nadaljevanju vprašalnika pa pogosto podajajo sodbe, s katerimi – ob upoštevanju vseh tistih sklopov dejavnikov, ki vplivajo na socialno-ekonomski položaj priseljencev – izpodbijajo svoja prvotna mnenja: »Mislim, da se pojavljajo diskriminacije, predvsem pri izbiri služb.« (144)

Trinajst anketirancev odgovarja z »ne vem«, »odvisno«, »nimam pripomb« (8), »če ga imajo [slabši socialno-ekonomski položaj], so sami krivi za to« (28, 116), »to je odvisno od posameznika« (78, 79, 98). Nekateri v nadaljevanju (tudi v odgovorih na naslednja vprašanja) nekoliko pojasnijo ali omilijo svojo sprva rezervirano držo: »Vsak, ki se je priselil kamor koli, mora sprejeti okolje, v katerem živi! /.../ Sploh ne vem zakaj to sprašujete, kateri ima probleme, mora iti tja, kjer jih ne bo.« (8) Srbska delavka s končano osnovnošolsko izobrazbo na nekem mestu piše: »Mislim da smo na vseh področjih enakopravni,« glede šestega vprašanja pa opaža zametke slabšega socialno-ekonomskega položaja priseljencev že v diskriminatorni obravnavi na področju šolstva: »Je pa v osnovni in srednji šoli problem, ko te sošolci ali pa učitelji zaradi tega ne marajo. Predvsem učitelji, ki te imajo zaradi tega 'na piki' in velikokrat delajo rasne razlike.« (138)

Pet anketirancev ni odgovorilo na to vprašanje, večina (116 vprašanih) pa meni, da imajo priseljenci v Sloveniji slabši socialno-ekonomski položaj kot drugi državljani. Nekateri v tem kontekstu izpostavljajo razlike med posameznimi skupinami priseljencev: »Da, predvsem novejši priseljenci.« (51, 59, 153) »Sem Irka, nimam težav.« (10) »Ti, ki imajo slabši položaj, so bolj z juga.« (49) »To se odraža pri drugi in tretji generaciji.« (62) »Zdi se mi, da imajo slabši socialno-ekonomski položaj priseljenci iz BiH.« (44) »Zlasti ti bolj južni narodi, zlasti Romi.« (64) »Mislim, da ga imajo kasnejši priseljenci.« (59) »Slednje se odraža pri drugi in tretji generaciji. /.../ Težave so v gosteje naseljenih območjih (Jesenice, Velenje, Celje...).« (62)

Drugi navajajo svoja konkretnejša opažanja: »Da. Na vseh področjih – poklic, stanovanje, prosti čas...« (17) »Da, pri zaposlitvi.« (72) »Imajo: – zaradi težje zaposlitve, – težjega napredovanja v službi.« (68) »Za nekaj procentov da. Mogoče, kjer tuki v novi deželi začenjaju od ničle. – Stanovanjski problem.« (81) »Da, pri stanovanjih.« (84) »Da, vendar so izjeme. Priseljenci so etiketirani, kar se pozna na mnogih področjih pri vključevanju v novo okolje. /.../ Potrebno je bilo začeti z nule.« (100) »Da. Da so fizični delavci večinoma iz držav bivše Jugoslavije.« (99) »Politika v Sloveniji je grozna, težko živimo, težko, gremo v trgovino po najnujnejše stvari, ni dobro, včasih v Jugoslaviji je bilo boljše; mladi bodo še bogi, ko

bodo morali živeti v takem sistemu. Ne vem, kako je za Slovence, ampak mi težko živimo.« (3) »Težave so v brezposelnosti, ker je ogromno ljudi ostalo brez posla. Nažalost tovarne propadajo, službo pa težko najdeš.« (25) »Verjetno položaj nezaposlenih priseljencev je nekoliko slabši od nezaposlenih Slovencev.« (103) »Da. Večina ljudi je zaposlenih na nižjih delovnih mestih.« (120) »Zelo niski osebni dohodki za ene dober za druge zelo slab za poštene delavne ljudi nemogoč socialni trend.« (33) »Menim, s poštenim delom in brez dodatne dote in nasledstva so si ustvarili le skromen dom. Tudi težje napredujejo, saj nimajo svojih patronov, ki bi jih ščitili in privedli v ospredje ali omogočali boljše pozicije. Tudi bolj tihi so in se ne izpostavljajo preveč oz. se bojijo za svojo egzistenco, predvsem za bodočnost svojih otrok.« (71)

Prednost ne vidim nikjer za priseljence /.../. Za priseljence se nekak bolj počasi rešujejo papirji /.../. Država dovoli današnjim podjetnikom da se izživljavajo nad delavsko klaso kot na primjer: če paše ali ne paše, lahko greš vzami knjigo. /.../ Ni regresa ... moraš bit tiho. Pa če bi se pritožo ne pomaga ker je zakonodaja počasna to se rešuje po par let in na koncu v negativnem stilu. (34)

Da, menim da imajo priseljenci v Sloveniji slabši socialno-ekonomski položaj. To opažam v neposredni okolici. Po osamosvojitvi so ostali brez zaposlitve. To so predvsem ljudi brez izobrazbe, delovna mesta v proizvodnji se zmanjšujejo, tovarne se zapirajo kot npr. Jutranka, Kovinarska...« (118)

Celo tisti, ki v odgovoru na šesto vprašanje pripisujejo morebitne slabše socialne razmere med priseljenci le objektivnim dejavnikom, kot so »izobrazba, področje dela in čas, ki so ga preživeli v Sloveniji« (23) in ki vsaj po njihovem mnenju niso v nikakršni povezavi z diskriminatornim odnosom družbe in države (»Mislim, da nimajo [slabšega socialno-ekonomskega položaja], če pa imajo je to povezano z drugimi faktorji, ne pa z odnosom države do njih.« – 24), v nadaljevanju mestoma sami izpodbijajo takšno razumevanje socialnih razlik in priznavajo, da ima prva priseljska generacija v vsakem primeru težje pogoje od t. i. »domačinov«. To ugotavlja tudi pravkar citirana učiteljica: »Seveda da ni vse tako idealno, kot bi se mogoče zaključilo iz mojega pisanja prej (10. vprašanje). Jaz sem kot prva generacija 'oralna ledino' /.../. Tudi redne službe nimam...« (24)

Opažanja anketirancev iz Velenja so izraziteje razdeljena na dva pola kot pa mnenja in izkušnje anketirancev iz drugih slovenskih krajev, ki smo jih zajeli v anketi. Mlajša generacija (23–31 let), ki se morda bolj primerja s svojimi slovenskimi vrstniki, kot pa so se njihovi starši, odgovarja na šesto vprašanje večinoma pritrdilno: »Da, povsod. Iskanje služb ipd.« (114) »Imajo slabši položaj zaradi šolanja, ker so bili brez izobrazbe, ko so prišli v Slovenijo. Tudi glede imena in priimka je odvisno. /.../ Če ni nacionalne zavesti (Slovinci), težje obdržijo svoj položaj kot avtohtoni državljani.« (107) Drugi opozarjajo na splošni problem delavstva v kapitalistični ureditvi: »Menim, da v R Sloveniji nimajo le priseljenci

slabši socialno-ekonomski položaj, ampak tudi čistokrvni Slovenci, kateri imajo normalne službe, razen vladnih uslužbencev in zaposlenih v javni upravi in posameznih uspešnih podjetnikov.« (111) »V RS imajo vsi razen javnih uslužbencev in par izjem enak socialno-ekonomski položaj. Razlika med priseljenci in domačini je v tem, da se priseljenci borijo še z diskriminacijo. Govorim iz lastnih izkušenj.« (115) Generacija njihovih staršev (45–63 let), ki je morda v splošnem izhajala iz nekoliko nižjih pričakovanj, pa na to vprašanje odgovarja negativno, npr.: »Ni velike razlike. V Velenju ni večje diskriminacije in lahko dobiš vse socialno-ekonomske ugodnosti, če si za to upravičen (stanovanje, šolstvo, banke...).« (106) »Odvisno je od situacije, drugače pa mislim, da se glede teh stvari isto godi tako Slovincem kot priseljencem (pri zaposlitvi npr.).« (113)

Težave, ki izhajajo iz socialno-ekonomskih razmer, pa se kažejo v vseh sferah zasebnega življenja; ne le v zmanjšanih možnostih za aktivno udeležbo v kulturnem življenju in za gojenje izvornih in slovenskih tradicij (to se kaže v nekaterih odgovorih na 15. in 16. vprašanje, »Kaj najraje berete in v katerih jezikih?« ter »Katere tradicije svojega izvornega naroda in katere slovenske tradicije ohranjate v vsakdanjem življenju, ob praznikih in drugih priložnostih?«, ki se glasijo v tem smislu: »Nič. Jih ne mormo.« – 14, še bolj pa v odgovorih na zadnji dve vprašanji o njihovih interesih in aktivnostih na področju kulture: »Nobeno. Preživet.« – 6), ampak tudi, denimo, v motiviranosti za jezikovno izpopolnjevanje: »Pogosto moram povedati od kod prihajam, ker me izdaja moj naglas v slovenščini /.../ in treniram, da bi ga izboljšala. /.../ – sama sem kriva za to (za naglas). Ko sem več časa doma (brez službe) se zanemarim.« (24)

Zgovorni so tudi vtisi nekaterih izvajalk in izvajalcev naše ankete, ki jih navajajo v svojih terenskih poročilih. Bajda (2005: 1–2) med drugim takole povzema svojo terensko izkušnjo v treh ljubljanskih soseskah: »Po mojih opažanjih so [anketirani] priseljenci večinoma srednjega ali nižjega 'družbenega' (in finančnega) položaja.« Druga prostovoljka, ki je anketirala priseljence v nekem obmejnem območju, in sicer v tistih podeželskih naseljih in urbanih soseskah, kjer priseljenci predstavljajo prevladujočo populacijo, piše v svojem poročilu (Kramer 2005: 1) : »Šlo je za preproste ljudi, ki živijo za preživetje.«

Mnogi od anketiranih se zavedajo, da višja stopnja socialne ogroženosti sicer pomeni tem večjo potrebo po vključevanju v obstoječe socialne mreže, hkrati pa že sama po sebi predstavlja tem večjo oviro za dejansko vključevanje v takšne mreže. Da bi omilili protislovni učinek položaja najbolj ogroženih, se nekateri tudi sami aktivno vključujejo v reševanje najbolj perečih materialnih stisk drugih priseljencev:

Naša družina vzdržuje stike z ljudmi, recimo srednjega socialno-ekonomskega razreda, ki organizira(jo) zbiranje sredstev za bolj ogrožene. Vzroki za ogroženost so različni (priseljenci pred kratkim, kot posledica političnih razmer; pomanjkanje izobrazbe, socialnih mrež). Večinoma priseljenci niso integrirani

v družbo, ne razumejo 'mentalitete', ne znajdejo se ob stiku z administracijo in imajo občutek, da jih večinska družba potiska ob rob – naselji, služb. (203)

Le peščici anketirancev je realno dostopna možnost, da svoja neposredna opažanja podprejo s statističnimi podatki:

Zadeva je statistično dokazljiva. Npr. nezaposlenost med Bošnjaki znaša po podatkih popisa 2002 okoli 16%, kar je bilo dvakrat več, kot je bilo nezaposlenosti med Slovenci. Sicer se ta podatek da pojasniti z razkrojem velikih industrijskih podjetij, kamor so Bošnjaki poklicno gravitirali, ampak menim, da ni možno vnaprej zavreči prisotnost morebitne diskriminacije pri zaposlovanju na osnovi narodne ali verske pripadnosti. Drugače pa slabšega socialno-ekonomskega položaja ni težko opaziti, priseljske družine v glavnem živijo v manjših stanovanjih in razpolagajo z manj kvadratnimi metri življenjskega prostora per capita kot Slovenci, kar je zopet pojasnljivo z dejstvom, da priseljeni prebivalci Slovenije tu nimajo svojih korenin, kar pomeni, da tu ne razpolagajo s kapitalom svojih »krvnih« predhodnikov.

V mojem naselju (s precejšnjim deležem družin po poreklu iz drugih republik bivše SFRJ) je grafiti umetnik izrisal zelo dopadljiv grafit, ob katerem mi je pa najbolj zanimivo spremljajoče posvetilo, ki pravi: »za otroke ki ne grejo na morje«. Slednje na nek način govori zgodbo tudi marsikaterega pripadnika druge generacije priseljencev, za katere morje ali smučanje ipd. niso samoumevne dobrine. To seveda velja tudi za marsikatero slovensko družino, ampak statistika potrjuje, da priseljske družine živijo v težjih materialnih pogojih. (175)

Če samo rahlo karikiram spoznanje, ki sledi iz večine opisnih odgovorov naše ankete, bi se lahko glasilo takole: enake možnosti vseh državljanov pomenijo, da imajo socialno šibki povsem enako možnost, da ostanejo socialno šibki, kot jo imajo premožni, da ostanejo premožni. Posledice neenakih izhodišč so neenake realne možnosti zaposlovanja, izboljšanja stanovanjskih razmer in premoženjskega statusa nasploh, s tem pa tudi možnosti za izobraževanje mlajših generacij: »Vsak človek naj bi imel pravico brezplačnega šolanja do 25. leta. Danes pa žal ni več tako. Finančno močni se lahko izobražujejo, finančno šibki pa postajajo njihovi sužnji (poceni delovna sila).« (111) »Pri izobraževanju je pa tako: če imaš denar, se lahko izobražuješ, drugače pa delat!« (115) Nešteto takih in podobnih okoliščin je, ki ločujejo od realnosti blagovzeneče fraze vodilnih politikov v Sloveniji in drugih evropskih državah o enakopravnosti vseh državljanov.

»NESLOVENEK TEŽJE DOBI ŠIHT«: ZAPOSLOVANJE

Velik del anketiranih ima izrazito sporno predstavo o državljanski enakopravnosti. Med odgovori na vprašanje »Menite, da so priseljenci v Sloveniji (ne)enakopravni

na področju politike, verskega življenja, izobraževanja in poklicnega napredovanja?« so tudi mnenja, ki odražajo samoumevno podrejenost nekaterih priseljencev (čeprav imajo ti v veliki večini slovensko državljanstvo): »Da, neenakopravnost obstaja, ker je uglavnom normalno da v tej sferi prednost imajo Slovenci.« (168) »Sem mnenja, da nikoli ne bodo imeli 100 % enakih možnosti, saj je po mojem mnenju dokaj logično, da se da prej možnost (npr. pri zaposlitvi itd.) državljanu istega rodu kot priseljencu.« (143) Drugim se zdi prav tako samoumevno, da naj bi bila enakopravnost pogojena s primerno izobrazbo in poznavanjem vplivnih oseb: »Mislim, da če so izobraženi in če poznajo 'prave' ljudi, imajo enake možnosti.« (173) »Odvisno je od posameznika, kaj si želi in če ima dovolj pravih znancev, da se potegne na površje in ne sprejme zgolj preživetja v tuji deželi.« (164)

Mnogi pa se počutijo enakopravne že s tem, da imajo kaj jesti (3). Nekateri si svoje slabe občutke v zvezi s socialno-ekonomskim položajem priseljencev lajšajo s predpostavko, da so »zadovoljni tudi z nižjim standardom in znajo preživeti z manj denarja« (63). Zadovoljni so s tem, da jim je tu bolje, kot bi jim verjetno bilo v starem kraju – ne glede na morebitne delovne poškodbe in poklicne bolezni, za katere niso nikoli prejeli odškodnine, ker si niso mogli privoščiti odvetnika (prim. Žitnik J. 2004c: 231), in ne glede na to, da si njihovi otroci ne morejo privoščiti šolanja, ker se je treba zaposliti in pomagati pri preživljanju družine, kakor hitro postaneš polnoleten. Drugače pač ne gre. Če imajo službo, se počutijo enakopravne, če prejemajo (kakršnokoli) pokojnino, so enakopravni. Z drugimi vidiki enakopravnosti se niti ne ubadajo.

Dejansko pa se absurdne zapreke pojavijo že pri samem pridobivanju državljanstva: »Zelo težko je dobiti službo če nimaš državljanstva ali stalnega bivališča. Bivališča ne moreš dobiti če nimaš službe itn.« (80) Državljanstvo – služba – bivališče: začaran krog.¹¹⁹ Podobno je s tujimi študenti: »Študentka sem, brez slovenskega državljanstva in potrebujem študentsko vizo; da bi dobila to vizo rabim plačat zdravstveno zavarovanje, potem pa začasno bivališče (kjer je velik problem, ker lastniki stanovanj za oddajanje redko prijavljajo podnajemnike). Problem je tudi račun v banki, katerega je možno odpreti samo ako imaš naslov, itn.« (172) Še en začaran krog.

Ko so priseljenci (tudi po več desetletjih redne zaposlitve v Sloveniji) večinoma z velikimi mukami in po brezupno dolgotrajnem birokratskem postopku – nekateri poročajo, da se je njim in večini njihovih znancev, ki so se tako kot oni sami priselili v Slovenijo ob koncu šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, zaradi absurdnih zaprek vlekel naturalizacijski postopek tudi do dve leti in več (Žitnik J. 2004c: 232) – pridobili slovensko državljanstvo, so s tem vendarle hkrati dobili občutek nekakšne *avtomatične enakopravnosti*. Tudi ko jih z našim vprašalnikom

¹¹⁹ Prim. *Zakon o državljanstvu Republike Slovenije* in 7. člen *Zakona o prijavi prebivališča*. S podobnimi težavami se soočajo slovenski izseljenci – povratniki in njihovi potomci, rojeni v izseljenstvu, ki so se priselili v Slovenijo, o čemer razpravljajo avtorji monografije s pomenljivim naslovom *Spet doma?* (Lukšič-Hacin 2006).

vprašujemo, ali so priseljenci enakopravni, mnogi najprej odgovarjajo, da so. Ko pa jih povprašamo po konkretnih vidikih njihove enakopravnosti, se slika priseljske realnosti nekoliko bolj izostri: »Če je 'neslovenec' težje dobi šiht.« (107) »Enakopravne možnosti v teoriji imajo vsi. V praksi je to nekoliko drugače, ker so ljudje omejeni in težko sprejemajo vse kar je tuje. Diskriminacija je povsod.« (169) »Tudi potomci priseljencev se danes spopadajo s problemom pridobivanja zaposlitve, saj so jim mnogokrat vrata zaprta zaradi slovenščine z naglasom ali neustreznega priimka.« (74) »Res je, da je priseljencem (ne glede na to, da so rojeni v Sloveniji) težje najti zaposlitev. Merila so 'zanje' enostavna – merijo po imenu in priimku, ki ne 'zvenita' slovensko, ne pa po sposobnostih, znanjih... človeka.« (204) »Na delovnem mestu te še zdaj postrane podkopljejo da si Hrvat.« (67) »Kot [slovenski] državljan druge narodnosti opazim nepravice pri iskanju službe in neenako isplačilo pri plačanem delu.« (159) »Predvsem pri novih zaposlitvah so nekako 'podcenjeni'. (77)

Sorazmerno pogosto v njihovih odgovorih je navajanje lastne izkušnje z etnično diskriminacijo pri podeljevanju štipendij, tako tistim, ki se soočajo s socialno stisko, kot tudi tistim, ki izkazujejo nadpovprečne sposobnosti in rezultate. Razen diskriminiranosti pri iskanju zaposlitve in neenakih pogojev na samem delovnem mestu jih približno polovica izpostavlja tudi neenakopravnost pri poklicnem napredovanju, o čemer bo tekla beseda v nadaljevanju.

»POTREBNO JE BITI BOLJŠI, ČE ŽELIŠ BITI ENAK«: POKLICNO NAPREDOVANJE

Približno polovica anketiranih posebej izpostavlja tudi (svojo) neenakopravnost pri poklicnem napredovanju: »...pri poklicnem napredovanju je pa velikokrat priimek s končnico -ić ovira.« (17) »Da, pri poklicnem napredovanju. Dober si ali nisi naš.« (31) »Na področju poklicnega napredovanja so zanemarjeni in ponavadi opravljajo slabo plačana dela in velikokrat ne dobijo priložnosti, da bi se izkazali.« (43) »Poudarila pa bi vseeno neenakopravnost pri poklicnem napredovanju – takih zgodb tudi največ slišim.« (74) »Menim. Ni možnosti napredovanja v službi.« (32) »Mislim, da enakopravnosti ni na področju poklicnega napredovanja. Še vedno je v igri nacionalizem.« (59) »Da, povsod v družbenem življenju. Le redki so enakovredni sodelavci, v posameznih segmentih družbenega življenja.« (71) »Verjetno se neenakopravnost najbolj pozna pri poklicnem napredovanju, ker je ksenofobija še vedno ogromen del slovenske družbe.« (76) »Priseljenci morajo biti na vseh področjih še enkrat boljši od 'Slovencev', da lahko napredujejo.« (233)

Iz lastnih izkušenj lahko povem, da prej napredujejo Slovenci, kot pa 'priseljenci' (sebe težko smatram priseljenko, saj sem rojena v Ljubljani; moje ime pa je mnogim 'signal' za Neslovenko). Na kratko: na vseh področjih moraš biti trikrat boljši, da te 'nekako' sprejmejo. Sicer pa vodstvene položaje (govorim

za podjetje, kjer delam) prevzamejo Slovenci in ne glede na kakovostnejše opravljeno delo, sposobnosti, predloge zunanjih sodelavcev, ne prideš niti v ožji izbor. /.../ Ne glede na to, da govoriš slovensko, dobro delaš, nisi prestopnik... nisi nikoli tako dober kot Slovenec. Vedno sledijo trud, samopotrjevanje; na koncu se vprašaš, zakaj tako? Zakaj te ne sprejmejo takšnega kot si, zakaj je samo ime dovolj, da te postavijo v predalček, iz katerega ne moreš. Mi vsekakor ne bomo rešili tega problema – gre za kulturo ljudi, ki je na zelo nizki stopnji. (204)

Na področju poklicnega napredovanja je zadeva morda še najbolj pereča, vsaj sodeč po meni znanih primerih. Poznam namreč zgodbe precej nadarjenih in delavnih Bošnjakov in Bošnjakinj, ki na svojih delovnih mestih stagnirajo /.../. Lahko navedem konkreten primer moje sestre [izpuščeno zaradi morebitne razpoznavnosti zgodbe tretje osebe]. Na splošno bi rekel, da med meni znanimi priseljenci in priseljenkami v Sloveniji vlada občutek, da je tu potrebno biti boljši, če želiš biti enak. (175)

Prisotnost nekaterih od zgoraj navedenih dejavnikov ugotavljajo tudi drugi avtorji, npr. Romana Bešter (2005). Vzroke za slabši socialno-ekonomski položaj priseljencev od položaja etnično slovenskega prebivalstva delno pripisujejo etnični diskriminaciji, k čemur jih napeljujejo na eni strani objektivni kazalci (višja stopnja brezposelnosti, poklicna struktura in merljive oblike diskriminacije v delovnem okolju) – o teh piše med drugim Sara Brezigar (2006), na drugi strani pa pričajo o tem tudi subjektivne ocene udeležencev njihove ankete:

Dobršen (čeprav vseeno manjšinski) del proučevane populacije namreč meni, da se kot pripadniki manjšinskih etničnih skupin na področju dela (zaposlovanje, napredovanje, plačila) v Sloveniji srečujejo z diskriminacijo in svojega položaja ne zaznavajo kot enakopravnega z drugimi Slovenci. Približno 12 odstotkov proučevane populacije meni, da nima enakih možnosti za zaposlitev kot drugi Slovenci. Prav tako 12 odstotkov jih meni, da nimajo enakih možnosti za napredovanje na delovnem mestu v primerjavi z drugimi Slovenci. Kar dobrih 23 odstotkov pa ima občutek, da so dobro plačana delovna mesta rezervirana za Slovence. Subjektivni občutki proučevane populacije so vsaj delno upravičeni in razlike med pripadniki »novih« etničnih skupnosti in večinsko populacijo, na katere kažejo objektivni kazalci, so lahko tudi posledica (predvsem prikrita) etnične diskriminacije. (Bešter 2005: 255)

MOŽNOSTI ZA UDELEŽBO V KULTURNEM ŽIVLJENJU

Kot smo videli v razdelku Participacija države, so priseljenci v zadnjem poldrugem desetletju namenjali kar devetnajst dvajsetin svojega prispevka v kulturni proračun

RS za kulturne dejavnosti etnične večine. Pa pogledjmo, v kolikšni meri si lahko naši anketiranci privoščijo uživanje sadov teh kulturnih dejavnosti.

Izvajalka ankete med velenjskimi priseljenci piše v svojem poročilu: »Glede na to, da sem iz Velenja, kjer je po moji oceni več kot polovica prebivalcev priseljencev iz bivše Jugoslavije, sem predvidevala, da bom uspela dobiti odgovore na vse ankete. /.../ Drugače pa so tisti, pri katerih sem bila, vsi zelo odprti ljudje, ki nimajo kaj skrivati. /.../ Večine (ali bolje rečeno vseh) mojih sogovornikov kultura ne zanima.« (Verdelj 2005: 1) Podobna so opažanja prostovoljke, ki se je pogovarjala z anketiranci v delavskih naseljih na Gorenjskem in ki ugotavlja, da slednji »enostavno nimajo želje ali časa po lastnem kulturnem udejstvovanju v materinščini (starejši), medtem ko se predstavniki mlajše generacije ukvarjajo s še bolj specifičnimi problemi, ki so se razvili znotraj njihove subkulture.« (Medić 2005a: 1) Tudi prostovoljka, ki je izvajala anketo na območju Maribora, v svojem poročilu že uvodoma izpostavlja naslednjo ugotovitev: »Kot boste videli pri analizi anket, večine priseljencev, ki sem jih jaz anketirala, ne zanima kultura v smislu ustvarjanja literarnih del, koncertov, opere, gledališča ipd. Njihov osnovni cilj je preživeti, za to pa so pripravljene prijeti za kakršnokoli delo.« (Fekonja 2005: 1)

Anketirani vidijo marginalizirani kulturni položaj priseljencev že v problemu same ekonomske baze priseljskih kultur ter v posledični nedostopnosti kulturnih dobrin, v svoji socialno-ekonomsko pogojeni prikrajšanosti za možnost pasivne ali aktivne udeležbe v kulturnem življenju etnične skupnosti ali širše slovenske družbe. Nekateri si za kulturo lahko vzamejo vsaj nekaj časa, če že ni denarja za to: »Kultura me zanima na splošno – o kulturnih dogodkih poslušam po radiju, ali pogledam kulturne priloge na TV. Pogledam včasih oddajo Knjiga mene briga... Osebo obožujem gledališče in film. Zaradi denarja in obleke /.../ žal ne hodim v kino in gledališče. Rada imam tudi koncerte – poslušam po radiju...« (24) »Zanima me gledališče. Vendar me čas, denar in snobizem moti. /.../ Če bi bilo možno priti tja v hlačah in majici in tako neformalno, bi se udeještoval.« (107) »Pomanjkanje entuziazma, ambicij in, seveda, denarja.« (76) »Folklor (ples). Finančne težave.« (31) »Najbolj me zanimajo koncerti /.../. Največja moja ovira je predvsem denar.« (91)

Drugi pa si v svojih odgovorih na zadnji dve vprašanji, »Katero področje kulture vas najbolj zanima in kako resno ga spremljate? Navedite morebitne ovire za večje kulturno udejstvovanje,« in »Ali ste tudi sami aktivni na kakšnem kulturnem področju? Na katerem, kako? Ali ustvarjate na kakem umetniškem področju? Kaj in kako?« niti ne prizadevajo z olepševanjem svoje neprostovoljne kulturne podobe ali samopodobe: »Ni časa za to. Nobeno. Nič.« (4) »Nobeno. Preživet.« (6) »Mal več služb. / Nobeno. Službe.« (14) »Zakaj to sprašuješ. Kultura, kultura, vsi nekaj govorijo, naj se pobrigajo za ljudi, za življenje. /.../ Ne moreš delati nič, ker ni denarja, pa tudi časa. /.../ Otroci hodijo v šolo /.../, tudi včasih grejo gledat kakšno gledališče /.../. Jaz in starejši pa ne gremo, ne moremo it, pa tudi ni denarja.« (3) »Nimam časa.« (8) »Ni časa.« (9) »Nobeno. Ne.« (11) »Ni časa. Ne.« (12) »Poslu-

šam narodnjake, za ostalo ni denarja. Ne.« (15) »Ni dovolj prostega časa.« (20) »Včasih so to bili pevski zbori, zdaj tudi za to ni več časa.« (21) »Nič ne spremljam. Nimam časa. Ne.« (27) »Kultura me dosti kaj ne zanima.« (28) »Nisem nikjer, ker res nimam časa za nobene aktivnosti. Kjer res delam po cele dneve da bisi izboljšo, svoje in moje familije boljše življenje.« (34) »Ne nisem danes v to doba preveč se dela tak, da res nimam časa.« (35)

... nič ne hodimo v gledališče ali na koncerte – kakšni koncerti, to vse stane. /.../ Berem, kaj to misliš? Knjige – ne, to ne berem, kakšne knjige. Mogoče kako revijo, slovensko pogledam, naših itak nimamo. Pa ni časa brat, misliš da smo vsi taki kot vi, študenti, da imamo čas brat? /.../ Nisem, punca, kakšna društva. Mi nimamo časa za to, jaz delam od 7h do 15h, potem pa še včasih popoldan. Zvečer pridem sem na vrt in tukaj delam, nimam časa za te stvari. (2)¹²⁰

Živimo v času potrošniških in delniških vrednot, globalne konkurence, strategij iskanja še cenejše delovne sile, krčenja osnovnih človekovih socialnih pravic, kopičenja svetovnih virov in kapitala v žepu peščice posameznikov in malo večje peščice njihovih omembe vrednih tekmecev – nove ekonomije, ki z vrtoglavo naglico potiska svet, države, narode in družbene sloje na levi ali desni breg vse globljega, vse širšega in vse bolj neprehodnega socialnega prepada. Ob sodobni tehnologiji in neomejenem medijskem dometu, ki bi lahko pod taktirko družbene spodobnosti v trenutku spremenila svet, je pomanjkanje pač res sramota za človeško družbo.

Tudi samostojna slovenska država z vsemi segmenti svoje politike ekonomizma v končnem efektu pristaja na še nadaljnje povečevanje socialnih razlik znotraj nacionalnih meja,¹²¹ zaradi česar je integracija priseljencev – v realni luči priseljske

¹²⁰ Med 249 anketnimi odgovori je le nekaj primerov, ko so študentke na izrecno željo anketiranih zapisovale njihove odgovore po nareku. Tu gre za takšen primer. Praviloma pa so priseljenci sami zapisovali svoje odgovore v anketne pole.

¹²¹ Ob nekaterih statističnih izračunih, ki na eni strani kažejo na pozitiven premik v »zmanjšanju neenakosti in revščine« v Sloveniji v obdobju 1998–2002 (S. Javornik 2006: 1), so na drugi strani podatki, ki pričajo ravno o nasprotnem. Subjektivne zaznave življenjskih pogojev v tem obdobju odražajo viden porast deleža tistih oseb v nižjem dohodkovnem razredu (pri razdelitvi gospodinjstev v štiri dohodkovne razrede), katerih gospodinjstvo shaja z velikimi težavami; delež oseb v spodnjem srednjem razredu, katerih gospodinjstvo shaja s težavami, pa je v tem obdobju poskočil z dobrih 65 % na skoraj 70 % (S. Javornik 2006: 135). Že samo podatek, da več kot dve tretjini vseh prejemnikov plač prejema dohodke, ki so manjši od povprečne slovenske plače (kar se v obravnavanem obdobju ni spremenilo), priča o neuravnoteženosti osebnih dohodkov v Sloveniji (S. Javornik 2006: 21). Največji delež socialno ogroženih je med brezposelnimi moškimi in med prebivalstvom, starejšim od 65 let. Med vsemi ženskami v tej starostni skupini jih je leta 2003 skoraj 23 % živelo pod mejo revščine (S. Javornik 2006: 5). Na drugem polu slovenske družbe pa narašča število prejemnikov plač, ki prejemajo dohodke, višje od treh oziroma petih povprečnih slovenskih plač. Še hitreje narašča število tistih, ki prejemajo dohodke, višje od osmih povprečnih slovenskih plač – njihovo število se je samo v obdobju 1995–2002 več kot podvojilo (S. Javornik 2006: 21–22).

izkušnje – na vseh področjih le še bolj zavrta. Med posledicami takšnih izkušenj je očitno lahko tudi vsaj navidezno zmanjšan interes za kulturo, pa ne samo za kupovanje dragih knjig in udeležbo na dragih umetniških prireditvah, temveč celo za aktivnejše gojenje lastnih kulturnih tradicij. Seveda pa nikakor ne moremo govoriti o zmanjšanem interesu za kulturo pri tistih priseljencih, ki dejansko nimajo niti osnovnih materialnih pogojev za polnokrvnejše kulturno življenje. Njihov interes za kulturo bo namreč mogoče ugotavljati šele tedaj, ko bodo izpolnjeni osnovni (tudi materialni) pogoji za njihovo kulturno udeležbo.

NA POTI K ENAKOPRAVNI JEZIKOVNI IN KULTURNI INTEGRACIJI

DINAMIKA KULTURNEGA ŽIVLJENJA PRISELJENSKE SKUPNOSTI

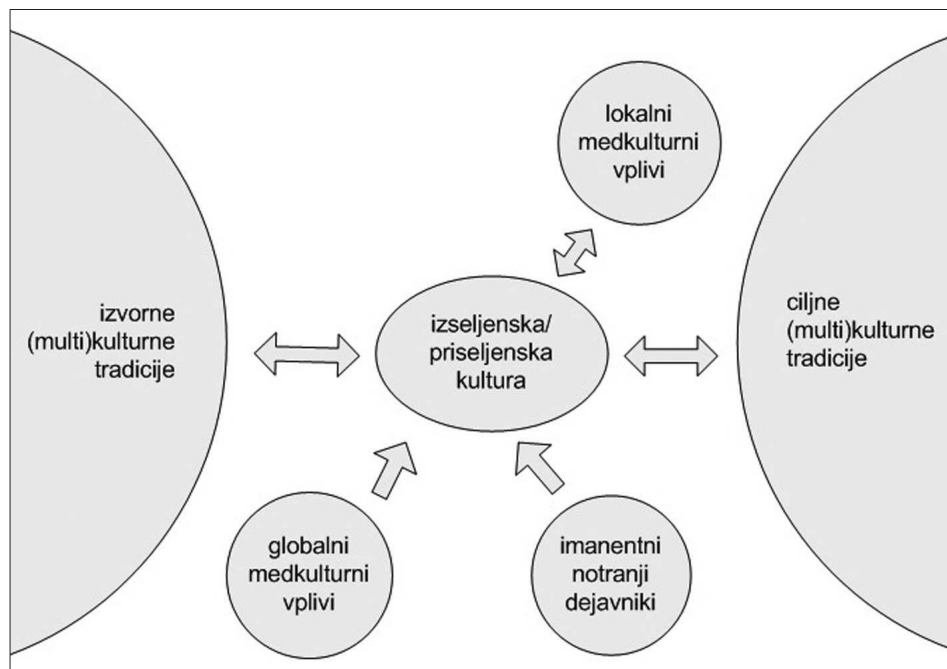
Če odmislim aktualno zmedo med etnološkimi, kulturološkimi, sociološkimi in antropološkimi definicijami pojma kultura (prim. Vrečer 2003) in se naslonim na splošno definicijo tega pojma v *SSKJ*, lahko izpeljem opredelitev, da je *izseljska kultura* skupek dosežkov, vrednot in sadov ustvarjalnega delovanja izseljske skupnosti oziroma ustvarjalno delovanje izseljske skupnosti, katerega rezultat so ti dosežki in vrednote. Seveda so ti dosežki in vrednote tesno povezani s širšo razsežnostjo pojma kultura, v primeru izseljencev vsaj z naslednjimi dejavniki:

- s kulturno dediščino, ki so jo priseljenci prinesli iz prve domovine, jo poskušajo ohranjati in prenašati na potomce;
- s kulturno dediščino nove domovine;
- s pogoji in motiviranostjo za lastno kulturno delovanje in uživanje njegovih sadov;
- s pogoji in motiviranostjo za uveljavljanje lastnih kulturnih dosežkov v širši družbi.

Izseljske/priseljske kulture ne moremo preprosto označiti kot hibrid med izvorno in ciljno kulturo, saj nanjo delujejo tudi drugi kulturni vplivi, kot so lokalne etnične strukture območij, v katerih bivajo njeni pripadniki, pa globalni kulturni vplivi in imanentni notranji dejavniki (npr. starostna struktura priseljske skupnosti). Vsekakor pa je kulturna dediščina priseljske skupnosti sestavni del nacionalne (multi)kulturne dediščine dveh narodov, izvornega in »ciljnega«. Z drugo besedo, priseljska kultura je sestavni del (vsaj) dveh nacionalnih kultur. Pri raziskovanju prevajanja iz ene literature oziroma kulture v drugo je tudi Even-Zohar uvedel pojma izvorni sistem in ciljni sistem, pri čemer je izvorni tisti, iz katerega se prevaja, in ciljni tisti, v katerega se prevaja oziroma v katerega vstopa prevedek iz izvornega sistema. Korpus takih prevedkov iz izvornega sistema I si je mogoče v ciljnem sistemu C zamisliti kot podsistem sistema C. Način selekcije iz I namreč nikakor ni neodvisen od ciljnega sistema C (po Dović 2003: 79).

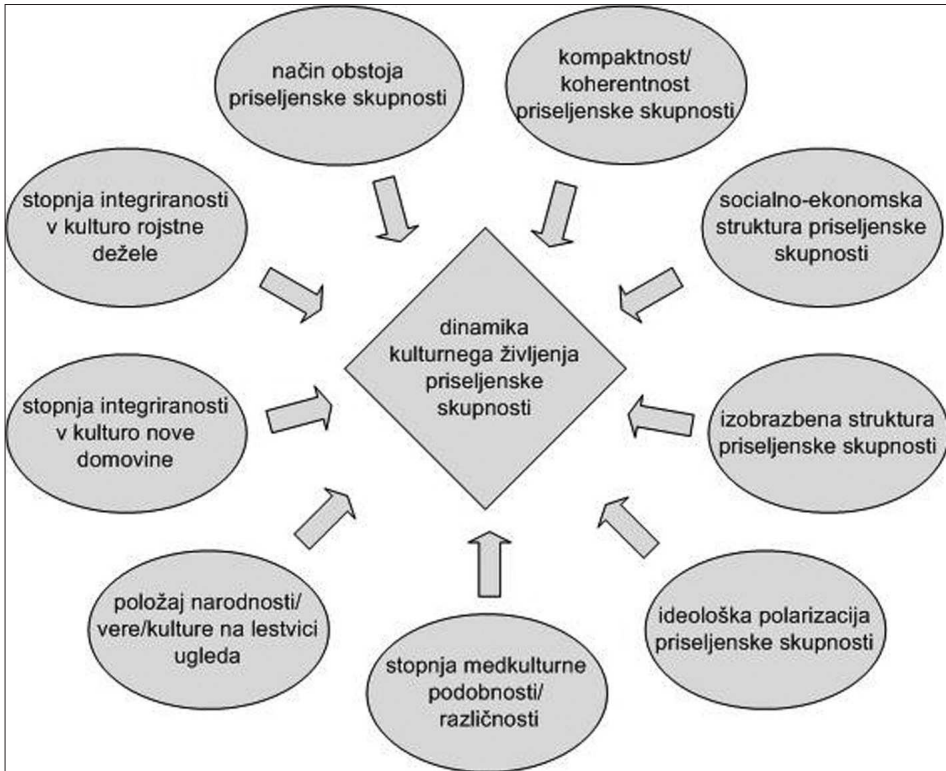
Pretekli razvoj izvorne kulture, ki jo priseljska skupnost s svojo dejavnostjo, načinom življenja in vrednotami prenaša v kulturo nove domovine, sodi v predzgodovino priseljske kulture. Podobno tudi razvoj ciljne kulture (tj. kulture nove domovine), v katero priseljska kultura vnaša prvine svojih izvornih (multi)kulturnih tradicij in jo s tem v različnih fazah svojega obstoja bolj ali manj intenzivno

sooblikuje, deloma sodi v obdobje po koncu obstoja priseljske skupnosti. V času svojega obstoja in vzpostavljenih stikov z izvorno in ciljno kulturo pa priseljska kultura deluje kot deloma avtonomna kultura in hkrati kot most, po katerem poteka velik del vzajemnega kulturnega pretoka med izvorno in ciljno kulturo, pri čemer izvorna hkrati postaja ciljna in obratno (glej Sliko 4).

Slika 4: *Avtonomnost in (so)odvisnost izseljenske/priseljske kulture*

Prvi del tega poglavja torej namenjam najrazpoznavnejšim zakonitostim dinamike kulturnega življenja izseljenske oziroma priseljske skupnosti kot take. V nadaljevanju opredeljujem izstopajoče značilnosti kulturnih dejavnosti v izseljenstvu po posameznih področjih in oblikah ter končno predlagam nabor najpomembnejših vidikov kompleksnejše obravnave tega predmeta, ki so se izkazali za relevantne tako v primeru slovenskih izseljencev v različnih delih sveta kot tudi v primeru različnih priseljskih skupnosti v Sloveniji. Če odmislimo vplive priseljske kulture, ki jim lahko sledimo v izvorni in ciljni kulturi ter v lokalni kulturi območij, v katerih bivajo njeni pripadniki (dvosmerne puščice na Sliki 4), lahko izpostavimo sklope dejavnikov, ki najodločilneje sooblikujejo realne pogoje za bolj ali manj polnokrvno kulturno življenje priseljske skupnosti (Slika 5).

Slika 5: *Kulturno življenje priseljske skupnosti: dejavniki*

Večino puščic na Sliki 5 bi lahko pogojno zasukali tudi v obratno smer. Dejansko gre za sekundarne sklope dejavnikov, ki deloma izhajajo iz nekaterih osnovnejših vidikov dinamike kulturnega življenja priseljske skupnosti, med katere vsekakor sodijo:

1. velikost posamezne priseljske etnične skupnosti;
2. njena teritorialna koncentriranost ali razpršenost;
3. geografska oddaljenost od rojstne dežele ali rojstnih dežel (pogosto tvorijo dovolj koherentno etnično skupnost tudi priseljenci iste narodnosti, ki so se priselili iz različnih držav);
4. obnavljanje priseljske skupnosti (dotok novih prvih generacij priseljencev);
5. časovna razdalja med njenim nastankom in obdobjem, ki je predmet obravnave (dolžina prisotnosti oziroma »starost« priseljske kulture, ki bi jo lahko ponazorili s točko na paraboli njenega obstoja);
6. zgodovinsko-geografski vidik, namreč splošni pogoji za posamezne kulturne dejavnosti v danem prostoru in času (npr. splošni položaj literarnega založništva v določenem kraju, regiji, državi v obravnavanem zgodovinskem obdobju).

Primerjava med izkušnjami slovenskih izseljenskih skupnosti v različnih delih sveta kot tudi med izkušnjami priseljenskih skupnosti v Sloveniji kaže na to, da imajo omenjeni osnovni vidiki določen vpliv znotraj večine od zgoraj prikazanih sklopov dejavnikov (Slika 5), ki jih bom poskušala osvetliti v nadaljevanju tega poglavja.

ZNAČILNOSTI V RAZVOJU KULTURNEGA DELOVANJA IZSELJENCEV

Po vsakem močnejšem valu priseljevanja kakega naroda v kako državo se tam postopoma oblikuje priseljenska skupnost na ta način, da se sprva združuje v okviru vse bolj rednih družabnih srečanj (krčme, druženje po verskih obredih), nato pa se – ne vedno in povsod v enakem obsegu, pač pa glede na potrebe in zmožnosti – organizira v formalne ali neformalne celice vzajemne pomoči. V teh se sčasoma pojavijo prve iniciative za razširitev delovanja na področja kulture, informativne dejavnosti, vzgojno-izobraževalnih programov, športa, rekreacije, interesnih dejavnosti in zabave. Izseljenci se tudi zgodaj organizirajo v verske skupnosti, ustanovljajo cerkvene in druge verskoinstitucionalne upravne enote ter gradijo verske objekte. Med značilnejšimi (vsekakor tudi slovenskimi) večnamenskimi izseljenskimi ustanovami/objekti je narodni dom. Hkrati izseljenci ustanovljajo tudi najrazličnejše druge etnične organizacije, zveze, društva in klube, gospodarska podjetja, politične forume in ponekod tudi znanstvena združenja. Z razvojem kulture, ki sicer izhaja iz matične, vendar dobiva vse več razpoznavnih avtentičnih značilnosti, deloma specifičnih za izseljenstvo nasploh in deloma za posamezno izseljensko skupnost, pa se že sorazmerno zgodaj formirajo kulturna društva, folklorne, literarne, gledališke in likovne skupine ter pevski zbori, ki so bodisi samostojni ali sestavni del širših etničnih organizacij, društev in ustanov in ki jih izseljenci pogosto simbolno poimenujejo s kakim matičnim krajevnim imenom ali z imenom kakega matičnega umetnika. Še zlasti pomemben segment izseljenske kulturne infrastrukture predstavljajo šole in tečaji za pouk materinščine, založbe, knjižnice, arhivi in muzeji.

V okviru prvih pobud in nadaljnega razvoja kulturnih dejavnosti v izseljenstvu imajo izobraženci, verski učitelji in duhovniki osrednjo vlogo, v organiziranje prireditev na področju popularne kulture pa se v večji meri vključujejo tudi drugi segmenti pripadnikov skupnosti. Posebnost izseljenstva so med drugim živahne vzporedne kulturne aktivnosti najrazličnejših interesnih društev in zvez (npr. gorniških, lovskih, šahovskih ipd.), v katerih se sicer združujejo predvsem navdušenci za kako športno, rekreativno ali ljubiteljsko dejavnost, s kulturno animacijo in vsebinsko razvejanim tiskom pa pritegnejo tudi širšo izseljensko skupnost. Podobno velja za nekatera etnična društva, ustanovljena v okviru posameznih gospodarskih in obrtnih dejavnosti, v katerih je ta ali ona etnična skupnost močnejše zastopana (npr. v okviru kuharske, pekarske, slaščičarske, zlatarske, rudarske itd. dejavnosti).

Gibanje intenzitete in obsega (tj. količine in razvejanosti, ne pa nujno tudi ka-

kovosti) etnične kulturne dejavnosti posamezne izseljenske skupnosti v desetletjih po prihodu glavnine njenih pripadnikov bi lahko ponazorili z značilno krivuljo, ki bi pokazala naslednjo dinamiko. V prvih letih po prihodu izseljencev v novo domovino je večji del njihovih prizadevanj usmerjen k zagotavljanju sprejemljivega socialno-ekonomskega statusa. Ko je ta dosežen v določenem delu skupnosti, začne naraščati motiviranost za kulturno dejavnost v okviru skupnosti. Če je pred obravnavanim valom priseljevanja v novi domovini že obstajala priseljska skupnost iste narodnosti s svojimi etničnimi organizacijami, društvi in tiskom, se kulturna dejavnost nove priseljske skupnosti neredko vsaj deloma nasloni na kulturne medije svojih predhodnikov, v nasprotnem primeru pa začne ustanavljati svoje organizacije, društva in medije. Če po koncu osrednjega vala priseljevanja določene skupnosti ni več občutnega (bodisi kontinuiranega ali vsaj občasno močno povečanega) dotoka novih rojakov, začne s staranjem prve generacije tudi kulturna dejavnost v skupnosti postopoma upadati. Število kulturnih delavcev, pisateljev, urednikov in dopisnikov je z vsakim letom manjše, prav tako tudi število naročnikov izseljenske periodike in knjižnih izdaj, zaradi česar se pisatelji, ki še vztrajajo pri pisanju v materinščini, vedno pogosteje obračajo na matične založbe. V matični domovini pa je interes za izseljenske kulturne dejavnosti, publicistiko, umetnost in seveda tudi književnost odvisen od mnogih dejavnikov. Med temi je na prvem mestu trenutni politični interes države. Z vidika matičnega interesa za izseljensko slovstvo, denimo, so med dejavniki še splošno stanje izvirnega leposlovnega knjižnega založništva v državi, povečan interes bralstva za izseljenske avtorje zaradi morebitnega daljšega predhodnega pomanjkanja v tovrstni ponudbi – oziroma, v nasprotnem primeru, zasičenost trga zaradi izrazito povečane ponudbe izseljenske književnosti v matičnem prostoru. Ko postane tudi objavljanje v rojstni deželi problematično, začnejo celo pisci prve izseljenske generacije vse pogosteje ustvarjati v jeziku nove domovine.

Obdobje vrhunca kulturne dejavnosti izseljenske skupnosti se sorazmerno podaljšuje s pritokom novih priseljskih rojakov, če se ti vključujejo v kulturne dejavnosti obstoječih etničnih organizacij, društev in skupin (primerjaj Slike 6–15 v naslednjem poglavju). V tem primeru prihaja do številčnejšega vključevanja druge generacije v kulturno življenje skupnosti, saj najdejo v prvi generaciji novih priseljenecv vrstnike s podobnimi interesi oziroma celo z večjo potrebo po ohranjanju in razvijanju izvirne kulture, kot pa jo čutijo sami, kar ima lahko velik vpliv na pripadnike druge generacije »starih« priseljenecv. Posplošene izpeljave, češ da druga generacija priseljenecv praviloma zavrže izvorno kulturo, tretja generacija pa znova kaže interes za etnične/kulturne korenine, so preveč poenostavljene, saj o tem odloča obsežen splet specifičnih dejavnikov, ki različno delujejo ne le na vsako skupnost, ampak tudi na vsakega posameznika. Maša Mikola, denimo, med drugim tudi takole povzema rezultate svoje terenske raziskave: »Ena izmed temeljnih ugotovitev tega dela je, da se v avstralskem okolju že pri drugih generacijah slovenska etničnost kaže kot fleksibilna, simbolična in prostovoljna. Ta pojav so raziskovalci

nekaterih drugih etničnih skupin, predvsem v Združenih državah Amerike, pa tudi v Avstraliji in Kanadi, ugotavljali šele pri naslednji, t. i. tretji generaciji, vnukih in vnukinjah prvih priseljencev v te države.« (Mikola 2005: 120)

Med osrednjimi dejavniki sta seveda stopnja akulturacije, v zgodnjih definicijah opredeljene kot »proces oz. nepretrgan neposredni stik posameznikov ali skupin, ki povzroča korenite spremembe izvornih kulturnih elementov ene ali obeh skupin« (Lukšič-Hacin, 1999: 150), in stopnja strukturne asimilacije, tj. poenotenja z določenim družbenim slojem in njegovo kulturo, ki lahko v ustreznih pogojih celo izpodrine zavest o etnični pripadnosti in z njo pogojeni izvorni kulturni pripadnosti. Strukturno asimilacijo lahko skupnost zavira toliko časa, dokler v njej delujejo avtonomne socialne in ekonomske mreže, potreba po njihovi vzpostavitvi in narava njihovega delovanja pa sta spet odvisni od pogojev za celovit vstop pripadnikov skupnosti v ta ali oni sloj širše družbe. Prav slednji vidik je v zadnjem času deležen vse bolj poglobljene obravnave. Sanders (2002, po Razpotnik 2004: 48) formulira skupno opažanje avtorjev sodobne literature na temo etnije v ugotovitev, da pomanjkanje akulturacije in strukturne asimilacije pri priseljencih spodbuja rast družbenih mrež in institucionaliziranih oblik kolektivne akcije, ki bi pomagala preiti ceno imigracije in manjšinskega statusa, izvirajočega iz nezadovoljive vključitve v družbo sprejema.

Socialne mreže priseljencev, s katerimi si med seboj ekonomsko in socialno pomagajo, pomenijo veliko mero soodvisnosti med člani skupine, ki povzroča zaupanje in solidarnost, za te, ki se omenjenih norm ne držijo, pa dovoljuje sankcije. Pomembno vprašanje ob tem je tudi, v kolikšni meri ostaja ekonomija priseljencev zaprta v krog njih samih, v kolikšni meri pa dosega tudi zunanji trg. Ko se člani etničnih mrež dokopljejo do resursov, kot so dostopi do služb v širši skupnosti, postanejo etnične meje bolj porozne, saj pomembne sfere življenja, kot je denimo delo, postanejo bolj odvisne od prispevkov zunanje, širše skupnosti. Ko imajo socialne meje¹²² manj vlogo čuvajev meja, ki varujejo etnično generirane vire, bolj pa vlogo premoščevalcev in teh, ki opogumljajo večje medskupinsko povezovanje, tedaj začne vpliv etnične skupine na ohranjanje etnične identitete upadati. (Razpotnik 2004: 48)

Ne glede na manjše ali večje potrebe in zmogljivosti etnične skupnosti, da vzpostavlja lastne socialne in ekonomske mreže, ki vplivajo na intenziteto in časovni razpon ohranjanja etnične identitete in izvornih kulturnih tradicij, pa je dolžina obdobja, ki predstavlja razcvet kulturnega življenja izseljenske skupnosti, odvisna tudi od dolžine obdobja, v katerem je potekal množični val priseljevanja te skupnosti. Daljše ko je obdobje množičnega priseljevanja določenega naroda, več zaporednih prvih generacij prinese ta val v posamezno državo, to pa lahko bistveno podaljša in obogati kulturni razcvet skupnosti v novi domovini. Govorimo torej lahko o celi vrsti prvih priseljskih generacij, rojenih v stari domovini,

¹²² Verjetno mreže.

ki se same navadno poimenujejo z različnimi identifikacijskimi oznakami in ki delujejo v novi domovini v zelo različnih pogojih. V primeru, da po zaključenem zadnjem množičnem valu priseljavanja določene etnične skupine v določeno državo ni več občutnega pritoka novih rojakov, priseljska skupnost kot taka že s tretjo generacijo običajno preneha obstajati, glavnina njenih potencialnih pripadnikov se dokončno asimilira v večinsko kulturo, rednejše stike z matično kulturo pa ohranjajo le še posamezniki.¹²³

Različne multikulturalistične in integracijske politike, ki so jih mnoge države uvedle v zadnjih štirih desetletjih, ne morejo preprečiti postopne kulturne asimilacije tretje ali poznejših priseljskih generacij, lahko pa olajšajo tvorno vključevanje etnične kulturne dejavnosti prvih dveh in deloma tretje priseljske generacije v kulturno ponudbo »nove« domovine, čeravno izkušnje nekaterih posameznikov govorijo o ravno nasprotnem. Politike multikulturalizma, kot so jih prakticirali v nekaterih državah, so ponekod nehote celo stopnjevale etnično segregacijo kulturnega ustvarjanja (ne glede na jezik ustvarjanja, če gre za besedne umetnosti – glej poglavje o vidikih literarne dvojezičnosti), namesto da bi pospeševale kulturno integracijo, tj. tvorno vključevanje priseljskih jezikov ter kulturnih dosežkov in vrednot v mnogoetnično kulturo nove domovine, v njene osrednje kulturne medije, založbe, gledališča, koncertne dvorane, galerije, knjižnice, arhive, muzeje, vsekakor pa tudi v nacionalno znanost in šolstvo.

PODROČJA IZSELJENSKE KULTURNE DEJAVNOSTI

Najrazvitejša področja kulturnega delovanja izseljencev so dejavnosti v okviru množične kulture (predvsem popularna glasba, ples in kulinarika), pa folklorne dejavnosti (vključno s folklorno glasbo in plesom), književnost, gledališče ter glasbena, plesna in likovne umetnosti. Vsa ta področja so podprta z etničnim tiskom in drugimi mediji kot tudi z organizacijsko, promocijsko in izobraževalno dejavnostjo; tam, kjer so za to izpolnjeni pogoji, pa tudi s knjižnično, muzejsko in arhivsko dejavnostjo. Prve in druge so večinoma tesno vpete v kulturne programe izseljskih društev in organizacij.

GLAVNE OBLIKE IN POSEBNOSTI KULTURNE DEJAVNOSTI IZSELJENCEV

- Osrednje prvine popularne kulture izseljskih skupnosti so narodno-zabavna glasba, ples in etnična kulinarika, ki se lahko navezujejo tudi na druga področja

¹²³ Značilen primer »zgodovinskih« izseljskih skupnosti, ki funkcionalno še komajda obstajajo, so nekdanje izrazito kulturno dejavne skandinavske priseljske skupnosti v ZDA. Kot sem omenila že v prvem delu knjige (Bender 1999: 157), sta bila od več sto naslovov danske etnične periodike, ki je nekdanj izhajala v ZDA, leta 1999 aktivna le še dva.

množične izseljenske kulture v širšem pomenu besede, kot so verske dejavnosti, šport, rekreacija, ljubiteljske dejavnosti in zabava.

- Glavne folklorne dejavnosti obsegajo domačo izdelavo tradicionalnih (uporabnih in okrasnih) predmetov, zbirateljstvo na področju ljudske materialne kulture in razstavno dejavnost, ohranjanje in promocijo ljudskega slovstva, gojenje in javno predstavitev tradicionalne etnične kulinarike, poučevanje in izvajanje nastopov s področja ljudske pesmi, glasbe, plesa in običajev, na vseh pomembnejših folklornih prireditvah pa ima osrednje mesto narodna noša. V nekaterih izseljenskih skupnostih so folklorne dejavnosti sestavni del množične kulture, medtem ko so v drugih avtentične folklorne tradicije manj razširjene in jih gojijo v ožjih krogih (folklornih skupinah) oziroma individualno. Množično ohranjanje folklornih tradicij se lahko izraža bodisi v petju ljudskih pesmi na oziroma po množičnem srečanju priseljske skupnosti ali pa v pripravi nacionalnih jedi za udeležence in streženju tradicionalnih pijač na množičnih priseljskih srečanjih. Simbolna oziroma identifikacijska vloga folklorne dejavnosti v izseljenstvu običajno presega tovrstno funkcijo folklorne v matičnem kulturnem prostoru.
- Področje priseljskega manjšinskega tiska, ki je redkeje tržno usmerjen kot večinski, obsega poleg poslovnih dejavnosti v okviru založništva (trženja, logistike in pridobivanja sredstev od izseljenske skupnosti, države bivanja in matične države) predvsem uredniško dejavnost, novinarstvo in sodelovanje zunanjih avtorjev, medtem ko je promocijske dejavnosti običajno manj. Tiski se po vsebini in namenu delijo na interne društvene, informativne, vzgojno-izobraževalne, verske, politične, kulturne, literarne, strokovne, športne in zabavne. Izseljenski časopisi, revije in letne publikacije pogosto združujejo različne vsebine. Posebnost izseljskega tiska je v tem, da po svoji kulturni, informativni in izobraževalni vsebini večinoma služi kot most med dvema domovinama.
- Knjižno založništvo v izseljenstvu je v opazni meri usmerjeno k izdajanju leposlovja, tudi izvernih izseljskih literarnih del. Pomemben delež neliterarnih knjižnih del predstavljajo didaktična dela (priročniki za pouk matičnega jezika, književnosti in zgodovine) ter spominska literatura (zlasti na področju zgodovine izseljskih skupnosti ter njihovih društev in organizacij). Del v izseljenstvu objavljenih knjig obravnava versko in politično tematiko, še najmanj pa je strokovnih knjig, tudi s področja izseljske bibliografije. Delež samozaložniških izdaj v diaspori med drugim priča tudi o investicijski zmogljivosti teh avtorjev in povpraševanju v okviru izseljske skupnosti.
- Besedne kulturne in umetniške dejavnosti izseljencev, kot so etnični tisk, radijski in televizijski programi, vokalna glasba, književnost, dramske izvedbe in (večinoma dokumentarni) filmi, nastajajo oziroma se izvajajo bodisi v jeziku prve izseljske generacije ali v uradnem jeziku nove domovine. Etnični predznak kulturnih dejavnosti druge in naslednjih generacij izseljencev je vse manj pogojen z jezikom, v katerem se te dejavnosti uresničujejo.

- Nebesedne kulturne in umetniške dejavnosti izseljencev, tj. predvsem na področju likovnih umetnosti (ustvarjalna in razstavna dejavnost) ter instrumentalne glasbe in plesa (ustvarjalna, interpretativna in organizacijska dejavnost v okviru koncertov, nastopov in drugih prireditev), so sestavni del kulturnega življenja izseljenske skupnosti, v kolikor nastajajo v povezavi z izseljensko skupnostjo oziroma se javno prezentirajo tudi znotraj izseljenske skupnosti.
- Druge kulturne prireditve, proslave, spominske slovesnosti, kulturno-umetniški natečaji, okrogle mize in medijske diskusije, zlasti v elektronskih medijih, so prav tako pomembni povezovalni dejavniki, ki ne krepijo samo notranjih vezi skupnosti, temveč vzpostavljajo tudi številne nove vezi med skupnostjo in širšo kulturno javnostjo.
- Redne vzgojno-izobraževalne dejavnosti na področju etnične kulture in umetnosti. Jedro etnične vzgoje predstavljajo samoiniciativne oblike pouka materinščine ter seznanjanja učencev z matično zgodovino in kulturo, prav tako v materinščini. V ta namen posamezna izseljenska skupnost organizira (sama ali z državno participacijo) osnovnošolske in/ali srednješolske jezikovne tečaje ter celoletne etnične šole, v katerih poteka pouk enkrat ali večkrat tedensko – vzporedno z obveznim poukom v rednih šolah. Bolj integrirane oblike so t. i. multikulturne šole (gl. npr. OBESU 2002) in redne etnične šole v skladu z nacionalnim šolskim sistemom (npr. Lycée Français de Chicago). Enakovreden status teh šol zagotavlja učencem možnost neposrednega prehoda na druge šole oziroma možnost nadaljevanja šolanja na višjih stopnjah pod pogoji, ki veljajo za vse redne šole v državi. Med integrirane oblike prav tako sodijo visokošolske katedre za posamezne etnične študije kot tudi pouk materinščine kot poseben predmet v okviru nacionalnega osnovnošolskega oziroma srednješolskega predmetnika.
- Druge vzgojno-izobraževalne dejavnosti na področju kulture in umetnosti (predavanja, delavnice, umetnostni tečaji, seminarji, krožki...).
- Knjižnična dejavnost: večina izseljenskih knjižnic deluje v sklopu verskoinstitucionalnih upravnih enot (župnij itd.), izseljenskih društev in narodnih domov. Tam, kjer ni ustreznih pogojev ali zadostnega interesa za samostojno priseljenško knjižnično dejavnost, se slednja praviloma odvija v okviru splošnih javnih knjižnic. Tu pa se lahko pojavlja problem možnosti in motiviranosti splošnih javnih knjižnic za organiziranje ponudbe, ki bi v celoti zadovoljevala potrebe priseljenških skupnosti.
- Arhivska dejavnost: največ izseljenskega gradiva hranijo društveni in župnijski arhivi, deloma tudi druge izseljenske organizacije in zasebniki. Nekateri pomembni etnični fondii in zbirke so v mnogoetničnih priseljenških arhivih kot tudi v osrednjih nacionalnih, pokrajinskih in mestnih arhivih ter v rokopisnih zbirkah različnih knjižnic.
- Muzejska dejavnost je v izseljenstvu nekoliko manj razvita, saj je v veliki meri odvisna od državnih sredstev (iz skladov, ki jih v ta namen razpisujeta matična

in priseljska država) ter od sredstev lokalne skupnosti. Zato se pogosteje uresničuje v sklopu muzejskih dejavnosti lokalnih in regionalnih skupnosti ter na nacionalni ravni, pri čemer priseljenci seveda v veliki meri sodelujejo. Avtonomna muzejska dejavnost priseljencev pa je – v nasprotju z njihovo knjižnično in arhivsko dejavnostjo – prej izjema kot pravilo.

Z afirmacijo sodobnih integracijskih načel v državi sprejema se politično-normativno, medijsko in splošno javno dojemanje posebnih kulturnih potreb priseljencev, ki obsegajo vsa zgoraj naštetá področja in oblike, nenehno nadgrajuje z novimi prvinami in vidiki, podobno kot to velja za kulturne potrebe celotne nacionalne skupnosti. S krepitvijo stikov med izseljenci in njihovo prvo domovino pa se vse bolj razvija sodelovanje tudi v tej smeri, in sicer na področju literarnega in drugega umetniškega ustvarjanja (razpisi in natečaji za izseljence, ki jih razpisuje izvorna država, dvostranski obiski, nastopi, razstave, gostovanja in turneje), pa na področju kulturne animacije, novinarstva, založništva, etnične vzgoje in izobraževanja ter knjižnične, koncertne, razstavne, arhivske in muzejske dejavnosti (razpisi za sofinanciranje teh dejavnosti in strokovni seminarji za nosilce teh dejavnosti v izseljenstvu).

POGOJI ZA POLNOKRIVNO KULTURNO ŽIVLJENJE IZSELJENCEV

Izseljenci iste narodnosti v različnih državah ali različnih obdobjih in celo izseljenci iste narodnosti v različnih kulturnih okoljih iste države oziroma v istem kulturnem okolju neke države, vendar z različnim izseljenskim »stažem«, delujejo v zelo različnih pogojih za razvoj kulturnega življenja posamezne skupnosti. Glavni sklopi dejavnikov (slika 5, str. 191), ki določajo te pogoje, so naslednji:

1. sklop dejavnikov: način obstoja priseljske skupnosti

Priseljska skupnost lahko obstaja na različnih ravneh samoidentifikacije, prav tako pa tudi na različnih ravneh zunanje, medskupinske priznanosti. Obstoj priseljske skupnosti je navadno prepoznan takrat, ko postane njena samoidentifikacija (statistično ali kako drugače) zaznavna. Na drugi strani pa lahko priseljska skupnost obstaja tudi samo na ravni zastarelih podatkov in preživelih percepcij. Hipotetično se lahko še veljavni zakonski in drugi pravni dokumenti nanašajo na priseljsko skupnost kot na še vedno obstoječo, čeprav morda ne obstaja več.

Medtem ko nekateri avtorji (Anderson 1991; Skrbiš 1994) sicer argumentirano dvomijo v ustreznost rabe izraza skupnost v smislu priseljske oziroma etnične skupine (manjšine), sama brez pomislekov razumem ta pojem tudi v najširšem smislu, saj ga uporabljamo tudi v univerzalnejših zvezah, kot so npr. nacionalna,

mednarodna, globalna ali človeška skupnost. Pri tem lahko s pojmom skupnost označujemo obstoječo kohezivnost določene skupine, lahko pa s tem pojmom označujemo potencialno kohezivnost skupine in jo s tem tudi spodbujamo. Raziskave slovenskega izseljenstva in priseljenstva v Sloveniji so me privedle do sklepa, da priseljska skupnost obstaja ne glede na manjše ali večje število pripadnikov in ne glede na manjše ali večje geografske razdalje med njimi (razpršenost), če se priseljenci v neki regiji, državi ali na globalni ravni (primer Slovenske kulturne akcije) med seboj funkcionalno povezujejo, imajo kake skupne interese, cilje in dejavnosti. Po moji sodbi priseljska skupnost obstaja realno in ne le potencialno, če del priseljske populacije, ki pripada določeni etnični skupini, doživlja svojo notranjo povezanost v smislu skupnosti.

2. sklop dejavnikov: kompaktnost priseljske skupnosti (skupna zavest)

Poleg socialno-ekonomskih dejavnikov, ki jih povzemam v naslednji točki, igra odločilno vlogo pri tem, ali priseljenci doživljajo svojo etnično skupnost kot bolj kompaktno ali pa kot bolj ohlapno, predvsem kolektivni spomin. Pri konstruiranju kolektivnega spomina imajo osrednje mesto t. i. izseljske zgodbe, bodisi zapisane ali ohranjene prek ustnega izročila. Lukić Krstanovičeva (1996) ugotavlja, kako izseljske zgodbe prispevajo k oblikovanju kolektivnih norm in vrednot, te pa ustvarjajo različne hierarhije znotraj priseljske skupnosti, med drugim tudi v smislu pripadanja (npr. ti, ki počnejo to in to, so najbolj naši, oni, ki tega ne počnejo, so najmanj naši).

Domala vsi avtorji, ki obravnavajo etnično/kulturno identiteto izseljencev, poudarjajo, da bi bile njihove avtobiografije, če bi živeli doma, manj obremenjene z vprašanji etnične identitete (Čebulj Sajko 1999: 154). Avtobiografska pričevanja, spomini, biografski prikazi, kronike in jubilejne retrospektive na eni strani beležijo in hkrati mitologizirajo zgodovino priseljske skupnosti in njenih mejnikov, na drugi strani pa kreirajo legendarne izseljske junake in protijunake, bodisi zgodovinske oziroma »mikrozgodovinske« osebности ali pa anonimne nosilce značilnih izseljskih usod, ki prehajajo v mite in stereotipe. Izseljsko zgodovinopisje, področja umetnosti in še zlasti izvirno književno delo, ki nastaja v izseljenstvu, imajo lahko osrednjo vlogo pri kreiranju zgodovinske samopodobe posamezne etnične skupnosti.

Kadar so te dejavnosti šibkeje razvite ali pa so njihovi dosežki deležni šibkejše recepcije znotraj izseljske/priseljske skupnosti, jih lahko zelo učinkovito nadomesti identifikacija skupnosti s katerokoli drugo vrsto priseljskih junakov, ki so (bili) uspešni v mednarodnem merilu bodisi na športnem, političnem, estradnem ali kakem drugem področju javnega življenja v novi domovini. To se prav nazorno kaže pri hrvaški, srbski in bošnjaški priseljski skupnosti v Sloveniji, ki so izrazito ponosne, denimo, na mednarodno priznana športna imena iz vrst svojih

priseljenskih rojakov v Sloveniji. Vprašanje pa je, ali lahko omenjeni dejavnik pripomore, da bi etnično pogojena kulturna identiteta pripadnikov druge generacije priseljencev presegla simbolno raven in spodbudila posameznika k dejavnejšemu povezovanju z drugimi pripadniki njegove manjšinske kulture.

3. sklop dejavnikov: socialno-ekonomska struktura priseljske skupnosti

Pri obravnavi kulturnega življenja izseljencev/priseljencev ne moremo obiti vzročne povezave med njihovim socialno-ekonomskim položajem na eni strani ter vitalnostjo njihovega kulturnega življenja oziroma deležem priseljske populacije, ki se ga na kakršenkoli način udeležuje, na drugi strani. Kultura s šibko ekonomsko osnovo ima drugačne pogoje in izgleda za vitalen, kontinuiran razvoj kot kultura z močnejšo gospodarsko bazo. Materialna stiska in socialna marginaliziranost določenega dela priseljske skupnosti, ki sama po sebi svojim pripadnikom ne more priskrbeti socialne varnosti, se lahko odražata tudi v nižji stopnji njegove motiviranosti za kulturno udeležbo (ustvarjanje, posredovanje in spremljanje oziroma sprejemanje kulturnih dosežkov).

Relativno intenzivni občutki etnične identitete in resna vključenost v etnično skupnost so predvsem lahko pridobljivi, kadar imajo etnične mreže zmogljivost priskrbeti svojim članom sicer redke družbene dobrine. Šibkejša in bolj simbolična oblika etnične identitete in vključenosti v skupnost se pojavijo, ko etničnim mrežam ne uspe preskrbeti svojim članom redkih družbenih dobrin (Sanders 2002, po Razpotnik 2004: 45).

Stopnja zaprtosti etnične skupine oz. obseg, v katerem etnična identiteta vztraja v pluralnih skupnostih, je torej odvisna od zmožnosti etničnih mrež, da priskrbijo etničnim skupnostim dragocene družbene vire, ti pa so seveda v veliki meri stvar širše vpetosti neke etnične skupnosti v določeno okolje. /.../ V skladu z razumevanjem ekonomskih migrantov kot rezervne armade delovne sile in pa prisposodbo, da so ekonomske migracije razvojna pomoč manj razvitih držav bolj razvitim, drži predpostavka, da bodo priseljenci v imigrantski deželi večinoma zasedli slabše plačana in družbeno manj cenjena oz. med domačim prebivalstvom nezaželena delovna mesta. Priseljenci se bodo torej v novo okolje asimilirali kot delavci najslabše plačanih in najmanj cenjenih poklicev. Tako njim kot njihovim potomcem bodo nedostopne in zaprte razsežnosti življenja na materialnem, kulturnem in simbolnem področju, ki ne sodijo v t. i. 'živiljski podstandard'. Torej bo zaradi teže in nepremagljivosti, ki jo predstavlja vrojenost v določeno okolje, razredno neobremenjen preboj otežen še za drugo in prihodnje generacije. (Razpotnik 2004: 45–46)

Rezultati naše ankete nedvomno kažejo na to, da ima pri večini socialno ogroženih družin in posameznikov boj za samopreživetje, torej skrb za dosego in

vzdrževanje socialno-ekonomskega položaja, ki bi bil še nad uradnim ali realnim pragom socialne ogroženosti, tudi sicer prednost pred interesom za udeležbo v kulturnem življenju skupnosti. Podobno kot ima kulturna dejavnost nacionalne skupnosti med drugim tudi funkcijo povezovanja navznoter in navzven, ima prav takšno dvojno vlogo tudi kulturna dejavnost etnične skupnosti. A kadar so možnosti za kakršnokoli kulturno dejavnost etnične skupnosti zelo skromne ali pa jih ni, je pravzaprav brezpredmetno ugotavljati stopnjo in obseg aktualnega interesa zanjo, saj lahko govorimo le o potencialnem interesu. V deželah, kjer socialna struktura prebivalstva pretežno sovпада z njegovo etnično strukturo, je omenjena vzročnost tem bolj poudarjena, značilna za domala celotne etnične skupnosti in zato včasih že tudi na prvi pogled očitna. V primeru tistih priseljskih skupnosti, ki imajo v deželi bivanja izrazito neenakopraven položaj na področju gospodarstva, politike in izobraževanja, opažamo v okviru njihovega kulturnega življenja nepremostljiv prepad med t. i. priseljsko »kulturno elito«, ki ima ta izstopajoči status bodisi samo v okviru svoje etnične skupnosti ali pa ji je s suverenim prebojem v večinske medije vendarle uspela tudi integracija svojega izvirnega kulturnega prispevka v nacionalno kulturo nove domovine, in glavnino priseljencev, ki etnični in nacionalni skupnosti pripadajo le v demografsko-statističnem pogledu, saj se ne zmorejo odtrgati od njunega kulturnega roba in se približati središču kulturnega dogajanja vsaj znotraj prve, če že ne tudi druge.

4. sklop dejavnikov: izobrazbena struktura priseljske skupnosti

Motiviranost izseljencev za udeležbo v kulturnih dejavnostih je lahko pogojena tudi z njihovo izobrazbeno strukturo. Pri prvi generaciji izseljencev ta ni nujno pogojena z njihovim socialno-ekonomskim statusom v novi domovini, zlasti kadar gre za pretežno politične emigrante, ki so si v stari domovini pridobili visoko izobrazbo in ugleden družbeni status, v novi domovini pa se morajo zaradi nagle odločitve za izselitev preživljati s slabše cenjenim delom (npr. povojni slovenski priseljenci v Argentini). Kljub temu pa je njihova že pridobljena izobrazba največkrat zelo pomemben dejavnik, ki vpliva na njihovo samozavest, občutek lastnega kulturnega potenciala in s tem povezano motiviranost za sodelovanje v kulturnih dejavnostih priseljske skupnosti.

Podobno ohlapno povezavo med izobrazbeno strukturo priseljencev in njihovim ekonomsko-socialnim položajem opažamo tudi pri črnogorskih, makedonskih, srbskih in hrvaških priseljencih v Sloveniji. Čeprav je izobraženost teh štirih etničnih manjšin v Sloveniji višja od izobraženosti etničnih Slovencev (Josipovič 2006: 172–174), se to sorazmerno šibko (v nekaterih primerih pa sploh ne) odraža v njihovem ekonomsko-socialnem statusu. To kaže na ključni pomen vseh tistih socialno-ekonomskih dejavnikov, ki so specifični za življenje v izseljenstvu in ki jih naši anketiranci v velikem številu izpostavljajo ter slikovito ilustrirajo s svojo

izkušnjo. Še usodnejše posledice na socialno-ekonomski položaj in na pogoje za kulturno življenje pa imajo specifično priseljski socialno-ekonomski dejavniki pri pripadnikih tistih priseljskih skupnosti, ki imajo nižjo izobrazbeno strukturo od nacionalne (npr. slovenski Bošnjaki).

Vzročna povezava med stopnjo izseljenčeve izobrazbe in njegovo motivirano stjo za kulturno udeležbo znotraj skupnosti pa deluje v dveh nasprotnih smereh. Kakor se na eni strani nizka izobrazba izseljenca, če je povezana z njegovo kontinuirano socialno stisko, praviloma odraža v manjšem interesu (predvsem pa v slabših možnostih) za kakršnokoli kulturno udeležbo, bodisi znotraj ali zunaj izseljske skupnosti, pa na drugi strani v primeru izseljskih izobražencev opazamo značilno dvojnost: če nekoliko poenostavim, so izseljski izobraženci bodisi osrednji nosilci ohranjanja izvorne kulture v izseljenstvu ali pa se v kulturno življenje izseljske skupnosti sploh ne vključujejo. Rado L. Lenček (1990: 218; 1992: 21–22) pojasnjuje ambivalentni vpliv izobrazbe na kulturno identiteto slovenskih izobražencev v ZDA: »Čim višja je izobrazba, ki so jo slovenski izseljenci prinesli v ZDA, tem dlje se oklepajo slovenskega jezika in etnične identitete. Čim višja je njihova izobrazba, pridobljena v angleščini, tem lažje in hitreje se amerikanizirajo.« Seveda pa to pravilo ne velja za vse izseljske izobražence, saj je njihovo vključevanje oziroma ne vključevanje v kulturno življenje izseljske skupnosti, ki naj bi ji pripadali, pogojeno še z drugimi dejavniki, kot so obstoječa raven kulturnega življenja te skupnosti v času prihoda posameznega izobraženca in pa možnosti za uspešno integracijo priseljskega izobraženca v nacionalno kulturo nove domovine. To potrjuje primer osmih vodilnih slovenskokanadskih pisateljev, pri katerih se kaže nekoliko drugačen odnos med njihovo izobrazbo oziroma jezikom (krajem) izobrazbe na eni strani in njihovim uspešnim ohranjanjem izvornega jezika in kulture na drugi strani, o čemer pišem v enem od naslednjih poglavij, kjer povzemam rezultat svoje raziskave o vidikih literarne dvojezičnosti v izseljenstvu. Moja raziskava je namreč pokazala, da je v primeru omenjenih književnikov tudi njihova uspešna literarna dvojezičnost praviloma premosorazmerno odvisna od stopnje njihove izobrazbe. Ali taka vzročnost deluje tudi v obratni smeri? Ali tudi dvojezičnost priseljencu sama po sebi zagotavlja boljši uspeh v procesu izobraževanja? Rezultati raziskave Golash-Boze (2005) dokazujejo, da o tem odločata politična in gospodarska moč posamezne priseljske skupnosti, o čemer je bilo v tej knjigi že govora.

Če je izobrazbena struktura priseljske skupnosti nizka, se to ne odraža na možnostih in z njimi povezano motivacijo za udeležbo v kulturnem življenju skupnosti le pri prvi generaciji. Kot poudarja Razpotnikova (2004: 58), več avtorjev poroča na osnovi empiričnih raziskav o zaostanku v izobrazbenih dosežkih še v četrti in peti generaciji priseljencev, katerih prejšnje generacije so bile slabše izobražene. V nasprotju s tem so odkrili višje izobrazbene spretnosti in dosežke pri drugi generaciji priseljencev, ki so imeli dobro izobražene starše. Omenjeni razcep se bo po mnenju teh avtorjev v prihodnje še slabšal, »če bi prihodnja ekonomska restrukturacija izrinila priložnosti za srednji razred« (Razpotnik 2004: 58). Slab-

šanje izobraževalnih pogojev in s tem pogojev družbene mobilnosti pa se odraža tudi v stagniranju oziroma ponekod celo nazadovanju pogojev in motiviranosti za pasivno ali aktivno kulturno udeležbo.

5. sklop dejavnikov: ideološka polarizacija priseljske skupnosti

Od stopnje ideološke polariziranosti, vpliva radikalnih tokov in odnosov med njimi je odvisno, ali polarizacija deluje spodbudno ali zaviralno na kulturno dejavnost priseljske skupnosti. Sorazmerno visoka stopnja ideološke homogenosti slovenske politične emigracije v Argentini po 2. svetovni vojni in njen položaj ideološke opozicije matičnemu političnemu režimu sta spodbudno učinkovala na združevanje kulturnih potencialov in na samostojno ustvarjanje pogojev za suvereno kulturno dejavnost te priseljske skupnosti. Glede na enotni, izrazito politični vzrok za izselitev tako rekoč celotne skupnosti in glede na posledice, ki jih je to imelo na oblikovanje njene kulturne identitete, govori Žigon (1998; 2001a) celo o strategijah ohranjanja kulturno-politične identitete omenjene skupnosti. S katoliškim krogom predvojnih slovenskih priseljencev v Argentino je nova skupnost vzpostavila tvorno sodelovanje, nekdanja moč in prodornost nasprotnega ideološkega pola »starih priseljencev« pa sta do tedaj že ravno toliko upadli, da v okviru medsebojnih konfliktov in diskvalifikacij ti dve skupnosti druga druge nista več mogli niti nehoti spodbujati niti bistveno ovirati. Na takšno razmerje je pomembno vplivalo tudi dejstvo, da poznejša slovenska ekonomska emigracija šestdesetih let praktično ni zajela Argentine, zaradi česar se ostareli levičarski krogi iz tamkajšnje predvojne priseljske skupnosti niso mogli pomlajati z novimi priseljenci. Na drugi strani pa so bila kulturna prizadevanja Slovencev v Kanadi (Kocjančič 1998: 152–155) in večini drugih držav po drugi svetovni vojni pogosteje kot v Argentini ovirana zaradi kontraproduktivnih odnosov v okviru notranje ideološke polariziranosti. Ta se je namreč še naprej napajala z novimi priseljenci, med katerimi so bili predstavniki nasprotnih ideoloških opcij bolj ali manj enakovredno zastopani. Podobno je razmerje med slovensko islamsko skupnostjo in tistimi Bošnjaki v Sloveniji, katerih pripadnost islamski veri je šibko izražena ali pa je sploh ni.

6. sklop dejavnikov: stopnja kulturne podobnosti oziroma različnosti od kulture večinskega jedra v državi sprejema

Priseljski vsakdan, način življenja v skupnosti in njenih celicah, je osrednji predmet etnološke obravnave izseljenstva. Težišče antropološke obravnave kulture je prav tako na načinu življenja (Vrečer 2003: 155). Vsekakor pa je tudi stopnja kulturne dejavnosti (kakovostna raven; obseg; odzivnost priseljske skupnosti – udeležba, sodelovanje; širša odmevnost kulturnih dogodkov) deloma pogojena z načinom

življenja priseljske skupnosti, zlasti z različnimi družbenimi normami, ki jih sprejemajo posamezni segmenti priseljske skupnosti, deloma pa tudi z značilnimi vedenjskimi vzorci znotraj posameznih segmentov skupnosti (primer: kot odziv na informacijo o kakem kulturnem dogodku lahko v določenem delu skupnosti prevladuje ignoriranje informacije ali pa živahen odziv, ki se lahko kaže v samoiniciativnem širjenju informacije med sorodniki in znanci; aktivnem sodelovanju v diskusijah, če gre za predavanje, tematski posvet, okroglo mizo ali predstavitev knjige; v posebnih pripravah na udeležbo, denimo v skrbi za posebno urejen osebni videz, v domačih pripravah na zasebno družabno srečanje v ožjem krogu po zaključku kulturnega dogodka ipd.). Pravzaprav načina življenja ne moremo ločiti od nobenega tu naštetih dejavnikov, saj se vsi bolj ali manj neposredno odražajo v njem.

Ko govorim o družbenih normah, kolektivnih vrednotah in utečenih vedenjskih vzorcih, se moram za hip ustaviti pri naslednji ugotovitvi naše ankete. Višja stopnja medkulturnih razlik v Sloveniji na eni strani zmanjšuje možnosti za polnokrvno kulturno življenje priseljske skupnosti, saj praviloma vzbuja višjo stopnjo zavračanja s strani okolice. Kot smo videli tudi v naši anketi, se to odraža v različnih oblikah odpora lokalne, regionalne ali nacionalne populacije. Na drugi strani pa lahko prav dejstvo, da so »bolj drugačne« kulture v Sloveniji pogosto manj sprejete kot pa »manj drugačne«, deluje kot dodatni dejavnik motivacije, ki lahko pripadnike bolj zavračanih in s tem bolj ogroženih manjšinskih kultur spodbudi k intenzivnejšemu ohranjanju, razvijanju, zaščiti in uveljavljanju svojih kultur. Enako velja za slovenske izseljenske skupnosti v različnih delih sveta. Slovenski izseljenski skupnosti v Afriki in na Arabskem polotoku sta med najmanjšimi slovenskimi izseljenskimi skupnostmi. Poleg majhnega obsega, poudarjene razpršenosti in sorazmerno mladega izseljenskega staža živita v kulturnem okolju, ki je izrazito drugačno od njihovega izvornega. Njuna motivacija za ohranjanje izvorne kulture in za razvoj nekaterih organiziranih oblik kulturno-umetniških dejavnosti je prav zato precej ugodnejša od obstoječih razmer in pogojev, ki jih zanje predstavlja njihovo okolje (prim. Žigon 2003).

7. sklop dejavnikov: položaj narodnosti/vere/kulture priseljske skupnosti znotraj lokalne, regionalne, nacionalne in globalne hierarhije etničnega, verskega in kulturnega ugleda (javna podoba)

Sodobni avtorji na splošno ugotavljajo, da se priseljenci, ki se soočajo z dejansko ali namišljeno sovražnim okoljem, lahko zaradi tega hitreje odpovedo izvorni kulturni identiteti in se z namenom, da bi se izognili (očitnejšim ali subtilnejšim) sovražnostim, poskušajo čim prej asimilirati v večinsko kulturo. Prav tako pa je učinek občutka osovraženosti lahko tudi obraten: občutek narodnostnega ponosa se lahko s stopnjevanjem nesprejetosti povečuje, s tem pa se povečuje tudi poudarjanje skupinske solidarnosti kot eden od načinov obrambe pred negativnim odnosom

lokalne ali širše družbe do njihove kulture. Očitne ali prikrite znake neformalne hierarhije etničnega, verskega in kulturnega ugleda opazamo v vseh državah sprejema. Vpliv lokalne ali nacionalne lestvice ugleda posameznih narodnosti, ver in kultur pa deluje prav tako dvosmerno kot stopnja kulturne različnosti, katere ambivalentno delovanje sem predstavila v prejšnji točki: bolj ko se skupnost počuti nesprejeta in nezaželena v družbi sprejema, bolj omejene možnosti za ohranjanje in razvoj svoje kulture si lahko zagotovi kljub svoji poudarjeni motivaciji. Še huje, možnosti za njihovo kulturno samoohranitev se lahko še naprej krčijo, dokler glavnina skupnosti ne klone pod pritiski okolice.

Na položaj priseljske kulture v nacionalnem kontekstu lahko bistveno vpliva tudi trenutni globalni ugled njene izvirne kulture. Globalni ugled neke kulture pa je lahko nenehno izpostavljen radikalnim spremembam, ki so posledica mednarodnih konfliktov svetovnih razsežnosti, navskrižnih gospodarskih interesov in podobno, predvsem pa s tem povezane medijske diskreditacije in posledično odbijajoče javne podobe neke izvirne kulture. Poleg tega je, denimo, v Evropi ugled priseljske kulture v nacionalnem kontekstu lahko podvržen tudi spremembam, ki izvirajo iz razpada nekdanjih držav migracijskega procesa (npr. vpliv političnih usmeritev in vojnih spopadov v matičnih domovinah na ugled posameznih priseljskih skupnosti v Evropi) kot tudi iz širitve politične integracije »starih« članic z novimi članicami unije.

Z drugimi besedami, splošni mednarodni ugled neke izvirne kulture lahko ali pa tudi ne vpliva na kulturni ugled priseljske manjšine, kar je v glavnem odvisno od *trenutne* (nacionalne ali mednarodne) politične atmosfere. Znamenita portugalska zgodovina ali mednarodni ugled portugalske kulturne tradicije kot take nimata praktično nikakršnega vpliva na, denimo, ugled portugalske priseljske skupnosti v Kanadi. Na drugi strani pa sedanji svetovni (gospodarsko-) politični konflikti bistveno vplivajo na ugled muslimanskih priseljencev v Sloveniji in drugih državah Zahoda. Nekateri etnični Muslimani v Sloveniji celo primerjajo svoj spremenjeni ugled in s tem povezane kulturne pogoje z reakcijo, ki je prizadela nedolžne nemške Američane med drugo svetovno vojno ali nedolžne japonske Američane po napadu na Pearl Harbor: vsi so tako rekoč čez noč postali sumljivi, širša družba jih je dojemala in obravnavala kot vohune in sodelavce agresorjev. V Sloveniji pa takšne reakcije ne opazajo le Muslimani sami, saj se v naši anketi kar 90 % odgovorov vseh tistih, ki menijo, da so priseljenci v Sloveniji neenakovredni na področju verskega življenja (med temi pa so vse priseljske narodnosti in vere sorazmerno dokaj enakovredno zastopane), nanaša na silovit odpor slovenske javnosti proti gradnji islamskega verskega in kulturnega središča v Ljubljani.

8. sklop dejavnikov: stopnja enakopravne integriranosti kulturnih dejavnosti in dosežkov priseljske skupnosti v kulturo nove domovine

Pomemben dejavnik je narava medkulturnih odnosov (stopnja medkulturnega povezovanja) v državi priseljevanja. V deželah, kjer so kulturni mediji, kulturna politika in izobraževalne vsebine pretežno monokulturno usmerjene in so pritiski kulturne asimilacije večji, se manjšinske kulture težje ohranjajo, razvijajo, vključujejo in uveljavljajo v okviru širše nacionalne kulture kot pa v državah s široko razvejano integracijsko politiko, usmerjeno h kulturnemu pluralizmu, torej z močno participacijo države pri sofinanciranju manjšinskih/priseljskih kulturnih dejavnosti (obseg te participacije mora predstavljati t. i. pozitivno diskriminacijo, saj drugače ne more zagotavljati zadostnega varstva kulturnih interesov manjšin) ter z vitalnimi medkulturnimi odnosi v vseh sferah javnega in zasebnega življenja znotraj državnih meja. Slednji narekujejo sistematično medkulturno vzgojo otrok, mladine in odraslih, visok status prevajalske dejavnosti, enakovredno vključevanje priseljskih kulturnih dejavnosti, dosežkov in vrednot v osrednje nacionalne kulturne medije in druge učinkovite metode boja proti ksenofobiji, rasizmu ter gospodarski, socialni, verski, kulturni in politični marginalizaciji priseljencev.

Pri obravnavi integracije priseljencev in njihovih kultur pa moramo biti pozorni na različna pojmovanja termina integracija. Kot sem že omenila, nekateri avtorji razumejo integracijo malodane v smislu asimilacije, torej kot sprejemanje, družbeno absorpcijo priseljencev, vendar ne takšnih, kot so, temveč pod pogojem, da se najprej spremenijo, prilagodijo do takšne mere, da se odpovedo svoji izvorni etnični/kulturni identiteti in se – za družbo sprejema udobno prikrojeni prevladujočim vzorcem – zlijejo z dominantnim monokulturnim okoljem. Večina sodobnih avtorjev v okviru migracijskih in medkulturnih študij pa razume integracijo priseljencev v smislu njihove enakopravne vključitve v družbo sprejema in enakovredne uveljavitve njihovih jezikov in kultur v kontekstu nacionalne kulture nove domovine, kar danes, kot smo videli, vsaj na formalni ravni (tj. v nekaterih svojih dokumentih) upošteva že tudi slovenska država.

9. sklop dejavnikov: stopnja enakopravne integriranosti kulturnih dejavnosti in dosežkov priseljske skupnosti v kulturo rojstne dežele

Izkušnje so pokazale, da lahko kompleksna integriranost izseljske kulture v kulturo nove domovine in hkrati v t. i. matično kulturo (skupaj z zadovoljivo materialno, strokovno, organizacijsko, moralno in politično participacijo obeh držav) prispeva k nadaljnjemu razvoju izseljske kulture in ohranjanju izvorne kulturne identitete, ki lahko v izseljenstvu preživi kot dopolnilni sestavni del kulturne identitete druge generacije in vsaj na simbolni ravni še kake naslednje generacije izseljencev. Zato je sintetična obravnava kulturnega življenja posamezne

izseljenske skupnosti pomanjkljiva, če ne upošteva vidika integriranosti kulturnega delovanja in kulturnih dosežkov izseljenske skupnosti ne le v nacionalno kulturo države priselitve (tj. v nacionalne kulturne programe, osrednje kulturne medije, humanistične vede in učne vsebine), ampak tudi v matično kulturo (programe, projekte, medije), znanstvenoraziskovalne vsebine in šolstvo.

JEZIK, KULTURNA VALENCA IN KULTURNA IDENTITETA V IZSELJENSTVU

Vidik obojestranske integriranosti književne produkcije izseljencev in drugih sadov njihovega kulturnega/umetniškega ustvarjanja, ki vključujejo besedila (publicistika, radijski in televizijski programi, vokalna glasba, dramske izvedbe in film), narekuje enakovredno obravnavo besedil v materinščini in večinskem jeziku države sprejema. Znanje in uporaba maternega jezika svojih staršev ali starih staršev je namreč le eden od možnih dejavnikov kulturne identitete, ni pa odločilen. To se najbolj prepričljivo odraža v tistih literarnih besedilih izseljencev, ki sicer nastajajo v jeziku njihove nove domovine, vendar vsebujejo celo vrsto prvin, ki izhajajo iz matične kulture. S tem da zajemajo bodisi nezavedne prvine ali pa celo snov, motiviko ter kreativne metode in tehnike deloma tudi iz izvornih tradicij in jih projicirajo v neko drugo literaturo, gledališče, film itd., dodajajo izvorni kulturi nove vloge in pomene, s čimer jo dejansko nadgrajujejo. Zato ostajajo hkrati tudi njen sestavni del. Od stopnje funkcionalne povezanosti med matično kulturo in njeno diasporo pa je odvisno, ali je izseljenska kultura sestavni del izvorne nacionalne kulture le na načelni (teoretični) ravni ali pa gre za njeno dejansko prisotnost v matičnem prostoru.

Pomemben vidik obravnave kulturne identitete v izseljenstvu pa je tudi tip kulturne valence, ki prevladuje med pripadniki skupnosti. Pojem kulturna valenca posameznika se je med avtorji migracijskih, etničnih in medkulturnih študij presenetljivo hitro »prijel«. Kloskowska (1993, po Smolitz 1999: 55) npr. dopušča vsaj naslednje opcije kulturne valence: za bivalentnega posameznika je značilna kompetentnost v dveh kulturah, saj je sposoben kadarkoli aktivirati prvine dveh kultur (oziroma ene ali druge), pač glede na zahteve socialne in kulturne situacije. Polivalentni posameznik lahko funkcionira v več kot dveh kulturah, medtem ko nekateri posamezniki, ki živijo na stičiščih različnih kultur, lahko obtičijo v stanju negotovosti, ne povsem zasidrani v kateri od njih, s čimer odražajo razpetost svojih občutkov do teh kultur. Z drugimi besedami bi lahko rekli, da bolj živijo ob kulturah svojega okolja in izvora kot pa z njimi ali v njih. Določeni posamezniki pa obdržijo enovalentno kulturno orientacijo, bodisi zaradi izoliranosti od drugih kultur ali pa zato, ker odklanjajo možnost, da bi se bolj poglobljeno seznanili s katerokoli kulturno skupino razen svoje in se na kakršenkoli način vsaj deloma vključili tudi vanjo. Seveda pa kulturne valence nikakor ne smemo enačiti s kul-

turno identiteto. Polivalentni posameznik se lahko izvrstno znajde v več različnih kulturah, kar pa ne izključuje možnosti, da je njegova kulturna identiteta morda izrazito enoznačna.

POMEN KOMPLEKSNE OBRAVNAVE

Pri parcialni, primerjalni in celo sintetični obravnavi posameznega področja kulturnega življenja v izseljenstvu se kajpak omejujemo le na nekatere od zgoraj predstavljenih vidikov. Pri tem se moramo dosledno zavedati, da tovrstna selektivna obravnava – kot pač vsaka selektivna obravnava kateregakoli predmeta – lahko privede le do relativnih sklepov. Do veljavnih splošnih sklepov bi se lahko prebili, če bi zmogli upoštevati vse relevantne vidike. V pričujočem poglavju sem poskušala evidentirati tiste sklope dejavnikov, ki glede na izkušnjo slovenskih izseljenskih skupnosti v različnih delih sveta in največjih priseljenjskih skupnosti v Sloveniji najodločilneje vplivajo na kulturno življenje v izseljenstvu in ki jih sodobne teoretske študije s področja kulturnih vidikov izseljenstva/priseljenstva, kulturne integracije/segregacije ter povezovalne oziroma premoščevalne vloge kulturno-umetniške dejavnosti tudi sicer najpogosteje izpostavljajo, pa čeprav večinoma bolj razpršeno, zlasti na polju monodisciplinarnih obravnav posameznih sklopov dejavnikov.

V okviru obravnave posameznih sklopov dejavnikov avtorji razpoznavajo nekatere zakonitosti, ki jih tu deloma povzemam, vendar se je treba tudi na tej ravni zavedati, da ugotovljene zakonitosti prav tako veljajo samo pod določenimi pogoji. Če konceptualna in metodološka izhodišča posamezne raziskave ter iz nje izhajajoče razprave ne zajemajo vseh relevantnih vidikov kompleksne obravnave nekega predmeta, naj tudi njuni sklepi ostajajo relativni, torej naj se omejujejo na veljavnost znotraj upoštevanih kriterijev. »Ugotovitve«, površne sodbe in stereotipna prepričanja, kot so, denimo, da razen nekaj uveljavljenih priseljenjskih književnikov, ki objavljajo v osrednjih slovenskih kulturnih medijih in pri priznanih založbah, v Sloveniji ni kvalitetnih priseljenjskih piscev, sicer bi že slišali za njihovo delo,¹²⁴ ali pa da je književno delo slovenskih izseljencev povprečno oziroma drugorazredno,¹²⁵ ali: »Slovenci so že tradicionalno multikulturno ozaveščeni, že vsaj iz časov multikulturne Avstro-Ogrske, zato je sodobno razpravljanje o slovenski multikulturi odveč,«¹²⁶ ali pa (če množico podobnih sodb iz tujine ponazorim vsaj z enim primerom): »v različnih delih sveta, kjerkoli že živijo, imajo mladi Portugalci in njihovi potomci naslednjo skupno značilnost: so *dediči kulture, ki s tem, da ne ceni*

¹²⁴ Takšno mnenje mi je v pogovoru izrazil nekdanji vodilni slovenski kulturni delavec.

¹²⁵ Takšno splošno sodbo podaja cela vrsta slovenskih avtorjev od sedemdesetih let dalje (med drugim Pogačnik et al. 2001: 395), čeprav v svojih obravnavah večinoma zajemajo le posamezne segmente slovenske izseljenske književnosti.

¹²⁶ Drago Jančar v *Razpravi o književnosti Slovencev po svetu*, dvorana Slovenske matice, 7. junij 2004.

izobrazbe, ne more motivirati svojih pripadnikov...« (Oliveira 2004: 166–167),¹²⁷ bi se torej morale glasiti drugače, sicer ostajajo brezpredmetne.

¹²⁷ Citirano »spoznanje« je sestavni del naslednjega konteksta: »Z zgodovinskega vidika velika večina portugalskega prebivalstva nikoli ni visoko cenila izobrazbe. /.../ Najbrž lahko zapišemo, da je ta posebna značilnost portugalske kulture skozi vso njeno zgodovino predstavljala pomembno oviro za to deželo.« (Oliveira 2004: 166–167) Po moji sodbi je avtorjevo razumevanje vzročnosti ravno nasprotno od tiste, ki bi jo verjetno pokazala raziskava, če bi avtor v njej upošteval širši sklop socialno-ekonomskih dejavnikov, tako pri portugalskih izseljencih kot pri glavnini portugalskega prebivalstva v matičnem prostoru – ne le zgodovinsko, ampak tudi v sodobnih posledicah. Podobno kot to velja za stopnjo udeležbe posameznika ali skupine v kulturnem življenju skupnosti, namreč velja tudi za stopnjo udeležbe posameznika ali skupine v izobraževalnem procesu: motiviranost za preživetje bo vedno imela prednost pred motiviranostjo za izobraževanje, kar pa seveda ne pomeni, da tisti, ki ima slabše materialne možnosti za izobraževanje, manj ceni izobrazbo od tistega, ki ima ugodnejše materialne možnosti za nadaljnje šolanje.

IZSELJENSKA LITERARNA IN PUBLICISTIČNA DEJAVNOST V LUČI STATISTIČNIH PRIMERJAV

*Pomlad in zelenje, vedre višave,
pesem preko polja,
vabeče dobrane –
neugnano hrepenenje
želeče na pot.*

*O! čemu ni stopil krepkeje,
kdor je strl perot ...¹²⁸*

Kot sem poudarila že v prejšnjem poglavju, tudi primerjava med izkušnjami slovenskih izseljenskih skupnosti v različnih delih sveta kaže na to, da imajo prej omenjeni osnovni vidiki dinamike kulturnega življenja izseljenske/priseljenske skupnosti¹²⁹ določen vpliv znotraj večine od zgoraj prikazanih sklopov sekundarnih dejavnikov (na Sliki 5). Vpliv enih in drugih na dinamiko kulturnega življenja priseljenske skupnosti pa je mogoče deloma ugotavljati tudi s pomočjo statističnih podatkov. V tem poglavju bom ugotavljala morebitno vidno odražanje nekaterih osnovnih vidikov in sklopov dejavnikov na dinamiki literarne in publicistične dejavnosti treh slovenskih izseljenskih skupnosti s pomočjo medsebojne statistične primerjave.

Izbor skupnosti, ki jih obravnavam v okviru te primerjave, na eni strani zajema vsaj deloma skupno (prekrivajoče se) zgodovinsko obdobje slovenskega priseljenstva v dveh različnih državah, ZDA in Argentini, na drugi strani pa dve zgodovinsko zelo različni obdobji slovenskega priseljenstva v eni državi (Argentini), kar olajšuje ugotavljanje morebitne prisotnosti določenih vplivov oziroma izločanje možnosti nekaterih drugih vplivov.

¹²⁸ Anna Praček Krasna, Strta perot, *Mladinski list* (Chicago), 1935, v Petrič 1992: 214.

¹²⁹ Kot rečeno, lahko med osnovne vidike vsekakor prištevamo velikost posamezne priseljenske etnične skupnosti, njeno teritorialno koncentriranost ali razpršenost, geografsko oddaljenost od rojstnih dežel, obnavljanje priseljenske skupnosti z novimi priseljenci iste narodnosti, »starost« priseljenske skupnosti in njene kulturne dejavnosti (tj. časovno dolžino obstoja) ter splošne pogoje za posamezne kulturne dejavnosti v danem prostoru in času.

OSNOVNE PRIMERJAVE TREH SLOVENSКИH IZSELJENSKIH SKUPNOSTI

Eden najpomembnejših kazalcev »polnokrvnosti« kulturnega življenja priseljske skupnosti je t. i. priseljski tisk. Priseljski časopisi, revije in letne publikacije (koledarji, zborniki ipd.) pogosto prinašajo – poleg drugih vsebin, ki lahko igrajo nadvse opazno vlogo v okviru prizadevanj za močnejše kulturno povezovanje priseljske skupnosti navzven in navznoter – tudi revijalne objave literarnih besedil priseljskih avtorjev. Njihova literarna dejavnost in pogoji zanjo pa se vendarle najnazorneje zrcalijo v knjižnih izdajah izvirne priseljske literarne produkcije.

Preden preidem k primerjavi podatkov iz grafičnih prikazov statističnih podatkov, ki odražajo dinamiko literarne in publicistične dejavnosti izbranih treh slovenskih priseljskih skupnosti od začetka teh dejavnosti dalje, primerjajmo med seboj osnovne podatke »kulturnih izkaznic« teh treh skupnosti, prikazanih v Tabelah 9–11 (podatki v rubrikah 6–9 slonijo na statistiki, prikazani na Slikah 6–15).

Tabela 9: *Predvojna slovenska priseljska skupnost v ZDA – »kulturna izkaznica«*

1. Intenzivnejše priseljevanje Slovencev: 1880–1924 (štiri desetletja in pol)	6. Vrhunec priseljske periodike: 1915 – po 1945* (več kot tri desetletja)
2. Vrhunec priseljevanja: 1890–1914 (dve desetletji in pol) oz. 1907 (neizrazit vrhunec)**	7. Največje število vzporedno izhajajočih listov: 1921 in 1943 (po 23 listov)
3. Največje število: preko 130.000 priseljenih (prva generacija)***	8. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj, objavljenih v izseljenstvu: 1931–1935 (11 knjig, povprečno 2,2 letno)
4. Začetek društvenega življenja: 1882 (Prvo slovensko bratsko podporno društvo)	9. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj ne glede na jezik in kraj objave: 1931–1935 (17 knjig, prva generacija); 1976–1980 (14 knjig, večinoma druga generacija)
5. Začetek priseljske periodike: 1891 (<i>Amerikanski Slovenec</i>)	

* Vir podatkov za ta izračun je Bajec (1980). Pričujoča obravnava ne vključuje primerljivih podatkov za desetletja po 2. svetovni vojni, vendar se obdobje vrhunca priseljske periodike obravnavane skupnosti vsekakor nadaljuje še po letu 1945.

** Podatek sicer velja za izseljevanje Slovencev iz Kranjske v ZDA (Drnovšek 1999), vendar avtor meni, da leto 1907 tudi sicer lahko obravnavamo kot vrhunec priseljevanja Slovencev v ZDA (ustna izjava avtorici, 2. februar 2007).

*** Ocena temelji na naslednjih podatkih: po ljudskem štetju leta 1910 je v ZDA samo izmed prve generacije slovenskih priseljencev kar 123.631 oseb navedlo slovenščino kot materni jezik (in 59.800 oseb od celotne druge generacije). Samo med letoma 1914 in 1924 pa se je v ZDA priselilo še 28.513 Slovencev in Hrvatov (Klemenčič 1984: 28–29).

Tabela 10: *Predvojna slovenska priseljenska skupnost v Argentini – »kulturna izkaznica«*

1. Intenzivnejše priseljevanje Slovencev: 1919–1941 (dve desetletji)	6. Vrhunec priseljenske periodike: 1928–1943 oz. 1928–1957 (poldrugo desetletje ali tri desetletja)
2. Vrhunec: 1926–1929 (štiri leta)*	7. Največje število vzporedno izhajajočih listov: 1932, 1933 in 1934 (po 5 listov)
3. Največje število: preko 20.000 priseljenih (prva generacija)**	8. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj, objavljenih v izseljenstvu: 1931 (edina slovenska), 1965–1970 (tri španske)
4. Začetek društvenega življenja: 1925 (Delavsko kulturno društvo Ljudski oder)	9. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj ne glede na jezik in kraj objave: 1981–2000 (vsaj 5 knjig, druga generacija)
5. Začetek priseljenske periodike: 1926 (trijezični list <i>Gospodarstvo</i>) 1928 (<i>Delavski list</i>)	

* Bonšek 2006: 169. Breclj (1992: 168) navaja podatek italijanske državne statistične službe, po katerem naj bi se samo v letih 1926–34 priselilo v Argentino 11.000 Slovencev, hkrati pa poudarja, da je bilo število zaradi ilegalnih izselitev v resnici »še enkrat tolikšno«, pri čemer se sklicuje na študijo Slave Lipoglavšek Rakovec (1950: 34–35).

** Jevnikar in Mislej (1999: 11). Bonšek (2006: 169) navaja oceno med 25.000 in 30.000 priseljenih.

Tabela 11: *Povojna slovenska priseljenska skupnost v Argentini – »kulturna izkaznica«*

1. Intenzivnejše priseljevanje Slovencev: 1947–1954 (osem let)	6. Vrhunec priseljenske periodike: 1954–1983 (tri desetletja)
2. Vrhunec: 1948–50 (tri leta)*	7. Največje število vzporedno izhajajočih listov: 24 (leta 1957)
3. Največje število: okoli 6000 priseljenih (prva generacija)**	8. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj, objavljenih v izseljenstvu: 1956–1960 (9 knjig, povprečno 1,8 letno)
4. Začetek društvenega življenja: 1948 (Društvo Slovencev)	9. Največ izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj ne glede na jezik in kraj objave: 1991–1995 (15 knjig – brez ponatisov, obe generaciji)
5. Začetek priseljenske periodike: 1946 (<i>Misel</i>) 1948 (<i>Svobodna Slovenija</i>)	

* Corsellis (1997); Žigon (2001a); Švent (2006).

** Rot (1992: 225). Do leta 1952 je prispelo v Argentino okoli 5500 slovenskih novonaseljencev (Žigon 2001: 72).

Vpliv dejavnikov, ki sem jih v prejšnjem poglavju uvrstila med »osnovne vidike« dinamike kulturnega življenja priseljske skupnosti, je lahko videti tako očiten, da ga na prvi pogled ni treba statistično ugotavljati. Tako npr. Brecelj, ko obravnava vzpenjajoči se del in vrh značilne parabole kulturnega življenja predvojnih slovenskih priseljencev v Argentini, samoumevno izpostavlja vpliv dveh osnovnih vidikov, namreč velikosti in »starosti« (tj. dolžine obstoja) priseljske skupnosti. Ob tem omenja tudi enega najpomembnejših sekundarnih dejavnikov kulturnega življenja priseljske skupnosti (kompaktnost oziroma koherentnost priseljske skupnosti), ki pa je seveda tudi sam odvisen od osnovnih vidikov (v našem primeru ga Brecelj povezuje z velikostjo in »starostjo« priseljske kulture):

Slovenskega izseljskega tiska, ki se je razvil v Argentini v obdobju pred 2. svetovno vojno, *ne moremo primerjati ne po kvantiteti in tudi ne po kvaliteti z istodobnim slovenskim izseljskim tiskom v ZDA, ki je ravno v tistih letih dosegel svoj višek. To si lahko razložimo z dejstvom, da je v Argentini živelo veliko manj slovenskih priseljencev kot v ZDA. Tudi njihova organiziranost je bila ohlapnejša in šibkejša, saj se je množično priseljevanje Slovencev v to južnoameriško državo začelo tri desetletja pozneje kot v Severno Ameriko.*¹³⁰ (Breclj 1992: 177; poudarila J. Ž. S.)

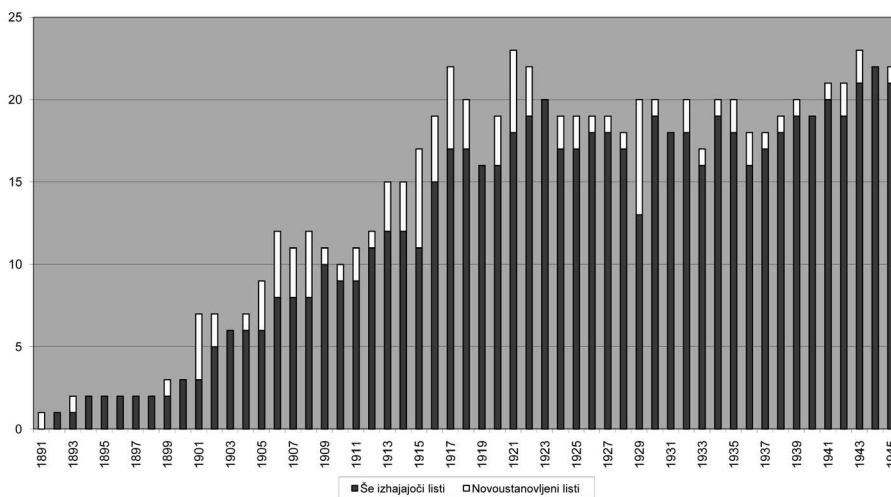
Na drugi strani pa Mislejeva, ko obravnava padajoči del značilne parabole kulturnega življenja iste priseljske skupnosti, tj. predvojnih slovenskih priseljencev v Argentini, ugotavlja poleg vpliva kompaktnosti/koherentnosti priseljske skupnosti še vpliv dveh drugih dejavnikov, prikazanih na Sliki 5, in sicer ideološke polarizacije in izobrazbene strukture:

Skupnost je v prvih letih povojnega obdobja doživela hude udarce, kar jo je pripeljalo celo do njenega zmanjšanja in prezgodnje utopitve v argentinskem svetu. *K temu je pripomoglo tudi dejstvo, da sta s prihodom političnih beguncev – po letu 1947 – nastali dve povsem ločeni skupnosti, od teh pa je bila povojna neprimerno bolj izobrazena in strnjena.* (Mislej 1992: 185; poudarila J. Ž. S.)

Oglejmo si torej nekaj statističnih prikazov, ki med drugim lepo ilustrirajo tudi podatkovno osnovo za zgoraj citirane interpretacije. Na temelju preglednih statističnih podatkov bomo mnogo lažje potrdili, ovrgli ali dopolnili takšne sodbe, ki so v strokovnih krogih že tako splošno sprejete, da jih na videz ni več treba preverjati.

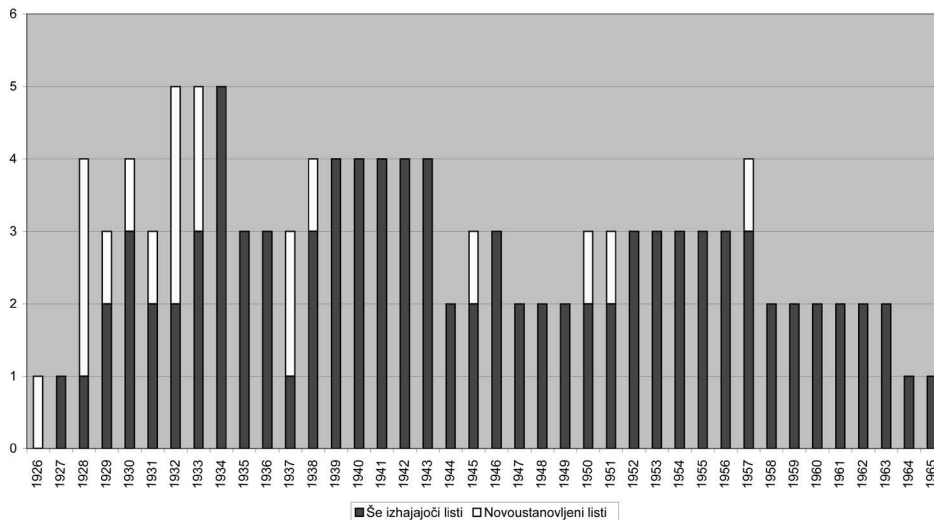
¹³⁰ Vendar pa je treba upoštevati, da se je glavnina ameriških Slovencev priselila do leta 1914, kar je le poldrugo desetletje pred prihodom glavnine predvojne slovenske skupnosti v Argentino.

Slika 6: Predvojni slovenski priseljenci v ZDA: periodika 1891–1945*

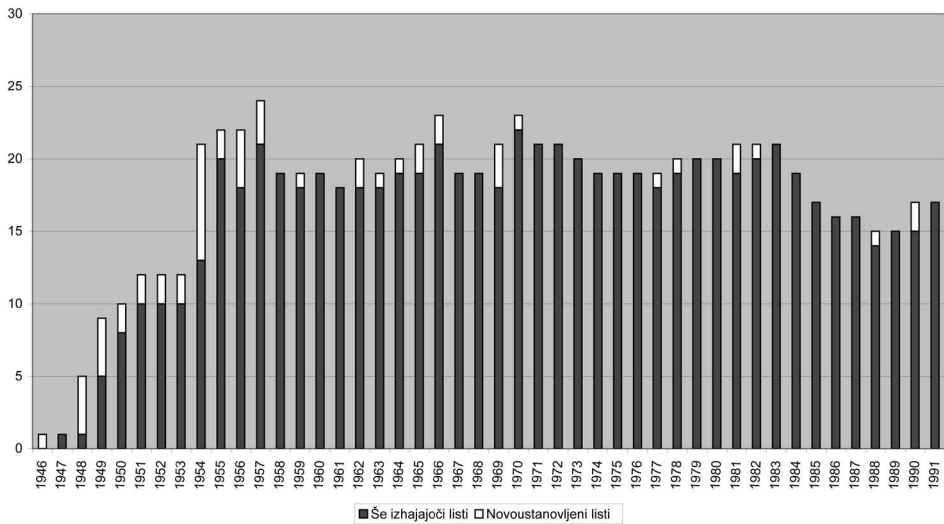
* Viri podatkov: Bajec 1980; Petrič 1999; Žitnik in Petrič 1997. Lastni izračuni.

Slika 7: Predvojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika 1926–1965*

* Viri podatkov: Bajec 1980; Breclj 1992; Mislej 1982; Jevnikar in Mislej 1999. Lastni izračuni.

Slika 8: *Povojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika 1946–1991**

* Vir podatkov: Pertot 1991. Lastni izračuni.

STATISTIČNE PRIMERJAVE DINAMIKE IN NEKAJ MOŽNIH INTERPRETACIJ

ČASOPISJE

Če si ogledamo prikaze priseljskega časopisja vseh treh skupnosti (Slike 6–8), zasledimo skorajda enoten trend: v vseh treh primerih opazimo sorazmerno nagel vzpon, razpotegnjeni večkratni vrh ter postopno upadanje, ki je mnogo počasnejše od vzpona. V primeru predvojne slovenske skupnosti v ZDA se je število listov v dobrem desetletju (1906–1917) skoraj podvojilo (z 12 naslovov na 22), v poldrugem desetletju (1900–1917) pa se je pomnožilo s faktorjem 7,3 (s treh na 22). Še bolj skokovit je vzpon časopisne dejavnosti obeh slovenskih skupnosti v Argentini. Predvojna skupnost je število svojih periodičnih naslovov že v prvih v šestih letih svoje časopisne dejavnosti (1926–32) pomnožila s faktorjem 5, a ker to v absolutni vrednosti še vedno predstavlja le 5 hkrati izhajajočih listov, bi pri tej skupnosti na prvi pogled težko govorili o kakršnem koli razcvetu časopisne dejavnosti. In vendar, kakor hitro vključimo v primerjavo še dva osnovna vidika kulturnega življenja obravnavanih predvojnih priseljskih skupnosti, namreč njuno velikost in zgodovinsko-geografski vidik (splošne pogoje za časopisno dejavnost v danem prostoru in času), bomo videli, da lahko v obeh primerih enako (ne)upravičeno govorimo o

razcvetu periodike. Najhitrejši vzpon časopisne dejavnosti opažamo pri povojnih slovenskih priseljencih v Argentini, ki so v pičlem desetletju (1947–57) pomnožili število naslovov svoje periodike s faktorjem 24 (tj. z enega lista na 24 listov).

Vzroki za tako skokovit vzpon periodičnega tiska omenjenih skupnosti so zanimivi tako s kulturnozgodovinskega vidika kot tudi z vidika migracijskih študij, razen tega pa jih je mogoče deloma uporabiti tudi v okviru predvidevanja prihodnjih smernic publicistične dejavnosti nekaterih sodobnih priseljskih skupnosti (zlasti ko gre za dolgoročneje načrtovanje državnih subvencij). Prav zaradi tega terjajo celovitejšo obravnavo na kakem drugem mestu. Tu pa naj se vendarle za hip ustavim pri najočitnejših vzrokih za izrazito razpotegnjeni (in celo večkratni) vrhunec priseljske periodike v primeru vseh treh obravnavanih skupnosti ter pri vzrokih za postopno upadanje te dejavnosti.

Grafični prikaz periodike predvojne slovenske priseljske skupnosti v ZDA (Slika 6) bi lahko dopolnili z drugo polovico (1946–2007), ki pa ta hip še ne bi spominjala na zrcalno podobo leve polovice. Če si zamislimo krivuljo, ki riše trend naraščanja in upadanja časopisne dejavnosti po desetletjih, bi njeno desno (aktualno) »dno« namreč segalo višje od dna leve polovice, saj nekateri pred drugo svetovno vojno ustanovljeni slovenskoameriški listi še danes izhajajo. Vsekakor pa bi tudi sam vrh časopisne dejavnosti te skupnosti segal še krepko v obdobje po drugi svetovni vojni.

Podobno bi lahko dopolnili z vrednostmi vse do današnjega dne tudi oba grafična prikaza periodičnega tiska predvojnih in povojnih slovenskih priseljencev v Argentini (Sliki 7 in 8). Tudi v obeh slednjih primerih bi bil desni konec dopolnjene krivulje še vedno nekoliko dvignjen nad absolutno dno, saj danes poleg nekaterih revij tako imenovane SPE (slovenske politične emigracije) še vedno izhaja, denimo, tudi *Duhovno življenje*, ustanovljeno leta 1933, ki pa ga lahko že skorajda od samega prihoda SPE povezujemo tudi (ali celo predvsem) s slednjo.

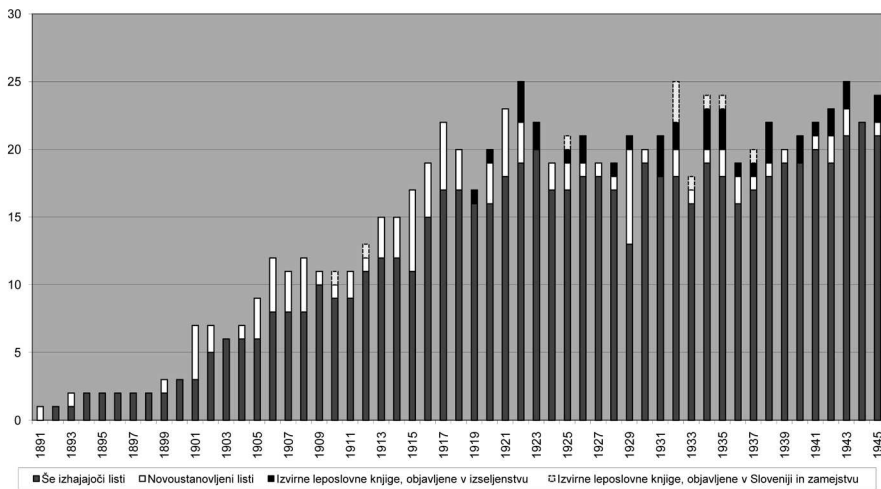
Razpotegnjeni večglavi vrh v primeru ZDA (Slika 6 predstavlja le zgodnejšo polovico časopisne dejavnosti te skupnosti) lahko razen zgodovinskim okoliščinam (npr. povečani potrebi po specifičnih informativnih vsebinah v času obeh svetovnih vojn) pripišemo zlasti dolgotrajnemu priseljskemu valu in posledično celi vrsti »zaporednih prvih generacij« priseljencev, ki hkrati prinašajo tudi vrstništvo kulturno aktivnih drugih generacij zgodnejših priseljencev s prvimi generacijami novih prišlekov (pomlajevanje skupnosti z novimi priseljenci), kar še dodatno spodbuja aktivnost druge generacije. V primeru predvojnih in povojnih slovenskih priseljencev v Argentini (glavnina vsake od obeh skupnosti je prispela v novo domovino v pičlih nekaj letih) pa večglavi vrh njihove časopisne dejavnosti (Sliki 7 in 8) pokriva po tri desetletja, kar v obeh primerih sovпада z najaktivnejšim obdobjem ene generacije. Podobno kot pri predvojni slovenski skupnosti v ZDA tudi pri predvojni skupnosti v Argentini opažamo nekoliko večje število časopisov v času druge svetovne vojne.

PERIODIKA IN IZVIRNO LEPOSLOVJE

Če podatkom za obdobja, ki jih prikazujejo Slike 6–8, dodamo še podatke o literarni produkciji obravnavanih skupnosti (njihove izvirne leposlovne knjige, ki so jih objavili bodisi v izseljenstvu ali v Sloveniji in slovenskem zamejstvu), postanejo nekateri vrhunci literarno-publicistične dejavnosti še bolj poudarjeni, bistveno pa se njihova amplituda ne spremeni (Slike 9–11). Predvsem je očitien podatek, da začetek objavljanja izvirnih leposlovnih knjig slovenskih priseljencev v ZDA v predvojnem obdobju skoraj za tri desetletja zaostaja za začetkom priseljske periodike te skupnosti, kar lahko kaže na slabše splošne pogoje za knjižno založništvo v obdobju 1891–1918 v ZDA ob sorazmerno ugodnejših pogojih za tamkajšnjo časopisno dejavnost v letih pred in med prvo svetovno vojno.

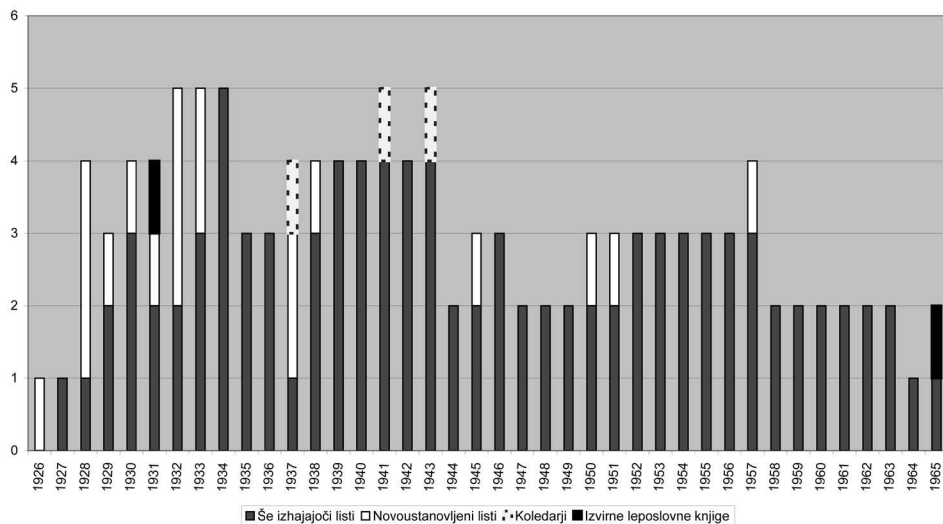
V nejasnejših obrisih kot pri sami periodiki, pa vendar dovolj razpoznavno, se v dinamiki literarne in publicistične dejavnosti vseh treh skupnosti (Slike 9–11) zarisujejo vplivi uvodoma predstavljenih osnovnih vidikov kulturnega življenja priseljske skupnosti kot tudi sekundarnih dejavnikov, prikazanih na Sliki 5. Med prvimi lahko v obravnavanih treh primerih spet izpostavimo zlasti velikost posamezne priseljske etnične skupnosti in zgodovinsko-geografski vidik (tj. splošne pogoje za posamezne kulturne dejavnosti v danem prostoru in času), med

Slika 9: *Predvojni slovenski priseljenci v ZDA: periodika in izvirno leposlovje 1891–1945**

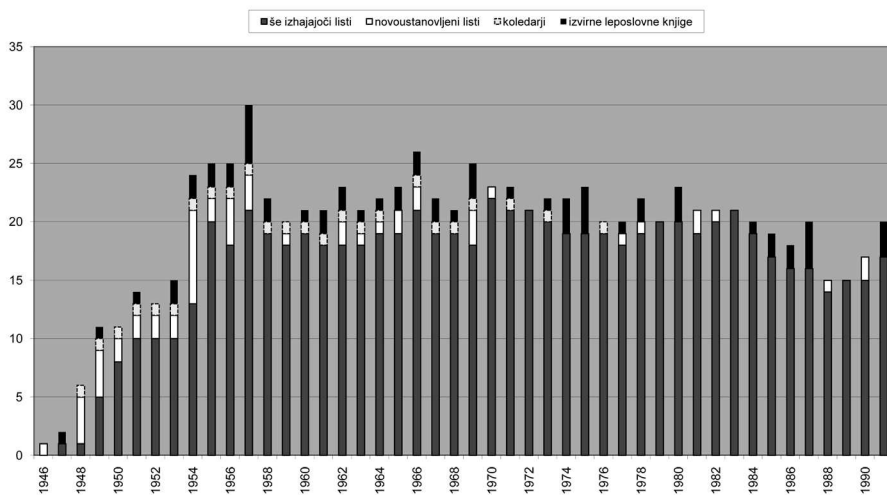
* Viri podatkov: Bajec 1980; Petrič 1999; Žitnik in Petrič 1997; Petrič et al. 1999. Lastni izračuni.

Slika 10: Predvojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika in izvirno leposlovje 1926–1965*

* Viri podatkov: Bajec 1980; Breclj 1992; Mislej 1982; 1999; Jevnikar in Mislej 1999; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999. Lastni izračuni.

Slika 11: Povojni slovenski priseljenci v Argentini: periodika in izvirno leposlovje 1946–1991*

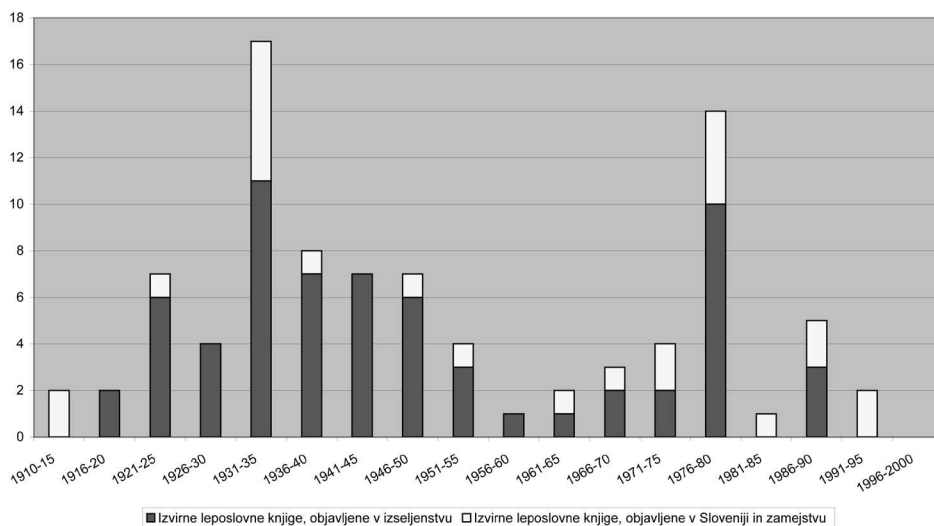
* Viri podatkov: Pertot 1987; 1991; Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999. Lastni izračuni.

drugimi pa, kot smo videli, predvsem kompaktnost/kohherentnost priseljske skupnosti, njeno izobrazbeno strukturo, ideološko polarizacijo, vsekakor pa tudi, kot bomo videli v nadaljevanju, stopnjo integriranosti v kulturo rojstne dežele (sodobno kulturno ponudbo, znanstveno obravnavo in učne vsebine) ter stopnjo integriranosti v kulturo nove domovine.

IZVIRNE LEPOSLOVNE KNJIGE

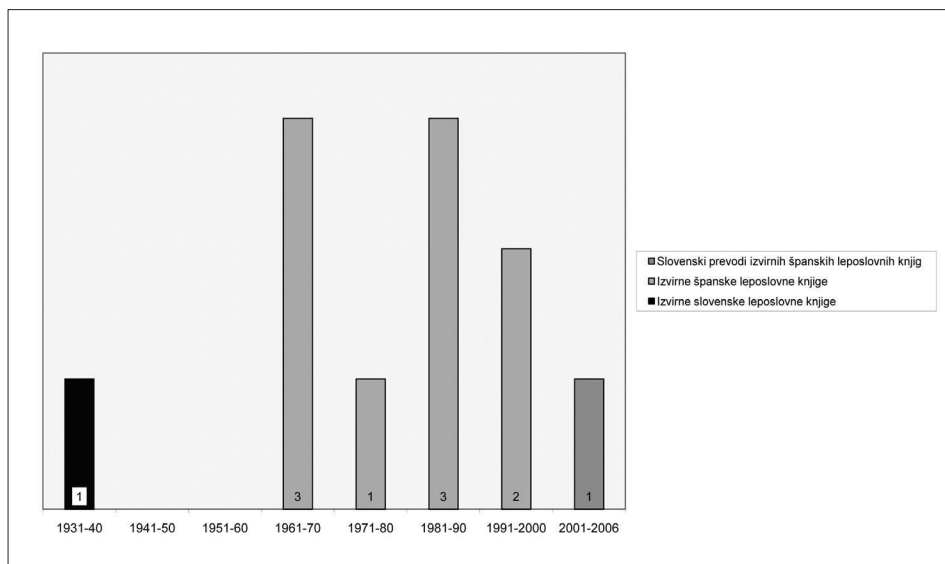
Čeprav podatki o izseljenskih leposlovnih knjigah v obdobjih, ki jih zajemajo zgornji prikazi časopisne dejavnosti, ne spremenijo bistveno nihanja vrednosti, ki ponazarjajo enega osrednjih vidikov kulturnega življenja priseljske skupnosti (to pa je dinamika priseljske periodike), se slika bistveno spremeni, kakor hitro raztegnemo prikazano obdobje do aktualnega stanja. Novejša obdobja namreč že v večji meri vključujejo književno produkcijo druge generacije, kar se zelo jasno odraža na Slikah 12–14. Medtem ko druga generacija na splošno manj sodeluje na področju priseljskega časopisja kot prva generacija, to seveda v nobenem pogledu ne vpliva na količino literarne produkcije druge generacije (pač pa deloma na jezik njihovih del). Tako drugi vrhunec leposlovne knjižne produkcije predvojne priseljske skupnosti v ZDA (Slika 12, stolpec 1976–80) pretežno predstavlja književno produkcijo druge generacije (kar 8 od 14 knjig v tem obdobju). Isto velja za drugi vrhunec leposlovne knjižne produkcije predvojne priseljske skupnosti v

Slika 12: *Predvojni slovenski priseljenci v ZDA: izvirne leposlovne knjige 1910–2000**

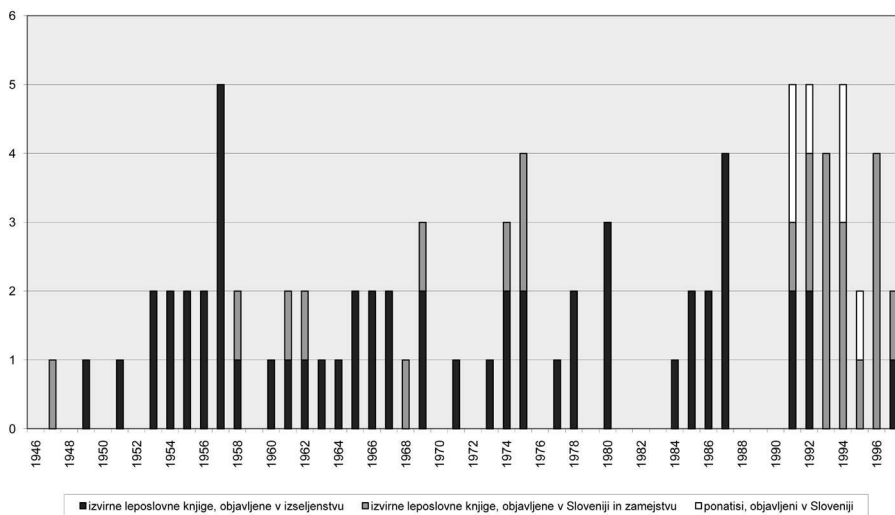
* Vir podatkov: Petrič et al. 1999. Lastni izračuni.

Slika 13: *Predvojni slovenski priseljenci v Argentini: izvirne leposlovne knjige 1931–2006**

* Viri podatkov: Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999; Mislej 1999; Jenšterle 2006. Lastni izračuni.

Slika 14: *Povojni slovenski priseljenci v Argentini: izvirne leposlovne knjige 1946–1997**

* Vir podatkov: Jevnikar, Glušič, Žitnik in Mislej 1999. Lastni izračuni. Pertot (1987) navaja v svoji nadvse uporabni bibliografiji kar 545 knjig slovenskega tiska v Argentini v letih 1945–1987, vendar izvirna leposlovna dela avtorjev iz vrst povojne slovenske priseljske skupnosti v Argentini predstavljajo manj kot desetino teh knjig.

Argentini (Slika 13, stolpec 1981–90; na tej sliki je vse od leta 1971 dalje prispevek druge generacije). Kar močno pa je druga generacija zastopana tudi v književni produkciji povojnih slovenskih priseljencev v Argentini (Slika 14), in sicer znotraj absolutnega vrhunca celotne literarne produkcije te skupnosti, to pa je po letu 1990 (zlasti A. Rot in T. Rode).

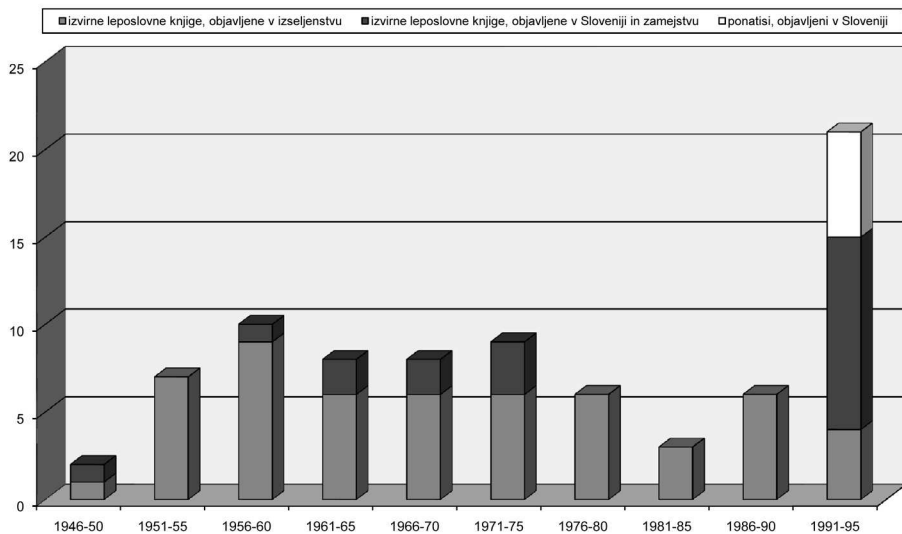
RAZPOZNAVNI VPLIVI NEKATERIH OSNOVNIH IN SEKUNDARNIH DEJAVNIKOV

Kot sem poudarila že v prejšnjem poglavju, so (tudi nedavne slovenske) izkušnje pokazale, da lahko kompleksna integriranost izseljenske kulture v kulturo nove domovine in hkrati v matično kulturo prispeva k nadaljnjemu razvoju izseljenske kulture in ohranjanju izvorne kulturne identitete. Ob tem pa nas lahko dramatična kvantitativna sprememba na področju kulturno-umetniške dejavnosti kake izseljenske skupnosti, ki neposredno sledi občutni spremembi integriranosti te dejavnosti v matično kulturo (tj. v osrednje kulturne medije, nacionalno znanost in redne izobraževalne vsebine), zavede, da se samoumevno zanesemo na vzročno-posledični odnos med obema spremembama in pri tem morda spregledamo enega ali več še pomembnejših dejavnikov.

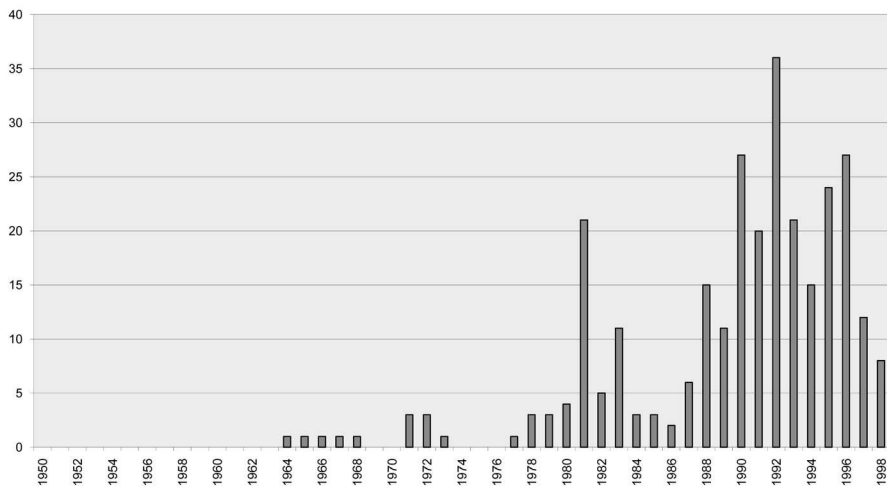
Tako bi npr. na osnovi podatkov, ki jih prikazujejo Slike 16, 17 in 15, nemara prehitro sklepali, da je povečana znanstvena obravnava slovenske izseljenske književnosti v objavljenih študijah v Sloveniji opazno prispevala k povečani literarni dejavnosti sodobnih slovenskih izseljenskih avtorjev. Dejansko je povečano vključevanje izseljenske književnosti v raziskovalne vsebine v Sloveniji in zlasti pospešeno (ne le znanstveno, ampak tudi strokovno in poljudno) objavljanje rezultatov tovrstnih študij *lahko* in tudi dovolj *verjetno* vzpodbudilo večji interes domačih založb za izvirno izseljensko leposlovje, zaradi česar je število v Sloveniji objavljenih izseljenskih del poskočilo s povprečno ene na leto pred letom 1990 na 12 knjig leta 1994 (Slika 17). Kvantitativni vrhunec obravnave slovenske izseljenske književnosti v domači literarni znanosti (36 pomembnejših objav leta 1992, Slika 16) namreč resnično za dve leti prehitve vrhunec objavljanja izseljenskih književnih del pri matičnih založbah (1994, Slika 17), kar sicer ne dokazuje omenjene vzročne povezanosti, odpira pa možnost takšnega vpliva.

Večletni trendi naraščanja in upadanja vrednosti, prikazanih na Slikah 6–11, nakazujejo značilno parabolo dinamike kulturnega življenja priseljenske skupnosti. Ob primerjavi razmerij med absolutnimi vrednostmi, dopolnjenimi s podatki iz rubrik 1–5 »kulturnih izkaznic« obravnavanih skupnosti (Tabele 9–11), pa se soočimo z nekaterimi izrazitimi odstopanji, ki jih ni mogoče pojasniti zgolj z vplivom osnovnih vidikov kulturnega življenja v izseljenstvu, temveč nesporno kažejo tudi na vpliv sekundarnih dejavnikov (Slika 5). Pet vzporednih časopisov za 20.000–30.000 pripadnikov prve generacije predvojnih slovenskih priseljencev v

Slika 15: *Povojni slovenski priseljenci v Argentini: izvirne leposlovne knjige 1946–1995*

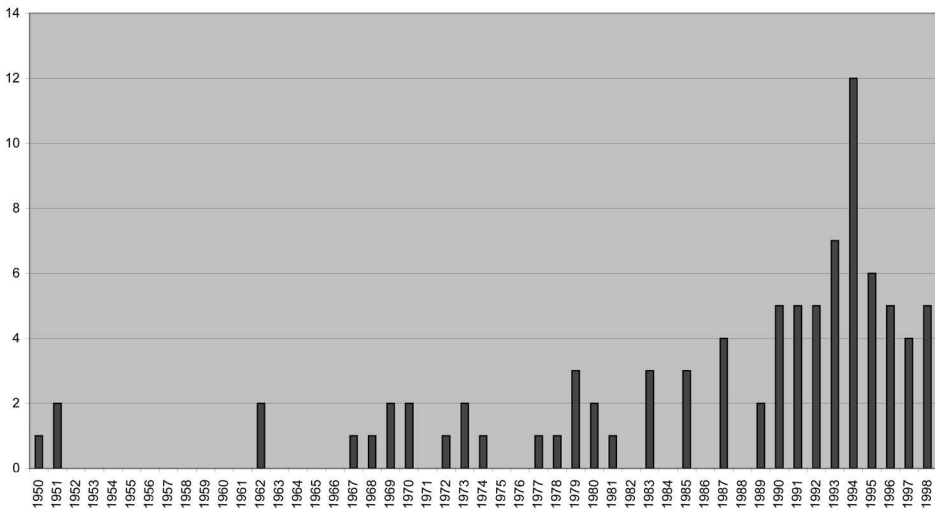

Slika 16: *Pomembnejše domače študije o slovenski izseljenski književnosti, objavljene 1950–1998**

* Vir podatkov: Žitnik J. 1999f. Lastni izračuni.

Slika 17: *Izseljenske leposlovne knjige, objavljene v Sloveniji 1950–1998**

* Vir podatkov: Žitnik J. 2001a: 72 (tabela).

Argentini (tj. po en list na 4000 pripadnikov) je dejansko celo več, kot je 23 vzporednih časopisov za 130.000–140.000 predvojnih slovenskih priseljencev v ZDA (tj. po en list na 5652 pripadnikov). Razliko v absolutnih vrednostih je v teh dveh primerih mogoče dovolj prepričljivo pojasniti že samo z velikostjo obeh skupnosti, razliko v obeh razmerjih ($5 : 20.000 > 23 : 130.000$) pa vsaj z zgodovinskim dejavnikom (predvojna skupnost ameriških Slovencev se je namreč konstituirala v času, ko so bili manj ugodni splošni pogoji za časopisno dejavnost kot poldrugo desetletje pozneje, ko je prispela glavnina predvojne skupnosti argentinskih Slovencev). Tako preprosto pojasnilo pa pri povojnih slovenskih priseljenih v Argentini nikakor ni mogoče. Brez upoštevanja vseh sekundarnih dejavnikov (Slika 5) se ne bomo niti približali verjetni razlagi dejstva, da gre za daleč najmanjšo od tu obravnavanih treh skupnosti, ki pa dosega na področju publicistične dejavnosti ne samo najvišje relativne, ampak celo najvišje absolutne kvantitativne vrednosti (celo višje kot predvojni slovenski priseljenci v ZDA).¹³¹

Pri drugem vrhuncu leposlovne knjižne produkcije predvojne priseljske skupnosti v ZDA (Slika 12, stolpec 1976–80) se nedvomno odraža vpliv stopnje integriranosti v kulturo nove domovine. Kot rečeno, gre pretežno za literarne knjižne objave druge generacije slovenskih priseljencev v ZDA (M. Jugg Molek in

¹³¹ Razen števila izvirnih leposlovnih knjižnih izdaj. Na tem področju namreč kažejo povojni slovenski priseljenci v Argentini najvišje relativne vrednosti, ne pa tudi najvišje absolutne kvantitativne vrednosti (prim. 8. in 9. rubriko v Tabelah 9 in 11).

R. M. Prosen, 1976–80), ki so sicer večinoma izšle v samozaložbi, deloma pa že tudi pri nekaterih založbah ameriškega *mainstreama* (Prosen).

Nič manj jasno pa se v zadnjih vrhuncih leposlovne knjižne produkcije povojne priseljske skupnosti v Argentini (Slika 14, stolpci 1991–1996) ne odraža vpliv integriranosti v kulturo dežele izvora. Ta vpliv postane še nazornejši na Sliki 15, kjer so vrednosti s Slike 14 razvrščene v petletna obdobja. Največ leposlovnih knjig povojnih slovenskih izseljencev v Argentini in njihovih potomcev, ki so bile objavljene v Sloveniji, je namreč izšlo v letih 1991–1996, ko je bila tudi sicer integritanost slovenske izseljske književnosti v matično kulturo in literarno znanost na vrhuncu. Prav ta dela (namreč tista, ki so v letih 1991–95 izšla v Sloveniji in deloma v zamejstvu – brez ponatisov) pa predstavljajo kar 73 % leposlovnih knjig povojne priseljske skupnosti v Argentini, objavljenih v omenjenem obdobju.

Kot rečeno, pa je nekoliko drznejše hipotetično vprašanje, ali lahko povečan znanstveni interes v deželi izvora posredno – s popularizacijo rezultatov in zbujanjem interesa pri domačih založbah – spodbuja (če že ne povečano literarno produkcijo, pa vsaj) povečano publiciranje izseljskih leposlovnih knjig. Primerjava statističnih podatkov (Slike 15, 17 in 15) tega ne dokazuje, potrjuje pa možnost posrednega vpliva. Izrazito povečana literarna produkcija povojne slovenske priseljske skupnosti v Argentini po letu 1991 (Sliki 14 in 15) bi nas lahko zavedla, da bi omenjeni preporod preprosto pripisali povečanemu javnemu (in še prej znanstvenemu) interesu v Sloveniji ter posledično povečanim publikacijskim možnostim v matičnem prostoru. Ta vpliv je bil vsekakor bistvenega pomena, kar vidimo iz količine v Sloveniji objavljenih knjig v zadnjem obdobju (Sliki 14 in 15). Ne smemo pa pozabiti nekaterih drugih pomembnih momentov. Na eni strani bi težko preverili, koliko izseljskih rokopisov, ki so bili objavljeni v Sloveniji v devdesetih letih, je že dlje časa čakalo na priložnost za objavo in torej niso nastali v omenjenem obdobju. Če je takšnih primerov več, bi to pomenilo, da se književna produkcija te skupnosti ni tako dramatično povečala in gre torej dejansko zgolj za razširjene publikacijske možnosti. Drugi moment je dokaj hkratni nastop piscev iz vrst druge generacije, ki pomeni zgotitev občutnega dosedanjega prispevka druge generacije v sorazmerno kratkem obdobju. Tretji moment je količinsko še občutnejši prispevek povratnih priseljencev v Slovenijo iz vrst prvih dveh generacij izseljencev (Simčič, Rot) ravno v obdobju absolutnega vrhunca literarne produkcije te skupnosti. Četrty moment, ki ga ne smemo spregledati, pa je zgodovinsko dejstvo slovenske politične osamosvojitve, ki je lahko že samo po sebi prav tako spodbudno vplivalo na kulturni preporod literarne dejavnosti obravnavane sodobne slovenske izseljske skupnosti.

VIDIKI LITERARNE DVOJEZIČNOSTI

*Še beseda nam slovenska
na jeziku tiho ugaša,
plaho, plaho šepetamo,
kar je pela mati naša.¹³²*

IZBOR LITERARNEGA JEZIKA V MULTIKULTURNEM OKOLJU

Problem omejenih možnosti za razvoj kreativne materinščine v izseljenstvu postaja vse značilnejši simptom oviranega uresničevanja multikulturalističnih, interkulturalističnih in integracijskih načel v priseljenjskih deželah. Za besedne ustvarjalce iz vrst prve generacije emigrantov prinaša literarna dvojezičnost, ki je sicer, kot bomo videli, praviloma privilegij izobražencev, še najzanesljivejše možnosti za prodor do različnih ciljnih publik. V tem poglavju bom obravnavala ozadje literarne dvojezičnosti povojnih slovenskih zdomskih piscev v Kanadi, Nemčiji in Avstriji. Te dežele sem izbrala zato, ker nudijo priseljenjskim književnikom zelo različne pogoje za njihovo ustvarjalno delo v materinščini. Kanada je leta 1971 uradno razglasila uvedbo svoje različice multikulturalizma. S tem naj bi vsem etničnim skupnostim med drugim zagotovila ne le večjo enakopravnost tudi na področju literarnega ustvarjanja in objavljanja v materinščini, temveč tudi na področju vitalnega integriranja manjšinskih kultur v kompleksno celovito kulturo te dežele. V pričujočem poglavju med drugim obravnavam vprašanje, ali je Kanadi glede na izkušnjo slovenskokanadskih pisateljev to tudi uspelo. V Nemčiji se nekateri najuspešnejši slovenski zdomski pisci (Šentjerc, Šprager) tako rekoč niso povezovali s tamkajšnjo slovensko skupnostjo, večinoma zato, ker so se želeli distancirati od njenih notranjih ideoloških sporov. Zaradi tega so, kar zadeva uporabo materinščine, živeli v jezikovni osami, kar je bil eden najpomembnejših dejavnikov pri njihovem izboru jezika, v katerem so poslej ustvarjali. Vztrajno ohranjanje materinščine na polju literarnega ustvarjanja, kot je značilno npr. za uspešno dvojezično pesnico in pisateljico Marušo Krese, ali pa vsaj občasna »vrnitev« k pisanju v materinščini (Šprager) sta danes že v precejšnji meri pogojeni z vpetostjo avtorjev v matično kulturo, deloma tudi prek njihovih stikov

¹³² Jože Vovk, Klic iz daljnega sveta (odlomek), *Izseljenski vestnik Rafael*, letn. 5, 1935, št. 11, str. 3.

z matičnimi založniki. Na drugi strani pa je bil v sosednji Avstriji položaj povojnih slovenskih zdomskih piscev povsem drugačen. Možnosti za objavo del v slovenščini so bile onkraj slovensko-avstrijske meje že ob njihovem prihodu sorazmerno dobre. Priseljenskih etničnih periodičnih publikacij in založb tam niso potrebovali, saj so imeli dovolj prostora v založniških ustanovah in medijih, ki jih je že prej ustanovila tamkajšnja avtohtona slovenska manjšina. Zato so lahko v sorazmerno kratkem času storili korak dlje: postali so sooblikovalci in akterji tamkajšnje multikulturne politike v najširšem pomenu besede.

Kakšen je v resnici odnos posameznih mnogoetničnih držav do priseljenskih književnikov in njihovega dela? Kakšne možnosti imajo priseljenki avtorji za publiciranje svojih del v materinščini na eni strani ter v večinskem jeziku nove domovine na drugi strani? Kateremu bralstvu je njihovo delo predvsem namenjeno in kateremu bralstvu je dejansko dostopno? Kakšna je torej njihova vloga pri konstituiranju kompleksne sodobne kulture v mnogoetnični deželi? Preden preidem k obravnavi teh vprašanj, pa naj za jasnejšo predstavo na kratko ocenim, kolikšen delež književnosti slovenskih izseljencev so v preteklosti predstavljala dela v materinščini v razmerju do količine del, katerih izvirnik je bil napisan in (najprej) objavljen v večinskem jeziku avtorjeve nove domovine.

Prva izseljenska, predvsem misijonarska besedila so bila, kot rečeno, napisana večinoma v latinščini, nemščini in drugih ključnih evropskih jezikih, nekaj celo v jezikih ameriških staroselcev, le manjši del teh besedil je bil objavljen v slovenščini. Po ustanovitvi prvega slovenskega izseljenskega časopisa leta 1891, ko so bili postavljeni temelji za razmah suverene slovenske izseljenske kulture in še zlasti literarnega ustvarjanja, je v izseljenski književnosti močno prevladala materinščina. Tudi med obema svetovnima vojnama in kmalu po drugi svetovni vojni so slovenski izseljenki avtorji še vedno v veliki večini pisali in objavljali v slovenskem jeziku. V teh obdobjih je ustvarjala predvsem prva generacija slovenskih priseljencev, ki je večinski jezik svoje nove domovine na splošno slabše obvladala kot naslednje generacije. Pripadnikov prve priseljenske generacije, ki so bili že kmalu po prihodu sposobni ustvarjati leposlovna dela v večinskem jeziku, je bilo malo. Zelo pomemben dejavnik pri tem razmerju pa je tudi dejstvo, da so se s svojim literarnim delom obračali predvsem na svojo etnično skupnost, saj so – skupaj z nosilci prosvetnih, verskih in najrazličnejših kulturnih dejavnosti – prevzeli poslanstvo ohranjanja in krepitve slovenske etnične identitete v izseljenstvu.

Delež v izseljenstvu rojenih piscev slovenskega porekla se v zadnjem času povečuje, skoraj vsako leto se v njihovih vrstah pojavi kakšno novo ime. Ker je njihova povezanost s priseljensko skupnostjo in tudi s Slovenijo vse šibkejša, v matični domovini vedno težje v celoti zasledujemo poti, po katerih ti pisci v tujih jezikih prenašajo slovensko slovstveno tradicijo, mentaliteto, duhovne vrednote in druge značilnosti v tuje kulture. Trenutno je delež slovenskih izseljenskih leposlovnih objav v materinščini, če upoštevamo avtorje iz prvih dveh izseljenskih generacij, že manjši od polovice. Delež njihovih objav v večinskem jeziku njihovih sedanjih

domovin narašča, kljub temu, da je matična Slovenija tik pred osamosvojitvijo leta 1991 odprla vrata svojih osrednjih revij in založb za objavo njihovih del v materinščini. Kako si lahko razlagamo očitni trend pospešenega objavljanja zdomske literature v večinskem jeziku mnogoetničnih dežel, kateri dejavniki spodbujajo takšen trend in kateri ga zavirajo?

Mnogi od izseljenskih piscev druge in tretje generacije navajajo v popisih prebivalstva večinski jezik dežele kot svojo materinščino, čeprav na drugi strani vsaj nekateri gojijo tesne vezi z rojstno deželo in kulturo svojih prednikov. Njihovo poslanstvo se vse bolj preusmerja od krepitve slovenske etnične identitete v izseljenstvu k bogatenju kulturne zakladnice svoje mnogoetnične domovine s kulturnimi prvinami naroda, s katerim jih povezuje njihov etnični izvor. Svoje književno delo torej vse pogosteje namenjajo govornemu področju, ki je mnogo širše od slovenskega. Poleg tega pa vpliva na omenjeni sodobni trend pri izboru jezika – predvsem v okviru literarnega ustvarjanja prve izseljenske generacije – še vrsta drugih dejavnikov.

Mednje vsekakor sodijo okoliščine, ki pogojujejo odklon praktičnega izvajanja multikulturne politike od njenih teoretskih predpostavk. O tem piše slovenskokanadska pisateljica, urednica in kulturna delavka Cvetka Kocjančič, ki v vrsti objavljenih člankov in tudi v neobjavljenih razmišljanjih analizira izkušnjo slovenskih priseljencev v okviru kanadske multikulturne politike (npr. Kocjančič 1997; 1998). Avtorica na splošno meni, da je politika multikulturalizma v Kanadi izredno veliko prispevala k čim bolj zdravi integraciji priseljencev v novo okolje in v kanadsko družbo, zmanjševala kulturni šok in s tem pogojene duševne bolezni priseljencev, pospeševala enotnost vseh Kanadčanov pod geslom »enotnost v različnosti« ter pomagala oblikovati specifično kanadsko kulturo, ki se precej razlikuje od ameriške. Priseljencem »vidnih manjšin« (visible minorities) je bila z uvedbo politike multikulturalizma odprta pot na razna področja, ki so jim bila prej zaprta – v politiko, sredstva javnega obveščanja, policijo, vojsko itd. Država je nudila različne podpore priseljencem in etničnim skupnostim, od zagotavljanja minimalnega dohodka v času šestmesečnega začetnega tečaja angleščine, finančne podpore za dopolnilni pouk v materinščini in pravice do materinščine kot izbirnega predmeta v srednjih šolah (v primeru etničnih skupnosti, ki prevladujejo na določenem območju) do namenskih proračunskih sredstev za druge priseljske dejavnosti, kot so etnični tisk, raziskave, urejanje priseljskih arhivov, etnični radio, gradnja društvenih in starostnih domov ter multikulturne prireditve.¹³³ Ob tem Kocjančičeva izpostavlja vrsto pomanjkljivosti, kot jih je opažala ob nastopu novega tisočletja:

V multikulturne ustanove vnašajo priseljske skupnosti svoja značilna no-
tranja ideološka trenja in s tem zavirajo mnoge projekte. Finančna sredstva so

¹³³ Arhiv ISI, osebna zbirka J. Žitnik: Korespondenca 2001, pismo Cvetke Kocjančič avtorici (brez datuma, prejela 24. septembra 2001).

omejena in jih etnične skupnosti ali posamezniki dobijo na osnovi prijave na razpis, o katerem izseljenci niso dovolj informirani. Obseg temu namenjenih sredstev se iz leta v leto zmanjšuje. Poleg tega ključ za odobritev prošenj ni dorečen – o tem odločajo strokovnjaki s posameznih področij. /.../. Tu obstaja nevarnost, da se le-ti odločajo za podporo na osnovi lastnega okusa, ne pa na osnovi interesa in potreb etnične skupnosti. Pogosto je bila komisija bolj naklonjena tistim, ki so že delovali v kanadskih krogih (tj. drugi generaciji), kot pa prvi generaciji priseljencev. Teoretično bi sicer lahko dobil finančno podporo tudi pisatelj za literarno delo v svojem etničnem jeziku, v tem primeru bi o izboru kandidata odločala komisija strokovnjakov z njegovega etničnega področja. Za sorazmerno majhno slovensko skupnost, ki je imela v teh krogih malo strokovnjakov, so bile možnosti za oblikovanje strokovnih etničnih komisij majhne. Izdajanje etničnih časopisov je kanadska država večinoma obravnavala kot posel, ki naj se financira od naročnine in oglasov. Podoben je bil položaj radijskih medijev: etnične radijske oddaje niso dobivale neposredne državne finančne podpore, vzdrževale so se z oglasi in sredstvi, ki jih je prispevala etnična skupnost. Tudi sodelovanje na multikulturnih prireditvah se med Slovenci ni dolgo obneslo, ker je bilo pre malo prostovoljcev za zahtevno pripravo enotedenskih festivalov, državno podporo pa je prejel le osrednji organizator, ki mu je pripadla tudi vstopnina od prireditve. Razen tega pri etničnih festivalih prevladuje »nižja kultura« – narodnozabavna glasba, folklor, kulinarika, spominki in le nekaj domače obrti.

Priseljenci so se pogosto sklicevali na diskriminacijo, če npr. niso dobili ustrezne službe, zato so v nekaterih državnih službah uvedli pravilo, da morajo zaposliti priseljence vidnih manjšin (črnce, muslimane, Indijce itd.). Posledica tega je, da ponekod dobijo zaposlitev priseljenci, čeprav so slabše usposobljeni od drugih Kanadčanov. V državnih službah so npr. zaposleni ljudje, ki angleščine ne obvladajo, ali npr. policaji ali gasilci, ki niso fizično dovolj sposobni za takšno delo. Priseljenci so pod krinko multikulturnizma zahtevali od države vedno več, denimo pravico do uporabe turbanov v kanadski vojski, pravico, da nosijo otroci določene etnične skupnosti v šolo nož kot verski simbol ipd., kar je začelo močno motiti druge Kanadčane. Primer obratne diskriminacije je tudi nova getoizacija kitajskih prebivalcev v Markhamu, predmestju Toronta, kjer je Nekitajcem praktično zaprt vstop v kanadske trgovine in urade. Poslušajo izključno v kitajskem jeziku in Nekitajce ignorirajo. Ko se je lokalni politik temu uprl, so svoj odnos označili kot reakcijo na lastno diskriminiranost.

V obdobju konservativne vlade, ki je sovpadala tudi z veliko recesijo v Kanadi, so bili priseljenci prikrajšani za številne programe. Kanada zdaj že nekaj časa nima več samostojnega ministra za priseljence; le-te pokriva Ministrstvo za državljanstvo in kulturo.¹³⁴

Pomanjkanje relevantnih literarnih selektorjev pri dodeljevanju državnih subvencij za tisk leposlovnih del v jezikih manjših etničnih skupnosti je – poleg

¹³⁴ Prav tam.

krčenja proračunskih sredstev za kulturo nasploh – zagotovo med najbolj perečimi problemi doslednega izvajanja multikulturne politike. Odločilno zavoro so nekoč predstavljali tudi pomanjkljivi sistemi obveščanja morebitnih kandidatov za te subvencije, kar je bilo deloma pogojeno z nekaterimi nesoglasji znotraj samih priseljskih skupnosti. Posledica, ki jo v primeru slovenskih izseljskih skupnosti kljub povečani finančni podpori s strani slovenske države čutimo še danes, je usihanje etničnih kulturnih revij in literarnega založništva v takšnih skupnostih, k temu pa seveda bistveno prispeva tudi konstantni osip piscev in bralstva izseljskih del v materinščini (Horvat 2000). Podoben pojav srečujemo pri vseh »starejših« izseljskih skupnosti, ki v deželah svojega nekdaj množičnega priseljevanja nimajo več količinsko pomembnega novega pritoka rojakov.

IZKUŠNJA SLOVENSKIH ZDOMSKIH PISCEV V KANADI

Slovenci so prihajali v Kanado v treh večjih priseljskih valih: prvi je bil v letih 1924–30, drugi 1947–51, tretji 1957–71. Razpon v ocenah števila kanadskih Slovencev in njihovih potomcev je zelo velik. Giblje se od približno 25.000 (Genorio 1989) do 35.000–40.000 (Kocjančič 1997: 215) in še nekoliko več (Urbanc in Tourtel 1984). Po uradnem kanadskem štetju leta 1991 pa je le 8050 Slovencev izjavilo, da so slovenskega porekla, in od teh je komaj 2750 oseb navedlo slovenščino kot materni jezik (Jurak 1999: 315).

Književno ustvarjanje Slovencev v Kanadi predstavlja kakovostno pomemben delež književnosti slovenskih izseljencev v materinščini in angleščini. Če primerjamo pisce iz prve generacije slovenskih priseljencev v druge evropske države in Kanado, ki so se tja izselili pred drugo svetovno vojno, s pisci iz prve generacije povojnih priseljencev, opazimo zanimivo razliko: predvojna prva generacija v teh državah je večinoma pisala v slovenščini, povojna pa vse bolj uporablja v literaturi materinščino in večinski jezik nove domovine, v zadnjem času že oba jezika približno v enaki meri. Če si podrobneje ogledamo izobrazbeno strukturo piscev iz prvih priseljskih generacij, ki pišejo tudi ali samo v večinskem jeziku, vidimo, da je na splošno višja od izobrazbene strukture piscev, ki pišejo samo v materinščini.¹³⁵ In ker je izobrazbena struktura predvojne emigracije nižja od izobraženosti povojne emigracije, tudi ta dejavnik pojasnjuje izrazitejšo literarno dvojezičnost slednje.

Dejstvo, da je uspešna literarna dvojezičnost tesno pogojena z avtorjevo izobrazbo, nazorno dokazuje primer osmerice najopaznejših dvojezičnih slovensko-kanadskih piscev. To so Ludve Potokar, Ted Kramolc, Irma Marinčič Ožbalt, Ivan Dolenc, Tom Ložar, Franc Šehovič, Cvetka Kocjančič in Danica Dolenc ml.¹³⁶ Vsi so

¹³⁵ To pa ne velja za slovenske pisce v Argentini, kjer se je večina intelektualcev iz povojne slovenske politične emigracije v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni tako rekoč odpovedala prodoru v argentinsko kulturo in se osredotočila na konsolidacijo lastne opcije slovenske kulture znotraj svoje priseljske skupnosti.

¹³⁶ Franca Sodje, ki je večino svojega življenja prav tako prebil v Kanadi, v tej skupini ne

(bili) pripadniki prve povojne priseljske generacije, njihova starost ob prihodu pa je bila zelo različna. Tudi njihova povezanost s slovensko skupnostjo v Kanadi je različna, pri Ložarju in Kramolcu npr. manjša kot pri Kocjančičevi in Dolencu. Vsi ti slovenskokanadski književniki, ki s svojimi deli segajo nad kakovostno povprečje slovenske izseljske književnosti, so zaključili univerzitetni študij. Ludve Potokar je končal študij na univerzi v Clevelandu, Ivan Dolenc v Ljubljani, vsi drugi so diplomirali na univerzah v Kanadi. Razen treh so vsi opravili tudi magisterij, doktorat ali specialko, eden v ZDA, ostali v Kanadi. Vsi razen treh so študirali jezike in književnosti. Vsi razen enega, ki piše samo v angleščini, so znani tako po svojih slovenskih objavah kot po angleških. Čeprav so bili vsi rojeni v Sloveniji (le eden v begunskem taborišču v Avstriji), je vsaj pri nekaterih očitno, da je v tem trenutku njihovo obvladanje angleščine že mnogo boljše od njihovega znanja slovenščine, ki jo v vsakdanjem življenju vse manj uporabljajo. Zato nekateri od omenjenih piscev pri slovenskih objavah že potrebujejo pomoč slovenskega lektorja.

Kadar so s tematiko in sporočilom svojega dela usmerjeni k slovenskemu bralstvu, ustvarjajo v materinščini, kadar pa želijo nagovoriti širšo kanadsko družbo, kamor sodijo tudi v Kanadi rojeni otroci in vnuki slovenskih priseljencev, pišejo v angleščini. Pogosto svoja dela pozneje sami prevedejo v drug jezik. Večina se ukvarja tudi s prevajanjem del drugih avtorjev, s čimer uspešno dopolnjujejo svoje poslanstvo v okviru kulturnega posredništva. Dejstvo, da je kanadska država finančno podprla izid enega samega slovenskokanadskega leposlovnega dela, zgovorno priča o tem, da so bili Slovenci v Kanadi prisiljeni poiskati samostojne načine spodbujanja kreativnega pisanja v materinščini na eni strani ter posredovanja slovenske kulture anglofonski večini na drugi strani.

Pri drugi generaciji slovenskih piscev v Kanadi (sem sodi, denimo, mednarodno priznani dramatik John Krizanc) takšnega dvojnega poslanstva večinoma ni več. Njihove literarne ambicije so usmerjene k anglofonski publiki in literarni kritiki. Pred njima nastopajo kot Kanadčani in ne kot kanadski priseljenci, ki bi pri objavi in promociji svojih del vsaj občasno pričakovali podporo svoje etnične skupnosti ali podporo iz državnih sredstev, namenjenih za izvajanje multikulturne politike. Podoben jezikovni prerez literarnega ustvarjanja prvih dveh priseljskih generacij se kaže tudi med slovenskimi priseljenci v ZDA (Lenček 1992).

Zelo zanimivo vprašanje je bilo izpostavljeno na simpoziju *Slovenska beseda v angleškem kulturnem prostoru / Slovene Word in the English Cultural Space* v Ljubljani leta 1992. Slovenskokanadski pisatelj je v diskusiji podal provokativno izjavo o mejah multikulturalizma, ki je razburila celotni avditorij in ki se je še danes živo spominja večina prisotnih. Jedro njene vsebine je teza, da institucionalizirana politika multikulturalizma zavira uveljavljanje priseljskih piscev v širši javnosti in integracijo priseljskih kultur v skupno kulturo mnogoetnične družbe. S sofinanciranjem etničnega radia, periodike in založniških programov spodbuja

obravnavam, saj je vsa svoja leposlovna knjižna dela objavil v Argentini, kjer je bival 17 let.

priseljenske avtorje, da objavljajo v teh medijih, s čimer je njihovo delo, zlasti ko gre za jezik malega naroda, obsojeno na neznatno bralno publiko in zaprt, ozko zamejen kulturni prostor. Če pišejo v angleščini in poskušajo objavljati pri osrednjih kanadskih literarnih založbah in revijah, jih pogosto zavrnejo z besedami: »Saj imate svoje etnične revije in (posebne, iz državnega proračuna financirane) multikulturne založniške ustanove.« Odmevnost tamkaj objavljenih leposlovnih del, tudi če gre za angleška besedila, pa je žal precej omejena. Pri takšnem zavračanju integriranja manjšinske književne produkcije v osrednje medije in založbe – zavračanju, ki se, paradoksalno, opira ravno na institucionalizirani aparat politike multikulturalizma, je brez dvoma mogoče zaslediti tudi kanček ksenofobije. Spričo tovrstnega odnosa večinske kulture do priseljskih avtorjev se slednji tem težje uveljavljajo v novi domovini in širše – v mednarodnem kulturnem prostoru.

Kot smo videli v 2. delu te knjige, imajo podobne izkušnje tudi nekateri priseljski pisci v Sloveniji. V mislih imam seveda zlasti tiste, ki kažejo poudarjeno ambicijo za literarni prodor in uveljavitev v širši slovenski družbi. Posebni, manjšinskim ustvarjalcem namenjeni mediji in prireditve, katerih odmevnost večinoma ne sega onkraj meja manjšinskih skupnosti, jim takšnega prodora ne omogočajo. Dejstvo je namreč, da so takšni mediji sicer nujni za ohranjanje in razvoj manjšinske kulturno-umetniške ustvarjalnosti, pri uveljavitvi manjšinskih ustvarjalcev v širši javnosti in njihovem pomikanju s periferije literarnega/kulturnega sistema proti centru pa ne morejo igrati bistvene vloge.

JEZIK SLOVENSkih KNJIŽEVNIKOV V NEMČIJI

V Nemčiji so že od leta 1947 dalje slovenski povojni emigranti izdajali različne kulturne revije in glasila, nekatera so odigrala celo pionirsko vlogo v okviru zdomskega tiska povojne slovenske emigracije. V okviru izseljenskih društev in verskih skupnosti v Nemčiji so bila tudi v zadnjih letih izdana številna informativna glasila, ki pa največkrat ne segajo prek lokalnih meja. Za medkulturne vezi med slovenskim in nemškim prostorom je bilo pomembno delovanje münchenskega založnika Rudolfa Trofenika, ki je v svoji založbi objavil vrsto del, pomembnih tudi za slovenistiko. Po njegovi smrti je nadaljeval tovrstno publicistično dejavnost založnik Kovač (Detela 1999a: 189). Najuspešnejši slovenskonemški književniki pa delujejo bolj ali manj ločeno od kulturne dejavnosti tamkajšnje slovenske skupnosti.

Ob peščici drugih imen (npr. Viktor Kranjc in Darinka Pajenk) najopazneje izstopajo iz kakovostnega povprečja zdomskih literarnih poskusov slovenskonemških avtorjev zlasti tri imena: Igor Šentjurs, Venčeslav Šprager in Maruša Krese.¹³⁷

¹³⁷ Dvojezična slovensko-nemška pesnica in pisateljica Maruša Krese je študirala umetnostno zgodovino, primerjalno književnost in psihoterapijo v Sloveniji, ZDA, Veliki Britaniji in na Nizozemskem. Od leta 1990 živi med Berlinom, Gradcem in Ljubljano kot svobodna novinarka in pisateljica. Je avtorica osmih radijskih iger in več kot desetih dokumentarnoumetniških oddaj (Krese 2007). Poleg proze in esejistike je doslej objavila sedem pesni-

Šentjunc, ki sodi med najplodovitejše in najuspešnejše zdomske pisatelje slovenskega rodu, je po izselitvi v celoti prešel k objavljanju v nemškem jeziku – širša javnost v matični Sloveniji se je z njegovim imenom seznanila šele v času njegove smrti (1996).¹³⁸ Tudi Šprager je poldrugo desetletje po prihodu v Nemčijo pisal že skoraj izključno v nemškem jeziku, pri prevajanju njegovih pesmi, ki so bile objavljene tudi v slovenščini (in italijanščini), pa so sodelovali nekateri znani slovenski pesniki in prevajalci. Ker je Šprager v treh zbirkah objavil tudi pesmi v materinščini, velja za dvojezičnega avtorja, čeprav ima sam o tem drugačno mnenje. O pisanju in objavljanju v nemščini oziroma slovenščini je pred leti napisal naslednje:

Moje pisateljevanje je delo izseljenca, ki je moral leta 1962 v tujino in ki piše v nemškem jeziku. Ta jezik mu je, kot piše Jean Apatride v *Standortsbestimmung der Fremdenliteratur*, njegova 'zračna', ne prvobitna domovina (seine Luftheimat). /.../ Problematika publiciranja pisateljev tuje narodnosti v nemškem jeziku se tukaj ne razlikuje od problematike domačih kolegov. Objave v antologijah in v literarnih časopisih ne predstavljajo težav, pomembna je določena kakovost. Kar pa zadeva knjižne objave proze in poezije, so težave velike, pravzaprav skoraj nepremagljive. Kot vam je gotovo znano, uspe le peščici novincev na tem področju prodor in sprejem njihovih rokopisov pri velikih založbah, ki ne zahtevajo samoprispevkov. Če presodijo, da se jim bo objava neke knjige izplačala, ji postavijo neusmiljeno ceno. Drugi, četudi kvalitetni avtorji, se morajo zadovoljiti s samoprispevkom pri manjših ali majhnih založbah, ki nimajo prodajne mreže. Samoprispevki se sučejo od okrog 8000 do 20.000 nemških mark! Pisatelji pošiljajo svoje rokopise kar množično različnim založbam in dobijo včasih tudi poštno-obratno negativen odgovor, kar pomeni, da mnoge založbe sploh ne pogledajo rokopisa. Imel sem srečo, da sem pri zadnjem romanu dobil pozitiven odgovor srednje velike založbe, ki prejme letno okoli 3000 rokopisov. Založbi se je zdela tema aktualna in zanimiva, a sem moral kljub temu plačati samoprispevek. Pesmi pa je skoraj nemogoče objaviti. Naklade so majhne in za založbe niso atraktivne.

Še nekaj besed o tukajšnjih možnostih objavljanja v slovenščini. Moja slovenščina, kot vidite, ni več sodobna (pričujoči citat je lektoriran, op. J. Ž. S.), saj živim že dolga leta v Nemčiji. Ker nemščino že od nekdaj obvladam, sem v osemdesetih letih začel pisati v tem jeziku. Pisatelji iz Turčije in Irana, ki živijo tukaj, imajo lažjo pot, saj imajo v Nemčiji svoje založbe in mnogo bralcev. Turkov je okrog štiri milijone, Slovencev pa nekaj tisoč. To pomeni, da lahko predstavimo svoje slovenske rokopise le v Sloveniji. Ne glede na vse to je moja želja, da tudi svoj nemški roman predstavim kakšni slovenski založbi, ki bi ga bila pripravljena prevesti.¹³⁹

ških zbirk, za zbirko kratke proze *Vsi moji Božiči* (2006) pa je leta 2008 prejela slovensko literarno nagrado Fabula.

¹³⁸ Več o tem v Detela 1999a: 220–227.

¹³⁹ Arhiv ISI, osebna zbirka J. Žitnik: Korespondenca 2001, pismo Venčeslava Špragerja avtorici, Au (Nemčija), 4. september 2001.

Slovenska javnost v domovini se je, podobno kot z imenom Igorja Šentjurca in mnogih drugih, tudi z imenom Venčeslava Špragerja seznanila šele sredi devetdesetih let, ko je široko zanimanje matičnih kulturnih medijev in založb za zdomske pisce po več desetletjih blokade in po nenadnem prebujenju leta 1990 doseglo vrhunec.

MULTIKULTURNA AVSTRIJA

Podobno usodo dolgoletnega ignoriranja v rojstni domovini so delili tudi slovenski zdovski književniki v Avstriji, čeprav gre za sosednji deželi. Založbe v Sloveniji so tudi njihovemu delu odprle vrata šele v začetku 90. let ali le malo prej. Kljub temu pa avtorji, ki so po določenem obdobju bivanja v Avstriji začeli pisati in objavljati v nemščini, vzporedno še naprej ustvarjajo in publicirajo tudi v materinščini.

Vodilni sodobni slovenski izseljenski književniki v Avstriji so Lev Detela, njegova zdaj že pokojna žena Milena Merlak Detela in Tea Rovšek-Witzemann. Vsi trije so si za dom izbrali Dunaj, kjer so več desetletij ustvarjali izrazito dvojezično literaturo. Lev Detela, najodmevnejši slovenski zdovski pisatelj v Avstriji, ki je začel študij slavistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani, zaključil pa ga je na Dunaju, je od leta 1964 do danes objavil prek dvajset knjig v slovenščini, prek deset v nemščini in eno v treh jezikih. V Sloveniji je začel objavljati knjige šele v devetdesetih letih. Seznam revij in časopisov, kjer najdemo njegove objave ali prispevke o njegovem delu, obsega blizu 100 naslovov, od tega le manjši del iz matične Slovenije. Detela je za svoje delo prejel vrsto literarnih nagrad in štipendij (v Trstu, Tübingenu, Buenos Airesu in na Dunaju).¹⁴⁰ Pomemben je tudi kot prevajalec, urednik in posrednik med najrazličnejšimi kulturami. K temu, da mu je sorazmerno zgodaj uspel prodor v celotni nemški govorni prostor, je največ prispevala njegova lastna podjetnost, ki jo je vodila želja po premagovanju meja med jeziki in kulturami. Leta 1978 je skupaj z dvema soizdajateljema na Dunaju ustanovil mednarodno literarno revijo *LOG*, ki izhaja v nemščini in v kateri je samo v prvih dveh desetletjih izhajanja objavljalo okoli 800 književnikov z vseh delov sveta (Scherr 1999: 27–29). O svoji dvojezičnosti in o vprašanju multikulturalnosti nasploh piše:

Multikulturalnost in dvojezičnost oziroma večjezičnost sodijo k mojim poglavitnim pisateljskim pa tudi uredniškim izkušnjam. Povezane so z izdajanjem dunajske literarne revije *LOG*. Mnenja o multikulturalnosti so sicer različna. V določenih nacionalističnih krogih vseh vrst multikulturalnosti nasprotujejo iz prestižnih šovinističnih razlogov (večinskega) naroda, ki bi rad obdržal politični monopol nad določenim teritorijem in ohranil njegovo nacionalno-politično-jezikovno 'enotnost' in 'čistost'. Toda tudi pri nasprotni strani, 'manjšini', 'podrejeni' skupini, se velikokrat oglase pomisleki ob morda včasih

¹⁴⁰ Več o tem v Žitnik J. 1994; 1999a: 191–209.

pretiranem, ideologiziranem forsiranju multikulturalnosti, saj menijo, da se večina kljub morebitnim dobrim namenom ne bo nikoli dovolj kompleksno prilagodila kompliciranemu razmerju večina–manjšina v razvejanem spletu multikulturalnosti in večjezičnosti. /.../

Kljub različnim pomislekom sem se kot pisatelj slovenskega rodu in slovenskega jezika sredi nemške večine na Dunaju zelo zgodaj soočil s problemom dvojezičnosti in multikulturalnosti. Razmeroma zgodaj sem začel pisati tudi v jeziku večine, vendar nisem opustil literarnega ustvarjanja v svojem primarnem jeziku. To paralelno delovanje v dveh jezikih spremljajo dokaj pozitivne izkušnje. S pomočjo različnih jezikovnih modelov sem skušal razvijati tudi nove (včasih eksperimentalne) stilistične in vsebinske literarne strukture tako v slovenščini kot v nemščini. Pri tem je kritika v nemškem prostoru večkrat naglasila izvornost iz verjetno slovenske jezikovne in kulturne zakladnice v nemški svet prestavljenih stilističnih zasukov in besednih tvorb, ki v splošni jezikovni rabi v nemščini niso običajni.

Revija za mednarodno literaturo LOG že sama po sebi temelji na principu multikulturalnosti. V njej objavljamo tekste iz najrazličnejših jezikov in kulturnih krogov. Revija izhaja iz tehničnih razlogov sicer samo v nemščini, vendar s poudarkom, da prinaša tekste tujih avtorjev v še neobjavljenih avtentičnih nemških prevodih. Po možnosti so te objave vedno združene s kratkimi informacijami o avtorju in njegovem tekstu, tako da si lahko zainteresirani bralci poiščejo dostop tudi do omenjenih tekstov v izvirnih jezikih posameznih avtorjev. V triindvajsetih letih izhajanja si je revija LOG stkala posebno multikulturalno mrežo, ki povezuje njene avtorje tako rekoč po vsem svetu prav na podlagi njihove različnosti.¹⁴¹

NAJ ŠE PIŠEM V MATERINŠČINI?

Iz zgoraj citiranih izkušenj slovenskih zdomskih književnikov lahko razberemo, da so pogoji za dvojezično literarno ustvarjanje priseljenskih piscev v posameznih deželah zelo različni. Politika in praksa multikulturalizma v mnogih izrazito etnično mešanih državah sami po sebi še ne zagotavljata enakih možnosti za razvoj (in še manj za širšo uveljavitev) vseh kultur, ki so prisotne v mnogoetnični družbi. Kot sem že poudarila, je uveljavitev posameznega priseljskega avtorja v novi domovini pogosto manj odvisna od literarne vrednosti njegovih del kot od njegove individualne podjetnosti v tej smeri. Tudi pisateljeva ideološka usmeritev lahko odpira vrata politično zainteresiranih založb in revij. Oboje seveda enako velja tudi za večinske pisatelje. Tisti, ki pridobijo status pisatelja v izgnanstvu, pa so za mnoge politično angažirane medije v novi domovini lahko celo zanimivejši od njenih matičnih piscev.

¹⁴¹ Arhiv ISI, osebna zbirka J. Žitnik: Korespondenca 2001, pismo Leva Detele avtorici, Dunaj, 15. oktober 2001.

Da bi prodrli v večinsko kulturo in dosegli čim širše bralstvo, so se nekateri pisci odrekli pisanju v materinščini in se v celoti (nekateri tudi zelo uspešno) posvetili ustvarjanju v večinskem jeziku (Igor Šentjerc, Franc Šehovič, John Krizanc). Tisti, ki so v izseljenstvu postali izrazito dvojezični pisatelji, so izbrali zanesljivejšo, vendar težjo pot. V večinskem jeziku so zaradi slabših osebnih povezav z vodilnimi založniki in uredniki mnogi od njih težje objavljali od pisateljskih kolegov, pripadnikov večinskega naroda. Najpodjetnejši so v novi domovini ustanovili lastne literarne revije ali celo lastno založbo (Ivan Dolenc, Lev Detela). In če so bile njihove publikacije v okviru teh podjetij dovolj odmevne, so poslej tem lažje prodirali tudi v osrednje kulturne medije svoje nove domovine. Določeno število kakovostnih izseljenskih piscev pa ostaja dostopnih le pripadnikom svojega matičnega naroda/jezika. Zaradi nedoslednega uresničevanja integracijskih načel o medkulturni prehodnosti, ki vključujejo gmotno spodbujanje prevajanja in objavljanja manjšinske literarne produkcije, je njihov literarni prispevek v novih domovinah še vedno marginaliziran. Njihovo literarno delo predstavlja značilen in zanimiv, čeprav izoliran, neintegriran del raznolike kulture v mnogoetnični deželi, ki jih je sprejela v svoj gospodarski, politični in pravni sistem, ne pa tudi v svojo kulturo.

MEJE NACIONALNE KNJIŽEVNOSTI, MEJE NARODA¹⁴²

*Črni konji orjejo
rdečo prst
med oljkami*

*Pa nisem romar.
Nisem tvoj romar,
Sibila:*

*in v vetru lahki lovorjev pelod meni je stepski veter
ponižno lega v panonskih hrastih
na mojo stezo. tulil usodo.¹⁴³*

Namen in posledica pozornosti, ki jo matična/nacionalna kultura, znanost in šolstvo namenjajo književnemu ustvarjanju izseljencev in priseljencev, je trajna integracija zdomskega in priseljenskega slovstva v zakladnico narodne literature in kulture. V okviru obravnave tega procesa pa se med drugim zastavlja vprašanje obsega oziroma meja narodne (nacionalne) književnosti: katera literarna dela priseljencev ter izseljencev in njihovih potomcev še sodijo v sklop narodne književnosti? Odločilna ločnica pri razvrščanju posameznih literarnih del v okvir te ali one narodne književnosti je – po kriteriju, ki je v najsplošnejši veljavi – jezik literarnega ustvarjanja oziroma prve objave. Če bi v poenostavljeni definiciji torej sledili zgolj omenjenemu kriteriju, bi trdili, da slovenska književnost obsega literarna dela, napisana v slovenskem jeziku. Na drugi strani pa osrednji pregledi slovenskega slovstva vključujejo v svojo obravnavo tudi nekatera literarna dela v drugih jezikih in celo nekatere pisce, ki so pisali samo v tujem jeziku. Ker se dose-danji poskusi ustrezne definicije obsega narodne književnosti zdijo nezadovoljivi, mi zdi smiselno, da v okviru obravnave integracije literarnega dela izseljencev v matično kulturo in literarnega dela priseljencev v kulturo sprejema posvetim temu vprašanju posebno pozornost.

Vprašanje obsega/meja narodne književnosti je bilo že nekajkrat aktualizirano, zlasti pri obravnavanju regionalne književnosti na jezikovno mešanih območjih ter pri obravnavi dvojezičnih ali tujejezičnih zamejskih in izseljenskih piscev. Najširša razprava o tem vprašanju se je vedno znova odpirala, kadar je tekla beseda o Louisu

¹⁴² Svojo rabo pojma narod pojasnujem v poglavju Terminološka pojasnila, razdelek *Narod, nacionalen, Slovenec*.

¹⁴³ Rafko Vodeb, Sibila iz Kume, II, v: Debeljak in Papež 1980: 148.

Adamiču. Mnogi smo tega ameriškega pisatelja brez pomislekov uvrščali tudi med slovenske književnike, bodisi izrecno ali vsaj implicitno.¹⁴⁴ V svojem znamenitem eseju, ki je povzročil razkol v uredništvu *Ljubljanskega zvona*, je Župančič (1932) med drugim zapisal: »Adamič je ostal Slovenec v prvini svojega duha, v instinktivnem pogonu, v tajnem bistvu. /.../ Amerika mu je dala, kar mu je mogla dati ... Ničesar pa mu ni odvzela.« Ali pa še bolj slikovito: »Ali sem še pri Adamiču? Še. Saj sem pri smehu. In pri slovenski žalosti in slovenskih problemih.« Tudi Zadavec (1981: 110) se mu s stališča slovenske kulture ni pripravil odpovedati: »Slovenci smo imeli tačas nekaj pisateljev Američanov /.../: Kolumb med njimi je bil Louis Adamič. Kolumbi pa niso izgube niti za svoje narode niti za človeštvo.« Poniž (1981: 114–115) poudarja pisateljevo slovenstvo, kot se zrcali v njegovih delih, in ugotavlja, »da je Adamič v svojem literarnem delu /.../ prešel dolgo in miselno zapleteno pot od prvega samozavedanja svojega dvojnega porekla – v biti Slovenec, po svojem učenem, pridobljenem znanju Američan – ki mu je odprla bistvene razsežnosti obzorja. /.../ Zato se lahko identificira s svojimi nacionalnimi koreninami, lahko jih skozi literarno pripoved predstavi svojim bralcem. Rezultat tega prizadevanja je vsekakor tudi Adamičevo obojestransko prizadevanje za pretok kulturnih in literarnih vrednot.« Najradikalnejši pa je Paternu (1981: 94): »Adamič je v svojem portretu Slovenije na poseben, strnjen način opravil tako rekoč celotno pot slovenskega pripovednega pisanja o njej in njenih ljudeh, od Trdine in Jurčiča mimo Kersnika do Cankarja, Župančiča in Voranca. Ne da bi se zavedal je ob prihodu na domača tla kljub vsej drugičnosti postal tudi slovenski pisatelj.«

Temeljni sintetični pregledi zgodovine slovenskega slovstva običajno vključujejo v obravnavo tudi v tujih jezikih napisana leposlovna dela tistih avtorjev, ki so glavnilino svojega literarnega opusa vendarle ustvarili v slovenskem jeziku. Manj dorečeni pa so kriteriji vključevanja literarnih opusov tistih piscev (večinoma slovenskega rodu), ki so ustvarjali oziroma ustvarjajo izključno v tujih jezikih, vendar njihovo delo v pretežni meri izhaja iz slovenske kulture, slovenskih literarnih tradicij, narodno pogojenih ustvarjalnih pobud, slogovnih, tematskih in motivnih asociacij s preteklo in sodobno slovensko kulturo. Dejstvo, da je Adamič kot nekakšen poseben fenomen kar samoumevno uvrščen v leksikografske in praktično vse pomembnejše literarnozgodovinske preglede *slovenskega* slovstva, drugi tujejezični pisatelji, katerih delo je prav tako utemeljeno v slovenski kulturi, pa ne (z nekaj bolj ali manj slučajnimi izjemami v posameznem pregledu), samo še dodatno potrjuje nedefiniranost obsega narodne književnosti. Helga Glušič (1999c: 357) se tega zaveda: »Ob vprašanju jezika izseljenske književnosti je za raziskovalce književnosti zanimivo širše vprašanje vključevanja književnosti, ki jo izseljenski

¹⁴⁴ Leta 1992 sem na zagovoru svoje doktorske disertacije »Zadnje obdobje Adamičevega literarnega ustvarjanja« v odgovor na vprašanje člana komisije, ali lahko ameriškega pisatelja Louisa Adamiča uvrščamo tudi med slovenske pisatelje, izpostavila tiste literarne prvine Adamičevih del, ki ga po mojem mnenju nesporno uvrščajo tudi med slovenske književnike. Tedaj še precej nedorečeni argumenti takšnega stališča so povzeti v mojem delu *Pero in politika* (Žitnik J. 1993a: 89–92).

pisatelji slovenskega rodu pišejo v neslovenskem jeziku, v okvir slovenske nacionalne kulture. Raziskava [Žitnik in Glušič 1999] v tem pogledu ponuja bogato in pomembno gradivo, ki je že (literarno ustvarjanje Louisa Adamiča) ali pa še bo našlo živ odmev v slovenski kulturni zavesti.« V devetdesetih letih so našla svoje mesto v matični kulturi še nekatera imena tujejezičnih slovenskih izseljenskih pisateljev (Igor Šentjurs, Vlady Kociancich...), zaradi česar postaja vprašanje meja narodne književnosti, ki ga slovenska literarna znanost še vedno ni dorekla, s pojavom »vrnitve« slovenske izseljenske književnosti v matični prostor po osamosvojitvi Slovenije iz leta v leto aktualnejše. Novi predlogi za njegovo razrešitev pa so, če že ne docela spregledani, vsaj brez temeljitega premisleka zavrtnjeni.¹⁴⁵

Janko Kos (1991: 140) definira obseg slovenske književnosti v *Enciklopediji Slovenije* takole: »Pod slov. k. razumemo praviloma besedno umetnost, ustno sporočeno ali zapisano v slov. jeziku; izjemoma lahko štejemo vanjo tudi tujejezična besedila (lat., nem., it.) tistih pisateljev, ki so svoja poglavitna dela ustvarili sicer v slov. (Trubar, A. Bohorič, A. T. Linhart, Prešeren, J. Stritar). Do konca 19. st. se je razvoj slov. k. omejeval na slov. etnično ozemlje, po 1900 se je z izseljenci, emigranti in zdomci razširil v ZDA, po 2. sv. v. tudi v Argentino in Avstralijo.« V isti publikaciji se tudi s soavtorico gesla *izseljensko slovstvo* dotakneta tega vprašanja (Kos in Glušič 1990: 229). Najprej navajata svojo definicijo pojma izseljenska književnost: »književnost slov. izseljencev, zdomcev in emigrantov, ki nastaja zunaj sklenjenega slov. etničnega ozemlja in je objavljena v tujini, v zamejstvu ali v Republiki Sloveniji. Pojem vključuje predvsem književnost slov. ekonomskih izseljencev v 19. st. in 1. pol. 20. st.; od te se razlikuje t. i. zdomska književnost.«¹⁴⁶ Nato izpostavi vprašanje jezika: »I. s. nastaja po navadi v slov. jeziku, pogosto pa tudi v jeziku novega okolja, najpogosteje v angl. in špan. Med ustvarjalci, ki pišejo samo v tujih jezikih, so posamezniki, ki s svojim delom v celoti pripadajo

¹⁴⁵ Tako, denimo, Andrijan Lah (1999: 13–14) v sicer zelo ugodni recenziji *Slovenske izseljenske književnosti 1–3* na kratko polemizira s konceptom integriranja tistih literarnih del v tujih jezikih, ki izhajajo iz slovenske kulture in jo posledično nadgrajujejo, v sklop slovenske izseljenske književnosti: »Ustaviti se kaže pri vsebinskem obsegu naslova SIK. Beseda 'slovenska' nas vodi sicer v smer slovenščine kot jezika SIK, vendar sega koncept SIK širše: tudi v pisanje slovenskih izseljencev (oziroma potomcev slovenskih izseljencev) v drugih jezikih (npr. v nemščini, angleščini, španščini...). Seveda ostaja načelno vprašanje, ali lahko uvrščamo tujejezično pisanje v okvir SIK oziroma ali je tovrstno uvrščanje smiselno. /.../ Sledi poglavje Literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v angleškem jeziku /.../. Tako se zdi, da je pravzaprav vseno, v katerem jeziku pišejo avtorji SIK: vsi enakovredno spadajo v SIK! Smiselno pa bi bilo uvrstiti angleško pišoče avtorje le kot zanimivost v Dodatek.«

¹⁴⁶ Ker imata književno ustvarjanje slovenske ekonomske in politične emigracije kljub nekaterim pomembnim razlikam dovolj skupnih značilnosti (med katerimi so najbolj očitne slogovna vpetost v slovensko literarno tradicijo, tematsko in motivno vračanje v matično domovino, domotožje kot ustvarjalni vzgib in soočenje matične kulture s kulturo novega okolja), zaradi česar so številni pisci iz predvojnne in povojne emigracije objavljali v skupnih revijah (*Duhovno življenje, Ameriška domovina, Amerikanski Slovenec, Ave Maria* idr.), sama ne upoštevam takšne delitve. Pridevnike zdomski, izseljenski in emigrantski uporabljam sinonimno, po potrebi s časovnim določilom.

novi domovini, vendar je v njihovih besedilih mogoče zaslediti literarno snov in duhovne prvine iz slov. tradicije (L. Adamič, J. Vodaine). /.../ Izrazit del i. s. je *ŽDOMSKA KNJIŽEVNOST*; pod tem se najpogosteje razume literarno ustvarjanje slov. ideološke in politične emigracije, tj. beguncev in izgnancev po 2. sv. v. /.../ V nasprotju z drugim i. s., ki se v novejšem času nagiba k dvojezičnosti, je zdomska književnost pisana samo v slov. jeziku.«¹⁴⁷ V nadaljevanju pisci podgesel v okviru gesla *izseljensko slovstvo* enakovredno obravnavajo slovenske izseljenske pisatelje ne glede na jezik njihovega literarnega ustvarjanja.¹⁴⁸

O samem pojmu literatura piše Janko Kos (1978: 12) med drugim, da se »literarna veda še ni zedinila ob določitvi obsega in vsebine tega pojma, tj. o eksistenci in ustroju literature.« Citat je že star, a je še vedno aktualen. Nedorečenost obsega in vsebine pojma *literatura* podvaja nedorečenost pojma *narodna književnost* (nacionalna književnost, književnost naroda v sodobnem, mnogoetničnem, multikulturnem smislu). Definicija pojma književnost/literatura pa je bila doslej vendarle mnogo pogosteje problematizirana kot definicija določila narodna (slovenska). V Kosovi obravnavi zgodovine pojma *literatura* na Slovenskem se nehote razkriva enoznačno pojmovanje določila *slovenska*: »Čop je uporabljal termin [literatura] v obeh pomenih – v širšem smislu kot oznako za celotno spisje *v slovenščini*, tako v naslovu svojega nemško napisanega prispevka k zgodovini *slovenske literature*...« (Kos 1978: 13; poudarila avtorica). Pomen prilastka *slovenska* v oznaki *slovenska literatura* se od Čopa do danes ni bistveno spremenil, saj ga domala vsi, ki to književnost obravnavajo, načelno uporabljajo kot sinonim prilastka *v slovenskem jeziku*, ob tem pa brez jasnih kriterijev vključujejo v svoje obravnave tudi literarna dela v drugih jezikih in nekatera imena tujejezičnih slovenskih pisateljev. Upravičeno se torej lahko vprašamo: kaj je slovenska književnost? Kaj je narodna književnost? Kaj je švicarska, kanadska ipd. književnost?

Če gledamo na narodno književnost kot na enoznačni pojem, tj. kot na književnost narodnostne skupine z enim matičnim jezikom, potem njena določenost z

¹⁴⁷ Tudi s trditvijo, da je zdomska književnost, v nasprotju z drugim izseljenskim slovstvom, pisana samo v slovenščini, se ne morem strinjati. Izrazito dvojezični slovenski izseljenski pisci na Dunaju in drugod, ki prav tako sodijo med povojne ideološke in politične emigrante, se sami prištevajo k zdorskim piscem (v ožjem pomenu besede) in zdorski pisci jih prištevajo medse.

¹⁴⁸ Ko vključujemo tujejezične pisatelje v obravnavo slovenskega slovstva, pa bodimo enako pozorni glede pravilnega zapisa njihovih imen, kot smo pri navajanju tistih, ki pišejo v slovenščini (prim. »Španger« namesto Šprager, Kos in Glušič 1990: 233). Isto velja tudi pri citiranju naslovov njihovih del (pravilna naslova Špragerjevih prvih zbirk – do 1990 – sta *Spuren überall* in *Mein Leseabend*). Po podatkih, objavljenih v *Enciklopediji Slovenije*, bi sklepali, da Venčeslav Šprager piše v slovenskem jeziku, vendar ni tako. Pensiška besedila, ki jih je objavil v slovenščini, je prepesnil iz svojih nemških izvirkov, pri čemer je potreboval pomoč. O svoji trijezični zbirki, ki jo je objavil s soavtorico G. Schlosser-Laukel (*Jezik kamna / Lingua di pietra / Steinsprache*, Koper: Lipa, 2000), piše avtor naslednje: »Originali so bili v nemščini, slovenske prevode je napisal moj prijatelj Kajetan Kovič, deloma tudi jaz...«. Arhiv ISI, osebna zbirka J. Žitnik: Korespondenca 2001, pismo Venčeslava Špragerja avtorici, Au, Nemčija, 4. september 2001.

narodnim jezikom seveda ni sporna. Ker pa sodobni pojem narod z vidika etnične, kulturne in jezikovne pripadnosti ni enoznačen, tudi narodna kultura, narodna književnost in celo narodni jeziki ne morejo biti enoznačni pojmi. V sodobni družbeni realnosti obstaja narod z etničnega, jezikovnega in kulturnega vidika vsaj na štirih ravneh. V primeru slovenskega naroda so to:

1. vsi tisti neposredni potomci iz slovenskih zakonov, ki svojo jezikovno in kulturno pripadnost slovenski etnični skupini občutijo kot primarno in nesporno;
2. neposredni potomci iz mešanih zakonov (v domovini, zamejstvu in izseljenstvu);
3. Slovenci, ki so jezikovno asimilirani v drug govorni prostor, vendar je pri njih še vedno prisotna tudi slovenska etnična in kulturna identiteta;
4. slovenski narod v smislu sodobne mnogoetnične, multikulturne in večjezične nacionalne tvorbe (mnogi potomci iz zakonov drugih narodnosti, ki živijo v Sloveniji bodisi kot pripadniki avtohtonih manjšin ali priseljskih skupnosti, se izrekajo za Slovence).

Tako obstaja na več ravneh tudi narodova kultura, in če smo pripravljeni pogledati na narodno književnost s širšega zornega kota, tudi ta obstaja na več ravneh. Morda si je smiselno tudi priznati, da se – kljub poudarjeni skrbi za materinščino – vloga večinskega narodnega jezika v kulturi posameznega naroda tudi zaradi drugih dejavnikov nezadržno spreminja: »Ob vsem tem pa se je kulturna politika dolžna s posebno pozornostjo in trajno skrbjo posvečati tistemu bistvenemu elementu naše kulturne identitete, ki je hkrati temelj naše nacionalne identitete. To je slovenski jezik. Ne samo zato, ker se slovenski kulturni prostor ne prekriva s slovenskimi državnimi mejami in ker so slovenske manjšine v sosednjih državah izpostavljene močni eroziji, ampak tudi zato, ker postaja slovenščina v procesih globalizacije sama po sebi celo v Republiki Sloveniji pogosto ogrožena, pač kot negospodarno, če ne kar odvečno sredstvo komunikacije.« (*Slovenski nacionalni kulturni program 2000*: 17)

O izumiranju slovenskega jezika in slovenske književnosti v ožjem pomenu besede bi zaenkrat še težko govorili, saj gibanje števila piscev in njihovih literarnih del v slovenščini (tudi tistih, ki so jih založbe v posameznem letu prejele, pa jih zaradi krize v založništvu izvirnega leposlovja niso mogle objaviti), še ne vzbuja resne zaskrbljenosti.¹⁴⁹ Če bo zaradi nezadostnih možnosti za objavo izvirna slovenska literarna produkcija začela upadati, jo bo treba reševati s povečanim državnim subvencioniranjem.¹⁵⁰ Vsekakor pa se je treba zavedati razsežnosti sodobnega procesa izumiranja jezikov in usihanja književne produkcije v etničnih jezikih. V Kanadi, podobno kot v nekaterih drugih delih sveta, je – ob vseh ad-

¹⁴⁹ Od leta 1952 do 1991, denimo, je število izdanih knjig in brošur v Sloveniji naraslo od 524 na 2459 naslovov, v naslednjih dveh letih pa se je skrčilo za 19 naslovov (Čopič in Tomc 1996: 201).

¹⁵⁰ Leta 2000 je Ministrstvo za kulturo RS namenilo za knjige največje število subvencij do tlej (272), od tega jih je bila polovica (136) namenjenih izdaji leposlovnih del, večinoma izvirnih. Subvencioniranih leposlovnih prevodov je bilo okoli 25 (Gazvoda 2001: 93).

ministrativnih ukrepov federacije ali posameznih provinc in teritorijev za njihovo ohranitev – število še živih jezikov avtohtonih etničnih manjšin iz leta v leto niže. A ko jeziki izumrejo, jih trdoživejše prvine etnične kulture, v katerih se še naprej udejanja etnična identiteta, preživijo. Dokler obstaja etnična identiteta, obstaja tudi narodnost. Navidez samoumevni predpostavki, da hkrati z jezikom izumre tudi etnična književnost, bi etnični pisci, ki pišejo v večinskem jeziku, in drugi nosilci etničnih kultur brez lastnega jezika oporekali. Mnoge kulture so v svojih najstabilnejših prvinah preživele svoje matične jezike. Druge živijo v diaspori bolj ali manj neodvisno od jezika. Takšna skupnost svoje književnosti ne utemeljuje v etničnem jeziku. Kadar pa govorimo o širših narodnih združbah, kakršni sta, denimo, ameriški in kanadski narod, postane pomen jezika kot temelja kulturne in narodne identitete docela vprašljiv. Ali lahko tudi spreminjanje etničnega in jezikovnega zemljevida sveta upravičeno terjaja premislek o našem dosedanem razumevanju meja narodne književnosti?

Menim, da lahko literarno delo avtorja, ki si je za osnovno sredstvo umetniške komunikacije ali – z vidika primerjalne estetike – za gradivo umetniškega oblikovanja izbral tuj jezik, vsebuje več specifičnih literarnih prvin, ki nesporno izhajajo iz kulture njegovega matičnega naroda, kot mnoga dela, napisana v matičnem jeziku tega naroda. Janez Stanonik (1999: 17) kategorično zastopa stališče, da je »v bistvu izseljenska književnost dvonacionalna«. Lahko se celo vprašamo, ali ni bistvo izseljenske književnosti v tem, da je dvonacionalna. Izseljensko literarno delo sodi v kulturno zgodovino obeh narodov, celo če je napisano v kakem tretjem jeziku. V nemškem jeziku napisana avtobiografija Andreja Bernarda Smolnikarja (1838; 1839; 1840), iz katere si je Longfellow izposodil odlomke in jih uporabil v *Hyperionu*, vsekakor sodi v slovensko in ameriško kulturno zgodovino, v nemško pa ne.¹⁵¹ Po svojih literarnih značilnostih brez dvoma sodi tudi v slovstveno zgodovino. V katero? Stališče, da narodno književnost prvenstveno določa jezik, je torej v kontekstu ožjega pojmovanja narodne književnosti (torej v smislu etnične književnosti) seveda še vedno nesporno, v kontekstu širšega, sodobnejšega pojmovanja narodne književnosti pa ne. Zanima me, ali je smiselno ta koncept razširiti že v sami definiciji pojma narodna književnost, k čemur se bom vrnila pozneje.

Zorni kot, ki ga bom na kratko predstavila v nadaljevanju, ne sodi med relevantnejše vidike v okviru obravnavanega vprašanja, temveč le dodatno relativizira pomen posameznega jezika v narodni književnosti. Umetnostne teorije se veliko ukvarjajo z ugotavljanjem razlik in podobnosti med posameznimi vrstami umetnosti. Brž ko začnemo razmišljati o pojmu *književnost* predvsem kot o eni od vrst umetnosti in o pojmu *slovenska književnost* kot o eni od slovenskih umetnosti, se nam lahko odpre še nekoliko drugačen pogled na pomen določila *slovenska*. Likovni umetnik, arhitekt, skladatelj, koreograf itd. oblikuje pri svojem umetniškem ustvarjanju »univerzalno« gradivo v tem smislu, da njegove osnovne prvine (zvok,

¹⁵¹ Smolnikarjeva avtobiografija z naslovom *Denkwürdige Ereignisse* je izšla v treh obsežnih zvezkih v ZDA.

barva, črta, gib itd.) same po sebi načeloma še ne pogojujejo bolj ali manj vitalne povezanosti umetnine s kulturo umetnikovega naroda. Ustvarjalni opus *slovenskega* slikarja, skladatelja itd. po bolj ali manj dorečenih kriterijih vključujemo v korpus *slovenske* likovne umetnosti, *slovenske* glasbene umetnosti..., ga v tem smislu opredeljujemo, komentiramo in vrednotimo, tudi če v njem ni mogoče zaslediti prav ničesar specifično slovenskega. Zaznavanje zvoka, barve, oblike, giba samo po sebi ni pogojeno s pripadnostjo določenemu narodu in njegovi kulturi. Prav tako tudi vidno zaznavanje grafičnega jezikovnega zapisa ali slušno zaznavanje govora ni pogojeno s pripadnostjo določenemu narodu/kulturi. Tudi semantično razumevanje jezika je bolj odvisno od znanja jezika kot pa od naravne jezikovne pripadnosti, ki običajno (ne pa nujno) sovпада z naravno kulturno pripadnostjo, z etnično pa pogosto ne. Podobne omejitve se kažejo tudi pri zaznavanju etnično-kulturno pogojenega pomena določenih barv, oblik, melodij, ritmov, gibov itd., s katerimi umetnik na področju drugih umetnosti vnaša v svoje delo specifične motive, ki izhajajo iz določene kulture. Njihovo razpoznavanje je prav tako pogosto bolj odvisno od poznavanja te kulture kot pa od naravne kulturne pripadnosti. Kljub temu pa pomena slednje tudi v tem kontekstu ne smemo podcenjevati. Grosmanova (2004: 26) izpostavlja,

da tudi na področju vizualnih komunikacij lahko pride do medkulturnega nesporazuma in stalno prihaja do medkulturnih vplivov. Pred leti so organizatorji razstave angleškega portreta na Kitajskem osupnili zaradi nelagodnosti, ki jo je pri kitajskih obiskovalcih razstave povzročila evropska oblikovna konvencija senčenja. Na otvoritvi razstave ugledni povabljeni gostje in strokovnjaki niso mogli zadržati začudenega nasmihanja in šepetanja. Šele njihovo poznejše vprašanje, zakaj si angleške gospe eno polovico obraza obarvajo temnejše kot drugo, je organizatorjem pomagalo razumeti nenavaden nesporazum (Cary 1958: 85). Izhajajoč iz svoje umetniške tradicije in na njej osnovane umetniške izkušnje in obzorja pričakovanj, so Kitajci v tem pojavu lahko videli samo posebnosti predstavljenega modela oz. dejanskega videza upodobljene osebe. Niso pa si mogli brez pojasnila ustvariti predstave o neznani oblikovni konvenciji senčenja.

/.../ Ko delo preide iz enega kulturnega okolja v drugo, ko ga tako v medkulturnem položaju doživljajo v delu samem nepredvideni naslovniki/sprejemalci zunaj izvirnega družbeno-kulturnega okolja in brez potrebnega poznavanja le-tega in v njem ustaljenih oblikovnih konvencij, je nujno računati s spremembami v estetskem doživljanju. To velja za vse medkulturne položaje, ko se sprejemalci srečujejo z deli (neznane) tuje kulture, iz drugačne konceptualizacije realnosti in drugačne življenjske in umetniške izkušnje.

/.../ Eksperimentalno preučevanje recepcije vizualnih sporočil na načine, ki bi bili podobni že ustaljenemu raziskovanju recepcije besednih sporočil, pa bi gotovo prineslo nove vpogledе v gledalčeve/zaznavalčeve odzive, ki bi presegali doseženo znanje o odzivih na osnovne oblike in barve.

/.../ Ker posamezni jeziki realnost segmentirajo in poimenujejo na različne

načine, lahko govorec določenega jezika vidi in razločuje npr. le tiste barve, za katere mu njegov jezik ponuja ustaljena imena. Pripadniki različnih jezikovnih skupnosti in kultur zato posamezne barve 'vidijo' različno, vsaj ko jih morajo ubesediti oz. svoje zaznave pretvoriti v besedni opis. Na področju razmišljanja in pogovora o subjektivnih predstavah smo vsi omejeni z materinščino oz. s svojim prvim jezikom, ki je za vse hkrati jezik primarnega odnosa do sveta in čustvovanja.

V bistveno drugačnem položaju pa so vsekakor – poleg zamejcev (pripadnikov »avtohtonih« manjšin) – tudi potomci priseljencev, zlasti tisti iz mešanih zakonov, vendar to velja (denimo v primeru priseljencev v Sloveniji) tudi za potomce tistih parov neslovenskega rodu, ki so po preselitvi že prešli faze resocializacije in akulturacije, a so ohranili svojo materinščino kot jezik sporazumevanja v krogu družine in najbližjih prijateljev rojakov. Ti starši svojim otrokom od njihovega rojstva dalje posredujejo kulturno pogojene zaznave in interpretacije, ki izhajajo iz dveh ali več kultur. Ko govorimo o njihovih otrocih, lahko ugotovimo, da se njihovo estetsko polje (Berleant 1970) ali literarno polje (Bourdieu 1996: 232), ki vstopijo vanj ob gledanju risanke ali ilustracije oziroma ob branju knjige bodisi v njihovem primarnem ali sekundarnem jeziku, razlikuje od estetskega oziroma literarnega polja učenca slovenskega rodu. Kulturno pogojene zaznave potomcev takšnih priseljencev so namreč kulturno bivalentne ali – denimo pri potomcih iz mešanih neslovenskih zakonov, ki živijo v Sloveniji – lahko celo kulturno polivalentne (Kloskowska 1993).

Ko torej govorimo o psihičnem (psihofizičnem, psihofiziološkem) odzivu ob gledanju, poslušanju, branju sodobne umetnine, postaja posebnost besedne umetnosti z vidika ustvarjalčevega gradiva vse bolj relativna. Predpogoj za celovito percepcijo vseh komponent sodobne umetnine je dovolj razvita sposobnost čutnega, čustvenega in miselnega zaznavanja, slednje pa je v veliki meri pogojeno znanjem in sposobnostmi (med kakršne sodi tudi razumevanje drugega jezika), pridobljenimi ne le s primarno socializacijo, temveč tudi z vseživljenjskim učenjem in izkušnjo. Določene smeri v različnih umetnostih sicer vztrajno zagovarjajo takšno umetnost, ki ni v nobenem pogledu pogojena s kulturno razgledanostjo in posledično pridobljenimi sposobnostmi specifičnih miselnih zaznav, večji del sodobne umetnosti pa je utemeljen prav v dialogu s kulturno zgodovino. Zato je brez pridobljenih znanj in sposobnosti lahko naš doživljaj ob pogledu na sodobno likovno umetnino ali ob poslušanju sodobne glasbene umetnine pogosto skoraj tako močno zreduciran kot, denimo, ob poslušanju estetsko dognane poezije v jeziku, ki ga sicer ne razumemo, vendar pa lahko v njem zaznavamo določene zvočne, ritmične, onomatopoetične in druge univerzalno razpoznavne oblikovne značilnosti poezije, ki že same po sebi deloma komunicirajo vsebino, njihov estetski učinek pa sega tudi onkraj meja semantičnih zaznav.

K relativizaciji pomena posameznega jezika v narodni književnosti prispevata tudi globalizacija dominantnih jezikov (zlasti angleščine), ki vse bolj prevzemajo

vlogo jezikov skupne komunikacije, in pa sodobno prepletanje jezikov, ki pogosto odraža močnejšo pripadnost starostni, socialni ali interesni skupini kot pa narodu. Slovensko pesem, napisano v izrazito mednarodno orientiranem najstniškem slengu, ki lahko vsebuje več besed z angleško osnovo kot s slovensko, bo morda lažje dojel najstniški pripadnik kakega drugega naroda kot pa Slovenec, ki tega slenga ne pozna. S takšnega vidika lahko gledamo na umetnostni jezik kot tak, kljub mnogoterosti njegovih variant (posameznih jezikov), stopenj in zvrsti, kot na vsaj deloma univerzalno gradivo umetniškega ustvarjanja – torej podobno kot na tista gradiva, ki jih oblikuje umetnik na področju kake druge umetnosti.

Ali je torej smiselna in dovolj utemeljena trditev, da določa obseg narodne književnosti neka specifična lastnost njenega osnovnega gradiva – jezika, obseg drugih narodnih umetnosti pa določajo povsem drugačni kriteriji? Pogojno. Z vidika vseh zgornjih ugotovitev je odgovor na vprašanje, kateri kriteriji določajo obseg drugih narodnih umetnosti, hkrati tudi odgovor na vprašanje, kateri so najustreznejši kriteriji za postavljanje meja narodne književnosti, seveda tiste v širšem, sodobnejšem pomenu besede.

Vprašanje obsega oziroma meja narodne književnosti, ki je eno od stičnih vprašanj literarne zgodovine in literarne teorije, pa je z vidika jezikovne prehodnosti mogoče obravnavati še drugače. V literarni teoriji je analogija priljubljen pripomoček. Avtorji in zagovorniki različnih teorij iščejo analogije v biologiji (umetnina kot organizem), geologiji (strukturalisti), kemiji (Paul Guillaume) in še marsikje, saj lahko takšna metoda učinkovito pripomore k nazornejši predstavitvi predlaganih konceptov in rešitev. Najnazornejše analogije razmerij se ponujajo v tem, kar nam je najbližje in v našem življenju najbolj prisotno: v vsakdanjosti. In ker je naše doživljanje sorazmerno velike družbene celice, kakršna je narod, in vsega, kar jo določa, abstraktnejše od našega doživljanja primarne družbene celice – družine, bom za jasnejšo nadaljnjo osvetlitev zamisli o obsegu narodne književnosti tudi sama uporabila analogijo družina – narod. Z bolj ali manj prepričljivo analogijo seveda ni mogoče ničesar dokazati, vsekakor pa ta metoda lahko pripomore k odkrivanju novih zornih kotov.

Če izhajam iz predpostavke, da narodno književnost prvenstveno določa jezik, to seveda za družino ne velja. Pri mešanih zakonih je lahko družina dvojezična. Primarno družino praviloma določa razmerje med starši (ali skrbniki) in njihovimi neposrednimi potomci (ali posvojenci). Imenujmo sklop značilnih vedenjskih vzorcev, navad, mentalitete in vrednot posameznika oziroma družine osebna oziroma družinska kultura.

Ko otroci odrastejo, se običajno odselijo od doma in si večinoma ustvarijo nove družine. Njihova primarna družina je tedaj sicer razpršena, vendar še vedno obstaja. V socialnem pogledu primarna družina obstaja, dokler obstaja občutek pripadnosti primarni družini. Vitalnost njenega nadaljnjega obstoja pa je odvisna od vitalnosti njenih vezi v tem obdobju. V stavku »Ob nedeljah se zbere *doma* [pri starših] *vsa naša družina*,« označuje besedna zveza *naša družina* primarno družino,

beseda *vs*a pa najverjetneje pomeni, da se ji tedaj pridružijo tudi sekundarne družine odraslih otrok. Tudi stavek »Samo za hipec skočim *domov* [k staršem] pogledat, če me *moji* kaj potrebujejo,« še ne pomeni, da se nekdo v svojem novem domu (oziroma v sekundarni družini) ne počuti doma. Dvojna družinska pripadnost je tudi v naši kulturi nekaj povsem vsakdanjega.

Vzemimo za primer, da se odrasli otrok izseli v tujino, stopi v mešan zakon in si ustvari družino. Zaradi nezadostnih možnosti za uporabo maternega jezika bo njegovo znanje materinščine morda začelo bledeti. Vzporedno s tem procesom pa se lahko odvija obratnosorazmerni proces: prav zaradi praktičnih ovir pri vzdrževanju rednih stikov s primarno družino se lahko v dojemanju njenega odseljenega člana pomen besede *dom* (*doma*, *domov*, *od doma*) intenzivira in dobiva nove dimenzije. Denimo, da je odseljeni član družine pisatelj iz prve izseljenske generacije ali starš pisatelja iz druge generacije izseljencev. Po nekaj desetletjih bivanja v novi domovini njegovo obvladovanje materinščine morda ni več na dovolj visoki ravni, da bi se v njej lahko suvereno izražal in v njej oblikoval umetniška besedila. Pri svojih pismih staršem si morda pomaga z lektoriranjem ali celo prevajanjem. Če je pisatelj, začne sčasoma pisati samo še v večinskem jeziku nove domovine. Svojega znanja materinščine mu ni uspelo ubraniti pred pritiski jezikovne asimilacije, uspelo pa mu je ohraniti večino drugih bistvenih kulturnih prvin svoje prvotne družine (in naroda). V obdobju njihove primarne socializacije te prvine uspešno posreduje tudi svojim otrokom.

Njegov otrok, ki je postal pisatelj, piše v večinskem jeziku svoje domovine, vendar njegovi ustvarjalni vzgibi – podobno kot pri staršu, le v drugačnem razmerju – izhajajo iz soočenja kulture, znotraj katere je bil primarno socializiran, s kulturo njegovega širšega okolja. Njegova besedila se še vedno bodisi izrazito ali pa komaj zaznavno navezujejo na kulturo očetove/materine primarne družine (in naroda). Če njuni starši oziroma stari starši, ki so ostali v domovini, vedo, da so upodobljeni ali da se (posredno) oglašajo v njihovih besedilih, jih bo zanimalo, v kakšnih oblikah, kontekstih in obsegu živi in se uveljavlja njihova družinska (in narodna) kultura onkraj državnih in jezikovnih meja. Poskrbeli bodo, da bodo to tudi izvedeli in morda na ta ali oni način celo sodelovali pri nastajanju njihovih novih literarnih del. Če jezika, v katerem so njuna dela napisana, ne razume vsa družina, bodo seveda najprej poiskali način, kako premagati jezikovno pregrado. Če tega ne storijo, bo njihova družinska kultura sčasoma izgubila del svojih pomembnih nosilcev. In če tega ne stori narod v matični domovini z vrednotenjem in prevajanjem svoje tujejezične zdomske književnosti v materinščino, bo njegova kultura sčasoma ravno tako izgubila del svojih pomembnih nosilcev. S prevajanjem in vrednotenjem tujejezične literature, ki izhaja iz določene narodne kulture, se krepi vitalna vez med nosilci te kulture ne glede na jezikovne meje. In če po obdobju ideološko-politično pogojene blokade zdomske književnosti v matičnem prostoru nekega naroda nastopijo pogoji za integracijo zdomske književnosti v

matično kulturo, sodi v okvir tega procesa tudi vrednotenje in prevajanje tujejezične zdomske književnosti v matični jezik.

Če gledamo na ta razmerja z obratne plati, kot večinski narod v deželi priseljevanja in avtohtonih etničnih manjšin, lahko nesporno ugotovimo, da je tudi prevajanje manjšinskih književnosti v večinski jezik prav tako bistven dejavnik pri uspešni integraciji manjšinskih jezikov in kultur v skupno kulturo mnogoetnične družbe. Z drugimi besedami bi takšno integracijo lahko opredelili kot aktivno vlogo pri nastajanju kompaktnejše nacionalne kulture na nivoju, ki ne ogroža ohranitve in suverenega razvoja posameznih manjšinskih in večinske kulture. V kolikšni meri je ta aktivna vloga odvisna od posameznikovega obvladovanja večinskega jezika? Integracija manjšinskega jezika v skupno kulturo predstavlja nasprotje jezikovni asimilaciji. Jezikovna integracija pomeni pridobitev enakopravnega položaja posameznega jezika z drugimi sojeziki v neki kulturi. In da lahko o tej skupni kulturi sploh govorimo, mora biti zagotovljena neovirana komunikacija (prehodnost) med vsemi sojeziki v tej kulturi. Izpostavitve ilustrativne analogije ni nujna, lahko pa je v pomoč. Naj se torej vrnem k razmerjem v družini.

V starševski vlogi lahko biološkega starša nadomesti skrbnik (sorodnik, rejnik...). Vzemimo, da gre za mačeho ali očima kot drugega skrbnika. V takšnem primeru se novi skrbnik običajno priseli v družino. Med priseljene člane družine moramo šteti tudi otroke, ki jih starši posvojijo šele potem, ko je njihova primarna socializacija že zaključena. V obeh navedenih primerih, zlasti v prvem, ko gre za vključitev odrasle osebe v družino, priseljeni član vnaša v kulturo družine prvine svoje osebne kulture, hkrati pa tudi sam sprejema nekatere prvine družinske kulture. Če se pri tem niti njemu niti družini ni treba odrekati bistvenim prvinam svoje kulture, je to nedvomno najlažji način uspešne integracije novega člana v družino.

Če gre za tujejezičnega novega člana družine, zlasti odraslega, ki lahko morda zunaj družine še vedno pretežno komunicira (s sorodniki, prijatelji, sodelavci ali sosedi) v materinščini, se bo v vseh pogledih najhitreje integriral v svojo novo družino in njeno kulturo tako, da bo hkrati z njegovo integracijo na drugih področjih potekala tudi njegova jezikovna integracija, ki bo omogočila neovirano komunikacijo v družini. To lahko pomeni, da bo bodisi samo on postal dvojezičen ali pa vsa družina, lahko pa prej kot on sam postane dvojezičen kak drug član družine in prevzame vlogo posrednika (prevajalca). Analogija s priseljenstvom drugih narodov se kar sama ponuja. Tudi v tem primeru predstavlja zaželena čimhitrejša dvojezičnost priseljenca samo enega v široki paleti indikatorjev, ki razkrivajo dejansko stopnjo posameznikove integriranosti v novo okolje in v skupno kulturo mnogoetnične družbe. V Sloveniji živijo tujejezični književniki, scenaristi ipd., katerih delo je pomemben sestavni del slovenske kulture. Prevajanje njihovih del v slovenščino pa je žal še vedno bolj odvisno od njihovih osebnih stikov z vplivnimi slovenskimi kulturnimi delavci kot pa od literarne vrednosti njihovega dela ali njegovega potencialnega pomena za slovensko kulturo.

Integracija izseljenske književnosti v matični prostor je – tako kot, denimo, integracija povratnikov (nekdanjih izseljencev, ki so se vrnil v izvorno domovino) – dvosmerni proces. Da bi se izseljenci v večjem številu fizično vračali v rojstno deželo, morajo biti za to v matičnem prostoru izpolnjeni določeni pogoji, npr. ustreza pravna ureditev in ugodne ekonomske možnosti, ki ne le omogočajo vračanje izseljencev, ampak ga tudi spodbujajo. Podobno velja za »vrnitev« oziroma prodor književnosti in druge kulturno-umetniške dejavnosti izseljencev v matični prostor. Osebo prizadevanje izseljenskega umetnika, publicista ali kulturnega organizatorja, da bi si njegovo delo pridobilo enakovreden položaj v sodobni matični kulturi, navadno ne zadošča. Na uspeh takšnih prizadevanj seveda bistveno vplivajo interes, ideološka odprtost in kulturna dozorelost matičnega prostora. Integracija zdomske literature in kulture v matični prostor je eden od dejavnikov, ki zavirajo proces razpadanja nacionalne kulture na posamezne med seboj ločene dele (tj. na matično, zamejsko in zdomsko kulturo na eni strani ter večinsko, priseljske in druge manjšinske kulture na drugi strani). Ta proces, ki se je odvijal zlasti v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni, je – z vidika celovitosti – vsekakor oslabil slovensko kulturo, čeprav je prav ta razpad vzpostavil antagonistični odnos med povojno emigrantsko in matično kulturo, odnos, iz katerega na drugi strani izhaja cela vrsta ustvarjalnih pobud v omenjenem obdobju.

V izrazito mnogoetničnih deželah se že od sedemdesetih let dalje uveljavljajo načela politike multikulturalizma in njegovih poznejših, kompleksnejših različic, ki dajejo več poudarka interaktivnemu povezovanju in medsebojni kulturni in jezikovni prehodnosti (gre predvsem za načela poznejšega interkulturalizma in kulturne integracije). Na ta način želijo države zagotoviti svojim avtohtonim in priseljskim etničnim skupnostim med drugim večjo enakopravnost tudi na področju uporabe materinščine, publikacijskih možnosti in vitalnega integriranja manjšinskih kultur v kompleksno pluralno, pa vendar celovito nacionalno kulturo posamezne mnogoetnične dežele. Večinska in manjšinske kulture na ta način druga druge ne ogrožajo, temveč se medsebojno dopolnjujejo, pri čemer morajo biti izpolnjeni tudi vsi pogoji za ohranitev njihove avtentičnosti.

Kultura obstaja v takšni deželi na več ravneh, v osnovi pa predvsem na dveh: na ravni posameznih avtentičnih etničnih kultur in na ravni kompleksne skupne kulture. Slednja ne more obstajati, če kulturna politika ne zagotavlja vsakovrstne – tudi jezikovne – prehodnosti med sokulturami, ki jo sestavljajo. Zato je organizacijska in finančna spodbuda države pri prevajanju literarnih del iz manjšinskih jezikov v jezik(e) skupne komunikacije (običajno torej v večinski jezik) bistven pogoj za obstoj celovite skupne kulture. V pojmu multikulturalizem večina vpletenih namreč še vedno vidi predvsem mozaik med seboj šibko ali pa komajda povezanih etničnih kultur v neki deželi, ne pa administrativno ureditev, ki zagotavlja obstoj narodnostnih sokultur v mnogoetnični deželi na obeh ravneh, torej tudi na ravni skupne, med seboj tesno prepletene kulture naroda s pestro etnično strukturo.

Kolikor trdnjše so vezi med manjšinsko kulturo (vključno s književnim ustvar-

janjem njenih pripadnikov ne glede na jezik) in njeno matično kulturo (ne glede na njeno geografsko bližino ali oddaljenost), toliko lažje bo manjšinska kultura ohranila svojo avtentičnost. Če je ravno tako uspešno integrirana v svojo matično kulturo kot v skupno kulturo mnogoetnične dežele, znotraj katere se razvija, je s tem priznana njena dvonacionalnost. Njena dvojna kulturna vpetost pa je pogoj za njeno ohranitev v multikulturnem prostoru. V drugačnem položaju so manjšinske kulture zelo majhnih avtohtonih etničnih skupnosti, ki nimajo v zaledju svoje (močnejše) nacionalne matične kulture in ki ravno zaradi tega hitreje izumirajo kot tiste, ki jo imajo. Podobno kot za vse manjšinske velja tudi za manjše matične nacionalne kulture: kolikor trdnjše bodo njihove vezi z njihovimi izvenmatičnimi deli (zamejsko in izseljensko kulturo), toliko lažje bodo s svojimi avtentičnimi prvinami preživele v procesu globalizacije dominantnih svetovnih kultur. V tem kontekstu pa igrajo pomembno vlogo sodobne razsežnosti spreminjajočega se pojmovanja tega, kar imenujemo narod oziroma narodno.

Večpomenskost oziroma v osnovi dvoznačnost pojmov narod in narodna (slovenska) kultura narekuje tudi dvojni pomen pojma narodna (slovenska) književnost, ki bi ga lahko opredelila takole:

1. književno delo pripadnikov naroda, napisano v njihovih materinščinah;
2. književno delo v večinskem narodnem jeziku.

Čeprav prva, širša opredelitev pojma slovenska književnost po obsegu sovпада s splošnim razumevanjem drugih narodnih umetnosti (npr. slovenska glasbena umetnost, slovenska likovna umetnost),¹⁵² je ta pomen mnogo manj uveljavljen v slovenski kulturni zavesti in še zlasti v slovenski literarni znanosti kot pa drugi, ožji pomen (književno delo v slovenskem jeziku). Pri tem je vprašljiva celo nujnost utemeljenosti literarnega dela v narodni (slovenski) kulturi, saj v primeru druge definicije ta kriterij sploh ni prisoten. Literarno delo samoumevno sodi v slovensko literaturo, če je napisano v slovenskem jeziku, četudi v njem ni mogoče zaslediti ničesar, kar bi se navezovalo na slovensko literarno oziroma kulturno tradicijo. V tem primeru gre seveda bodisi za izvirno ali »uvoženo« novost v slovenski književnosti, ki lahko sproži začetek nove literarne smeri v okviru narodne književnosti. Analogni procesi se odvijajo na področju drugih narodnih umetnosti, ki takšnim novostim ne morejo zapirati vstopa v narodno kulturo s podobnimi omejitvami, kot jih določa že citirana definicija obsega slovenske književnosti v *Enciklopediji Slovenije*.

Za zaključek tega poglavja želim izpostaviti še praktične implikacije prve od obeh zgoraj navedenih definicij narodne književnosti. Vprašanje integriranja »tujejezične« literarne dejavnosti avtohtonih in priseljskih manjšin v skupno narodno kulturo predstavlja le drugo plat vprašanja integracije tujejezične izseljenske in

¹⁵² Pisci gesla Likovna umetnost (Špelca Čopič in Redakcija Enciklopedije Slovenije) v *Enciklopediji Slovenije* (6. zvezek, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 176–183) uporabljajo izraze likovna umetnost na Slovenskem (str. 178), slovenska arhitektura (str. 182), slovenski slikarji (str. 181 – sem štejejo tudi tiste, ki so razstavljali predvsem na tujem); definiciji obsega/meja likovne umetnosti posameznega naroda pa se izognejo.

zamejske literature v matično kulturo. Prva, širša definicija narodne književnosti bi pomenila, da so prevajanje, vrednotenje in integracija tujejezične izseljenske (in zamejske) literature v matično kulturo (tudi v sintetične literarnozgodovinske pregledne in leksikone) prav tako pomembni za sodobni kulturni razvoj in z njim povezano kulturno identiteto naroda kot vključevanje njegove izseljenske (in zamejske) literature v materinščini. Isto velja tudi za literaturo »avtohtonih« in »priseljenskih« manjšinskih avtorjev, ki pišejo bodisi v materinščini ali v večinskem jeziku. Še posebej pomembni za slovensko kulturo in književnost pa so dvojezični in tujejezični izseljenski in priseljenski pisatelji tudi zato, ker so v veliki večini hkrati tudi književni prevajalci. Bolj ko bodo integrirani v matično kulturo in hkrati v kulturo svoje nove domovine, večji bo njihov prispevek k mednarodnemu pretoku literarnih dosežkov in kulturnih vrednot. Kot smo videli, *Slovenski nacionalni kulturni program* navaja slovenski jezik kot bistveni element kulturne identitete in temelj nacionalne identitete, kar se seveda izrecno nanaša na narod, kulturno in nacionalno identiteto v ožjem pomenu besede. Takšna vloga slovenskega jezika se namreč ne nanaša niti na tiste državljane Republike Slovenije, katerih pripadnost drugim narodnostim, kulturam in jezikom nikakor ne izključuje njihove slovenske nacionalne identitete, niti na tiste Slovence, katerih tuja nacionalna in jezikovna identiteta ravno tako ne izključujeta njihove slovenske narodnostne in kulturne pripadnosti.

Slovenščina je ob še dveh uradnih jezikih dominantni uradni jezik v Sloveniji. Nič manj kot to – pa tudi nič več. V vseh drugih pogledih je slovenščina v tej državi le materinščina enega dela njenih državljanov, kar velja tudi za hrvaški, srbsko-hrvaški, srbski in bosanski jezik, v mnogo manjšem deležu za madžarski, albanski, makedonski, romski in italijanski jezik in v še manjšem deležu za množico drugih jezikov (Popis 2002, Prebivalstvo po maternem jeziku). Prav zato naj bo tudi »Cankarjevo tekmovanje v materinščini«, če ga hočemo tako imenovati, dejansko za vse slovenske učence tekmovanje v njihovi materinščini.

Menim, da svojega večinskega jezika ne moremo v nobenem pogledu ogroziti s tem, da – podobno kot mnogi drugi narodi – svoje pojmovanje slovenstva (in z njim pogojeno pojmovanje narodne kulture in književnosti) tudi mi ustrezno razširimo in ga uskladimo s polivalentnimi jezikovnimi in kulturnimi razmerji v sodobni slovenski družbi, ki so posledica odhajanja njenih pripadnikov v tujino in prihajanja novih pripadnikov iz tujine. Upiranje neizogibnim spremembam, nezaupanje v prihodnost in občutek kulturne ogroženosti so kontraproduktivni, saj kažejo na podcenjevanje vitalnosti lastne kulture, na pomanjkanje kulturne samozavesti. Ta pa nam je potrebna in nič drugega je ne more bolj omajati kot neustreznost naše lastne kulturne samopodobe. Boljše izgleda za prihodnost slovenske kulture si bomo odprli, če si priznamo, da se z mobilnostjo in spreminjajočo se narodnostno in jezikovno strukturo svojih pripadnikov slovenska kultura ne siromaši, temveč se znotraj neprekinjenega preoblikovanja svetovne etnične in jezikovne sestave le posodablja in s tem v danem trenutku tudi krepi. Z uspešno integracijo v sočasne

processe v okviru širše družbene realnosti so mnoge prvine starih kultur preživele svoja ljudstva in jezike in postale sestavni del stabilnega jedra svetovne kulture. In kot to velja za domala vsa področja njihovega kulturnega delovanja, od tradicionalnih ljudskih običajev do znanosti, tehnologije, ideologije in religije, velja to tudi za njihovo umetnost. Tako so nekdanje kulture preživele svoja ljudstva in jezike tudi s svojo besedno umetnostjo in z njenimi najprodnornejšimi dosežki zasedle trajno mesto v svetovni književnosti. Tega pa niso dosegle z zapiranjem, temveč z odpiranjem svojih kulturnih meja.

KONCENTRIČNA SHEMA NACIONALNE KNJIŽEVNOSTI

*In plaho, plaho
se je vračalo mu
zdravje.*

*da pije
močni zrak
različnih letnih časov,*

*In štirikrat
sem peljal ga
pred goro Fudži*

*peljal sem ga počasi više,
zmeraj više,
vezoč sedečemu pri oknu gorskih koč*

*nov ep
za preizkušeno srce
Slovencev.¹⁵³*

Čeprav Even-Zohar poudarja, da »ostati znotraj nacionalnega polisistema pomeni zagrešiti veliko napako, saj poleg literature domačih avtorjev v vsakem sodobnem polisistemu obstaja tudi korpus prevodne literature, ki igra neko vlogo v polisistemu, in ta vloga je lahko v določenih okoliščinah odločilna« (Dović 2003: 83), se pričujoča knjiga seveda ne dotika vprašanja prenavljanja slovenskega literarnega repertoarja prek transferjev in interferenc iz tujih literatur, saj so to teme, ki so daleč od predmeta tukajšnje obravnave. Poudarek tu predstavljene raziskave je bil predvsem na vlogi in položaju slovenske izseljenske književnosti in literarne produkcije priseljencev v Sloveniji znotraj nacionalnega polisistema slovenske književnosti in kulture ter na celotni problematiki medkulturnih interakcij med priseljskimi manjšinami in nacionalno večino v Sloveniji oziroma med matično Slovenijo in slovenskim izseljenstvom. V ospredju pa je bilo seveda vprašanje, ali je takšnih medkulturnih interakcij v tem trenutku v Sloveniji dovolj za sodobno delovanje nacionalnega polisistema, v katerem naj bi imeli vsi njegovi pripadniki enakopravno možnost udeležbe v kulturnem življenju, in če jih ni dovolj, kakšne so posledice njihove nezadostnosti.

V slovenskem literarnem polisistemu je zdaj navsezadnje kanoniziran že opazen delež literarne produkcije slovenskih izseljenskih avtorjev, od priseljskih

¹⁵³ Vladimir Kos, Balet o dogodku (odlomek), zbirka *Spev o naši gori* (Tokio, 1978), Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1981.

pisatelj v Sloveniji pa je bil doslej vsaj deloma kanoniziran samo en avtor (Josip Osti). Podobno kot druge empirično-sistemske usmeritve tudi Even-Zoharjeva polisistemska teorija seveda ne priznava kanoničnosti kot lastnosti samega besedila. Vsekakor pa priznava pomen delitve kulturnega območja na kanonizirano in nekanonizirano plast, med katerima obstajata napetost in neke vrste komunikacija. Dović (2003: 77) takole povzema omenjeno Even-Zoharjevo delitev:

Kanonizirano predstavlja tisto, kar kot tako priznavajo kulturno dominantne skupine in kar se prek njihovega konsenza shranjuje v kulturni zakladnici neke družbe, njena moč pa se udejanja predvsem prek izobraževalnega sistema. Medtem je nekanonizirana plast mnogo obsežnejša, a je večinoma obsojena, da utone v pozabo. Toda v vitalni kulturi nekanonizirane plasti vedno pritiskajo na kanonizirane in te se pod njihovim pritiskom ves čas spreminjajo; pritisk popularnih kultur in subkultur je pomemben, saj zagotavlja visoko raven kanonizirane institucionalne kulture. Če ga ni (dovolj), slednja okosteni, postane stereotipna in nesposobna, da bi se soočila s spremenljivimi zahtevami družbe, v kateri funkcionira. Mesto, kjer se dokončno potrdi ali ovrže kanonični status nekega določenega repertoarja, je *center* polisistema. V njem ves čas poteka boj različnih kulturnih skupin in repertoarjev za ključno mesto nadzora nad sistemom, pri čemer je značilno gibanje s *periferije* v center in obratno. Da lahko sploh govorimo o sistemu, mora biti ta najprej *stabilen*, kar pomeni, da je neodvisen od sistemov, ki ga obkrožajo: to je mogoče, če je dovolj heterogen in če ima zadosten nabor alternativnih možnosti – šele ko je repertoar dovolj velik, je mogoče govoriti o vzdrževanju in ohranitvi sistema in njegove meje. Stabilnost pa ne pomeni okamenelosti, saj se mora repertoar kljub temu nenehno dinamično spreminjati.

Nacionalni kulturni prostor deluje kot polisistem. Pomensko razmejevanje med sistemom in polisistemom je lahko z vidika njune zgradbe nekoliko sporno. Polisistem je sestavljen iz sistemov, vendar tudi sestavni deli vsakega sistema lahko predstavljajo vsaj deloma avtonomne sisteme, katerih celovito delovanje pa vendarle pride do izraza šele v kontekstu skupnega sistema in je od njega tudi deloma odvisno. Prav isto pa velja tudi za sisteme, ki tvorijo polisistem.

Spornost takšne razmejčitve se zmanjša, kakor hitro definiramo relevanten kriterij razmejčitve. V primeru pričujočih teoretskih izpeljav je kriterij razmejčitve tista stopnja avtonomnosti, ki dovoljuje določeni skupnosti, da lahko samostojno (čeprav ne brez dopolnjevanja svojega kulturnega repertoarja z interferencami in transferjem iz drugih kulturnih polisistemov) uresničuje svoj kulturni interes. V tem primeru gre za avtonomen polisistem nacionalne kulture, sestavljen iz deloma avtonomnih sistemov večinske (ali večinskih) in manjšinskih sokultur.

Sistem je tu definiran kot kultura določene etnične skupnosti, ki razpolaga s potrebno infrastrukturo, da se lahko znotraj te skupnosti odvijajo kulturne dejavnosti, nastajajo sadovi teh dejavnosti (produkt) in so zagotovljeni pogoji za distribucijo kulturnih sadov porabnikom (prejemnikom) znotraj skupnosti. Z

vidika financiranja kulturnih dejavnosti in distribucije njenih sadov je sistem le deloma avtonomen. Ko govorimo o kulturi nacionalne večine in »avtohtonih« ali »priseljenskih« manjšinskih skupnosti, je težnja sodobnih mnogoetničnih držav usmerjena k sodelovanju, povezovanju, medkulturnemu pretoku in celo spajanju njihovih kulturnih dejavnosti ter promocije in distribucije njihovih kulturnih sadov najprej na ravni nacionalne skupnosti, nato pa še na ravni mednacionalne vzajemnosti. Prve in druge povezave potekajo na polju sofinanciranja ter strokovne, organizacijske, promocijske in moralne podpore.

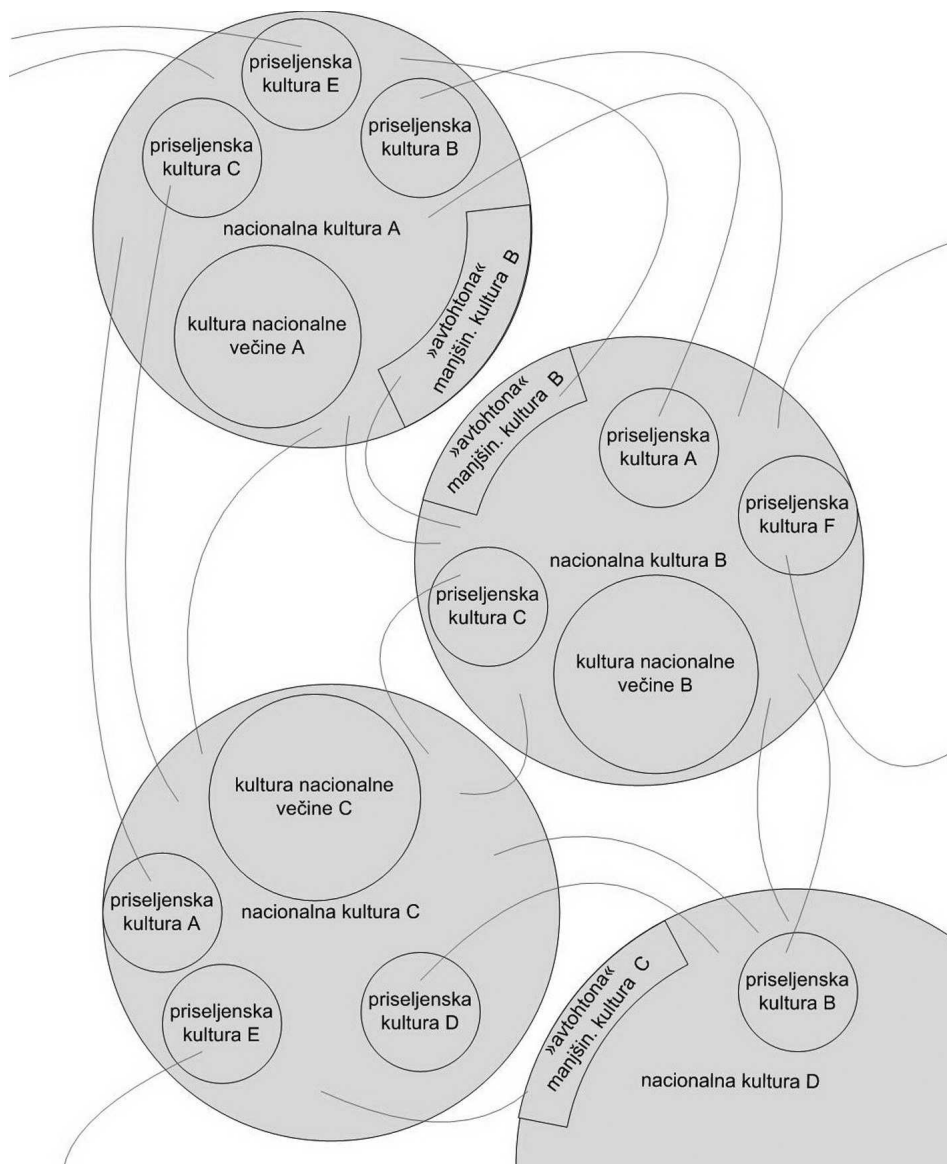
Nacionalna kultura sodobne mnogoetnične države dosega dovolj visoko stopnjo avtonomnosti, da lahko celoten proces kulturne produkcije, promocije in sprejemanja (vključno z medkulturnim pretokom med nacionalno večino in manjšinami) poteka znotraj njenih meja. Zato je nacionalna kultura tu definirana kot avtonomen polisistem. Mednacionalno povezovanje na področju kulturnega pretoka (tudi s pomočjo mednarodnih kulturnih skladov) je nadgradnja delovanja avtonomnega nacionalnega polisistema.

Pomembna posebnost manjšinskih kulturnih dejavnosti, njihovih sadov in porabnikov je njihova vpetost v dva nacionalna polisistema. V kolikšni meri se gmotna, strokovna, organizacijska, promocijska in moralna podpora manjšinskim kulturnim dejavnostim ter distribuciji in uveljavljanju njihovih sadov dejansko uresničuje znotraj obeh nacionalnih skupnosti in med njima (stopnja enakopravne kulturne integracije »zunajih« in »notranjih« manjšinskih skupnosti), je odvisno od interesa posamezne nacionalne skupnosti, ta pa je (razen od mednarodnih normativov) odvisen tudi od tega, kolikšno stopnjo večkulturnosti je že dosegla nacionalna zavest posamezne nacionalne skupnosti.

Vsaka etnična kultura na Sliki 18 je deloma avtonomen sistem, ti pa so medsebojno povezani v polisisteme nacionalnih kultur. V katerih segmentih se slednji medsebojno prekrivajo, kažejo črte spojnice. Po Even-Zoharju bi bile posamezne etnične kulture na slikah 18 in 19 prej kot deloma avtonomni sistemi označene kot odvisni polisistemi. »O odvisnosti lahko govorimo, kadar je en polisistem relativno šibak, ne nujno ekonomsko-politično, temveč tedaj, ko drug sistem ponuja razvitejšo in nove funkcije. /.../ Šibek polisistem ne more delovati izključno z lastnim repertoarjem, ker je ta nezadosten.« (Dović 2003: 80)¹⁵⁴ Z vidika njune notranje strukture vsekakor lahko gledamo na večinsko ali manjšinsko kulturo kot na odvisni polisistem, ki ga tvorijo različni, med seboj tesno povezani sistemi. Z vidika notranje strukture nacionalnega kulturnega polisistema pa se mi zdi nazorneje, če za večinsko in manjšinske kulture, ki ga sestavljajo, uporabljamo oznako deloma avtonomni sistemi.

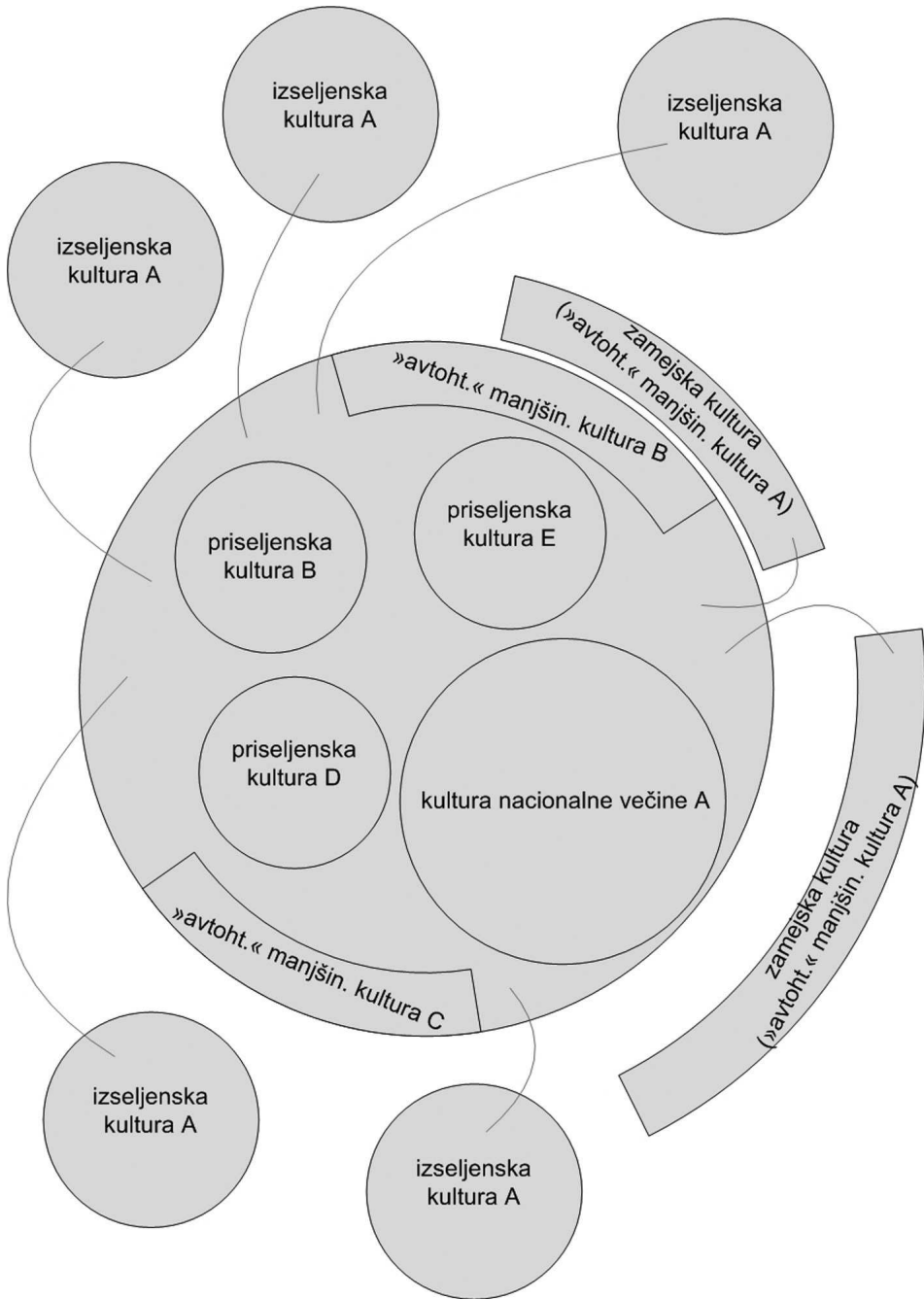
Nacionalni polisistemi se na področju kulturne izmenjave povezujejo med seboj

¹⁵⁴ Even-Zohar uporablja termin odvisni polisistem v kontekstu literarnih polisistemov predvsem za novejšo literarne polisisteme, kakršen je npr. sodobna hebrejska književnost, vsekakor pa so v podobnem položaju tudi (ne samo novejšo) priseljske in druge manjšinske književnosti, ki jih prav tako lahko obravnavamo kot odvisne sisteme ali – po Even-Zoharju – odvisne polisisteme.

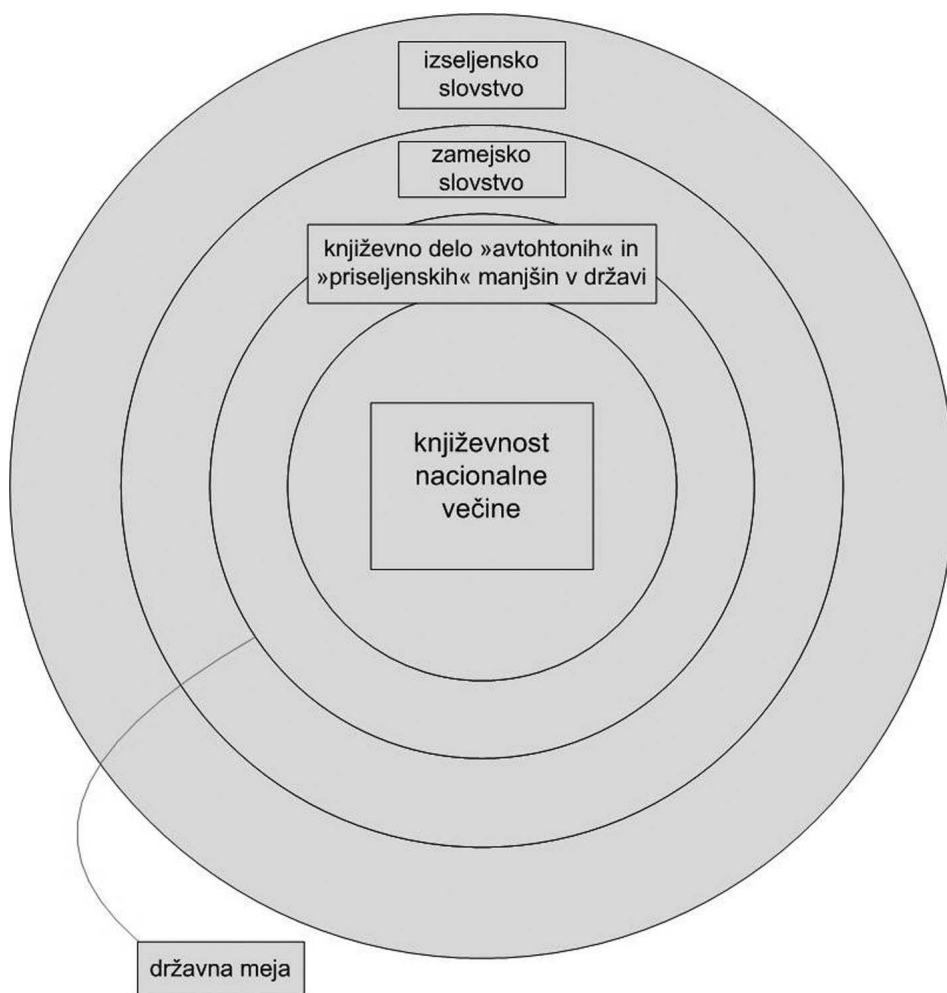
Slika 18: *Medpolisistemske relacije med nacionalnimi kulturami*

tudi mimo kulturne produkcije manjšinskih skupnosti. Tako kulturne organizacije, društva in posamezniki sklepajo bilateralne mednacionalne dogovore o kulturnih programih in projektih, s pomočjo katerih se njihove nacionalne skupnosti kulturno zbližujejo in medsebojno bogatijo. Tovrstne povezave so na Sliki 18 nakazane s črtami spojnicami, ki potekajo mimo manjšinskih skupnosti, kar pa ne pomeni, da manjšinske skupnosti ne morejo sodelovati v njih.

Slika 19: Nacionalna kultura

Nacionalna kultura je polisistem, sestavljen iz petih tipov pripadajočih etničnih sokultur, ki so med seboj bolj ali manj funkcionalno povezane (Slika 19) in druga brez druge ne morejo v celoti uresničevati svojih kulturnih interesov. Sokulture, ki so locirane znotraj osrednjega kroga matične kulture (obod predstavlja državno mejo), in tiste, ki jih na sliki povezujejo z matično kulturo črte spojnice, se funkcionalno spajajo v polisistem nacionalne kulture prek različnih oblik integracije.

Slika 20: *Koncentrična shema nacionalne književnosti*

Če razumemo nacionalno književnost kot funkcionalno celoto, si jo bomo še najlažje predstavljali v obliki koncentričnih krogov (Slika 20). Književna produkcija v osrednjem krogu nastaja pretežno v jeziku nacionalne večine, književna produkcija zunanjih treh obročev pa je dvojezična. Argumente za takšno pojmovanje

narodove književnosti bomo našli v odgovoru na vprašanje, ki ga obravnavam v poglavju Meje nacionalne književnosti, meje naroda. Ali torej književna dela izhajajo iz nekega jezika ali iz neke kulture? Ali drugače: so slovenska literarna dela zasidrana v slovenskem jeziku ali kulturi? V obsežno delo *Greenwood Encyclopedia of Multiethnic American Literature* (Nelson 2005), ki je poželo nekaj nagrad, so vključeni tudi tisti slovenskoameriški pisci, ki so pisali samo v slovenščini. In vendar že naslov enciklopedije pove, da gre za *ameriško* književnost. Literarna dela v slovenskem jeziku so torej lahko sestavni del različnih literatur. V enakem smislu tudi slovenska književnost postaja vse bolj mnogoetnična in večjezična.

Morda lahko nekaj časa še vztrajamo pri zastareli miselnosti, ki se oklepa arhaičnega pojma nacionalne države in z njim povezanega zastarelega monokulturnega razumevanja pojma narod. Zagotovo pa bi takšno vztrajanje predstavljalo le še enega od mnogih anahronizmov v slovenski kulturni zavesti. Zato ne vidim zadržkov, da ne bi tudi v kontekstu pojmovanja svojega naroda (s tem pa tudi narodove kulture, literature in drugih umetnosti) stopili v korak z drugimi sodobnimi narodi in razširili pojem slovenstva, tako da bo – ne le na ravni naše nacionalne oziroma državljanske zavesti, ampak tudi na ravni naše kulturne zavesti – vključeval vso svojo dejansko mnogoetničnost, večjezikovnost in večkulturnost.

SKLEP

*Žanje ni prostora na okenskih policah;
domači postavljajo kaktuse blizu peči,
v kateri gori ogenj.
Bodičasti so in odporni
kot zimzelen glas vpijočega v puščavi.
Kako dolgo bodo vzdržali preveliko bližino vročine,
ne da bi pri tem oveneli in utihnili?*¹⁵⁵

Raziskava je pokazala, da se je v devetdesetih letih bistveno povečala prisotnost zdomske književnosti v osrednjih slovenskih kulturnih medijih, zlasti v matičnih kulturnih revijah in založniških programih. Razcvet tovrstnih objav v Sloveniji od leta 1990 dalje kaže na skokovit porast interesa za zdomsko literaturo v matičnem prostoru, zlasti v prvih sedmih letih preteklega desetletja. Podobno velja za njeno vključitev v temeljna dela slovenske literarne zgodovine. Na področju šolstva pa za sedaj lahko govorimo le o njeni delni vključenosti, in še to le v univerzitetne študijske programe, en srednješolski učbenik (Ambrož et al. 2003) in en učbeniški komplet (*Na pragu besedila* 3, 2001, videokaseta).

Ker so pisci prispevkov o zdomski literaturi, objavljenih v osrednjih kulturnih medijih, večinoma raziskovalci v humanistiki, se spreminjanje njihovega interesa za emigrantsko slovstvo neposredno odraža prav v teh medijih, ti pa predstavljajo dovolj prepričljivo zrcalo sodobne slovenske kulture. Pregled kulturne periodike in znanstvenih publikacij po drugi svetovni vojni pokaže, da so se slovenske literarne vede do začetka osemdesetih let preteklega stoletja manj ukvarjale z izseljenskimi pisci kot poslej. Najpomembnejša izjema je Jože Pogačnik (1972a: 58–79; 1972b) s svojo predstavitvijo vidnejših piscev povojne emigracije, ki je očitno motivirala še nekatere literarne zgodovinarje in druge raziskovalce v Sloveniji, da so začeli obravnavati tudi te avtorje. Pisali so tako o predvojnih kot o povojnih zdomskih avtorjih, le da so študije o slednjih lažje objavljali v zamejstvu kot v domovini. Za razliko od domačih raziskovalcev pa so zamejski in predvsem zdomski literarni zgodovinarji

¹⁵⁵ Milena Merlak Detela, Tudi neki dom (odlomek), zbirka *Svet svitanja*, Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba, 1997, str. 118.

pisali o književnikih povojne emigracije že v petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih (Martin Jevnikar, Tine Debeljak, France Papež, Lev Detela...).

Politični preobrat leta 1991 torej ni tako bistveno vplival na sam predmet raziskav slovenske literarne znanosti, vsekakor pa je odprl vrata za objavo člankov o piscih iz povojne emigracije v številnih domačih revijah, katerih uredništva so dotlej takšne članke odklanjala. Strankarska pluralizacija Slovenije je sicer tudi odigrala določeno vlogo v okviru naraščajočega interesa slovenske literarne zgodovine za obravnavo izseljenske književnosti. Značilno pa je, da odločilne prelomnice na tem področju ni začrtal kak politični dogodek, temveč znanstvenoadministrativna sprememba v vladnem resorju za znanost. Leta 1992 je prvi t. i. »Tancigov razpis« v okviru sedemletnega pretežno »projektnega« načina financiranja znanstvenoraziskovalne dejavnosti – ob vseh svojih nedorečenostih in stranpoteh – prvič omogočil bolj urejeno financiranje temeljnih raziskovalnih projektov, v katerih so odtlej laže sodelovali poznavalci posamezne problematike iz različnih raziskovalnih organizacij in ustanov, samostojni raziskovalci in upokojeni znanstveniki. Prav ta okoliščina je omogočila povezavo najrazličnejših poznavalcev posameznih sklopov emigrantskega slovstva in koordinacijo njihovih srednjeročnih raziskovalnih usmeritev. Do leta 1993, ko je tedanje Ministrstvo za znanost in tehnologijo začelo izvajati projektno financiranje, raziskovalne organizacije večinoma niso imele dovolj namenskih sredstev za obsežnejše vključevanje zunanjih sodelavcev v svoje raziskovalno delo (kar se je z letom 2000 znova pokazalo kot ena od pomanjkljivosti tedaj uvedenega programskega sistema financiranja, ki so jo pozneje spet poskušali odpraviti z delnim favoriziranjem medinstitucionalnih projektov).

Med najočitnejšimi plodovi povečanega zanimanja za zdomske pisce ter izboljšanih možnosti za preučevanje njihovega dela in objavo tovrstnih študij v domovini v zadnjem poldrugem desetletju so – razen pregleda *Slovenska izseljenska književnost 1, 2 in 3* (Žitnik in Glušič 1999) – vsekakor 2. izdaja leksikona Cankarjeve založbe *Slovenska književnost*, pa delo Andrijana Laha *Slovenska književnost 20. stoletja* (oboje 1996) in sintetični pregled *Slovenska književnost III* (Pogačnik et al. 2001), saj je v teh delih zdomsko slovstvo že mnogo bolje predstavljeno kot v vseh dotedanjih delih slovenske literarne zgodovine. Kljub omenjenim uspehom na tem področju pa zdomska književnost tudi v tem trenutku še ni ustrezno vključena v temeljna slovenska literarnozgodovinska dela. Konkretni predlog za njeno ustrežnejšo vključitev v temeljne preglede in leksikone – s poimensko navedbo spregledanih ali (do danes še vedno) nezadostno predstavljenih pomembnejših piscev je bil pred leti objavljen v *Slavistični reviji* (Žitnik J. 2000: 174).

Podobno kot v znanosti ocenjujem tudi mesto izseljenske književnosti v sodobni slovenski kulturi. Ne glede na očitni prodor emigrantskega slovstva v matični prostor v zadnjem poldrugem desetletju njegova javna odmevnost še vedno zaostaja za odmevnostjo domače literarne produkcije, saj so zainteresirani krogi bralcev zdomskih del še vedno precej sklenjeni in stalni, bolj ali manj ekskluziven delček kulturne javnosti pa se pojavlja tudi na vseh domačih javnih predstavitev

tovrstnih publikacij. Kaže torej, da bo zdomska književnost v resnici lahko zasedla produktivnejše, vitalnejše mesto v sodobni slovenski kulturi šele tedaj, ko jo bomo v še ustrežnejši meri vključili v osrednje kulturne medije, znanost in predvsem tudi šolstvo.

Ali lahko slovenska vlada z delovanjem v okviru svojih resorjev za kulturo, znanost in šolstvo ter Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu pripomore k širšemu in produktivnejšemu vključevanju kulturno-umetniške dejavnosti slovenskih izseljencev, seveda tudi literarne, v izvirno kulturno-umetniško ponudbo osrednji slovenski javnosti? Vsekakor. Višina razpisanih sredstev za sofinanciranje kulturnih projektov slovenskih izseljencev je leta 2007 dosegla že 1.000.000 EUR. V zadnjih letih se je delež državnega sofinanciranja kulturnih dejavnosti zdomskih ustvarjalcev in kulturnih delavcev spremenil tudi v razmerju do, denimo, državnega sofinanciranja zamejskih predlagateljev, ne da bi bili slednji prikrajšani pri nominalni višini subvencij.¹⁵⁶ K povečanju sredstev za izseljenske kulturne projekte je zagotovo bistveno pripomoglo dejstvo, da je maja 2006 stopil v veljavo *Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*. Ta zakon namreč med drugim podrobneje določa sestavo, naloge in delovanje Sveta za Slovence po svetu ter Sveta za Slovence v zamejstvu in postavlja nove temelje za sofinanciranje kulturne dejavnosti prvih in drugih.

Ustrezni slovenski vladni resorji pa lahko s spodbudo in fleksibilnejšim sofinanciranjem še okrepijo sodelovanje z zdomskimi književnimi in likovnimi ustvarjalci, glasbeniki, folklornimi in gledališkimi skupinami, spodbujajo postavitve njihovih razstav v Sloveniji, njihove samostojne koncerte in nastope v domovini ter njihovo udeležbo na domačih literarnih, gledaliških, folklornih, glasbenih, likovnih in drugih kulturnih srečanjih in natečajih. Predvsem pa lahko s pomočjo Urada za Slovence v zamejstvu in po svetu izpopolnijo obseg in kakovost obveščanja zdomskih skupnosti in ustvarjalnih posameznikov o možnostih in pogojih za pridobitev različnih vrst pomoči, ki jim jih že zdaj lahko nudi slovenska država.

Število slovenskih izseljenskih revij in založb v zadnjem času nezadržno upada. Zdomski pisci se za objavo svojih del vse pogosteje obračajo na založbe in revije v Sloveniji, vzrok za to pa ni le večja odprtost matičnega prostora za sprejemanje zdomske kulture, temveč tudi zmanjšana možnost publiciranja slovenskih literarnih del v izseljenstvu. Menim, da mora slovenska država še naprej nuditi finančno podporo tudi izseljenskim kulturnim revijam in založniškimi programom, saj bo na ta način nekoliko zavrla postopno zamiranje zdomske leposlovne ustvarjalnosti v materinščini in upočasnila vse večji osip izseljenskega bralstva.¹⁵⁷ Da bi bila

¹⁵⁶ Leta 2001 je bilo razmerje med sredstvi, namenjenimi prvim in drugim, približno 1 : 10, leta 2007 pa 1 : 7,4 (Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, 2007, Javne objave).

¹⁵⁷ Leta 2007 so nam na Uradu za Slovence v zamejstvu in po svetu – ob njihovi zavrnitvi vloge za sofinanciranje objave monografije o življenju in kulturnem delovanju povojnih slovenskih izseljencev v njihovem begunskem obdobju 1945–1950 (Švent 2007) – pojasnili, da so morali glede na omejena razpisana sredstva (1.000.000 EUR!) zavrniti vse vloge

slovenska kultura trdnejša v povezavi vseh svojih sestavnih delov, med katere sodita tudi zamejska in zdomska kultura, se morajo okrepiti vsi njeni deli in njihove medsebojne vezi. Glede na socialno-ekonomski položaj sorazmerno velikega števila Slovencev v domovini se verjetno zdi, da sodi matična pomoč pri ohranjanju izseljenske kulture in pri krepitvi vezi v skupnem slovenskem kulturnem prostoru med izdatke, ki terjajo še posebej temeljit razmislek. Hkrati pa predstavlja ohranjanje slovenstva kjerkoli, ne glede na njegove zemljepisne koordinate, za narod, ki v luči dolgoročnejšega demografskega trenda postopoma usiha, naravno nujo.

*

Milijon evrov razpisane finančne podpore za kulturne programe in projekte slovenskih izseljencev in še 7,4 milijona evrov finančne podpore za delovanje slovenskih zamejcev je že lep dosežek. S tem se kajpak nikakor ne morejo meriti sredstva, namenjena kulturnemu delovanju priseljskih skupnosti v Sloveniji. Leta 2007 je Ministrstvo za kulturo namenilo kulturnemu delovanju italijanske skupnosti 286.016 EUR, delovanju madžarske skupnosti pa 432.432 EUR. Sredstva za kulturne projekte romske skupnosti so tega leta znašala 83.363 EUR, za »druge manjšinske etnične skupnosti in priseljence« pa je bilo skupno še vedno razpisanih le 197.747 EUR. Zato je razumljivo, da je bilo v tej zadnji kategoriji, ki vključuje daleč največje število zainteresiranih kulturnih društev,¹⁵⁸ od 160 prijavljenih projektov lahko odobrenih le 68 projektov.

Čeprav naj bi tudi pripadniki večinske etnične skupnosti s svojim prispevkom v nacionalni kulturni proračun sofinancirali kulturne dejavnosti manjšinskih skupnosti, se v Sloveniji v praksi dogaja ravno obratno. V zadnjem poldrugem desetletju se je namreč v povprečju namenjalo kulturnim dejavnostim nacionalne večine kar 95,5 % vložka priseljencev v državni kulturni proračun, medtem ko so priseljenci že s pol odstotka svojega lastnega vložka v kulturni proračun RS pokrili vse državne subvencije, ki so jih sami prejeli, 5 odstotkov njihovega vložka pa je država namenila kulturnim dejavnostim ustavno priznanih manjšin v Sloveniji. Če nacionalna skupnost ne namenja manjšinskim kulturnim dejavnostim sorazmernega deleža sredstev, ne moremo govoriti o vzajemni podpori. V tem primeru je podpora enostranska, saj le pripadniki manjšin s svojim vložkom v kulturni proračun države prispevajo za kulturne dejavnosti nacionalne večine, ne pa tudi obratno.

Enakopravnost na polju vzajemnega sofinanciranja je dosežena, če manjšinske skupnosti prejemajo za svoje kulturne dejavnosti vsaj toliko sredstev, kot jih same prispevajo za kulturne dejavnosti etnične večine. Glede na aktualno stanje, kate-

za sofinanciranje monografij, česar pa nismo želeli preverjati. Če to drži, upam, da ne gre za dolgoročnejšo odločitev Urada, saj bi takšen ukrep lahko resno ogrozil knjižno založništvo v slovenskem izseljenstvu ter objavo domačih znanstvenih in strokovnih monografij o kulturno-umetniških dejavnostih v slovenskem izseljenstvu.

¹⁵⁸ Gre v veliki večini za priseljska društva v smislu, kot ga pojasnujem v poglavju Terminološka pojasnila.

rega značilnost je, kot smo videli, izrazita potisnjenost priseljskih kultur na rob nacionalne kulture, pa bi morale biti priseljske (oziroma t. i. »nove«) manjšinske skupnosti v imenu varstva manjšin in njihovega kulturnega interesa vsekakor upravičene do večjih sredstev za svoje kulturne dejavnosti, kot jih same prispevajo v nacionalni kulturni proračun za kulturne dejavnosti etnične večine.

Ta relacija se največkrat zamegljuje z lažnim enačenjem kulturnih dejavnosti in kulturnega interesa etnične večine z nacionalnim kulturnim interesom kot takim. Sprejemanje vedno novih sklepov o večji integraciji manjšinske kulturno-umetniške produkcije v ponudbo osrednjih slovenskih kulturnih institucij, ki se – z redkimi občudovanja vrednimi izjemami – v praksi tako rekoč ne uresničujejo, pač ne more odtehtati očitne zapostavljenosti priseljskih manjšinskih kulturnih dejavnosti v Sloveniji. Izgovor, da priseljenci v prvi vrsti uživajo sadove osrednjih slovenskih kulturnih ustanov in drugih prejemnikov sredstev iz kulturnega proračuna RS in da je zato prav, da jih (priseljenci) tudi sami tako radodarno financirajo, pri naših anketirancih (Anketa ISI 2005) preprosto ne vzdrži. Na eni strani je resnično prevelik delež tistih, ki si ne morejo privoščiti stroškov (aktivne ali pasivne) udeležbe v kakršnemkoli kulturnem dogajanju. Na drugi strani pa se odpira vprašanje, zakaj pripadniki večinske narodnosti v večji meri ne uživajo sadov kulturnih dejavnosti manjšinskih, tudi priseljskih skupnosti. Le tako bi se namreč lahko uresničevala kulturna integracija kot dvosmerni proces. Kot taka pa je definirana prav v vseh dokumentih, ki opredeljujejo načela integracije priseljencev. Če bi priseljenci prejeli za svoje kulturne dejavnosti toliko sredstev, kot bi jim jih moralo sorazmerno pripadati,¹⁵⁹ bi bila njihova produkcija po kakovosti, pestrosti in obsegu še bolj zanimiva tudi za etnične Slovence. Šele tedaj bi lahko govorili o ustreznih stopnji medkulturnega pretoka znotraj slovenskega nacionalnega prostora, s tem pa tudi o ustreznih stopnji enakopravne kulturne integracije priseljencev.

*

V Sloveniji objavlja več kot 120 priseljskih leposlovnih ustvarjalcev (iz vrst prve generacije priseljencev), ki se še vedno deloma identificirajo ne le s svojo izvorno kulturo, ampak tudi s svojo priseljsko subkulturo. Od tega jih širša slovenska kulturna javnost pozna le peščico, medtem ko glavnina teh avtorjev ostaja z vidika družbe sprejema anonimna. Zanimalo me je, v kolikšni meri prvi (»elitni« priseljen-

¹⁵⁹ Če naj bi priseljenci sorazmerno toliko prejeli za svoje kulturne dejavnosti kot »avtohtone« manjšine – te so v zadnjem poldrugem desetletju prejemale povprečno 0,5 % kulturnega proračuna RS za populacijo, ki glede na narodnostno opredeljenost v popisu 2002 predstavlja 0,6 % prebivalstva Slovenije, bi morala priseljska kulturna društva, ki želijo uresničevati kulturni interes 6,2 % narodnostno ali regionalno opredeljenega slovenskega prebivalstva, prejemati za svoje kulturne dejavnosti približno 6 % kulturnega proračuna RS – ne pa dvestokrat manj, tj. 0,03 %, kolikor so ga v celotnem obdobju od začetka financiranja (v devetdesetih letih) pa do danes v povprečju dejansko prejemale.

ski avtorji) in drugi (v Sloveniji neznani avtorji) objavljajo v materinščini in koliko v slovenščini oziroma v slovenskem prevodu. Zanimalo me je tudi, kako se njihova delna identifikacija z izvorno kulturo odraža v njihovem delu, njihovem delovanju, promocijskem povezovanju, ustvarjalnih pogojih in publikacijskih možnostih.

Število slovenskih izseljenskih piscev (iz vrst prve generacije slovenskih izseljencev), ki objavljajo v svoji drugi domovini, je teže ugotovljivo. Množica tujih periodičnih in drugih publikacij, v katerih se morda pojavljajo njihovi leposlovnih prispevki, je namreč nepregledna. Na osnovi dosedanjih razikov pa lahko ugotovimo, da v Sloveniji ta hip objavlja svoja leposlovna dela mnogo manj slovenskih izseljenskih kot pa priseljskih piscev. Povsem nasprotna slika pa se pokaže, kakor hitro primerjamo število v Sloveniji uveljavljenih izseljenskih avtorjev s številom v Sloveniji uveljavljenih priseljskih piscev. Število izseljenskih pisateljev, ki so (deloma tudi ne glede na jezik ustvarjanja) vključeni v temeljne slovenske literarnozgodovinske preglede in leksikone, pa v literarnovedne raziskovalne vsebine, srednješolske literarne učbenike in visokošolske študijske vsebine, je namreč neprimerno večje od števila na ta način kanoniziranih priseljskih besednih ustvarjalcev. Zanimalo me je, ali lahko v Sloveniji presežemo takšno izključevanje priseljskih avtorjev. Na kakšen način? Preveriti sem želela utemeljenost argumentov in realne možnosti za njihovo produktivnejše vključevanje v osrednji slovenski kulturni prostor.

Na osnovi raziskave literarnih del priseljencev v Sloveniji in njihovega položaja se je v določeni meri pokazala soodvisnost med slovensko literarno institucijo, trgom in repertoarjem. Institucija po Even-Zoharju (1990, 1997, povzeto po Dovič 2003: 78) ni nekaj fizičnega, temveč gre za skupek dejavnikov, ki vzdržujejo literaturo kot družbeno in kulturno dejavnost. Institucija regulira normativni sistem, sankcionira in zavrača določene produkte in modele ter določa produkte, ki se bodo trajneje vpisali v zgodovinski spomin neke skupnosti. Tako razumljena institucija vključuje del avtorjev, kritike, založbe in časopise, skupine dominantnih avtorjev, pa tudi državne ustanove: akademije, ministrstva, šole in medije. Taka »institucija« seveda ni nekaj homogenega in ne deluje usklajeno, znotraj nje potekajo boji za prevlado, neprestano je prisotno gibanje med centrom in periferijo. Trg je skup dejavnikov, povezanih s prodajo in kupovanjem literarnih izdelkov in promocijo literarne potrošnje. Repertoar pa razume Even-Zohar kot skupek pravil za ustvarjanje in uporabo produkta, ki morajo biti do neke mere skupna vsem udeležencem v literarnem sistemu (prav tam).

Sedanji rezultat razmerij med slovensko literarno institucijo, trgom in repertoarjem je ta, da je glavnina priseljske literarne produkcije odrinjena na rob, njeni sprejemniki pa so predvsem pripadniki iste etnične manjšine, kot ji pripada avtor. Zaradi neprevajanja manjšinske literarne produkcije v dominantni jezik in zaradi neobjavljanja v osrednjih slovenskih literarnih revijah in pri uglednih slovenskih literarnih založbah književna besedila teh avtorjev ne morejo biti vključena v temeljna dela slovenske literarne zgodovine in v učne vsebine na vseh

stopnjah šolstva v Sloveniji. Prav zato tudi ne morejo prodreti v kulturno zavest širše slovenske javnosti. Temu se pisci prilagajajo z vsebino in formo svojih del, obe pa glede na obstoječe zakonitosti razmerij med slovensko literarno institucijo, trgom in repertoarjem vsaj deloma določata edina ciljna publika, ki jim je na voljo (njihovi priseljski rojaki) in edina literarna institucija, ki je pripravljena objavljati, vrednotiti in promovirati njihovo delo (priseljske revije in redke založbe, ki so odprte tudi za priseljske avtorje).

Podoben problem se kaže celo pri bolj ali manj uveljavljenih priseljskih piscih, kot so Osti, Johnson Debeljakova, Bekrić, Ristovičeva, Lasičeva, Chrobáková Repar, Dimkovska in Mirčevska. Čeprav večinoma objavljajo tudi v osrednjih slovenskih literarnih revijah in pri osrednjih slovenskih založbah, se udeležujejo osrednjih slovenskih literarnih festivalov, nastopajo na literarnih večerih in diskusijah na uglednih prizoriščih slovenske kulturne promocije in torej postopoma postajajo dejavniki slovenske literarne institucije, tudi njihova dela še niso vključena v temeljna dela slovenske literarne zgodovine niti v osnovnošolske ali srednješolske učbenike. To dejstvo vsekakor kaže na to, da celo t. i. priseljska literarna »elita« še ni postala dovolj vpliven sestavni del institucije, ki »določa produkte, ki se bodo trajneje vpisali v zgodovinski spomin neke skupnosti« (Even-Zohar 1990, 1997, po Dović 2003: 78).

*

Z anketo o kulturnem položaju priseljencev in njihovih potomcev v Sloveniji (Anketa ISI 2005) smo želeli zbrati čim bolj različna mnenja in izkušnje priseljencev in njihovih potomcev, zato smo poskušali z njo zajeti takšne anketirance, da bi se njihova struktura čim bolj pokrivala s strukturo priseljske populacije v Sloveniji. Temu cilju v zadostni meri ustrezajo krajevna in regionalna zastopanost anketiranih, njihova generacijska, spolna in narodnostna struktura.¹⁶⁰ Starostna struktura anketiranih je zaradi izstopajočega deleža mladih in skromnega deleža starejših od 60 let neznčilna, prav tako neznčilni za priseljsko populacijo pa so tudi rezultati analize zadnjih treh strukturnih vidikov, zajetih v 5. točki vprašalnika – izobrazba, poklic in delovni status, saj odražajo povečano prisotnost študentov in izobražencev med anketiranimi. V 15 priseljskih kulturnih društev od 62, kolikor jih je bilo registriranih v Sloveniji do leta 2003, je aktivno vključenih nekaj več kot deset odstotkov anketirancev. Pri tem je treba izpostaviti, da raziskava ni bila osnovana na reprezentativnem vzorcu, temveč smo uporabili metodologijo študije primera, ki je že načelno zasnovana na naključnem vzorcu. To moramo upoštevati

¹⁶⁰ Po podatkih zadnjega popisa prebivalstva 90 % vseh priseljenih iz tujine prihaja iz drugih republik nekdanje Jugoslavije in le 10 % iz drugih držav. Podobno razmerje kažejo tudi rezultati popisa v kategorijah strukture po narodnosti in maternem jeziku. Med anketiranimi je delež pripadnikov narodnosti iz drugih republik nekdanje Jugoslavije oziroma njihovih potomcev (93,6 %) le malo večji od omenjenega deleža v popisu.

tudi pri vseh sledečih zaključkih, ki se nanašajo zgolj na naš naključni vzorec in jih nikakor ne moremo posploševati.

Rezultati ankete so v pričujoči knjigi analizirani z vidika spodbujevalnih oziroma zaviralnih pogojev za izražanje etnične in kulturne identitete priseljencev in njihovih potomcev v slovenski družbi, pa z vidika kazalcev in dejavnikov kulturnega položaja priseljencev in njihovih potomcev ter končno še z vidika priseljske izkušnje v Sloveniji v luči integracijskih načel.

Večina anketiranih poudarja, da so ponosni na svoje narodnostno poreklo, približno tretjina pa jih priznava, da po potrebi zatajijo svojo etnično identiteto ali poreklo. Pri tem največkrat omenjajo narodnostno nestrpnost (tudi v različnih uradih in javnih zavodih) kot razlog za prikrivanje svoje etnične identitete.

Med 249 anketiranimi je manj kot deset takšnih, ki vidijo kakršnokoli prednost v svoji priseljski situaciji; kot prednost navajajo znanje dveh maternih jezikov in vraščenost v dve kulturi. Skoraj vsi pa s precejšnjim poudarkom pišejo o težavah, ki jim jih v Sloveniji prinaša njihovo neslovensko poreklo.

Velik del anketiranih ima sporno predstavo o državljski enakopravnosti. Mnogi se počutijo enakopravne že s tem, da je vsaj en član družine redno zaposlen, da otroci obiskujejo šolo in da imajo kaj jesti. V njihovih odgovorih na vprašanja o konkretnih vidikih njihove enakopravnosti pa se pokaže povsem drugačna slika njihove priseljske realnosti. Pogosto v njihovih odgovorih je navajanje lastne izkušnje z etnično diskriminacijo v šolah, pa pri podeljevanju štipendij, iskanju zaposlitve, na delovnem mestu in pri poklicnem napredovanju.

Več kot 90 % vseh tistih anketirancev, ki poudarjajo versko diskriminacijo, se (ne glede na lastno versko pripadnost) sklicuje na primer ljubljanske džamije. Malo manjši pa je delež tistih, ki opozarjajo tudi na politično neenakopravnost, zlasti na dejstvo, da kot nepriznane manjšine nimajo svojih predstavnikov v državnem zboru. Mnogi s tem povezujejo tudi svojo kulturno neenakopravnost, predvsem diskriminiranost pri podeljevanju državnih subvencij za kulturne dejavnosti v okviru etničnih skupnosti.

Vsem, ki omenjajo prilagajanje, se zdi samoumevno, da se morajo oni prilagoditi večinski družbi, ne pa tudi obratno. Podobno kot pripadniki dominantne kulture tudi sami ne razumejo socialne, jezikovne in kulturne adaptacije v smislu vzajemnega procesa. Njihovi odgovori kažejo na to, da se pogosto niti učitelji niti učenci ne zavedajo, prav tako pa tudi ne delodajalci in delavci, da slovenska ustava vsakemu državljanu zagotavlja pravico do svobodne uporabe svojega jezika, vsekar tudi na šolskih hodnikih in v večini delovnih okolij priseljencev.

Iz anketnih odgovorov se kaže prepad med formalnimi oziroma reprezentativno prikazovanimi in realnimi pogoji za svobodno izražanje etnične/kulturne identitete priseljencev v Sloveniji ter za enakovredno vključevanje njihovih kulturnih dejavnosti, tradicij in vrednot v slovensko nacionalno kulturo. Prav tako omejen je tudi dostop nepriznanih manjšin do oblikovanja družbenih norm nacionalne družbe, ki naj bi ji te skupnosti pripadale.

Odgovori anketiranih večinoma odražajo mnenja, da imajo priseljenci slabše pogoje za kulturno-umetniško delovanje kot drugi državljani, da osrednji slovenski mediji tako rekoč ne poročajo o njihovih kulturno-umetniških dejavnostih, da slovenska država te dejavnosti le mačehovsko podpira in da je torej kulturni položaj priseljencev v tej državi nedvomno obroben. Vzrok in posledico takšnega stanja vidijo v prevladovanju negativnih stereotipov o priseljenicah, v trdovratno zakoreninjenih predstavah, ki tvorijo izkrivljeno javno podobo priseljencev. Velik del anketirancev vključuje v ta začarani krog verižnih členov, ki hkrati delujejo vzročno in posledično, na prvem mestu svoj neenakopravni socialno-ekonomski položaj, ki je tesno dvosmerno povezan z njihovim neenakopravnim položajem na področju politike, izobraževanja in poklicnega napredovanja. Podobno dvosmerno vlogo v tem krogu dejavnikov in učinkov pripisujejo tudi verski neenakopravnosti ter vsem drugim oblikam etnične diskriminacije in ksenofobije, od prezirljivega odnosa slovenskih sokrajanov pa vse tja do prikritega ali očitnega zapostavljanja s strani posameznih uslužbencev v državnih uradih in javnih zavodih, deloma pa tudi s strani slovenskega pravnega sistema ter zakonodajne in izvršne oblasti v državi.

Tudi posredni vzroki za obstoječo raven jezikovnega znanja anketiranih (kot tudi njihovega interesa za jezikovno izpopolnjevanje) ter interesa za pasivno ali aktivno udeležbo na področju tako manjšinskih kot osrednje nacionalne kulturne ponudbe po vsem videzu v pretežni meri izvirajo iz njihovega socialnega statusa, ksenofobnega odnosa večinske družbe do njih ter najrazličnejših oblik etnične, verske, politične, kulturne in socialne diskriminacije s strani države in družbe, medtem ko neposredni vzroki izvirajo predvsem iz njihove posledične kulturne marginalizacije in psiholoških spodbud ali zavor, ki jim jih ta prinaša: »Sem povedal, nimam časa za kulturo, to je brez veze. Delamo vedno. /.../ Študentje vedno nekaj govorite o kulturi, pa vlada pa to. Brigajte se rajši za to, da bo kaj boljše, ne pa za kulturo.« (2) V vseh primerih gre za subjektivno odzivanje na objektivne okoliščine, ki za opazen del priseljencev pomenijo izrazito prikrajšanost na vseh področjih, česar se vse bolj zavedajo tudi etnični Slovenci: »'Južnjaki' kot jim praviš, so prisiljeni delati za tako mizerno plačo ker ne dobijo dela na bolj prestižnem delovnem mestu. /.../ Sam občudujem delavce, ki garajo večino dneva, celi mesec in domov prinesejo 60K SIT za družino, res sramota da se to dogaja v EU.« (Forum Pivnica, 7. 5. 2004) »Vzvišen folk bi revščino gledal samo na Discoveryju. Dejstvo je, da so revni priseljenci druga plat medalje bogate Evrope, da ji nastavljajo ogledalo, so njena črna pekoča vest...« (forum Dnevna Mladina, 2003-10-08)

Stopnja razvitosti medkulturne zavesti in z njo povezano uresničevanje medkulturnega dialoga sta v veliki meri odvisna od stopnje enakopravne integracije manjšinskih skupnosti in priseljencev v širšo družbo. Stopnja enakopravne (jezikovne, kulturne, socialno-ekonomske, politične) integracije pripadnikov ustavno priznanih in nepriznanih manjšinskih skupnosti v Sloveniji pa, kot smo videli, v tem trenutku še izrazito zaostaja za merili, ki so navedena v okviru integracijskih načel

RS, vsebovanih v 4. točki *Resolucije o imigracijski politiki RS* (1999), v 3., 5., 6., 7. in 8. točki *Resolucije o migracijski politiki RS* (2002), programskih ciljih Ministrstva za notranje zadeve RS za leto 2005 itd. Na to sta v zadnjih letih med drugim opozarjala v svojih poročilih slovenski varuh človekovih pravic Matjaž Hanžek (npr. v točki 2.2. Letnega poročila za leto 2005) in evropski komisar za človekove pravice Alvaro Gil-Robles (npr. v poročilih CommDh(2003)11 in CommDH(2006)8), vsekakor pa tudi cela vrsta domačih raziskovalcev, ki so se doslej ukvarjali s to problematiko.

Na osnovi zgoraj prikazanih in povzetih rezultatov ankete lahko sklenem dve splošni ugotovitvi, ki kot rdeča nit izstopata iz večine anketnih odgovorov in ki dokaj zgovorno replicirata na problematiko svobodnega izražanja etnične in kulturne identitete priseljencev v Sloveniji, hkrati pa potrjujeta ugotovitve domala vseh dosedanjih raziskav o položaju priseljencev in njihovih kultur v Sloveniji:¹⁶¹

- Dokler bo odnos slovenske države do priseljencev in njihovih političnih, verskih in kulturnih pričakovanj tak, kot je, in dokler se bodo priseljenci počutili nesprejete ali le napol sprejete v svoji ožji okolici, v šolah in na delovnih mestih, v širši slovenski družbi pa v vseh pogledih odrinjeni na rob, je *paradoksalno govoriti o aktualnem uresničevanju kakršnekoli (enakopravne, dvosmerne) integracije priseljencev v Sloveniji*.
- Dokler obstaja v slovenski javnosti predvsem stereotipna, popačena, negativna predstava o priseljencah, k čemur pogosto prispevajo tudi slovenski mediji, bodo priseljenci – tako v popisih prebivalstva kot tudi v vsakdanjem življenju – *še naprej v veliki meri prisiljeni zatajevati svojo etnično in kulturno identiteto*.

Vzajemna vzročnost med političnim, socialno-ekonomskim, jezikovnim in kulturnim položajem (ne samo priseljencev) je že lep čas splošno priznano dejstvo, ki ga tudi najsodobnejše empirične raziskave vedno znova potrjujejo (npr. Golash-Boza 2005: 750–751).¹⁶² Na kakšne načine torej vplivata politični in socialno-ekonomski status priseljencev na njihov jezikovni in kulturni položaj, si najbrž ni težko predstavljati. Na eni strani ima kulturna dejavnost s slabšo ekonomsko osnovo manjše možnosti za preživetje in polnokrvni nadaljnji razvoj, kot pa jih ima kulturna dejavnost z boljšo ekonomsko osnovo. Na drugi strani pa kvalitetni priseljenški ustvarjalci v novi domovini ne morejo doseči zasluženega ugleda, če jih nacionalni mediji ignorirajo, njihove etnične skupnosti pa nimajo sredstev za tako močne lastne medije, da bi bili odmevni na nacionalni ravni.

¹⁶¹ Delna bibliografija tovrstnih raziskav je objavljena v Komac in Medvešek 2005: 761–791.

¹⁶² V nekoliko drugačni zvezi opozarja na omenjeno soodvisnost tudi Meta Grosman (2004: 183): »Nobenega dvoma pa ni o tem, da prevlada nekega jezika in njegovega kulturnega vpliva terja veliko gospodarsko, politično in vojaško moč, brez katere se ne more mednarodno širiti in uveljavljati (Crystal 1997: 5; Graddol 1987). V navezi s to močjo uporaba določenega jezika lahko postane orodje širjenja in uveljavljanja moči (Phillipson 1992), še zlasti kulturnih vplivov.«

Težje pa si predstavljamo, kako deluje omenjena vzročnost v obratni smeri, namreč, kako vplivata jezikovni in kulturni položaj priseljencev na njihov socialno-ekonomski status. Nizka stopnja jezikovne in kulturne integracije priseljencev, tj. nizka stopnja sprejetosti njihovih jezikov, kulturnih tradicij in vrednot v širši družbi, pomaga ohranjati ksenofobni odnos pripadnikov večinske družbe do priseljencev. Ksenofobni odnos pa seveda vpliva na socialno-ekonomski položaj priseljencev, saj se tak odnos – po izkušnjah priseljencev – kaže tudi pri njihovih možnostih v okviru šolanja, zaposlovanja in poklicnega napredovanja. V tem krogu dejavnikov in učinkov torej igrajo ključno vlogo, poleg samih priseljencev in stopnje organiziranosti njihovih skupnosti, predvsem slovenska država in nacionalni mediji. Država lahko odigra svojo vlogo z ustrežnejšo finančno in strokovno podporo, mediji pa z večjim zanimanjem za kulturni prispevek priseljencev v zakladnico slovenske nacionalne kulture, kar bi hkrati predstavljalo večjo javno promocijo priseljenjskih kulturnih dejavnosti, dosežkov in vrednot v slovenskem prostoru.

*

Spodbujanje in podpiranje etničnih kulturnih dejavnosti, pa tudi tradicij, vrednot in načina življenja v državah sprejema je vsekakor nujno, saj omogoča razvoj teh kultur tudi zunaj meja njihovih matičnih dežel. Da pa bi te etnične kulture lahko na enakopraven način tvorile skupno mnogoetnično kulturo dežele sprejema, morajo biti dostopne vsem njenim pripadnikom. Zato naj države sprejema med drugim bolj podprejo tudi prevajanje priseljenjskih (in drugih manjšinskih) literarnih del v jezik svojega večinskega naroda in njihovo objavlanje v svojih osrednjih kulturnih medijih. Zaradi nepoznavanja in nerazumevanja mentalitet pripadnikov drugih jezikov je jezikovna diferenciacija namreč še vedno pogost povod za stigmatizacijo in zavračanje kulturno drugačnih sodržavljanov. Brez medsebojne jezikovne prehodnosti v skupnem večkulturnem prostoru posamezne etnične kulture ne morejo razviti ustreznega medsebojnega razumevanja ter izmenjave etičnih, kulturnih in socialnih vrednot. Meta Grosman (2004: 190) razmišlja podobno:

Književni prevodi že od nekdaj ponujajo bralcem možnost spoznavanja človeške izkušnje zunaj meja lastnega jezika in jim tako posredujejo izziv strpnosti do drugega in drugačnega ter spodbudo k odprtosti duha, odstirajo pa jim tudi nove in drugačne možnosti ubesedovanja človeškega izkustva in pogovora o njem. Ta izziv besedil iz drugih/tujih kultur pa lahko pride do svojega polnega izraza samo, če ga sprejmemo in razumemo kot medkulturni stik, v katerem sestavine drugačnosti in tujosti priznavamo in spoznavamo na temelju lastne kulture. Šele pri tako kritičnem branju besedilo lahko ugle damo z vsemi njegovimi kulturno pogojenimi posebnostmi, s sestavinami drugačnih konceptualizacij realnosti in drugačnih življenjskih izkušenj, brez sicer samodejne asimilacije te drugačnosti na lastno kulturo. Tako branje omogoča osebno bogatenje in širjenje obzorij z novimi/neznanimi pogledi

na človeške možnosti, ki lahko sproža tudi nemir in neprijetna vprašanja o lastni kulturi.

Prevedena literatura po Even-Zoharju (1990, po Dović 2003: 79) v danem sistemu najpogosteje zasede obrobno mesto. Osrednje mesto zasede le, kadar gre za mlado literaturo, ki še ni povsem razvita, ali za literaturo, ki ima znotraj neke druge literature periferno oziroma manjšinsko pozicijo, ali pa tedaj, ko je literatura danega sistema šibka zaradi lastnih kriz. V tem primeru prevodna literatura zasede osrednje mesto kot nosilka inovacije. Nasprotno v primeru, da prevodna literatura zasede mesto v periferiji danega sistema, običajno sledi že uveljavljenim normam v polisistemu in postane – paradoksalno – konservativni dejavnik brez pozitivnih korelacij z originalnim ustvarjanjem.

Šele ko bomo dodobra seznanjeni z vsebinami in oblikami vsega, kar lahko izrazijo naši nacionalni sojeziki in kar lahko posredujejo tradicije naših nacionalnih sokultur, bomo – ne le načelno, temveč tudi v vsakdanjem odnosu – sposobni enakega spoštovanja do pripadnikov vseh jezikov in kultur v naši skupni kulturi. Le na tak način lahko pripadniki mnogoetničnih družb v resnici spoznamo, s kom pravzaprav živimo, s kom si delimo skupno domovino, kakšni kreativni vzgibi, stiske in motivacije ustvarjajo našo že zdaj kar tesno prepleteno skupno kulturo, v kateri pa je še vse preveč nepotrebnih miselnih, čustvenih, političnih in administrativnih pregrad in zaprek. Šele na ravni ustreznih medsebojnih odnosov v okviru nacionalne kulture se lahko vzpostavijo pogoji za enakopravno sožitje posameznih etničnih sokultur v deželi. Če njena suverenost ni ogrožena, lahko posamezna kultura sprejema konstruktivne pobude iz svojih domačih sokultur in to sprejemanje doživlja kot lastno obogatitev, ne pa kot »onesnaževanje« s »tujimi« kulturnimi prvinami.

Ksenofobija je strah pred tujim, neznanim. Tudi pred tistim neznanim, ki je že zdavnaj postalo del našega življenja in nezavedno tudi nas samih. Ko spoznamo svoj neznan sestavni del, ko *tuje* ni več tuje, ampak postane *naše* tudi na zavedni ravni, odpade tudi strah. In če bomo, kot sem v tej knjigi že poudarila, naposled razumeli, da mobilnost in spreminjajoča se narodnostna in jezikovna struktura pripadnikov neke kulture te kulture ne ogrožata in da sprejemanje novih kulturnih prvin ne siromaši posamezne kulture, temveč jo znotraj neprekinjenega preoblikovanja svetovne etnične in jezikovne sestave le posodablja in s tem v danem trenutku tudi krepí, bosta odpadla tudi naše nezaupanje in obrambna agresivnost. Takšno stališče predstavlja le zrcalno plat naših prizadevanj, da bi tudi druge priseljske dežele spoznavale in sprejemale slovensko zdonsko kulturo in z njo slovenske kulturne vrednote in tradicije na enak način, kot naj bi Slovenci v matičnem prostoru spoznavali in sprejemali kulture svojih priseljencev.

Menim, da je ločena obravnava odnosa matičnega naroda do kulturnih sadov, ki nastajajo v njegovi diaspori, na eni strani, na drugi strani pa odnosa istega večinskega naroda do kulturnih sadov priznanih in nepriznanih manjšin, ki živijo in

ustvarjajo znotraj njegovih nacionalnih meja, tvegana, saj se pri ločeni obravnavi teh odnosov vse prepogosto oblikujejo dvojna merila. Kakor hitro pa se Slovenci skušamo hkrati postaviti v obe zrcalni vlogi, ki ju prevzemamo kot izseljenski in priseljski narod, se nam odpre jasnejši pogled na množico zavednih in nezavednih izključevanj te ali one skupine iz nacionalnega kulturnega polisistema.

Nihče ne pričakuje, da bi priseljski književniki v Sloveniji pisali samo še v slovenščini. In če pišejo v materinščini, ali nas njihovo delo, ki nastaja v naši skupni domovini, ne zanima? Podatek o tem, koliko priseljskih del objavimo letno v slovenskem prevodu v osrednjih slovenskih kulturnih revijah in pri osrednjih slovenskih kulturnih založbah, je zaskrbljujoč. Multikulturna nacionalna zavest Slovencev v matičnem prostoru se je komaj začela razvijati, isto pa velja tudi za multikulturno zavest slovenske »literarne institucije«. Prav tako zgovoren je tudi odgovor na vprašanje, koliko tujejezičnih del naših izseljskih avtorjev objavimo letno v slovenskem prevodu. Če se nam zdi verjetno, da bo v slovenščini napisano delo priseljskega avtorja v Sloveniji odmevalo tudi v njegovi matični domovini in da ga bodo tamkaj želeli brati tudi v avtorjevem matičnem jeziku, bodimo odprtejši tudi za integracijo tujejezičnih del slovenskih zdomskih književnikov v našo matično kulturo. Osrednje slovenske literarne revije bi lahko uvedle posebne rubrike za prevode tujejezičnih del izseljskih in priseljskih avtorjev, podobno kot jih imajo za tuje avtorje. Katera od večjih osrednjih slovenskih založb pa bi lahko po vzoru Cunjakove Emonice in Mariborske literarne družbe začela izdajati posebno zbirko del tujejezičnih izseljskih in priseljskih piscev v slovenskem prevodu.

Pomemben korak na tej poti je priznanje dejstva, da je vsaka izseljska književnost, ne glede na to, ali je objavljena v materinščini ali v večinskem jeziku nove domovine, vsaj dvonacionalna.¹⁶³ Zato v vsakem primeru in ne glede na jezik sodi v kulturno zakladnico vsaj dveh narodov. Matični narodi naj ne zanemarjajo velikega narodnega pomena, ki ga imajo v tujih jezikih objavljena literarna dela njihovih izseljskih piscev, saj tudi ta dela pomembno prispevajo k mednarodnemu prodoru njihovih matičnih kultur in tradicij. Z vrednotenjem in prevajanjem teh del v matični jezik ter z njihovo integracijo v matično književnost in kulturo se krepijo vezi med nosilci narodove kulture znotraj in zunaj njenih teritorialnih in jezikovnih meja, s čimer se krepí in bogati tudi sama narodova kultura. Na drugi strani pa bodo tudi dežele sprejema zares absorbirale vse svoje priseljske kulture v svojo skupno kulturo šele tedaj, ko jim bodo ne le omogočile enakopraven razvoj v materinščini, temveč jih bodo z vrednotenjem in prevajanjem v mnogo večjem obsegu kot doslej sprejele tudi v svoje večinske jezike – jezike univerzalne komunikacije v posameznem nacionalnem multikulturnem prostoru.

Tako kot znotraj sodobnega pojma narod vse bolj bledijo etnične meje, tako tudi znotraj sodobnih pojmov narodova (nacionalna) kultura in literatura vse bolj bledijo nekdanje odločilne jezikovne ločnice. Ta proces pa v nobenem pogledu ne

¹⁶³ Pri avtorjih, ki so se z manjšinskih etničnih ozemelj priselili v tretjo deželo, lahko verjetno iščemo ponotranjene kulturne prvine vsaj treh različnih kulturnih sidrišč.

Sklep

ogroža nacionalnih jezikov, književnosti in kultur, temveč jim – ravno nasprotno – le odpira vrata v nove življenjske prostore in oblike.

Ko govorimo o razpoznavnosti Slovenije, imejmo torej pred očmi mnogo-etnično, večkulturno in večjezikovno Slovenijo, torej takšno, kakršna je. Naj bosta njena notranja, identifikacijska razpoznavnost in njena zunanja, mednarodna razpoznavnost v njenem sprejemanju, ne pa zavračanju svoje etnične, jezikovne in kulturne pestrosti.

MULTICULTURAL SLOVENIA: THE POSITION OF MIGRANT LITERATURE AND CULTURE IN SLOVENIA

(SUMMARY)

The first part of the book includes – following the introductory data – a brief overview of the most important Slovenian émigré writers and then touches upon the main issues of Slovenian émigré literature: its scope, quality and language, and its level of integration into Slovenian national literature and culture. In the first decades after the Second World War, the cultural and political conditions in Slovenia served to prevent rather than encourage the integration of emigrant literature into the cultural arena of the mother country. In the seventies, slightly more opportunities were opened up to start this process, which until 1990 remained within the framework of individual scientific and research interest, personal contacts with expatriate writers and occasional expatriate literary publications in individual Slovenian literary magazines or at individual book publishers in Slovenia. After Slovenian independence (1991), the attitude towards the neglected creative figures in the Slovenian diaspora changed radically. The inclusion of Slovenian émigré literature became one of the recognizable characteristics of the modern Slovenian culture on offer within Slovenia proper.

The writing of Slovenian emigrants has been enriching Slovenian literature with new and different literary impulses, themes and points of view. Through their artistic efforts in the Slovenian language, emigrant writers are a spiritual and cultural link for the mother country with the world and the world with the mother country. This of course also applies to the younger emigrant generations, who for the most part are writing in foreign languages. Through original works written in their native language, emigrant writers bring to Slovenian literature their intimate experience of the foreign land that has become their home. On the other hand, those who write in the language of their new country and whose works have become constituent parts of the literature of other nations, bring to foreign literature the elements of Slovenian literary and cultural traditions.

The proportion of writers of Slovenian descent born within emigrant communities has grown in recent times, and almost every year some new name joins their ranks. Yet since their ties to the emigrant community and also to Slovenia are increasingly tenuous, it is getting more and more difficult to trace entirely the path by which these writers in foreign languages are transferring the Slovenian literary tradition, mentality, spiritual values and other characteristics to the foreign culture. Currently it is already less than half of the Slovenian emigrant literature

that is being published in Slovenian. This means that the proportion of work being published in the majority language of the receiving countries is growing, despite the fact that just before independence in 1991 Slovenia opened up its main magazines and publishing houses to publish emigrant work written in Slovenian. The mission of most of the emigrant writers of the second and third generations is being orientated increasingly away from strengthening the Slovenian ethnic identity among emigrants and towards enriching the cultural treasury of their multicultural home country with cultural elements of the people to which their ethnic roots are linked.

In order to get a foothold in the majority culture and gain the widest possible readership, some first-generation émigré writers – like most of the second-generation emigrants – have renounced writing in their mother tongue and have devoted themselves entirely (and some very successfully) to writing in the majority language. Those who became bilingual writers have chosen a more difficult path. In the majority language, owing to poorer personal connections with the main publishers and editors, many have found it harder to get published than their fellow writers from the majority national group. The most enterprising ones have set up their own literary magazines or even their own publishing companies in the new country (Detela, Dolenc, Pribac). And if their publications produced by these companies were sufficiently well received, they then found it easier to break into the main cultural media of their new country. Yet owing to their monolingualism, a certain number of high-quality emigrant writers remain accessible only to members of their native people/language. Their literary work, which is hardly ever translated into the languages of their new homelands, actually represents a characteristic and very important, albeit isolated and unintegrated part of the diverse culture in a multiethnic country that has accepted them into its economic, political and legal system, but not into its culture.

The sudden “return” of expatriate literature to the mother country is evident particularly in three areas: in the arts, in literary science and in education. A clearer picture of the radically accelerated tempo and the dramatically increased dimensions of this process since 1990 is afforded by the most telling data. In the first eight years of the past decade alone, more emigrant books of literature were produced in Slovenia than in all previous periods together – since 1836, that is, when the first book by an émigré author (i.e. Pirc 1836) was published in Slovenia. Moreover, of the eight publications in Slovenia to date of group anthologies of expatriate poetry and prose, only the first was published in the eighties and the last after 2000, while the remaining six were published in the condensed period of 1990–1993.

A similarly radical change can be observed within Slovenian literary science. The first comprehensive overview of this literature was published in Ljubljana in 1999 (Žitnik and Glušič 1999), while emigrant literature enjoyed greater inclusion in the Cankarjeva založba lexicon *Slovenska književnost* and in *Pregled književnosti V: Slovenska književnost 20. stoletja* by Andrijan Lah in 1996, and in the main literary

history review of the recent period, *Slovenska književnost III* (Pogačnik et al. 2001) only in 2001. In these books emigrant literature is presented much more thoroughly than in all previous books on Slovenian literary history. The number of domestic researchers of expatriate literature and the number of their monographs, proceedings and other publications in this field rose dramatically in the first half of the nineties, and the same period saw an equally marked increase in the number of cultural magazines in Slovenia showing a distinct interest in emigrant literature.

In schools, emigrant literature was rarely mentioned before the turn of the millennium, except at the university level. Even nowadays, primary school syllabuses for Slovenian studies include no discussion at all of emigrant literature, although its inclusion in the fundamental works of Slovenian literary history serves to fulfil the basic condition for its integration into both primary and secondary school syllabuses. Yet even in secondary school textbooks and reading matter for the study of Slovenian literature, Slovenian emigrant literature is sadly still not represented with sufficient balance. Here, for comparison, the main Slovenian writers from autochthonous minorities in neighbouring countries have been relatively well presented at least since the beginning of the 1990s, while in the more extensive selection of secondary school readers, textbooks, work folders and reading lists for compulsory and additional home reading assignments there were no emigrant authors at all in the past century – except in the previously mentioned review by Andrijan Lah of 1996, which is not one of the confirmed secondary school textbooks, however.

An attempt to compensate for this lack is the relatively recently produced textbook for the 4th (final) year of grammar schools and four-year professional schools, *Branja 4* (Ambrož et al. 2003). Apart from this, Slovenian secondary school students can familiarize themselves with a brief overview of emigrant literature by means of a video on the preservation of Slovenian in neighbouring countries and among emigrant communities, and this is a component part of the textbook set *Na pragu besedila* (2001) for third-year secondary students. The issue of more integrated involvement of expatriate literature in the study of Slovenian literature has for the moment been left entirely to the interest and resourcefulness of the individual teacher. At the University of Ljubljana, some of the literary works by Slovenian emigrant authors are included in the under- or post-graduate study program at some of the departments of the Faculty of Arts. At the University of Nova Gorica, Slovenian émigré literature has been included in certain post-graduate study programs as well.

*

The second part of the book offers an analysis of thematic and literary-aesthetic characteristics of the literary work written by the more or less established immigrant authors in Slovenia (apart from Josip Osti, the most prominent among them, the names belonging to this small group are, for example, Erica Johnson Debeljak,

Ismet Bekrić, Ana Ristović, Lidija Dimkowska, Jordan Stavrov, Ana Lasić, Žanina Mirčevska and Stanislava Chrobáková Repar) and by some of the less recognised immigrant authors (Rade Vučkovac, Nebojša Ignjatović, Vladimir Vekić, Ljuben Dimkaroski). The typical feature of their poetry, prose, drama and essays is the question of identity and its structure, which is tackled in their work directly or through literary characters. All of the authors seem to ask themselves questions about their being foreign, different, about their intercultural status.

Each author meets literary-aesthetic expectations of Slovenian readership to a different degree, and more or less fits in the literary socialization of Slovenian readers, least of all those who write predominantly patriotic literature, dedicated to their original homeland. Josip Osti writes in Slovenian language and is consequently the only one among the analyzed authors who has been recognized as a Slovenian author. All the others are still faced with the language as the major Slovenian ideological barrier, which determines whether a writer is a Slovenian author or a foreign one. This, however, is what practical and theoretical benefits of the authors and their literary integration are dependant on.

Only a small percentage of approximately 120 immigrant writers living in Slovenia have won recognition in contemporary Slovenian culture, which is to say that their works have been published by major Slovenian literary magazines and publishing houses, they have participated in central literary events and have been active in key Slovenian literary movements. The rest of them (about 90 per cent) publish their works mainly in a magazine called *Paralele* and attend a festival called *Sosed tvojega brega*. Even though the purpose of the *Paralele* magazine and the *Sosed tvojega brega* festival is to promote interculturality, Slovenians in general have accepted the authors participating in either the magazine or the festival with nothing but tolerance, showing no intercultural consciousness, which is essential if we want to prevent such activities from falling into paracultural and from merely representing the tolerance threshold of a culture.

The status of the immigrant literature and its place in Slovenian cultural consciousness is hardly noticeable within the entire cultural system of Slovenia, and is therefore in need of radical changes that should take place in Slovenian literary institutions and media. These changes should include a loosening of the strict delimitation of Slovenian national literature now determined solely by language, a clear delimitation between the assimilation and the integration of immigrant literature, and finally – a more vital and certainly a more equal integration of the immigrant authors in multicultural Slovenia.

*

In the third part of the book, partial results of the Questionnaire on the cultural position of the immigrants and their descendants in Slovenia are resumed. The questionnaire was carried out within the research project *Literary and cultural*

image of the immigrants in Slovenia (July 2004 – June 2007) by eleven volunteers – students of the Faculty of Arts in Ljubljana – in 26 Slovenian towns with various concentration of first-generation immigrants. Pointed out are those answers to the questionnaire that deal with the factors influencing the cultural position of the immigrants in Slovenia, and with the indicators revealing that position.

One of the themes in this book is the factors observed in Slovenian society that stimulate the immigrants' expressing or concealing their ethnic and cultural identity. In the 2002 census, the share of those who did not state Slovenian ethnicity was 17 per cent. Approximately 10 per cent of the population marked the answer "unknown ethnicity", were ethnically undetermined, or did not answer. Only 6.2 per cent of the population stated one of the ethnicities relating to other parts of former Yugoslavia, whereas all the other Non-Slovenian ethnicities together, including the so-called "autochthonous" minorities, constituted less than one per cent of the population. The immigrants from other parts of former Yugoslavia represent 90 per cent of all first-generation immigrants now living in Slovenia. The Serbs, the Croats, the Bosniaks, the Muslims and the Bosnians represent the largest groups of immigrants in Slovenia. A comparison between immigration and ethnicity statistics based on the 2002 census results, combined with the results of several local investigations, show that in the 2002 census not only a vast majority of second-generation but also a considerable part of first-generation immigrants stated Slovenian ethnicity.

The stereotypes about the immigrants in Slovenia and on how they imperil ethnic Slovenians, their survival (immigrants are believed to be taking off their jobs), security (immigrants are believed to be responsible for the majority of criminal offences in Slovenia), culture, language, etc., are indirectly indicators and directly factors of social-economic, political and cultural position of the immigrants. Thus, a special chapter of the third part of the book discusses this group of factors. Summarized are the opinions of the interviewed on their equality in the field of politics, religious life and education, including two sections on frequently self-evident social, cultural and language subordination of the immigrants, and on what Slovenians think of their own ethnic intolerance. Other sections discuss the language knowledge of the immigrants, their reading habits, and their practicing of cultural traditions. Special emphasis is on the existing possibilities for the development and assertion of ethnic cultural activities in the broader Slovenian society, and on the question of actual possibilities of the socially and economically underprivileged members of immigrant communities for any kind of participation in the field of culture.

Parts of the abovementioned fieldwork, as stated before, were focused on the questions of in what measure the immigrants from other parts of former Yugoslavia feel accepted and equal in Slovenia, and how often, in what circumstances and for what reason they may tend to conceal their ethnic/cultural identity. The share of those who often feel compelled to conceal their ethnic/cultural identity is ama-

zing. The answers to the question “in what circumstances” were: “among ethnic Slovenians”, “in job interviews”, or for example, “Luckily I look like a Slovenian, so I never have to mention my ethnicity.” One of the reasons turned out to be their fear of the disadvantages of being Non-Slovenian in Slovenia. This fear generates either from one’s own or somebody else’s experience. We must realise that the 2002 census took place at the moment when Slovenian xenophobia was reaching one of its peaks. Less than a year later, many immigrants, e.g. in the city of Celje, even felt it safer to remove their names from their doors because there had been acts of violence against them or against their compatriot neighbours. Those who have experienced or witnessed any kind of disadvantage of being Non-Slovenian in Slovenia are suspicious of expressing their ethnic origin, let alone their intimate feeling of ethnic identity, particularly in printed questionnaires and forms. They believe that if there were any obvious or written evidence of their ethnicity, it could be used against them.

We wanted to find out whether – besides a degrading attitude felt in the immigrants’ closer milieu and besides their marginalized position in society at large – a discriminatory attitude could also be observed in the Slovenian State and its institutions, and/or in some public institutions. The answer was affirmative: a considerable share of the 249 interrogated immigrants have experienced or observed some sort of ethnic maltreatment in state offices or public institutions. Many immigrants have experienced some sort of legal maltreatment that has never been reported on in the media. For example, after several decades of their lives in Slovenia, a number of the immigrants from former Yugoslav republics went through a regular bureaucratic war that took up to two years before they were finally naturalised. The immigrants are afraid they would be among the first ones to lose their jobs in case of a labour cut; and many know the feeling of being the usual public scapegoat in unresolved criminal acts or delinquencies. For them, to be what they are is risky at school, at work and in most public places. Kobolt (2002: 95–96) summarizes similar results of her own enquiry: “Those [immigrants] who openly showed or stressed their attachment to their native homeland and its cultural tradition had more negative experiences with their superiors and co-workers.”

On the basis of the questionnaire results presented in this book, two reliable conclusions confirming also the findings of most of other recent studies on the status of the immigrants and their cultures in Slovenia can be formulated:

1. As long as the Slovenian State does not change its attitude towards the immigrants and their political, religious and cultural expectations, and as long as the immigrants are condemned at school, at work, in most places outside their homes, and driven to the edge of society in almost every aspect, it is paradoxical to speak about present implementation of any kind of integration of the immigrants in Slovenia, based upon the principle of equality.

2. As long as the image of the immigrants that prevails in Slovenian public perception remains as stereotypical, distorted and negative as it is, which is partly

due to the mainstream media, the immigrants will feel unsafe or unwelcome not only to state their truly felt ethnicity in census forms but also to express their ethnic and cultural identity in everyday life.

*

The last part of the book explores the conditions that are required for a fully developed cultural and artistic activity (production, consumption and reception) going on within or in vital connection with the immigrant community. Drawing on the experience of Slovenian emigrant communities in other European countries, Australia, Argentina, Canada, the United States, Africa and the Arabian Peninsula, and the experience of the largest immigrant communities in Slovenia, the most evident sets of factors that have been found relevant in terms of shaping those conditions in the case of the abovementioned communities are summarized. Relying on an information grid extracted from a most diverse selection of sources, the author attempted to point to some relevant aspects that have been largely neglected in the field of cultural historiography.

Emigrants of the same ethnicity living in different countries or different periods and even immigrants of the same ethnicity in different cultural environments of the same country (or in the same cultural environment of a country but in a different phase of immigration) experience very different conditions for the development of cultural life of their community. The sets of factors determining these conditions that have turned out to be relevant both in the case of Slovenian emigrants and in the case of the immigrants in Slovenia are the following:

- mode of existence of the immigrant community;
- compactness and coherence of the immigrant community;
- socio-economic structure of the immigrant community;
- educational structure of the immigrant community;
- ideological polarization of the immigrant community;
- inter-group compatibility of social norms, values and way of life of the immigrant community (degree of intercultural similarities and dissimilarities);
- position of the ethnicity and cultural background of the immigrant community in the (local, regional, national, global) ethnic and cultural hierarchy;
- degree of integration of the community's cultural activity and achievements in the cultural context of the new homeland;
- degree of integration of the community's cultural activity and achievements in the cultural context of the mother country.

In the last part of the book, questions relating to literary bilingualism are also discussed. Considered are Slovenian émigré writers in several countries in which very different policies of multiculturalism and integration have been implemented. As the questions of literary monolingualism and bilingualism also raise the question

of the integration of foreign-language works by Slovenian émigré authors (as well as by the immigrant authors living in Slovenia) into the corpus of Slovenian national literature, the concluding chapters continue to problematize the concept of a single “national language” as the demarcation line between national literatures. In the conclusion, the findings on the structure of national literature and “national culture” in regard to ethnicity, language, and geographical dispersion of its authors/members argued for throughout the book, are summarized.

In a multiethnic country, “national culture” (in the sense of the cultural-artistic treasury of a nation) exists on several levels, but basically on two: the level of individual authentic ethnic cultures and the level of the complex common culture. The latter cannot exist if cultural policy does not guarantee all kinds of passage – including linguistic – among the co-cultures that constitute it. State organizational and financial incentives for the translation of literary works from minority languages into the language(s) of shared communication (usually the dominant language) are therefore an essential condition for the existence of an integral common culture. This kind of accessibility is the only way for members of multiethnic societies to really appreciate who they are living with and with whom they share a common homeland, and to see what kind of creative impulses, needs, and motivations form their already quite tightly interwoven common culture, which is, however, still subject to unnecessary mental, emotional, political, and administrative barriers and fences. The conditions for the equal coexistence of ethnic co-cultures in a country can only be met if adequate mutual relationships exist on the level of the common culture.

The majority language in Slovenia is in no respect under threat if – as many other nations have done – the Slovenians too appropriately expand their concept of “Slovenianhood” (and with it the concept of national culture, national arts, national literature and national identity) and align it with the polyvalent linguistic and cultural relations in modern Slovenian society, which are the consequence of the members of this society departing abroad and of its former and new members returning or arriving from abroad. The geographic mobility and changing ethnic and language structure of those who belong to Slovenian culture does not serve to impoverish that culture. Indeed within the continuous transformation of the world’s ethnic and linguistic composition it merely updates Slovenian culture and in this way at a given moment even strengthens it.

Therefore, when we try to identify distinguishable features of Slovenia, let us bear in mind that Slovenia is a multiethnic, multicultural and multilingual country. The inner, self-recognizing identification of Slovenia and its broader, international identification should be firmly based upon the acceptance rather than denial of Slovenia’s ethnic, lingual and cultural diversity.

IZVLEČEK IN KLJUČNE BESEDE

Izvleček

Prvi del knjige obravnava položaj slovenske izseljenske književnosti in njeno mesto v okviru slovenske nacionalne kulture. V drugem delu so predstavljeni najrazpoznavnejši priseljski pisci v Sloveniji in njihov položaj v kulturnem kontekstu nove domovine. Tretji del je posvečen širši obravnavi položaja priseljencev v Sloveniji, stopnje njihove (kulturne, socialno-ekonomske, politične) integracije, stopnje njihove enakopravnosti na področju ohranjanja in izražanja etnične/kulturne identitete ter uveljavljanja njihovih kulturno-umetniških dejavnosti in dosežkov v širši slovenski družbi. V zadnjem delu so težišča obravnave na dejavnikih, ki vplivajo na kulturno življenje priseljske skupnosti kot take, pa tudi na vprašanih literarne dvojezičnosti izseljenskih/priseljskih piscev ter problemu togega zamejevanja nacionalne književnosti z enim samim »nacionalnim jezikom«. Zadnje poglavje ponuja teoretski koncept koncentrične paradigme nacionalne književnosti, ki vključuje tudi določene segmente tujejezične literarne produkcije.

Ključne besede

Slovenska književnost, slovenska kultura, večkulturnost, medkulturna zavest, slovenska izseljenska književnost, priseljenci v Sloveniji, priseljski pisatelji, integracija priseljencev, stereotipi o priseljencih, kulturna enakopravnost, etnična diskriminacija, kulturna marginalizacija.

ABSTRACT AND KEY WORDS

Abstract

The first part of the book discusses the position of Slovenian émigré literature and its place in the framework of Slovenian national literature and culture. In the second part, the most significant immigrant writers in Slovenia are presented, and their position in the cultural context of Slovenia is analyzed. The third part comprises a broader examination of the immigrants' position in Slovenia, their (cultural, socio-economic, political) integration, and the level of their equality regarding the status of their cultural-artistic activities and their affirmation in broader Slovenian society. The last part of the book focuses on the factors influencing cultural life of the immigrant community as such. This is followed by a chapter on literary bilingualism among emigrant/immigrant writers. The concluding chapters continue to problematize the concept of a single "national language" as the demarcation line between national literatures. A theoretical concept of a "concentric paradigm of national literature", which includes certain segments of foreign-language literary production, is introduced.

Key words

Slovenian literature, Slovenian culture, multiculturalism, intercultural awareness, Slovenian émigré literature, immigrants in Slovenia, immigrant writers, integration of immigrants, stereotypes on immigrants, cultural equality, ethnic discrimination, cultural marginalization.

VIRI IN LITERATURA

TISKANE OBJAVE

- Adamič, Louis (1932). *Kriza v Ameriki* (prev. Anton Debeljak). Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Ambrož, Darinka, et al. (2003). *Branja 4*. Ljubljana: DZS.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities* (revidirana izdaja). New York: Verso.
- Avsenik Nabergoj, Irena (2005). Hrepenenje po domovini v poeziji slovenskih avtoric v zdomstvu. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 21, str. 125–142.
- Bajec, Jože (1980). *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Balažič Bulc, Tatjana (2004). Jezikovni prenos pri učenju sorodnih jezikov (na primeru slovenščine in srbohrvaščine). *Jezik in slovstvo*, letn. 49, št. 3–4, str. 77–89.
- Bender, Henning (1999). Discussion. V: Henning Bender et al., Press and Emigration: Roundtable Discussion. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 10, str. 137–167.
- Berger, Peter, in Luckmann, Thomas (1999). *Modernost, pluralizem in kriza smisla*. Ljubljana: Nova revija.
- Berleant, Arnold (1970). *The Aesthetic Field: A Phenomenology of Aesthetic Experience*. Illinois: Charles S. Thomas.
- Bešter, Romana (2005). Ekonomska integracija priseljencev z območja nekdanje Jugoslavije in njihovih potomcev v Sloveniji. *Percepcije slovenske integracijske politike: Zaključno poročilo* (ur. Miran Komac in Mojca Medvešek). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 559–590.
- Bevc, Milena, in Prevolnik-Rupel, Valentina (2000). Meddržavne selitve prebivalcev Slovenije ter obseg emigrantov in tujcev v Sloveniji – devetdeseta leta. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 11–12, str. 147–174.
- Biti, Vladimir (2000). Identiteta. *Primerjalna književnost*, št. 1, str. 11–32.
- Bonšek, Uroš (2006). »Ker če ne znaš slovenskega jezika, je kot da ne bi bil Slovenec«: Vloga slovenskega jezika pri oblikovanju etnične identitete pri tretji in četrti generaciji slovenskih političnih emigrantov v Argentini. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 24, str. 167–186.
- Bourdieu, Pierre (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford: Stanford University Press.

- Brecelj, Aleš (1992). Slovenski etnični tisk v Argentini do druge svetovne vojne. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 2–3, str. 167–183.
- Brezigar, Sara (2006). Pojavi etnične diskriminacije v javni upravi, vojski in policiji v Republiki Sloveniji. *Percepcije slovenske integracijske politike: »uskoško« prebivalstvo v Beli krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev: Zaključno poročilo* (ur. Miran Komac in Mojca Medvešek). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 73–151.
- Brgoč, Milena (1996). *Opisna bibliografija slovenskega tiska v Avstraliji*. Melbourne.
- Cakirerk, Rana (2004). Workshop on common European migration policy, Katholieke Universiteit Leuven, 20–21 November, 2003. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 20, str. 311–316.
- Cary, Joyce (1958). *Art and Reality*. New York: Doubleday.
- Christian, Henry A. (1971). *Louis Adamic: A Checklist*. Kent, Ohio: The Kent State University Press.
- Christian, Henry A., ur. (1981). *Izbrana pisma Louisa Adamiča* (prev Jerneja Petrič). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Corsellis, John (1997). The Slovene political emigration 1945–50. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 8, str. 131–159.
- Crystal, David (1997). *English as Global Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čebulj Sajko, Breda (1992). *Med srečo in svobodo*. Ljubljana: samozaložba.
- Čebulj Sajko, Breda (1999). *Etnologija in izseljenstvo: Slovenci po svetu kot predmet etnoloških raziskav v letih 1926–1993*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Čebulj Sajko, Breda (2000). *Razpotja izseljencev*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Černe, Janez (1988). Oris kulturnega dela Slovencev v Canberri. *Žbornik avstralskih Slovencev 1988*. Sydney: SALUK, str. 127–132.
- Čopič, Špelca, in Redakcija Enciklopedije Slovenije (1992). Likovna umetnost. *Enciklopedija Slovenije*, 6. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 176–183.
- Čopič, Vesna, in Tomc, Gregor (1996). *Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije.
- Čurin Radovič, Suzana (2002). Analiza stanja na področju kulturnih dejavnosti narodnih skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih skupnosti in priseljencev. *Analiza stanja na področjih kulture in predlog prednostnih ciljev* (ur. Uroš Grilc). Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. Dostopno tudi preko: http://www.culture.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Zakonodaja/Analiza_stanja/10.pdf (21. 11. 2004).
- Debeljak, Aleš (2004). Koncentrični krogi identitet. *Evropske pisave: Kaj je evropskega v evropskih literaturah?* (ur. Ursula Keller in Ilma Rakusa). Ljubljana: Aristej, str. 85–97.
- Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta, in Zorn, Jelka (2003). *Izbrisani: Organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dekleva, Bojan, in Razpotnik, Špela, ur. (2002). *Čefurji so bili rojeni tu: Življenje*

- mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta; Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Deleuze, Gilles, in Guattari, Felix (1995). *Kafka* (prev. Vera Trohaj). Ljubljana: LUD Literatura.
- Detela, Lev (1999a). Povojna slovenska zdomska književnost v Evropi. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 117–190, 219–257.
- Detela, Lev (1999b). Dva slovenska besedna umetnika v Aziji. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 321–333.
- Detela, Lev (2001). Pet desetletij slovenske zdomske kulturne revije Meddobje. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 103–110.
- Dimkowska, Lidija (2005). Književnost priseljencev v Sloveniji – njene značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 22, str. 59–78.
- Dimkowska, Lidija (2006). Literarne objave ne-elitnih priseljskih pisateljev v reviji Paralele – značilnosti in položaj v slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 23, str. 141–158.
- Dolinar, Darko, in Juvan, Marko, ur. (2003). *Kako pisati literarno zgodovino danes?*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Dović, Marijan (2003). Literarni polisistem in mehanizmi medkulturnih stikov. *Jezič in slovstvo*, letn. 48, št. 6, str. 75–86.
- Drlječan, Jure (2002). Bogastvo različnosti. *Paralele 6*. Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, str. 1.
- Drnovšek, Marjan (1997). »Zgodovina izseljencev ni zgodovina naroda«. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 8, str. 207–212.
- Drnovšek, Marjan (1999). Okrajna poročila o izseljevanju iz Kranjske v letih 1892–1913. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: ZRC (ZRC SAZU), str. 413–432.
- Drnovšek, Marjan (2002). Kulturna in šolska dejavnost med slovenskimi izseljenci v Evropi v 20. stoletju. *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Ustvarjalnost Slovencev po svetu: Zbornik predavanj* (ur. Boža Krakar - Vogel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 149–162.
- Drnovšek, Marjan (2003). Ali je zgodovina izseljenstva tudi del slovenske zgodovine. *Zgodovina v šoli*, letn. 12, št. 1–2, str. 3–4.
- Drnovšek, Marjan, ur. (2007). *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration*. Ljubljana: ZRC Publishing, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts.
- Dumas Rodica, Tatiana (1997). *Les Slovènes américains: Ecriture et identité*. Saint-Etienne: Université de Saint-Etienne.
- Eiletz, Marijan, et al., ur. (2004). *Zbornik Slovenske kulturne akcije 1954–2004*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.

- Even-Zohar, Itamar (1990). *Polysystem Studies*. Posebna številka revije *Poetics Today*, letn. 11, št. 1.
- Even-Zohar, Itamar (1997). Factors and dependencies in culture: A revised outline for polysystem culture research. *Canadian Review of Comparative Literature*, letn. 24, št. 1, str. 15–34. Dostopno tudi preko: <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/papers/fac-dep-crcl.htm> (8. 12. 2006).
- Filipčič, Vincenc, ur. (2001). *Katalog učbenikov za šolsko leto 2001/02: Srednja šola*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Filipčič, Vincenc, in Pevec Grm, Slava, ur. (2001). *Katalog učbenikov za šolsko leto 2001/2002: Poklicne, tehniške in druge srednje šole*. Ljubljana: Center RS za poklicno izobraževanje.
- Fogl, Ivan (1984/85). *Josip Osti: Umiru i zmiye koje su nas ujedale*. Sarajevo: Svjetlost.
- Friedrich, Hugo (1972). *Struktura moderne lirike* (prev. Darko Dolinar). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Gabrič, Aleš (2004). How the culture of the Slovene emigrants was received in Slovenia. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 19, str. 185–195.
- Gantar Godina, Irena, ur. (1999). *Intelektualci v diaspori/Intellectuals in Diaspora: Zbornik referatov simpozija 100. obletnice rojstva Louisa Adamiča*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Gantar Godina, Irena (2001). Kulturnoumetniško delovanje Slovencev v slovanskih deželah. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 15–18.
- Gazvoda, Jelka (2001). Založništvo. *Letno poročilo 2000*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, str. 93–105.
- Genorio, Rado (1989). *Slovenci v Kanadi / Slovenes in Canada*. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani.
- Glušič, Helga (1999a). Književnost novih slovenskih priseljencev v ZDA po letu 1945. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 289–304.
- Glušič, Helga (1999b). Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Poezija. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 131–171.
- Glušič, Helga (1999c). Slovenska izseljenska književnost: Sklepna misel. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 1999, str. 357–359.
- Glušič, Helga, in Žitnik, Janja (1999). Slovene emigrant literature: Summary. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, 1999, str. 361–370.
- Golash-Boza, Tanya (2005). Assessing the advantages of bilingualism for the children of immigrants. *International Migration Review*, letn. 39, št. 3, str. 721–753.
- Gombač, Jure (2007). Migration policy in a new Europe from the point of view of Slovenia. *AWR Bulletin*, letn. 45 (54), št. 4, str. 274–280.

- Gosar, Anton (2005). Selected demographic impacts of migrations: The case of Slovenia. *Migrants and Education: Challenge for European School Today* (ur. Dan D. Daatland in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Institute for Slovenian Emigration Studies at ZRC SAZU, str. 23–30.
- Graddol, David (1987). *The Future of English?*. London: The British Council.
- Graf, Peter (2001). Wahrnehmung des Fremden als Verstehen des Eigenen: Interkulturelle Pädagogik und Konstruktivismus. *Migrationsforschung und Interkulturelle Studien* (ur. J. Oltmer). Osnabrück: IMIS, str. 313–332.
- Graf, Peter (2004). Migration as a change of cultural relations by a new language map. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 19, str. 9–23.
- Grilc, Uroš, ur. (2002). *Analiza stanja na področjih kulture in predlog prednostnih ciljev*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
- Grosman, Meta (2004). *Književnost v medkulturnem položaju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Haralambos, Michael, in Holborn, Martin (2001). *Sociologija: Teme in pogledi* (1. izdaja, 2. natis). Ljubljana: DZS.
- Heidegger, Martin (1982). *Mišljenje i pevanje* (prev. Božidar Zec). Beograd: Nolit.
- Horvat, Avgust (2000). Periodični tisk v povojni slovenski emigrantski skupnosti v Argentini. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 11–12, str. 241–249.
- Jevnikar, Martin (1999). Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Proza. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 88–130.
- Jevnikar, Martin, Glušič, Helga, Žitnik, Janja, in Mislej, Irene (1999). Biografije in bibliografije. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 323–355.
- Jevnikar, Martin, in Mislej, Irene (1999). Slovenci v Južni Ameriki. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 9–21.
- Josipovič, Damir (2005). *Demografski učinki imigracije v Sloveniji po II. Svetovni vojni: Doktorsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo.
- Josipovič, Damir (2006). *Učinki priseljavanja v Slovenijo po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Jurak, Mirko (1999). Kanada. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 305–383.
- Juvan, Marko, in Dolinar, Darko, ur. (2003). *Kako pisati literarno zgodovino danes?*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU.
- Južnič, Stane (1993). *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Katunarić, Vjeran (1993). Interkulturalizem. *Teorija in praksa*, letn. 30, št. 1–2, str. 14–25.

- Kermauner, Taras (1999). Povojna slovenska književnost v Južni Ameriki: Dramatika. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 172–316.
- Klemenčič, Matjaž (1984). Slovenci v ameriški statistiki. *Celovski zvon*, letn. 2, št. 4, str. 23–30.
- Klopčič, Vera, Komac, Miran, in Kržišnik - Bukič, Vera (2003). *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji* (ur. Vera Kržišnik - Bukič). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Dostopno tudi preko: <http://www.sigov.si/uvn/FRAME.htm> (11. 2. 2005).
- Kloskowska, Antonina (1993). National identification and the transgression of national boundaries: The steps towards universalisation. *Dialogue and Humanism*, 4, str. 5–17.
- Kobolt, Alenka (2002). *Ždej smo od tu – a smo še čefurji?* Ljubljana: I2.
- Kocjančič, Cvetka (1997). Slovene identity: The Canadian experience. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 8, str. 213–220.
- Kocjančič, Cvetka (1998). Združevanje kanadskih Slovencev. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 9, str. 149–160.
- Komac, Miran (2003). Varstvo »novih« narodnih skupnosti v Sloveniji. *Razprave in gradivo*, št. 43, str. 6–33.
- Komac, Miran, in Medvešek, Mojca, ur. (2005). *Percepcije slovenske integracijske politike: zaključno poročilo* (2. natis). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Komac, Miran, in Medvešek, Mojca, ur. (2006). *Percepcije slovenske integracijske politike: »uskoško« prebivalstvo v Beli Krajini, etnična diskriminacija v delovnem okolju, izseljevanje in povratništvo Slovencev: Zaključno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Kos, Janko (1974). *Pregled slovenskega slovstva*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Janko (1978). *Literatura*. (Literarni leksikon: Študije, Drugi zvezek.) Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Janko (1987). *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana, ZIFF in Partizanska knjiga.
- Kos, Janko (1991). Književnost. *Enciklopedija Slovenije*, 5. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 138–145.
- Kos, Janko, Dolinar, Ksenija, in Blatnik, Andrej, ur. (1996). *Slovenska književnost*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kos, Janko, in Glušič, Helga (1990). Izselsko slovstvo. *Enciklopedija Slovenije*, 4. zvezek. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 229–233.
- Krakar - Vogel, Boža, ur. (2002). *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Ustvarjalnost Slovencev po svetu: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Kržišnik - Bukič, Vera (2003). Narodnostno samoorganiziranje Albancev, Bošnjakov

- / Muslimanov, Črnogorcev, Hrvatov, Makedoncev in Srbov v Sloveniji. V: Vera Klopčič, Miran Komac in Vera Kržišnik - Bukič, *Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji* (ur. Vera Kržišnik - Bukič). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 192–287.
- Kuhar, Peter (2007). Mila Vlašič Gvozdič: »Vsak je pesem zase«. *Paralele*, št. 11, str. 6–13. Dostopno tudi preko: http://www.jskd.si/dejavnosti/literatura/paralele/paralele11_07.pdf (23. 2. 2008).
- Kuzmič, Mihael (2001). Začetki dramske dejavnosti med slovenskimi izseljenci v Bethlehemu, Pa., ZDA. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 119–133.
- Lah, Andrijan (1996). *Slovenska književnost 20. stoletja*. Ljubljana: Rokus.
- Lah, Andrijan (1999). Pregled onkraj literarnozgodovinskih okvirov. *Delo*, Književni listi, 5. avgust 1999, str. 13–14.
- Legiša, Lino, ur. (1956–1971). *Žgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Legiša, Lino (1969). *Žgodovina slovenskega slovstva VI: V ekspresionizmu in novi realizem* (ur. Lino Legiša). Ljubljana: Slovenska matica.
- Lenček, Rado L. (1990). Problems and perspectives of ethnic identification: Withering away or reaffirmation?. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 1, str. 205–218.
- Lenček, Rado L. (1992). On poetic language in the literature of a linguistic diaspora at the moment of its separation from the native language. *Literature, Culture and Ethnicity: Studies on Medieval, Renaissance and Modern Literatures: A Festschrift for Janez Stanonik* (ur. Mirko Jurak). Ljubljana: Filozofska fakulteta, Znanstveni inštitut, str. 21–26.
- Leskošek, Vesna, ur. (2005). *Mi in oni: Nestrpnost na slovenskem*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Letna poročila Ministrstva za kulturo*, od 1998–. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo RS.
- Lipoglavšek - Rakovec, Slava (1950). Slovenski izseljenci: Geografski pregled predvojnega stanja. *Geografski vestnik*, 22, str. 3–60.
- Lukić Krstanović, Miroslava (1996). Emigrant tales. *Soočenje mita in realnosti ob prihodu izseljencev v novo okolje: Zbornik referatov s simpozija, Portorož, Slovenija, 18.–19. maja 1995 / The Confrontation between Myth and Reality on the Arrival of the Emigrants to a New Land: Proceedings of the Symposium* (ur. Irena Gantar Godina). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za izseljinstvo, str. 41–51.
- Lukšič - Hacin, Marina (1995). *Ko tujina postane dom: Resocializacija in narodna identiteta pri slovenskih izseljencih*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Lukšič - Hacin, Marina (1999). *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Lukšič - Hacin, Marina (2001). Pomen kulturnometniške dejavnosti med sloven-

- skimi izseljenci: Zahodna Evropa. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 53–65.
- Lukšič - Hacin, Marina, ur. (2006). *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Maalouf, Amin (2002). *U ime identitete* (prev. Živan Filippi). Zagreb: Prometej.
- Mahnič, Joža (1964). *Žgodovina slovenskega slovstva V: Obdobje moderne* (ur. Lino Legiša). Ljubljana, Slovenska matica.
- Marcus, Laura (1992). Literatura, identiteta in avtobiografski diskurz. *Primerjalna književnost*, št. 1, str. 31–41.
- Maritain, Jacques (2002). *Človek in država* (prev. Cirila Toplak). Ljubljana: Študentska založba.
- Maver, Igor (1999). Literarno ustvarjanje avstralskih Slovencev v angleškem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 305–317.
- McWilliams, Carey (1935). *Louis Adamic and Shadow-America*. Los Angeles: Arthur Whipple.
- Medvešek, Mojca, in Vrečer, Natalija (2005). Percepcije sociokulturne integracije in nestrpnosti: nove manjšine v Sloveniji. *Percepcije slovenske integracijske politike* (ur. Miran Komac in Mojca Medvešek) (2. natis). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 271–377.
- Mežnarič, Silva (1986). »Bosanci«: A kuda idu Slovenci nedeljom?. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS in Univerzitetna konferenca ZSMS.
- Mikola, Maša (2005). *Živeti med kulturami: Od avstralskih Slovencev do slovenskih Avstralcev*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Mikolič, Vesna (2004a). Medkulturna pragmatika pri pouku slovenščine kot J2. *Jezik in slovstvo*, letn. 49, št. 3–4, str. 103–121.
- Mikolič, Vesna (2004b). Medkulturna slovenistika – realnost ali izziv? *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Seminar slovenskega jezika, literature in kulturi: Zbornik predavanj* (ur. Marko Stabej). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, str. 37–47.
- Milanič, Irena (2001). Skrb za drugo generacijo: Kulturna investicija za ohranitev slovenske pripadnosti v ZDA (primer SNPJ). *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 19–28.
- Milanič, Irena (2003). *Tematski sklopi v reviji Mladinski list – Juvenile (1922–1944): Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Mislej, Irene (1992). Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 2–3, str. 185–194.
- Mislej, Irene (1999a). Literarno ustvarjanje slovenskih izseljencev v španskem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 317–320.
- Mislej, Irene (1999b). Literarno delo južnoameriških Slovencev pred drugo svetovno

- vajno: Proza. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 23–45.
- Mislej, Irene (2001). Pregled slovenskih izseljenih likovnih ustvarjalcev. *Slovensko izseljenstvo: Žbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše - Štolfa). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.
- Mugerli, Maruša (2005a). Slovenski prevodi literarnih del priseljenjskih avtorjev po letu 1990. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 22, str. 79–93.
- Mugerli, Maruša (2005b). Pisanje med kulturama (Dvojezično pesništvo Josipa Ostija). *Žbornik predavanj 41. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, str. 190–193.
- Nelson, Emmanuel S., ur. (2005). *The Greenwood Encyclopedia of Multiethnic American Literature*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Oates Indruchova, Libora (2003). Spremnna beseda. V: Stanislava Chrobáková Repar, *Angelske utopije*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Oliveira, M. Armando (2004). Portuguese and Portuguese-descendant youths of the Diaspora: Cultural heritage and attitudes towards education. *AEMI Journal*, št. 2, str. 151–172.
- Osti, Josip (2000). Otroci so večna mladost sveta. V: Ismet Bekrić, *Cipele starijeg brata*. Ljubljana: Društvo bosansko-hercegovega in slovenskega prijateljstva, edicija Ljiljan.
- Pajnik, Mojca, ur. (2002). *Xenophobia and Post-Socialism*. Ljubljana: Peace Institute.
- Pajnik, Mojca, Lesjak Tušek, Petra, in Gregorčič, Marta (2002). *Immigrants, who are you? Research on immigrants in Slovenia*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca, in Kuzmanić, Tonči, ur. (2005). *Nation-States and Xenophobias: In the Ruins of Former Yugoslavia*. Ljubljana: Peace Institute.
- Paternu, Boris (1981). Nastajanje Adamičevega sestava vrednot ob Ameriki in Jugoslaviji. *Louis Adamič: Simpozij: Symposium* (ur. Janez Stanonik). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, str. 85–100.
- Payne, Michael, ur. (1996). *A Dictionary of Cultural and Critical Theory*. Oxford, UK; Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers.
- Pertot, Marjan (1987). *Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945–1987: I. del – knjige*. Trst: Knjižnica Dušana Černeta.
- Pertot, Marjan (1991). *Bibliografija slovenskega tiska v Argentini 1945–1987: II. del – časopise*. Trst: Knjižnica Dušana Černeta.
- Petrič, Jerneja (1999). Književnost slovenskih priseljencev in njihovih potomcev v ZDA od leta 1891. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 89–263.
- Petrič, Jerneja (2001). Slovensko gledališče v Clevelandu: Začetki, razcvet in konec. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 111–117.
- Petrič, Jerneja, et al. (1999). Biografije in bibliografije. *Slovenska izseljenska književnost*

- 2: *Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 385–456.
- Phillipson, Robert (1992). *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Pirih Svetina, Nataša, in Ferbežar, Ina (2005). Slovenščine tujejezičnih govorcev. *Jeziik in slovstvo*, letn. 50, št. 6, str. 3–15.
- Podvinski, Zvone (2001). Folklorno življenje med Slovenci na Švedskem. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 151–168.
- Pogačnik, Jože (1972a). *Žgodovina slovenskega slovstva 8: Eksistencializem in strukturalizem*. Maribor: Obzorja.
- Pogačnik, Jože (1972b). *Slovensko zamejsko in zdomsko slovstvo: Oris izhodišč in ocena vrednosti*. Trst: Zaliv.
- Pogačnik, Jože, in Zadavec, Franc (1973). *Žgodovina slovenskega slovstva*. Maribor: Obzorja.
- Pogačnik, Jože, et al. (2001). *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.
- Poniž, Denis (1981). Nacionalno v literaturi Louisa Adamiča o Slovencih in Jugoslaviji. *Louis Adamič: Simpozij: Symposium* (ur. Janez Stanonik). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, str. 113–118.
- Požgaj Hadži, Vesna, in Ferbežar, Ina (2001). Tudi to je slovenščina. *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Žbornik predavanj* (ur. Irena Orel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 57–68.
- Pungartnik, Marjan (2001). Spremna beseda. V: Vladimir Vekić, *Kaj bi ti govoril, Ivan!* Maribor: Mariborska literarna družba.
- Rant, Jože, ur. (1998). *Žbornik dela v zvestobi in ljubezni – Žedinjena Slovenija 1948–1998*. Buenos Aires: Društvo Žedinjena Slovenija.
- Razpotnik, Špela (2004). *Preseki odvečnosti: Nevidne identitete mladih priseljenc v družbi tranzicijskih vic*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Razpotnik, Špela, in Dekleva, Bojan, ur. (2002). *Čefurji so bili rojeni tu: Življenje mladih priseljencev druge generacije v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta; Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Resolucija o imigracijski politiki Republike Slovenije – ReIPRS (1999). *Uradni list RS*, št. 40/1999, str. 4791.
- Resolucija o migracijski politiki Republike Slovenije – ReMPRS (2002). *Uradni list RS*, št. 106/2002, str. 12381.
- Resolucija o odnosih s Slovenci po svetu – ReOSPS (2002). *Uradni list RS*, št. 7/2002.
- Rey-Von Allmen, Micheline (2002). Une éducation interculturelle: Défi et nécessité pour nos sociétés pluriculturelles. *Migracijske i etničke teme*, letn. 18, št. 1, str. 85–98.
- Rot, Andrej (1992). Slovenski tisk v Argentini po drugi svetovni vojni. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 2–3, str. 209–234.

- S. Javornik, Jana, ur. (2006). *Socialni razgledi 2006*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.
- Sanders, Jimmy M. (2002). Ethnic boundaries and identity in plural societies. *Annual Review of Sociology*, letn. 28, str. 327–357.
- Scherr, Dieter (1999). »LOG« – Literatur ohne Grenzen (intervju z Levom Detelo). *Autorensolidarität*, št. 4/98 – 1/99, str. 27–29.
- Shiffman, Dan (2005). *Korenine multikulturalizma: Delo Louisa Adamiča* (prev. Cirila Toplak). Ljubljana: Založba ZRC.
- Skrbiš, Zlatko (1994). On ethnic »communities« in non-native environments. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 5, str. 137–149.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2000). (Ur. Anton Bajec et al.) Ljubljana: DZS.
- Slovenski nacionalni kulturni program: Predlog* (2000). Ljubljana: Nova revija.
- Smolej, Viktor (1971). *Žgodovina slovenskega slovstva VII: Slovstvo v letih vojne 1941–1945* (ur. Lino Legiša). Ljubljana, Slovenska matica.
- Smolicz, Jerzy (1999). National identity and cultural valence in an ethnically pluralist setting: The case of Australia. *Scandinavian and European Migration to Australia and New Zealand* (ur. Olavi Koivukangas in Charles Westin). Turku: Institute of Migration; Stockholm: CEIFO, str. 54–70.
- Sollors, Werner (1986). *Beyond Ethnicity: Consent and Descent in American Culture*. New York: Oxford University Press.
- Stabej, Marko, ur. (2004). *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Stanonik, Janez (1999). Književnost Slovencev v ZDA pred letom 1891. *Slovenska izseljenska književnost 2: Severna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 15–88.
- Stepančič, Lucija (2005). Lidija Dimkowska: Nobel proti Nobelu. *Sodobnost*, št. 4, april 2005.
- Strutz, Janez (2003). Dialog, Polyphonie und System: zur Problematik einer Geschichte der »Kleinen Literaturen« im Alpen-Adria Raum. *Kako pisati literarno zgodovino danes?* (ur. Darko Dolinar in Marko Juvan). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, str. 287–317.
- Strutz, Janez, in Zima, P. V., ur. (1991). *Komparativna literatura in interkulturelle Beziehungen in der Alpen-Adria-Region und in der Schweiz*. Frankfurt am Main: Lang.
- Sulič, Nives (1983). *Thank God I am Slovenian*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
- Suša, Barbara (1999). Literarno ustvarjanje Slovencev v Avstraliji v slovenskem jeziku. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 267–303.

- Šabec, Nada (1996). *Half pa pu: The Language of Slovene Americans*. Ljubljana: ŠKUC.
- Šeleva, Elizabeta (1997). *Književno-teoriski studii*. Skopje: Matica makedonska.
- Šeleva, Elizabeta (2005). *Dom-identitet*. Skopje: Magor.
- Škulj, Jola (2001). Multikulturalizem, večjezikovnost in modernost. *Primerjalna književnost*, Posebna številka, Zbornik ob sedemdesetletnici Janka Kosa, str. 263–278.
- Šprager, Venčeslav (2002). Priseljenski pisatelji v Nemčiji: Ustvarjalna motivacija. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 16, str. 235–238.
- Štuhec, Miran (1998). Motivno-tematska raven pripovedne proze slovenskih izseljencev v Avstraliji (razvojni premiki). *Slavistična revija*, letn. 46, št. 1–2, str. 133–140.
- Švent, Rozina (2006). *Življenje Slovencev v begunskih taboriščih na avstrijskem Koroškem po drugi svetovni vojni: 1945–1950: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Švent, Rozina (2007). *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Tavčar, Zora (1999). Literarno delo južnoameriških Slovencev pred drugo svetovno vojno: Poezija. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 46–79.
- Toplak, Kristina (2003). Slovenski likovni ustvarjalci v Avstraliji. *Etnolog*, letn. 13 (46), str. 469–484.
- Toplak, Kristina (2005). Umetniška ustvarjalnost migrantov: Primer Slovencev v Nemčiji. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 22, str. 115–127.
- Trebše - Štolfa, Milica, ur. (2001). *Slovensko izseljenstvo: Žbornik ob 50–letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.
- Ugrešič, Dubravka (2001). *Zabranjeno čitanje*. Sarajevo: Geopoetika Omnibus.
- Urbanc, Peter, in Tourtel, Eleanor (1984). *Slovenians in Canada*. Hamilton, Ontario: The Slovenian Heritage Festival Committee.
- Valenčič, Joseph (2002). Z delom uma in srca – ustvarjalnost med Slovenci v Severni Ameriki. *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Ustvarjalnost Slovencev po svetu: Žbornik predavanj* (ur. Boža Krakar - Vogel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 163–176.
- Vrečer, Natalija (2003). Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev. *Razprave in gradivo*, št. 42, str. 152–166.
- Vrečer, Natalija (2006). *Integracija prisilnih priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji: Teoretizacija in primerjalne prakse v antropološki perspektivi*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij.
- Vrečer, Natalija (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC.

- Zadravec, Franc (1972a). *Žgodovina slovenskega slovstva 6: Ekspresionizem in socialni realizem, Prvi del*. Maribor: Obzorja.
- Zadravec, Franc (1972b). *Žgodovina slovenskega slovstva 7: Ekspresionizem in socialni realizem, Drugi del*. Maribor: Obzorja.
- Zadravec, Franc (1981). Oton Župančič in Louis Adamič. *Louis Adamič: Simpozij: Symposium* (ur. Janez Stanonik). Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja, str. 85–111.
- Zadravec, Franc (1999). *Slovenska književnost II: Moderna – ekspresionizem – socialni realizem*. Ljubljana: DZS.
- Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja – ZORSSZNM (2006). *Uradni list RS*, št. 43/2006.
- Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo – ZUJIK (2002). *Uradni list RS*, št. 96/2002.
- Zakon o uresničevanju javnega interesa za kulturo (uradno prečiščeno besedilo) – ZUJIK-UPB1 (2007). *Uradni list RS*, št. 77/2007.
- Žigon, Zvone (1998). *Otroci dveh domovin: Slovenstvo v Južni Ameriki*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žigon, Zvone (2001a). *Iz spomina v prihodnost: Slovenska politična emigracija v Argentini*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žigon, Zvone (2001b). Slovenska kultura v Južni Ameriki po osamosvojitvi Slovenije. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 37–45.
- Žigon, Zvone (2003). *Izzivi drugačnosti: Slovenci v Afriki in na Arabskem polotoku*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Žitnik, Janja (1993a). *Pero in politika: Žadnja leta Louisa Adamiča*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Žitnik, Janja (1993b). Literarnozgodovinske raziskave slovenske izseljenske književnosti. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 4, str. 61–85.
- Žitnik, Janja (1999a). Povojna slovenska zdomska književnost v Evropi: Dunaj. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 191–218.
- Žitnik, Janja (1999b). Preučevanje slovenske izseljenske književnosti. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, letn. 39, št. 3–4, str. 92–94.
- Žitnik, Janja (1999c). Slovene emigrant literature, periodicals and other publications and the reading public in Slovenia. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 10, str. 145–149.
- Žitnik, Janja (1999č). Uvod. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 13–18.
- Žitnik, Janja (1999d). Dosedanje študije o slovenski izseljenski književnosti. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 19–25.
- Žitnik, Janja (1999e). Literarni poskusi Slovencev v drugih deželah Evrope do leta

1945. *Slovenska izseljenska književnost 1: Evropa, Avstralija, Azija* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 77–116.
- Žitnik, Janja (1999f). Izbrana bibliografija. *Slovenska izseljenska književnost 3: Južna Amerika* (ur. Janja Žitnik s sodelovanjem Helge Glušič). Ljubljana: Založba ZRC in Rokus, str. 371–393.
- Žitnik, Janja (2000). Književno delo slovenskih izseljencev. *Slavistična revija*, letn. 48, št. 2, str. 159–176.
- Žitnik, Janja (2001a). Besedna umetnost slovenskih izseljencev in njeno mesto v sodobni slovenski kulturi. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 14, str. 67–90.
- Žitnik, Janja (2001b). Slovenski izseljenski pisci in literarno povratništvo. *37. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, 25. 6. – 14. 7. 2001: *Zbornik predavanj* (ur. Irena Orel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 155–172.
- Žitnik, Janja (2001c). Književnost slovenskih izseljencev. *Slovensko izseljenstvo: Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice* (ur. Milica Trebše - Štolfa in Matjaž Klemenčič). Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica, str. 77–88.
- Žitnik, Janja (2002a). Literarno povratništvo in meje narodne književnosti. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 15, str. 163–178.
- Žitnik, Janja (2002b). Naj še pišem v materinščini? – Slovenski zdomski književniki v multikulturnem okolju. *38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Ustvarjalnost Slovencev po svetu: zbornik predavanj* (ur. Boža Krakar - Vogel). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete, str. 119–132.
- Žitnik, Janja (2003a). The return of Slovene emigrant literature. *AEMI Journal*, št. 1, str. 106–111.
- Žitnik, Janja (2003b). Literarno ustvarjanje med izseljenci. *Žgodovina v soli*, letn. 12, št. 1–2, str. 39–47.
- Žitnik, Janja (2004a). Multiculturalism and globalization: A comment. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 19, str. 87–104.
- Žitnik, Janja (2004b). Anna Valencic, Petunia en un cebollar, RIL editores, Santiago de Chile, 2002, 108 str. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 19, str. 240–243.
- Žitnik, Janja (2004c). Immigrants in Slovenia: Integration aspects. *Migracijske i etničke teme*, letn. 20, št. 2–3, str. 221–241.
- Žitnik, Janja (2004č). Slovene emigrant writers in Canada and Europe – the question of bilingualism. *Möglichkeiten und Grenzen des Multikulturalismus: der Schutz sprachlich-kultureller Vielfalt in Kanada und in Europa: internationales Symposium* (ur. Fritz Peter Kirsch in Waldemar Zacharasiewicz). Wien: Zentrum für Kanada-Studien, Universität Wien, 2004, str. 223–240.
- Žitnik, Janja (2004d). Integracija izseljenske književnosti v matično kulturo. *Glasnik Slovenske matice*, letn. 27–28 (2003/2004), št. 1–2, str. 76–80.
- Žitnik, Janja (2004e). Lively visions, ossified realities: Co-cultures in Slovenia. *AEMI Journal*, št. 2, str. 118–127.

- Žitnik, Janja (2005a). Kulturno življenje v izseljenstvu: Koncept kompleksne obravnave. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 21, str. 105–124.
- Žitnik, Janja (2005b). How does it feel to be a child of a second-rate citizen?. *Migrants and education: Challenge for European schools today* (ur. Dan D. Daatland in Jernej Mlekuž). Ljubljana: Institute for Slovenian Emigration Studies at ZRC SAZU, str. 31–38.
- Žitnik, Janja (2006a). Položaj priseljenskih kultur v Sloveniji: Identitetni vidiki. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 23, str. 107–139.
- Žitnik, Janja (2006b). Kulturni položaj priseljencev v Sloveniji: Dejavniki in pokazatelji. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 24, str. 87–113.
- Žitnik, Janja (2006c). Cultural life of the immigrant community: Factors of dynamics. *Migracijske i etničke teme*, letn. 22, št. 4, str. 399–420.
- Žitnik, Janja (2007a). Izseljenska književnost in časopisje: Zgovorne statistike. *Dve domovini / Two Homelands*, št. 25, str. 209–228.
- Žitnik, Janja (2007b). Slovenian émigré literature: Ignored, forgotten, and rediscovered. *Historical and cultural perspectives on Slovenian migration* (ur. Marjan Drnovšek). Ljubljana: ZRC Publishing, Scientific Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, str. 67–88.
- Žitnik, Janja (2007c). Begunska izkušnja slovenskih zdomskih književnikov. V: Rozina Švent, *Slovenski begunci v Avstriji 1945–1950*. Ljubljana: Založba ZRC, str. 329–342.
- Žitnik, Janja (2007č). Priseljenska izkušnja v samostojni Sloveniji v luči integracijskih načel. *Studia Historica Slovenica*, letn. 7, št. 1/2, str. 407–431.
- Žitnik, Janja (2008a). Statistical facts are human fates: Unequal citizens in Slovenia. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, January 2008, letn. 34, št. 1, str. 77–94.
- Žitnik, Janja (2008b). Slovene émigré literature as a part of Slovene national literature. *Slovene Studies*, letn. 30, št. 1, str. 3–24.
- Žitnik, Janja, in Glušič, Helga, ur. (1999). *Slovenska izseljenska književnost*: zv. 1: *Evropa, Avstralija, Azija*; zv. 2: *Severna Amerika*; zv. 3: *Južna Amerika*. Ljubljana: Založba ZRC in Rokus.
- Žitnik, Janja, in Petrič, Jerneja (1997). Slovenski izseljenski pisci v tridesetih letih. *Slovenska trideseta leta* (ur. Peter Vodopivec in Joža Mahnič). Ljubljana: Slovenska matica, str. 181–193.
- Žnideršič, Martin, Podmenik, Darka, in Kocijan, Gregor (1999). *Knjiga in bralci IV*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo.
- Župančič, Oton (1932). Adamič in slovenstvo. *Ljubljanski zvon*, št. 9, str. 513–520.

SPLETNI VIRI

- ARRS (2006): Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Razpisi 2006, Razpisna dokumentacija, Podrobnejša predstavitev ciljev po posameznih temah. Dostopno preko: <http://www.arrs.gov.si/sl/progproj/crp/razpisi/06/inc/podrob-predstavitev-ciljev.doc> (10. 8. 2006).
- Baltić, Admir (2006). Mediji in manjšine v Sloveniji in Veliki Britaniji. *Medijska mreža*, št. 25–26 (maj), dostopno preko: <http://www.mediawatch.mirovni-institut.si/bilten/seznam/26/manjsine/> (19. 2. 2008).
- Bošnjak*. Dostopno preko: <http://www.bosnjak.si> (10. 3. 2008).
- Cancedda, Alessandra (2005). Skilled Migrants Integration Assessment Model – SMIAM: Guidelines. Laboratorio di Scienze della Cittadinanza, European Commission, Directorate-General for Justice, Security and Freedom. Dostopno preko: <http://www.smiam.org/documents/SMIAMLENGL> (12. 12. 2005).
- Dogodki.Net – Forum. Dostopno preko: <http://www.dogodki.net/forum> (26. 8. 2004).
- Društvo slovenskih pisateljev. Dostopno preko: <http://www.drustvo-dsp.si> (24. 2. 2008).
- Društvo Slovensko makedonskega prijateljstva (Ljubljana). Dostopno preko: <http://www.slo-mak.com> (12. 3. 2008).
- Društvo Srbska skupnost (Ljubljana). Dostopno preko: <http://www.srbska-skupnost.si> (9. 3. 2008).
- DSP – Josip Osti. Dostopno preko: <http://www.drustvo-dsp.si/si/pisatelji/106/detail.html> (6. 3. 2008)
- Forum Bicikel.com. Dostopno preko: <http://www.bicikel.com/sl/forum> (25. 8. 2004).
- Forum Dnevna Mladina – Komentar. Dostopno preko: <http://www.mladina.si/dnevnik> (25. 8. 2004).
- Forum Lajf.com. Dostopno preko: <http://www.lajf.com/forum> (24. 5. 2006).
- Forum Pivnica. Dostopno preko: <http://www.slo-lanparty.com/forum> (25. 8. 2004).
- Forum SDS. Dostopno preko: <http://www.sds.si/forum> (25. 8. 2004).
- Forum Svet pogovorov. Dostopno preko: <http://www.gape.org/cgi-bin/yabb/YaBB.pl> (25. 8. 2004).

- Forumi portala Ekonomija. Dostopno preko: <http://www.ekonomija.net> (26. 8. 2004).
- Glas Sandžaka*. Dostopno preko: <http://www.glas-sandzaka.si> (4. 3. 2008).
- Hrvaška skupnost v Republiki Sloveniji. *Ljubljanske novice*, 2. 1. 2008. Dostopno preko: <http://www.ljnovice.com> (21. 2. 2008).
- Inštitut za etnične in regionalne študije. Dostopno preko: <http://www.iscomet.org/> (31. 1. 2008).
- Inštitut za narodnostna vprašanja. Dostopno preko: <http://www.inv.si/> (2. 2. 2008).
- Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU. Dostopno preko: <http://isi.zrc-sazu.si/> (1. 3. 2008).
- Jenšterle, Marko (2006). Samota te najde sama. (Intervju z Vlady Kociancich.) Dostopno preko: <http://slova.mojforum.si/> (1. 2. 2007).
- Jesenice online forum. Dostopno preko: <http://forum.jesenice.com> (25. 8. 2004).
- Krese, Maruša (2007). Meta Krese: Naenkrat se je znočilo. Dostopno preko: <http://www.cd-cc.si/default.cfm?Jezik=Sl&Kat=0205&Predstava=311> (5. 5. 2008).
- Letno poročilo varuha človekovih pravic za leto 2005*. Dostopno preko: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=1080#c1860> (28. 11. 2006).
- Locutio on-line – Avtorji. Dostopno preko: <http://www.locutio.si/> (1. 3. 2008).
- Makedonsko kulturno društvo Biljana (Maribor). Dostopno preko: <http://www.mkd-biljana.si> (1. 3. 2008).
- Makedonsko kulturno društvo Makedonija (Ljubljana). Dostopno preko: <http://www.mkdmakedonija.si> (2. 3. 2008).
- Metelkova mesto, klub Gromka. Literarni večer »Serija branj revije *Literatura*«. Dostopno preko: <http://www.metelkova.org/gromka> (1. 3. 2008).
- Mirovni inštitut. Dostopno preko: <http://www.mirovni-institut.si/> (6. 5. 2007).
- Mirovni inštitut – Kdo smo (Stanislava Repar). Dostopno preko: <http://www.mirovni-institut.si/> (3. 3. 2008).
- Mladi forum SD. Dostopno preko: <http://www.mladiforum.org> (25. 5. 2006).
- MNZ (2005): Ministrstvo za notranje zadeve. Prednostne programske naloge. Dostopno preko: http://www.vlada.si/predstavitev_vlade (10. 8. 2006).
- Načela, cilji, kriteriji ter posebni ukrepi za (so)financiranje kulturnih programov in projektov iz dela državnega proračuna, namenjenega kulturi na področju kulturne dejavnosti italijanske in madžarske narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji za leto 2005. Dostopno preko: <http://www.kultura.gov.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=29878> (14. 11. 2005).
- Narodi bivše SFRJ želijo status manjšine. *Žurnal 24.si*, 9. 10. 2007. Dostopno preko: <http://209.85.135.104/search?q=cache:BgKV5REx74AJ:www.zurnal.org/cms/novice/slovenija/index.html%3Fid%3D13483+%22Zveza+zvez+kulturnih+dr u%C5%A1tev%22&hl=sl&ct=clnk&cd=2&gl=si> (13. 3. 2008).

- Nemejebat.com. Dostopno preko: <http://www.nemejebat.com> (13. 3. 2005).
- Popis 2002. Dostopno preko: <http://www.stat.si/popis2002/si> (od 2003).
- Republika Slovenija, Državni zbor (2006). Imenik naslovov slovenskih društev in organizacij po svetu. Dostopno preko: http://www.dz-rs.si/fileadmin/dz.gov.si/pageuploads/DZ/PDF_datoteke/imenik.pdf (28. 3. 2007).
- Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo (2006). *Poročilo o (so)financiranju kulturnih programov in projektov v letu 2005*. Dostopno preko: http://www.kultura.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Podatki/Letna_porocila/FINPOR05.pdf (26. 10. 2006).
- Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo. Dostopno preko: <http://www.gov.si/mk> (24. 2. 2008).
- Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo (2007). Razpisi, pozivi in javna naročila. Dostopno preko: http://www.mk.gov.si/si/razpisi_pozivi_in_javna_narocila/ (16. 10. 2007).
- Republika Slovenija, Ministrstvo za zunanje zadeve, Oddelek za človekove pravice (2005). Pripombe in mnenje h glavnim ugotovitvam in priporočilom drugega mnenja posvetovalnega odbora za nadzor nad izvajanjem Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin (OKVNM) z dne 26. 5. 2005. Dostopno preko: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/Oddelek_za_cl._pravice/PRIPOMBE_IN_MNENJE_H_GLAVNIM_UGOTOVITVAM_IN_PRIPOROCILOM__slo.pdf (21. 11. 2006).
- Republika Slovenija, Ministrstvo za zunanje zadeve (2006). *Mnenje na poročilo komisarja za človekove pravice Sveta Evrope o napredku Slovenije pri izvajanju njegovih priporočil (2003–2005)*. Dostopno preko: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/gil_robles_-_Internet_link.pdf (21. 11. 2006).
- Rezultati Javnega poziva za izbor kulturnih projektov na področju drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v RS, ki jih bo v letu 2007 financirala Republika Slovenija iz proračuna, namenjenega za kulturo. Dostopno preko: <http://www.arrs.gov.si/sl/razpisi/07/pregled-domaci.asp> (12. 3. 2008).
- RGL Forum > Vaše mnenje o ... > Džamija v Ljubljani, 2003–2004. Dostopno preko: <http://www.rgl.si/rgl.php> (25. 8. 2004).
- RTV Slovenija forum, Re: Slovenija – Islamija?!? Dostopno preko: <http://www.rtv slo.si/forum> (25. 8. 2004).
- Sjekloča, Marko (2007). Integracija priseljencev v slovensko družbo. Dostopno preko: <http://www.markosj.net/priseljenci.htm> (27. 2. 2008).
- Sloport forum Naš svet – Ljudje iz Bosne. Dostopno preko: <http://www.sloport.net/forum> (25. 8. 2004).
- Slovenski hip-hop portal – Forum. Dostopno preko: <http://www.hiphopar.com> (26. 8. 2004).
- Strokovna služba JSKD (Javni sklad RS za kulturne dejavnosti), julij 2003. Stanje

- na področju slovenske kulture po sprejemu zakona o uresničevanju javnega interesa za kulturo in pred sprejemom nacionalnega kulturnega programa. Dostopno preko: http://www.sigov.si/dsvet/dejavnost/posveti/posvet_15072003/tersar.htm (21. 11. 2006).
- Svet Evrope, Svetovalni odbor o okvirni konvenciji za varstvo narodnih manjšin (2005). *Drugo mnenje o Sloveniji, sprejeto 26. maja 2005* (ACFC/OP/II(2005)005). Dostopno preko: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/Oddelek_za_cl._pravice/2ndOpinionOKVNM__slo.pdf (21. 11. 2006).
- Svet Evrope, Urad komisarja za človekove pravice (2006). *Poročilo o spremljanju napredka Slovenije (2003–2005): Ocena napredka v izvajanju priporočil komisarja Sveta Evrope za človekove pravice* (CommDH(2006)8). Dostopno preko: http://www.mzz.gov.si/fileadmin/pageuploads/Zunanja_politika/Porocilo_Gil_Roblesa.pdf (21. 11. 2006).
- Svet Evrope, Urad komisarja za človekove pravice (2003). *Poročilo g. Alvara Gil-Robles-a, komisarja za človekove pravice, o njegovem obisku v Sloveniji, 11.–14. maj 2003* (CommDh(2003)11). Dostopno preko: http://www.varuh-rs.si/fileadmin/user_upload/pdf/mednarodna_porocila/Porocilo_SE_Robles_2003_SLO.pdf (4. 12. 2006).
- Tahara, Shozo (2001). To Louis Adamic Fans of the World. Dostopno preko: <http://www.synapse.ne.jp/saitani/fan.htm> (16. 10. 2006).
- Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu. Dostopno preko: <http://www.uszs.gov.si/> (16. 10. 2007).
- Uredništvo Mladina On-line (2006). V Slovenijo prihaja komisar SE za človekove pravice. Dostopno preko: www.mladina.si/dnevnik/90269/ (14. 11. 2006).
- Vsi drugačni – vsi enakopravni. Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino. Dostopno preko: <http://www.ursm.gov.si/> (5. 2. 2008).
- Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (1994). Dostopno preko: http://www2.gov.si/zak/zak_vel.nsf/zakposop/1994-01-2680?OpenDocument (21. 11. 2006).
- ZRRS (2006). Naslovi slovenskih društev in organizacij po svetu. Dostopno preko: http://www.zrss.si/slovenscina/gradiva/naslovi_slovenskih_dru%C5%A1tev_in_organizacij.pdf (31. 1. 2007).
- Zveza kulturnih društev Slovenije / Druga Slovenija. Dostopno preko: <http://www.zveza-kds.si/> (26. 2. 2008).
- Zveza srbskih društev Slovenije (Solkan). Dostopno preko: <http://www.zsds.si> (14. 3. 2008).

DRUGI VIRI

- Anketa ISI* (2005). *Anketa o položaju priseljencev, njihovih potomcev in njihovih kultur v Sloveniji*. Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Projekti ISI, Literarna in kulturna podoba priseljencev v Sloveniji, Anketa.
- Bajda, Polona (2005). Izvajanje ankete med priseljenci – terensko poročilo. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Fekonja, Martina (2005). Poročilo, 13. 5. 2005. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Kramer, Laura Bianka (2005a). Poročilo: Dobovec pri Rogatcu in Trlično, 29. 4. 2005. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Kramer, Laura Bianka (2005b). Poročilo: Rogaška Slatina, 2. 5. 2005. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Kramer, Laura Bianka (2005c). Poročilo: Rogaška Slatina, 6. 5. 2005. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Medić, Željka (2005a). Poročilo (Kranj, Jesenice). *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Medić, Željka (2005b). Poročilo (Tržič – Križe). *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Mrak, Nataša (2005). Poročilo o izvajanju anket, 16. 5. 2005. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Na pragu besedila 3: Posneto gradivo* (2001). Ljubljana: Založba Rokus.
- Simoniti, Iztok (2002). Slovenski jezik v združeni Evropi. Predavanje v okviru Historičnega seminarja ZRC SAZU, Ljubljana, 28. 11. 2002.
- Vareško, Tina (2005). Poročilo (Brežice/Novo mesto/Metlika). *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Verdelj, Katja (2005). Poročilo za Velenje. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Vižintin, Urška (2005). Poročilo o opravljenem anketiranju (24. 4. – 15. 5. 2005). *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Vokić, Tatjana (2005). Evidenca anketiranja po posameznih soseskah, Prilogi A in B. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Wörsdörfer, Rolf (2004). Zgodovina migracij kot kulturna zgodovina. Predavanje v okviru Historičnega seminarja ZRC SAZU, Ljubljana, 25. 11. 2004.
- Žitnik, Janja (2003c). Immigrants in Slovenia. Referat na *Workshop on common*

- European migration policy*, EZA in Katholieke Universiteit Leuven, 20.–21. november 2003.
- Žitnik, Janja (2005c). Suggestions concerning the provisional version of SMIAM, Ljubljana, 26. april 2005. Arhiv Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, Projekti, SMIAM.
- Žitnik, Simon (2005). Povzetek dosedanjih podatkov iz sumarnika. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.
- Žitnik, Simon (2006). Anketni sumarnik: tabele 3–11. *Anketa ISI* (2005), anketna dokumentacija.

LEPOSLOVJE

- Aleksić, Petra P. (2004). *Ptica selica / Ptica selivka*. Maribor: samozaložba.
- Ameriške povesti* (1943). Chicago: Prosvetna matica.
- Bekrić, Ismet (1989). *Očevo breme*. Banjaluka: Glas.
- Bekrić, Ismet (1990). *Izabrane pjesme*. Sarajevo: Veselin Masleša Svjetlost.
- Bekrić, Ismet (1994). *Otac s kišobranom*. Wuppertal: Bosanska riječ.
- Bekrić, Ismet (2000). *Cipele starijeg brata / Čevlji starejšega brata*. Ljubljana: Društvo bosansko-hercegovega in slovenskega prijateljstva, edicija Ljiljan.
- Bergles, Ciril, ur. (1990). *To drevo na tujem raste: Antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štiridesetih let*. Ljubljana: Aleph.
- Beseda: Časopis za kulturo*, št. 1 (2001) – št. 7 (2007). Ljubljana: Društvo Srbska skupnost.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2003a). Pesmi (prev. Primož Repar). *Apokalipsa*, 60/61/62, str. 14–16.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2003b). *Angelske utopije* (prev. Špela Sramel). Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2005). Pesmi. *Apokalipsa*, 87/88/89, str. 8–12.
- Chrobáková, Repar, Stanislava (2006). *Iz skupne zime* (prev. Barbara Korun in Primož Repar). Ljubljana: Društvo Apokalipsa.
- Cimerman, Ivan, ur. (1990). *Lipa šumi med evkalipti: Izbor pesmi Slovencev v Avstraliji*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.
- Debeljak, Tine, in Papež, France, ur. (1980). *Antologija slovenskega zdomskega pesništva*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- Detela, Lev (1966). *Atentat*. Trst: Sodobna knjiga.
- Detela, Lev, ur. (1991). *Slovenska zdomska književnost zadnjih let*. Posebna številka revije *Dialogi*, letn. 27, št. 7.
- Dimkaroski, Ljuben (1994). *Makedonium* (prev. Nada Carevska). Ljubljana: samozaložba.
- Dimkaroski, Ljuben (2000). *Čekor poblisku*. Ljubljana: Sojuz na makedonskitem kulturni društva vo Slovenija in MKD Makedonija.
- Dimkovska, Lidija (2004). *Nobel proti Nobelu* (prev. Aleš Mustar). Ljubljana: Center za slovensko književnost, Aleph.
- Dimkovska, Lidija (2006). *Skrita kamera* (prev. Aleš Mustar). Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Dolenc, Danica (1982). Kaj je v imenu? (prev. Andrej Arko). *Naši na tujih tleh* (ur. Jerneja Petrič). Ljubljana: Cankarjeva založba v sodelovanju s Slovensko izseljensko matico, str. 369.
- Drljepan, Jure (1998). *Uklesan u slova / V črke vklesan*. Ljubljana: Emonica (Zbirka za nacionalne manjšine in etnične skupine).
- Gluščević, Zoran, ur. (2001). *Panorama srpske književne reči*. Ljubljana: Društvo Srpska zajednica.
- Grdina, Igor, ur. (1990). *Besede so ostale kot semena: Izbor iz poezije slovenskega zdomstva*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Gruden, Pavla (2002). *Ljubezen pod džakarando*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Ignjatović, Nebojša (2001). *Tragovi vremena / Sledi časa*. Kočevje: samozaložba.
- Ignjatović, Nebojša (2003). *Pesme. Beseda: Časopis za kulturo*, št. 3. Ljubljana: Društvo Srpska skupnost.
- Johnson Debeljak, Erica (1999). *Tujka v hiši domačinov* (prev. Jana Cedilnik). Maribor: Založba Obzorja.
- Johnson Debeljak, Erica (2004a). *Srečko Kosovel: Pesnik in jaz* (prev. Jana Cedilnik). Ljubljana. Študentska založba.
- Johnson Debeljak, Erica (2004b). *Koža sveta* (prev. Nevena Ršumović). *Sarajevske sveske*, 5.
- Johnson Debeljak, Erica (2005). *Black Widow, Blesok*, 41. Skopje: Blesok.
- Johnson Debeljak, Erica (2007). *Tako si moj* (prev. Andrej Skubic). Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jug, Gvidon (1031). *Izseljenec: Vtisi mojega potovanja v Argentino*. Buenos Aires: samozaložba.
- Kos, Vladimir (1971). *Ljubezen in smrt. In še nekaj*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- Kos, Vladimir (1981). *Spev o naši gori*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, 1981.
- Košak, Peter (1990). *Kdaj se bo vse to končalo. To drevo na tujem raste: Antologija slovenske zdomske poezije zadnjih štiridesetih let* (ur. Ciril Bergles). Ljubljana: Aleph, str. 43.
- Lasić, Ana (1999). *Gde ti živiš?* (dramsko besedilo, uprizorjeno), osebni arhiv.
- Lasić, Ana (2005). *Za sada nigde* (dramsko besedilo, uprizorjeno), osebni arhiv.
- Markham, Edwin [1997]. *Circle. Pave Peace through Literature and Culture: Electronic Magazine*, Vol. 1, no. 2. Dostopno preko: <http://www.iflac.com/horizon/horizon2/ptlc2.htm> (26. 5. 2005).
- Matić Zupančič, Jadranka (1995). *Paralelni glas*. Novo mesto: Dolenjska založba (literarna zbirka Siga).
- Matić Zupančič, Jadranka (2000). *Žasuti ocean*. Maribor: Mariborska literarna družba.
- Memić, Sara (2002). *Svetlobna reka / Svetlosna rijeka*. Novo mesto: Titra.

- Merlak Detela, Milena (1997). *Svet svitanja*. Celovec–Ljubljana–Dunaj: Mohorjeva založba.
- Osti, Josip (1971). *Snokradica*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Osti, Josip (1974). *Salto mortale*. Sarajevo: Svjetlost.
- Osti, Josip (1976). *Tetovirani violinista*. Sarajevo: Svjetlost.
- Osti, Josip (1978). *Grom iz vedra neba*. Sarajevo: Svjetlost.
- Osti, Josip (1989). *Žmijski pastir*. Beograd: BIGZ.
- Osti, Josip (1990). *Barbara i barbar*. Beograd: Prosveta.
- Osti, Josip (1991). *Plamen, žar, pepeo i obratno*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Osti, Josip (1993). *Sarajevska knjiga mrtvih* (prev. Jure Potokar). Ljubljana: Državna založba.
- Osti, Josip (1995). *Salomonov pečat* (prev. Jure Potokar). Ljubljana: Mihelač.
- Papež, France (1985). *Dva svetova*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.
- Paralele*, revija za vprašanja kulture pripadnikov drugih narodov, ki živijo v Sloveniji, št. 1 (1994) – št. 11 (2007). Ljubljana: Javni sklad Republike Slovenije za kulturne dejavnosti.
- Petrič, Jerneja, ur. (1982). *Naši na tujih tleh*. Ljubljana: Cankarjeva založba v sodelovanju s Slovensko izseljensko matico.
- Pibernik, France, ur. (2002). *Beseda čez ocean: Antologija slovenske zdomske poezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pirc, Franc (1836). *Franz Pirc, misijonar v polnozhni Ameriki: Podbreshanom, svojim nekdanjim farmanom is Noviga Jorka v spomin*. Ljubljana: N. od Kleinmayr.
- Postolski Košir, Metoda (2002). *Žarenje*. Ljubljana: Media Pool.
- Praček Krasna, Anna (1992). Strta perot. *Mladinski list* (Chicago), 1935, v: *Naši na tujih tleh* (ur. Jerneja Petrič). Ljubljana: Cankarjeva založba v sodelovanju s Slovensko izseljensko matico, str. 214.
- Prešeren, Jože, ur. (1985). *Žbornik avstralskih Slovencev 1985*. Sydney: SALUK/SALAC.
- Prešeren, Jože, et al., ur. (1988). *Žbornik avstralskih Slovencev 1988 / Anthology of Australian Slovenes 1988*. Sydney: SALUK/SALAC.
- Pribac, Bert (1973). *V kljunu golobice*. Canberra: The Lapwing Private Press.
- Ristović, Ana (2000). *Meridiani* (prev. Aleš Čar). Ljubljana: Študentska založba.
- Ristović, Ana (2003). *Život na razglednici*. Beograd: Plato.
- Rot, Andrej, ur. (1993). *Ob Srebrni reki: Kratka proza argentinskih Slovencev*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Semolič, Peter (1999). Šest vprašanj o smislu. *Nova revija*, letn. 18, št. 209, str. 28.
- Simčič, Zorko (1974). *Korenine večnosti*. Buenos Aires: Vestnik in Tabor.
- Smajič, Senada (2001). *Kroz život / Skozi življenje*. Maribor: Mariborska literarna družba (zbirka Oglej).
- Smolnikar, Andreas Bernardus (1838–40). *Denkwürdige Ereignisse*. 1. zv.: Cambridge, 1838; 2. zv.: Philadelphia, 1839; 3. zv.: New York, 1940.

- Stavrov, Jordan (2001). *Skrivna zaveza* (prev. Peter Kuhar). Grosuplje: Mondena (zbirka Izziv); Maribor: Mariborska literarna družba.
- Stavrov, Jordan (2004). *Povratnik*. Ljubljana: Kulturno društvo Mihajlo Pupin.
- Šprager, Venčeslav, in Schlosser-Laukel, Gertrud (2000). *Jezik kamna / Lingua di pietra / Steinsprache*. Koper: Lipa.
- Šprager, Venčeslav (2006). *Augenblicke / Trenutki*. Laafeld/Potrna: Pavlova hiša.
- Tavčar, Zora, Glušič, Helga, in Jevnikar, Martin, ur. (1992). *Pod južnim križem: Antologija emigrantske proze 1945–1991*. Celje: Mohorjeva družba.
- Vekić, Vladimir (1987). *Pesmi*. Krapina: Ljudevit Gaj.
- Vekić, Vladimir (2001). *Kaj bi ti govoril, Ivan!* (prev. Željko Perović in Marjan Punčgartnik). Maribor: Mariborska literarna družba.
- Vekić, Vladimir (2003). *Put kroz Saharu / Pot skozi Saharo* (prev. Željko Perović). Maribor: Mariborska literarna družba.
- Vodeb, Rafko (1953). *Kam potujejo oblaki?*. Rim: Alma Mater.
- Vodeb, Rafko (1980). Sibila iz Kume, II. *Antologija slovenskega zdomskega pesništva* (ur. Tine Debeljak in France Papež). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, str. 148.
- Vovk, Jože (1935). Klic iz daljnega sveta. *Izseljenski vestnik Rafael*, letn. 5, št. 11, str. 3.
- Vučkovac, Rade (2000). *Ranjeni pločnici: Pjesme / Ranjeni pločniki: Pesmi* (prev. Ismet Bekrić). Šentjur: Literarno društvo.
- Vučkovac, Rade (2002a). *Kameni prsti / Kamniti prsti*. Šentjur: Literarno društvo Šentjur.
- Vučkovac, Rade (2002b). *Pesme. Beseda: Časopis za kulturu*, št. 2. Ljubljana: Društvo Srbska skupnost.
- Žohar, Jože (1991). Zemlja. *Slovenski koledar 1992*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, str. 136.

IMENSKO KAZALO

Adamič, Louis 18, 45, 54, 60, 62, 63, 66,
69, 170, 171, 237, 239, 283, 284, 286,
290–292, 295, 297, 301
Aleksić, Petra P. 98, 304
Alexandrescu, Sorin 93
Ambrož, Darinka 14, 71, 259, 275, 283
Anderson, Benedict 198, 283
Apatride, Jean 232
Arko, Andrej 109, 305
Arko, Vojko 48
Arnež, Janez 58
Artamonova Gajić, Nadežda 96, 97
Avsenik Nabergoj, Irena 95, 283

B

Bačić, Josip 95
Bajda, Polona 114, 180, 302
Bajec, Anton 293
Bajec, Jože 42, 66, 211, 214, 217, 218, 283
Baksi Srnel, Antonija 99
Balažič Bulc, Tatjana 145, 283
Baltić, Admir 154, 298
Banić, Branislav 97
Baraga, Friderik Irenej 44, 54
Barnes, Julijan 91
Bavčar, Evgen 46
Beckett, Samuel 85
Bekrić, Ismet 76–78, 85–88, 99, 265, 276,
291, 304, 307
Beličić, Vinko 47, 61–63
Bender, Henning 42, 195, 283
Berger, Peter 132, 283
Bergles, Ciril 56, 135, 304, 305
Berleant, Arnold 243, 283
Bešter, Romana 184, 283
Bevc, Milena 28, 283
Biti, Vladimir 89, 90, 172, 283
Blatnik, Andrej 41, 52, 63, 82, 288
Bohorič, Adam 238
Bojetu, Berta 87

Bonšek, Uroš 212, 283
Borovnik, Silvija 64
Bourdieu, Pierre 243, 283
Bratko, Ivan 66
Brecelj, Aleš 212–214, 218, 284
Brezigar, Sara 184, 284
Brgoč, Milena 49, 284
Brodski, Josif Aleksandrovič 93
Broz Tito, Josip 69, 70
Brulc, Tone 48, 57
Budja, Avgušтина 63
Buh, Jožef 44
Bükvič, Frank 48
Burger, Janez 77, 91

C

Cakirerk, Rana 171, 284
Cancedda, Alessandra 33, 142, 164, 298
Cankar, Ivan 60, 237
Carevska, Nada 87, 304
Cary, Joyce 242, 284
Cedilnik, Jana 90, 305
Chirac, Jacques 175
Christian, Henry A. 18, 284
Chrobáková Repar, Stanislava 76–78,
80, 81, 86, 88, 89, 265, 276, 291, 299,
304
Cimerman, Ivan 56, 304
Clug, Edward 136
Corsellis, John 212, 284
Crystal, David 268, 284
Cukale, Jože 49
Cunjak, Dušan 96, 271

Č

Čar, Aleš 80, 306
Čavkovski, Boris 82
Čebulj, Janez 44
Čebulj Sajko, Breda 38, 199, 284
Černe, Janez 18, 284

Čop, Matija 239
Čopič, Špelca 248, 284
Čopič, Vesna 158, 240, 284
Čurin Radovič, Suzana 14, 19, 26, 27, 32,
159, 284

D

Daatland, Dan D. 287, 297
Debeljak, Aleš 10, 82, 103, 284
Debeljak, Anton 283
Debeljak, Tine 47, 60–62, 67, 236, 260,
304, 307
Debeljak, Tine, ml. 47
Dedić, Jasminka 133, 284
Dekleva, Bojan 92, 109, 121, 133, 134,
284, 292
Dekleva, Milan 85, 97
Deleuze, Gilles 94, 285
Detela, Lev 18, 47, 49, 53, 54, 56, 57,
62–64, 85, 168, 231–235, 259, 260, 274,
285, 293, 304, 306
Dimkaroski, Ljuben 77, 86–88, 99, 102,
276, 304
Dimkovska, Lidija 5, 10, 19, 21, 75–78,
81, 83–85, 110, 265, 276, 285, 293, 304
Dokorič, David 39, 46
Dolenc, Danica, ml. 109, 229, 305
Dolenc, Ivan 48, 229, 230, 235, 274
Dolinar, Darko 64, 285–287, 293
Dolinar, Ksenija 41, 52, 63, 288
Donhauser, Michael 80
Dović, Marijan 21, 105, 106, 189,
251–253, 264, 265, 270, 285
Drakulić, Slavenka 93
Drlječan, Jure 76, 87, 96, 98, 99, 285, 305
Drnovšek, Marjan 13, 18, 63, 211, 285,
297
Dular, Janez 26
Dumas Rodica, Tatiana 18, 285
Dvořák, Marko 58

E

Eiletz, Marijan 18, 285
Eler, Miroslav 98
Even-Zohar, Itamar 20, 105, 106, 189,
251–253, 264, 265, 270, 286

F

Fekonja, Martina 114, 185, 302
Ferberžar, Ina 144, 145, 292
Filipčič, Vincenc 70, 286

Filippi, Živan 290
Finžgar, Fran Saleški 60
Fister, Anton 66
Flisar, Evald 97
Fogl, Ivan 79, 286
Friedrich, Hugo 81, 286

G

Gabrič, Aleš 51, 286
Gantar Godina, Irena 18, 286, 289
Gazvoda, Jelka 240, 286
Genorio, Rado 229, 286
Gil-Robles, Alvaro 31, 32, 160, 268, 301
Gluščević, Zoran 86, 305
Glušič, Helga 28, 41, 48, 50, 55, 56, 63,
64, 71, 77, 218, 220, 237–239, 260, 274,
285–288, 290–297, 307
Gluvić, Goran 89
Golash-Boza, Tanya 127, 170, 202, 268,
286
Goljevšček, Alenka 63
Gombač, Jure 35, 286
Gosar, Anton 33, 121, 134, 167, 287
Gostič, Klemen 114
Graddol, David 268, 287
Gradišnik, Janez 58
Graf, Peter 33, 143, 287
Grdina, Igor 56, 71, 305
Grdina, Jože 45
Greenlaw, Lavinia 80
Gregorčič, Marta 92, 291
Gričar Skeledžija, Mihail 98
Grilc, Uroš 284, 287
Grill, Vatroslav 54
Grosman, Meta 15, 20, 79, 86, 94, 101,
106, 107, 132, 133, 143, 144, 145, 148,
242, 268, 269, 287
Gruden, Pavla 11, 49, 305
Guattari, Felix 94, 285
Guillaume, Paul 244
Gulič, Aleš 87, 99

H

Hanžek, Matjaž 7, 10, 160, 168, 268
Haralambos, Michael 173, 287
Heidegger, Martin 79, 80, 287
Hliš, Danijela 49
Holborn, Martin 173, 287
Horvat, Avgust 53, 229, 287
Hudolin, Jurij 82

I

Ignjatović, Nebojša 75, 77, 86–88, 99,
102, 305
Ilić, Ratomir 97
Ilija, Lojze 48
Ionesco, Eugène 85

J

Jakopič, Marjan 48
Jalušič, Vlasta 133, 284
Jančar, Drago 17, 208
Janežič, Stanko 47, 54, 57, 61
Januš, Gustav 70
Javornik, Mirko 48, 61
Jelinčič, Zdravko 48
Jembrih, Ivica 99
Jenšterle, Marko 58, 220, 299
Jeram, Peter 44
Jeruc, Dimitrij Oton 47
Jevnikar, Martin 48, 56, 62, 63, 212, 214,
218, 220, 260, 287, 307
Jeza, Franc 47
Johnson Debeljak, Erica 77, 88, 90, 93,
94, 265, 275, 305
Jontez, Ivan 45, 60
Josipovič, Damir 27, 28, 109, 120, 121,
125, 130, 176, 177, 201, 287
Jovanović, Dušan 138
Jovanović, Marko 97, 98
Jovanovski Brdarski, Trajan 95
Jugg, Gvidon 39, 46, 305
Jugg Molek, Mary 45, 66, 223
Juhant, Janez 58
Jurak, Mirko 48, 63, 71, 229, 287, 289
Jurčec, Ruda 47, 61, 62, 64
Jurčič, Josip 237
Juvan, Marko 285, 287, 293
Južnič, Stane 80, 86, 87, 90, 92–94, 96,
97, 100, 287

K

Kacin, Ivan (Jan) 46
Kačič, Mila 95
Kafka, Franz 285
Kappus, Mark Anton 66
Katunarič, Vjeran 30, 287
Kavka, Josip 98
Kermauner, Taras 39, 48, 63, 288
Kersnik, Janko 237
Keser, Z. 162
Kette, Dragotin 85

Kiraly Moss, Suzanne 96
Kirsch, Fritz Peter 296
Klemenčič, Matjaž 211, 288, 296
Klinar, Peter 58
Klopčič, Vera 19, 123, 133, 160, 288, 289
Kloskowska, Antonina 207, 243, 288
Kobal, Andrej 45
Kobal, Ivan 49
Kobolt, Alenka 133, 278, 288
Kocbek, Slobodanka 97
Kociancich, Vlady 48, 58, 238, 299
Kocijan, Gregor 150, 297
Kociper, Stanko 48, 61
Kocjančič, Cvetka 48, 203, 227, 229, 288
Koivukangas, Olavi 293
Kolšek, Peter 70
Komac, Miran 19, 27, 30, 32, 123, 133,
136, 149, 153, 156, 160, 268, 283, 284,
288–290
Korošec, Ivan 48
Korošec, Vladimira 70
Korun, Barbara 81, 304
Kos, Janko 28, 41, 52, 62, 63, 70, 238,
239, 288, 294
Kos, Vladimir 41, 49, 58, 62, 64, 251, 305
Kosovel, Srečko 77, 90, 94, 305
Košak, Peter 49, 58, 135, 305
Kovič, Kajetan 97, 239
Krakar - Vogel, Boža 18, 285, 288, 294,
296
Kraljič, Zlatko 99
Kramer, Laura Bianka 114, 180, 302
Kramolc, Ted (Božidar) 48, 64, 229
Kranjc, Viktor 231
Kravos, Marko 70
Kremžar, Marko 58
Krese, Maruša 47, 58, 225, 231, 299
Krese, Meta 299
Kreslin, Vlado 136
Kristan, Etbin 60–63
Krivec, Jože 61
Krizanc, John 230, 235
Kržišnik - Bukič, Vera 14, 19, 123, 133,
160, 288
Kuhar, Lovro Prežihov Voranc 237
Kuhar, Peter 89, 95–97, 99, 289, 307
Kunčič, Mirko 48, 61
Kundera, Milan 85, 93
Kurtović, Emil 98
Kuzmanič, Tonči 134, 291
Kuzmič, Mihael 18, 63, 289

Kvas, Jana 70

L

Lah, Andrijan 52, 62, 70, 238, 260, 274, 275, 289
Laric, Paul 45
Lasić, Ana 77, 89, 91–93, 265, 276, 305
Lavrin, Janko 46, 60
Lavtizar, Lovrenc 44
Leber, Michelle 49
Legiša, Lino 60, 289, 290, 293
Lenček, Rado L. 202, 230, 289
Lesjak Tušek, Petra 92, 291
Leskošek, Vesna 134, 289
Likar, Vojislav 10
Linhart, Anton Tomaž 238
Lipoglavšek - Rakovec, Slava 212, 289
Lipuš, Florjan 70
Logar, Tine 70
Longfellow, Henry Wadsworth 241
Ložar, Tom 66, 229
Luckmann, Thomas 132, 283
Lukić Krstanović, Miroslava 199, 289
Lukšič - Hacin, Marina 2, 18, 30, 38, 40, 80, 86, 93, 96, 97, 104, 182, 194, 289, 290

M

Maalouf, Amin 78, 93, 95, 290
Mahnič, Joža 60, 290, 297
Majnik, Janko 49
Makarovič, Svetlana 82
Marcus, Laura 80, 89, 290
Marinčič Ožbalt, Irma 48, 229
Marinšek, Špela 110
Maritain, Jacques 174, 290
Markham, Edwin 132, 305
Matić Zupančič, Jadranka 78, 96, 98, 99, 305
Matuška, Alexander 81
Mauser, Karel 48, 61, 62, 67
Maver, Igor 2, 10, 49, 63, 71, 290
McWilliams, Carey 18, 290
Medić, Željka 114, 185, 302
Medvešek, Mojca 19, 27, 30, 32, 134, 149, 153, 156, 268, 283, 284, 288, 290
Memić, Sara 98, 305
Merlak Detela, Milena 47, 54, 62, 85, 233, 259, 306
Messner, Janko 70
Mežnarić, Silva 77, 133, 290

Mihelič, Darja 285
Mikola, Maša 193, 290
Mikolič, Vesna 145, 290
Milanič, Irena 18, 290
Milharčič Hladnik, Mirjam 111
Miłosz, Czesław 93
Milošević, Slobodan 92
Mirčevska, Žanina 76, 77, 91, 265, 276
Mislej, Irene 18, 46, 63, 212–214, 218, 220, 287, 290, 291
Mlakar, Frank 40, 45
Mlekuž, Jernej 110, 111, 146, 287, 297
Mole, Vojeslav 46, 54, 60, 62, 63
Molek, Ivan 45, 60, 61, 63
Mozetič, Brane 82
Mrak, Ignacij 44
Mrak, Nataša 114, 151, 302
Mugerli, Maruša 19, 21, 75, 76, 78, 80, 85, 87, 89, 90, 103, 106, 291
Müller, Heiner 91
Müller, Herta 93
Mustar, Aleš 304

N

Nelson, Emmanuel S. 14, 257, 291
Novačan, Anton 61, 62, 63
Novak, Boris A. 58, 97
Novak Popov, Irena 71
Novak, Zvonko A. 45

O

Oates Indruchova, Libora 81, 89, 291
Oliveira, M. Armando 209, 291
Oltmer, J. 287
Orel, Irena 292, 296
Osti, Josip 76–80, 85, 86, 88, 99, 103–106, 252, 265, 275, 276, 286, 291, 298, 306

P

Pajenk, Darinka 231
Pajnik, Mojca 92, 133, 291
Palir, Rado 87
Papež, France 47, 57, 62, 64, 102, 236, 260, 304, 306, 307
Paternu, Boris 237, 291
Payne, Michael 29, 291
Perović, Željko 88, 98, 99, 307
Pertot, Marjan 42, 218, 220, 291
Petrič, Jerneja 2, 10, 18, 45, 56, 63, 71, 109, 210, 214, 217, 219, 284, 291, 297, 305, 306

- Pevec Grm, Slava 70, 286
Phillipson, Robert 268, 292
Pibernik, France 56, 306
Pilon, Venó 46
Pirc, Franc 41, 44, 52, 274, 306
Pirih Svetina, Nataša 145, 292
Plath, Sylvia 90
Podmenik, Darka 150, 297
Podvinski, Zvone 18, 292
Pogačnik, Jože 39, 51, 52, 60–62, 64, 65,
208, 259, 260, 275, 292
Pohlin, Marko 146
Poniž, Denis 57, 64, 237, 292
Porle, Sonja 58
Postolski Košir, Metoda 98, 306
Potokar, Jure 306
Potokar, Ludve 57, 229
Požgaj Hadži, Vesna 144, 292
Praček Krasna, Anna 45, 54, 60, 210, 306
Prešeren, France 58, 68, 105, 238
Prešeren, Jože 56, 306
Prevolnik - Rupel, Valentina 28, 283
Pribac, Bert 44, 49, 274, 306
Prosen, Rose Mary 45, 224
Pungartnik, Marjan 88, 89, 292, 307
Putrle, Jana 80
- R**
Rant, Jože 18, 58, 292
Ratkaj, Ivan 44
Razpotnik, Špela 33, 92, 109, 121, 128,
133, 134, 194, 200, 202, 284, 292
Reid, Angus 98
Repar, Primož 81, 304
Rey-Von Allmen, Micheline 105, 292
Ristović, Ana 77, 78, 80, 86, 265, 276, 306
Rode, Tone 47, 58, 221
Rode, Vinko 47, 58
Rogelj, Janko N. 45, 54
Rot, Andrej 56, 58, 212, 221, 224, 292,
306
Rousseau, Jean-Jacques 175
Rovšek - Witzemann, Tea 47, 233
Ršumović, Nevena 305
Rupel, Dimitrij 58
- S**
S. Javornik, Jana 186, 293
Said, Edward 93
Saksida, Igor 64
Sanders, Jimmy M. 33, 194, 200, 293
Scherr, Dieter 233, 293
Schlosser - Laukel, Gertrud 239, 307
Semolič, Peter 50, 306
Shiffman, Dan 18, 171, 293
Simčič, Zorko 47, 57–59, 61, 62, 64, 71,
224, 306
Simoniti, Iztok 26, 141, 302
Simonovič, Ifigenija 62
Sinatra, Frank 136
Sjekloča, Marko 151, 167, 300
Skrbiš, Zlatko 198, 293
Skubic, Andrej 90, 91, 305
Smajić, Senada 98, 306
Smolej, Viktor 61, 293
Smolicz, Jerzy 293
Smolnikar, Andrej Bernard 66, 241, 306
Sodja, Franc 48
Sollors, Werner 171, 293
Spetič - Magajna, Ivko 85
Sramel, Špela 304
Stabej, Marko 290, 293
Stanonik, Janez 44, 63, 71, 241, 289,
291–293, 295
Stanovnik, Majda 64
Stavrov, Jordan 77, 88, 89, 97–99, 276,
307
Stepančič, Lucija 84, 293
Stritar, Josip 238
Strutz, Janez 147, 293
Sulič, Nives 95, 99, 293
Suša, Barbara 49, 63, 293
Svit, Brina (Brina Švigelj Merat) 46, 58
- Š**
Šabec, Nada 145, 294
Šalamun, Tomaž 97
Šehovič, Franc 229, 235
Šeleva, Elizabeta 84, 89, 90, 95, 294
Šentjurs, Igor 47, 225, 231, 233, 235, 238
Šimac, Pavel 48
Šimenc, Stanko 70
Škola, Oton 44
Škulj, Jola 79, 294
Šoukal, Milena 48, 62, 66
Šprager, Venčeslav 47, 69, 85, 86, 89, 225,
231–233, 239, 294, 307
Štuhec, Miran 64, 294
Šušteršič, Franc 44
Švarnel, Špela 81
Švent, Rozina 42, 212, 261, 294, 297

T

Tahara, Shozo 18, 301
Tancig, Peter 260
Tasić, David 95
Tavčar, Zora 46, 56, 57, 63, 294, 307
Thomas, Charles S. 283
Todorov, Cvetan 93
Tomc, Gregor 158, 240, 284
Tomšič, Jack 45
Tonkli, Štefan 61
Toplak, Cirila 290, 293
Toplak, Kristina 2, 18, 294
Tourtel, Eleanor 229, 294
Trampuž Bratina, Bogomil 46
Tratar, Neža 175
Trebše - Štolfa, Milica 18, 291, 294, 296
Trobec, Jakob 44
Trofenik, Rudolf 231
Trohaj, Vera 285
Trubar, Primož 41, 59, 238
Truhlar, Vladimir 47, 54, 66
Trunk, Jurij 45, 54
Turnšek, Metod 47

U

Ugrešič, Dubravka 80, 93, 294
Urbanc, Peter 229, 294

V

Valencic, Anna 48, 296
Valenčič, Joseph 18, 294
Valéry, Paul 81
Vareško, Tina 114, 302
Vauhnik, Vladimir 54
Vekić, Vladimir 77, 88, 89, 96, 102, 276, 292, 307
Verdelj, Katja 114, 185, 302
Vižintin, Urška 114, 302
Vlašić Gvozdić, Mila 95, 96, 99, 289
Vodaine, Jean (Vladimir Kavčič) 46, 239
Vodeb, Rafko 4, 47, 57, 236, 307
Vodopivec, Peter 297

Vojnović, Goran 98
Vokić, Tatjana 114, 302
Vombergar, Joža 47, 61
Vovk, Jože 225, 307
Vovk, Urban 80
Vovko, Andrej 10
Vrečer, Natalija 27, 30, 32, 189, 203, 290, 294
Vučkovac, Rade 76, 77, 86, 87, 97–99, 276, 307

W

Westin, Charles 293
Willenpart, Marjan 47
Wörsdörfer, Rolf 33, 302

Z

Zacharasiewicz, Waldemar 296
Zadravec, Franc 61–64, 237, 292, 295
Zajc, Dane 97
Zakrajšek, Kazimir 45
Zec, Božidar 287
Zima, Peter V. 147, 293
Zorman, Ivan 45, 61
Zorn, Jelka 133, 284
Zupančič, Katka 61

Ž

Žagar, Cilka 49
Žigon, Zvone 18, 40, 203, 204, 212, 295
Žitnik Serafin, Janja 2, 7, 19, 29, 33, 41, 46, 47, 55, 63–65, 77, 78, 88, 100, 102, 110, 134, 160, 164, 172, 182, 214, 217, 218, 220, 222, 223, 227, 232–234, 237–239, 260, 285–288, 290–297, 302, 303
Žitnik, Simon 114, 117, 303
Žitnik, Vinko 47, 61
Žnideršič, Martin 150, 297
Žohar, Jože 37, 49, 85, 307
Župančič, Oton 60, 61, 237, 295, 297

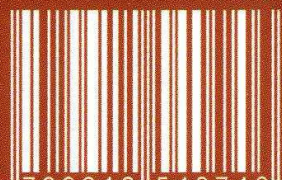
V etnično tako zelo enoviti državi, kot je slovenska, si prevladujoči del prebivalstva, žal pa tudi znaten del intelektualne skupnosti, bržkone le težko zamišlja, da tu živijo in v svojih jezikih ustvarjajo imaginarne svetove in literarne pričevanja mnogi priseljenci, emigranti in prostovoljni eksilanti.

V znanstveni monografiji *Večkulturna Slovenija: položaj migrantske književnosti in kulture v slovenskem prostoru*, ki jo je napisala in skrbno uredila Janja Žitnik Serafin, pred bralca zdaj prvič na sistematičen način stopajo nekateri konkretni podatki in teoretični premisleki, ki dobrodošlo širijo predstavní okvir »slovenske kulture«. Na slovenski kulturni zemljevid izrisujejo namreč nove izohipse in zapolnjujejo bele lise, v katerih stanujejo razseljeni pisatelji in priseljske pesnice iz manj srečnih dežel bivše Jugoslavije, pa tudi tiste pustolovske duše, ki so si Slovenijo izbrale za svoj drugi dom. Njihove pesmi in zgodbe, eseji in mostovi med raznolikimi tradicijami, tukaj pregledno predstavljene po posameznih poglavjih, pomembno prispevajo h kulturnemu bogastvu slovenskega prostora, pri tem pa vztrajno, četudi pritajeno, opozarjajo na njegovo pluralno naravo in mnogotere zaloge smisla, iz katerih rastejo poganjki sodobne »slovenske kulture«.

Za poznavalce nujna, za radovedne bralce pa priporočljiva knjiga, ki omogoča, da slovenski svet gledamo skozi več kot ena sama očala.

Aleš Debeljak

14 €

9 789612 540746

ZALOŽBA ZRC

<http://zalozba.zrc-sazu.si>